

Românii din Timoc

*

MARINEASA

EDITURA MARTOR MTR

ROMÂNII DIN TIMOC

Colecția *Populații istorice românești*

Coordonator: Otilia Hedeșan

Volumul de față apare în cadrul proiectului *Populații istorice românești astăzi*, proiect dezvoltat de Muzeul Țăranului Român și fundația „Al. Tzigara – Samurcaș” din București și finanțat de Departamentul pentru Relațiile cu Românii de Pretutindeni din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al României.

© Editura Marineasa, Timișoara

Editura *Martor* – Muzeul Țăranului Român, București

ISBN 978-973-631-440-7

ROMÂNII DIN TIMOC

Culegere de izvoare îngrijită de C. Constante și A. Golopenția,
cu o prefață de Dr. Sabin Manuilă și o introducere de Emanoil
Bucuța, București, I – III, Imprimeria Institutului Statistic, s.a.

Ediție de Nicoleta Mușat, Prefață de Otilia Hedeșan,
Postfață de Sanda Golopenția

Editura Marineasa
Timișoara, 2008

MOTTO:

*...Tres igitur his temporibus sunt, qui Danubi
nostri ripas, colunt Populi; Hungari, Rasciani, Valachi...*

*...Valachi et moribus et lingua differunt a Rascianis, dicet eadem
Graecam Religionem profiteantur, atque utatur ipsorum iisdem
Illyricia characteribus. Ii Danubii ripas accolere incipiunt, quae
fiunt a Ramis Montis Aemi et Carpati. nec amant vivere in
planitiebus, praeterquam in duabus provinciis Vallachia et
Moldavia. Revera ab antiquis Romanorum descendunt, seque
Romanos jactant. corruptoque nomine, Ruminest, vocant; et
lingua ipsorum, corrupta Latina, aut Itala lingua est.*

*Aloisie Ferd. Com. Marsili „Danubius Panonica Mysiens” --
Topografica de incolis et Nationibus varlis, quae circa nostrum
Danubium hanc raro vititore consuescunt.*

Tom. I, Hagae-Amsterdami, 1726.

MOTTO:

*...Trei sunt în aceste vremuri popoarele care locuiesc pe
malurile Danubiului nostru: ungurii, rascianii, valahii...*

*...Valahii se deosebesc de rasciani și ca obiceiuri și ca limbă,
chiar dacă mărturisesc aceeași religie greacă și se folosesc de
aceleași litere ilirice. Ei încep a locui malurile Dunării de pe
lanțul munților Balcani până la Carpați și nu le place a locui în
șesuri, cu excepția a două provincii, Valahia și Moldavia. În
fapt, ei descind din vechii romani, se mândresc ca romani și cu
nume schimbat vorbesc rumânește, iar limba lor este o limbă
latină ori italică, stricată...*

*Aloisio Ferd. Com. Marsili „Dannubius Pontica Mysiens” --
Descrierea topografică despre locuitorii și diferitele națiuni
care de-a lungul Dunării noastre, cu rare abateri, au locuit.*

Tom. I, Haga-Amsterdam, 1726.

DILEMELE UNEI POPULAȚII UITATE: TIMOCENII

Sunt anii imediat următori lui 1940, iar România este intens implicată în Cel de-al Doilea Război Mondial. Sensibilizată la maximum de probleme dintre cele mai diverse însă la fel de grave, de la amputările teritoriale la fluctuațiile stării de spirit ale populației, cauzate de participarea la operațiunile de luptă, de la declinul economic și degradarea vieții politice la prăbușirea nivelului de trai și erodarea libertăților umane elementare, opinia publică trăiește cu intensitate maximă problema națională sub multiplele sale aspecte.

Unul dintre aceste aspecte este cel al populațiilor românești (de tip dacoromânesc) de la sudul Dunării. Deoarece istoria recentă, prin operațiunile de luptă ale armatei germane în Jugoslavia, aduce la lumină această chestiune odată cu camparea unui număr reprezentativ de prizonieri de război 'etnici români', cum sunt numiți mereu, într-o serie de tabere de pe teritoriul românesc, problema românității sud-dunărene este repusă pe tapet în diferitele sale ipostaze.

Cele două volume pe care le reedităm acum reiau o creștomăție organizată, inițial, în trei părți, *Românii din Timoc* (I – III), publicată în chiar această perioadă și coordonată de Anton Golopenția și Constantin Constante. Ambiția celor doi era aceea de a aduna sub un singur titlu puzderia de rapoarte, studii, statistici, articole, culegeri de texte folclorice ori simple relatări de teren produse, de-a lungul timpului, pornind de această chestiune.

În liniile lor generale, textele reproduse aici decupează o serie de teme care se construiesc, prin chiar aceste volume, drept reperele semantice fundamentale ale bibliografiei românești asupra Timocului. Și anume:

Formularca problemei

Este anul 1913. Geograful George Vâlsan și lingvistul George Giuglea publică în colaborare sau fiecare în parte câteva texte¹ a căror miză generală este aceea de a semnală existența unor comunități românești încă prea puțin cunoscute în sudul Dunării, în proximitatea râului Timoc. Justificându-și cercetările prin interesul cultural — *aceste călătorii [...] au avut scop pur științific, geografic, etnografic, lingvistic* —, cei doi foarte tineri autori inaugurează și în limba română un nou capitol al umanioarelor românești, un capitol pe care l-aș numi, generic, *problematica românilor sud-dunăreni*.

Este vorba despre un domeniu de studiu care trebuia, din capul locului, decupat și distins de cercetarea aplicată a comunităților reprezentate de vorbitorii dialectelor sud-dunărene: aromânii, meglenoromânii ori istroromânii. Altfel spus, orice referire la „românii sud-dunăreni” trebuia să însemne, implicit, o discuție despre „românii din trunchiul dacoromânesc” care locuiesc undeva în Balcani și, cel mai frecvent, pe Valea Timocului.

Desigur că studiile lui Vâlsan și Giuglea au fost precedate de câteva referiri pasagere la aceste comunități. F. Kanitz (1875), neobositul G. Weigand (1900) ori Tihomir Georgevici (1905) scriseseră, deja, despre prezența românilor în Balcani, oferind relații despre dispunerea lor geografică, emițând ipoteze despre sosirea lor acolo din nordul Dunării, descriindu-le obiceiurile sau, pur și simplu, vehiculând stereotipuri etnice privitoare la

¹ Este vorba despre culegerea de texte tradiționale în versuri a lui G. Giuglea, G. Vâlsan, *Dela românii din Serbia*, Culegere de literatură populară cu hartă, fotografii, note, glosar, București, Tipografia Curții Regale, 1913, 400 p. ca și de o serie de trei studii separate ale lui George Vâlsan: *Românii din Serbia*, *Românii din Craina Serbiei* și *Românii din Bulgaria și Serbia*, Așezare, vechime, număr, fizionomie, stare economică și socială publicate în volumul colectiv *România și popoarele balcanice*, București, 1913, reluate în acest volum.

aceștia¹. Studiile celor doi cercetători români vin, însă, să confirme importanța subiectului, reciclând informații disparate în vederea susținerii acestuia și, mai ales, construindu-i morfologia. *Unde trăiesc aceste comunități? Câți membri numără ele? De când se găsesc pe aceste amplasamente? Care sunt trăsăturile lor identitare în raport cu un model ideal* — evident că sintetic și dezinteresat de nuanțe — cum este cel reprezentat de cultura tradițională românească? — devin nodurile semantice ale temei, puncte de interes care vor ajunge etape obligatorii pentru majoritatea cercetărilor ulterioare. Indirect, studiile lui Vâlsan și Giuglea orientează interesul pentru comunitatea românilor sud-dunăreni pe patru traiecte: geografic, demografic, istoric și etnografic / folcloristic, oferind, prin ele însele, un exemplu pentru utilitatea și complexitatea unui raport situat la intersecția acestor tipuri de investigație științifică.

Înțelegerea problematicii românilor sud-dunăreni este, dealtfel, greu de realizat în ignorarea acestor note de pionierat, publicate în 1913, note care vor alcătui în timp un adevărat *mit fondator* al chestiunii. Le voi descrie, succint, în continuare:

¹ „Românii sunt șireți, lași, cruzi și leneși. [...] Românul ocolește lupta și argumentul fățiș. În dos, însă, stă la pândă pentru jaf și omor.” (Kanitz, 1875, 17). Ori: „N-aș putea spune că sunt deosebit de inteligenți ori îndemânatici. Tot așa, nu sunt nici bravi și nici demni, ci perfizi și răutăcioși. Sunt lingușitori și destul de lacomi față de bunurile altora. Nimic înălțător și generos nu se poate găsi la ei într-o măsură mai mare” (Georgevici, 1905 /ed. 1943/, 36); sau, la același autor: „Moralitatea la românii noștri este sub zero. [...] În genere omenia, morala, moralitatea și tot ce dovedește la un om și la un popor noblețea sufletească, aici sunt însușiri care nu au nici un preț. [...] lașitatea de animal, lipsa sentimentului de mândrie și de vitejie militară [...] hoția, beția, curvia, bătaia sunt lucruri obișnuite” (Georgevici, 1905 /ed. 1943/, 75).

Unde?

Triunghiul teritorial cu baza la nord, pe Dunăre, pe segmentul cuprins între localitățile românești Baziaș și Calafat și care are drept reper principal râul Timoc (în prezent graniță între Bulgaria și Serbia — n.m., O.H.), situat în miezul său, este spațiul care adăpostește comunitatea studiată. Sau, în termenii lui George Vâlsan: *Românii din Bulgaria se întind în grup foarte compact pe malul Dunării, între orașul Vidin și râul Timoc, fiind, astfel, în continuare cu românii din Serbia. Această bucată de pământ cu adevărat românească în privința populației, cuprinde 36 de sate curat românești*” (Vâlsan, 1913 /ed.2001/, 257). [La rândul lor,] „românii din Serbia locuiesc compact, lângă hotarul județului Mehedinți, un ținut care cuprinde a șasea parte din toată Serbia. Au pământ felurit în care se află câmpii și terase cu cereale, coaste cu vii minunate și munți cu păduri întinse, cu mine de cărbuni, cupru și fier, cu marmoră și ape minerale. La apus se întind până la Morava, râul care taie în jumătate țara sârbească, la miazăzi trec de frumoasa piramidă a muntelui Rtanu și reprezintă, astfel, grupul cel mai înaintat spre sud-vest al grupului etnic daco-român.

Cât privește numărul de sate locuite de români în Serbia, datele rămân extrem de aproximative¹, fiind, însă, oricum, vorba despre mai multe zeci de localități aflate pe teritoriul a patru regiuni: Timoc, Morava, Požarevac și Craina. Partea cea mai interesantă a demersului geografic al lui Vâlsan vine dinspre aplicarea propriei metode, aceea de înțelegere a geografiei ca o știință a marilor ansambluri teritoriale. Din această perspectivă autorul observă că: *Regiunea din jurul Porților de Fier, fie ea în Oltenia, în Banat sau în Craina, geograficește e cu totul identică. Formele de teren se continuă de pe un mal pe altul, ca și când n-ar exista un fluviu atât de mare. Carpații nu se opresc la Dunăre, ci la Timoc, iar*

¹ În Serbia există 485 de localități locuite de români, dintre care, în 165 numărul lor este însemnat (Georgevici, 1905)

Dunărea, de pe înălțimi, nici nu se vede și nu e indicată de nici o scădere a terenului care să-ți amintească de o vale. Cât trece prin Cazane e un adevărat șanț, destul de îngust pentru ca locuitorii de pe un mal să se înțeleagă la vorbă cu cei de pe malul potrivit. Comunicația pe uscat, în lungul apei, aici nu a fost posibilă: comunicația de pe un mal pe altul a fost, însă, totdeauna ușoară, fiind înlesnită prin văi de râuri care vin perpendicular pe Dunăre.

...ceea ce vrea să spună că studiul regiunii ca unitate geografică pledează pentru continuitatea spațială și unitatea comunității care o populează.

Câți locuitori?

Deși cercetătorii români au identificat și publicat o întreagă serie de statistici, prezentate *in extenso* în paginile acestor volume și dintre care cea mai veche se referă la Serbia anului 1846, când au fost înregistrați 97215 români, informațiile obținute din acestea trebuie privite cu circumspecție. Făcute sub o putere sau alta și tributare unei politici sau alteia, recensămintele bulgărești sau sârbești au găsit diverse soluții pentru a escamota chestiunea înregistrării românilor din această comunitate.

Oricum, așa cum se pot restitui lucrurile, pe parcursul secolului al XIX-lea și apoi, la începutul secolului XX, comunitatea părea să numere în jur de 80000 *de suflete în Bulgaria*, respectiv *aproximativ 160000 de oameni în Serbia* (Vâlsan).

Din păcate, ultima sută de ani a provocat o adevărată decimare a acestei comunități. O natalitate scăzută, adevărate valuri de emigrare (inițial pentru muncă, apoi definitiv) în Occident au concurat cu o serie întreagă de politici de subestimare a apartenenței etnice. Potrivit cifrelor oficiale, rezultate după recensământul iugoslav din 1991, cel dintâi în care vlahii — *id. est*, timocenii — apar ca o comunitate etnică distinctă, între cei 8.733.952 de locuitori ai Serbiei (un recensământ care nu se referă la zona Kosovo), se regăsesc

42.364 de români și 17.810 vlahi. Partea cea mai interesantă a lucrurilor este, însă, că la o întrebare suplimentară, privitoare la limba maternă, se obține un rezultat complet diferit. 71.540 de persoane recensate au răspuns că limba lor maternă este *vlaški*; printre acestea, alături de cei care s-au autodefiniți *vlahi*, s-au numărat 53.721 de sârbi și 42 de români¹. Indirect, datele recensământului oferă dimensiunile trecute ale acestei comunități și semnaleză că o mare parte a celor care provin din familii de vlahi sau din familii mixte cu unul dintre membri vlah, a renunțat la a-și mai declara identitatea vlahă. Într-o proporție covârșitoare, convertirea se face în favoarea identității sârbești. Cazurile în care vorbitorii graiului din Timoc își asumă identitatea românească, doar 42, sunt foarte puține, însă nu de neglijat. După părerea mea, aceste declarații au valoare simbolică și notifică recunoașterea, măcar de către o parte restrânsă dintre membrii comunității, a confuziilor pe care determinarea etnică de *vlah* le provoacă.

Foarte recent, la recensământul din 2002, numărul vlahilor înregistrați în Serbia devenise de 40.054 (adică de 0,53% din populație), depășindu-l pe cel al românilor, doar 34.576 (0,46%). Desigur că, privit comparativ cu datele din 1991, s-ar părea că numărul vlahilor s-a dublat. Cum ideea unei atari creșteri numerice concrete este greu de crezut, cifrele trebuie interpretate în sensul ameliorării imaginii de sine a membrilor acestei comunități.

De când?

Dacă cercetările de natură geografică și demografică au, totuși, suficiente repere clare, în ceea ce privește istoria românilor din Timoc lucrurile erau la 1913 — și, din păcate, au rămas așa și până în prezent — obscure. Caracterizând în mod foarte general situația cunoașterii pe acest teren, George Vâlsan

¹ Datele au fost preluate direct de la Institutul de Statistică din Beograd.

sublinia: *Mărginindu-ne la grupul compact românesc dintre Morava și Timoc, în privința vechimii lui, mai toți istoricii români și sârbi sunt de acord: nu avem dovezi de o mare vechime a românilor din aceste ținuturi.*

Totuși, comentează, mai departe, autorul, deși nouă, populația românească din regiune nu este *prea nouă*, precizare modală care nu lămurește în nici un fel lucrurile, ci, dimpotrivă, lasă loc arbitrarului. Ideea lui Vâlsan este aceea că, de fapt, problema prezenței românilor în regiunea Timocului trebuie privită sub două aspecte: întâi, analizată prin prisma documentelor, iar, în acest sens, atestările sunt târzii și insignifiante¹ și, în orice caz, inoperante în raport cu numărul considerabil al populației românești din zonă, respectiv, în al doilea rând, înțeleasă sub aspect logic, prin similitudine cu situația comunităților românești din regiunile învecinate, aflate sub jurisdicție românească. Sau, în termenii aceluiași: *Ținutul românilor din Serbia, mai ales Craina, se introduce ca o pană între Banat și Oltenia. [...] așa că, de când se admite existența românilor până la Dunăre, în Banat și Oltenia, cam de atunci e probabilă existența românilor în cuprinsurile sârbești de alături.*

Este un fel de a spune că, în ciuda mărturiilor foarte târzii, locuirea pe aceste amplasamente este foarte veche; ori că lipsa documentelor punctuale și concrete despre prezența / sosirea românilor în aceste spații poate fi convertită în favoarea autohtoniei lor. Câțiva ani după Vâlsan, un alt cercetător al acestei comunități, Emanoil Bucuța, comenta: *Nu există nici o atestare a datei sosirii românilor în aceste spații. [...] Scrisori vechi într-un sertar, necum în vreo arhivă de sat, care să cuprindă cel puțin un cuvânt despre așezarea alor noștri anume aici, cu toată căutarea n-am aflat. Nu s-au găsit pentru că, probabil, nici nu există, românii fiind în aceste spații localnici.*

¹ În 1630 un sat întreg de români a fugit din Țara Românească în apropierea Vidinului.

Ceea ce se poate deduce — dincolo de aceste ezitări, de aceste recunoașteri cu jumătate de gură, dincolo de demonstrațiile logice — este faptul că istoria comunității este dificil de creionat. Totuși, ea ar putea fi restituită, oricât de sumar, ca o suprapunere a două paliere, în sensul că acceptând, pe baza argumentelor logice și geografice, ideea unei vechi viețuiri românești în regiune¹, trebuie presupus și că împrejurări istorice, economice și politice multiple au condus, începând din secolul al XVII-lea, la migrații succesive, diferite ca amploare dar numeroase, dinspre regiunile din nordul Dunării înspre cele din sud. Fiscalitatea excesivă și sistemul complex de obligații din țările române ca și, apoi, din Imperiul Habsburgic respectiv din Austroungaria au determinat trecerea Dunării de la nord la sud de către diverse grupuri românești. Comentatorii observă, astfel: *Serbia liberă, în care țaranul este stăpânul pământului său și făuritorul propriului său belșug a fost și mai târziu o momeală pentru vlahii din țările vecine* (Georgevici, 1905).

În același sens, detaliile oferite de Vâlsan sunt, la rândul lor, relevante: *Deci nu pământ, de fapt, al sârbilor, ci pustiu de pământ pe care păstorii români îl cuceresc prin mijloacele obișnuite de colonizare păstorească: arșite și curături.*

Dacă luăm în calcul faptul că locuitorii de acum ai regiunii se numesc *țărani*, respectiv *ungureni*, ceea ce poate fi „recitat” — nu doar etimologic, ci și prin analiza variantelor dialectale ale românei pe care le utilizează — în sensul provenienței lor „din Țara Românească”, respectiv „din ținuturile ungurești”; dacă scrutăm până dincolo de valorile lor de afirmare identitară povestirile despre originile familiilor², povestiri dezvoltate în jurul ideii că cineva, un strămoș eponim,

¹ [...] poate că locuitorii dintre Timoc și Morava alcătuiau *legătura între românii din Dacia Traiană și cei din Macedonia* — opinează marele istoric român Nicolae Iorga.

² V. în acest sens exemplele citate în mai vechiul meu articol *Les roumains de Timoc*, în „Annuaire de la société d'anthropologie culturelle de Roumanie”, București, Paideia, 1998, p. 93 - 104.

ar fi venit într-o bună zi din trecut din nordul Dunării, apoi a „descălecat” pe pământurile aflate până în prezent în proprietatea familiei și le-a „civilizat”, tăind pădurea, desțelenind câmpia și sistematizând apele, obținem, oricât de difuză, imaginea unor migrații în valuri numeroase, dezorganizate, câteodată dezorientate sau disperate, înspre un spațiu încă liber, sau care, oricum, mai putea absorbi populație.

Ce trăsături identitare?

Chiar dacă primii raportori despre românii din Timoc au trecut în mare grabă prin aceste ținuturi, ei au reușit să observe și să popularizeze, mai apoi, specificul — așa spune aproape dramatic — al acestei comunități.

Observând că aici nu există școală în limba maternă, că în biserică nu se slujește în românește, că nu circulă cărți românești, iar administrația este opacă la orice vorbă în limba română, Emanoil Bucuța se întreba, patetic: *Ce ține pe acest crâmpiei de popor? Care este cetatea așa de tare unde se adăpostește și încă se mai apără? Încă!* (Bucuța, 1923).

Ideea sa, împărtășită, în deceniile ulterioare, de majoritatea cercetătorilor care au investigat comunitatea, este aceea că acel „adevărat brâu de rezistență” îl reprezintă sistemul de credințe tradiționale. Marile ceremonii comunitare, obiceiurile vieții familiale — mai cu seamă cultul extrem de sofisticat al morților, ca formă a unui atașament absolut față de înaintași — și sistemul spectaculos al transmiterii orale a repertoriului tradițional¹ sunt adevărate instituții tradiționale

¹ Despre lăutarii din Timoc, în afara volumului lui Giuglea și Vâlsan, *De la românii din Serbia*, ed. cit., v. supra, v. și articolele mele mai vechi: *Retorica oralității [I]*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria „Științe filologice”, XXXII, 1994, p. 219 — 229; *Retorica oralității [II] — "Lección" de retorică*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria „Științe filologice”, XXXIII, 1995, p. 155 — 166.

care reglează viața comunitară și susțin reelaborarea identității acestei comunități.

Supraestimarea acestor elemente a făcut ca, vreme de un secol, acele foarte puține, este drept, dar totuși citabile cercetări în zonă¹ să se refere la aceasta ca la un adevărat „paradis etnografic”, ca la o regiune din care se pot descoperi, în continuare, texte folclorice interesante și arhaice, ca la o „rezervație” în care au supraviețuit lucruri demult uitate aiurea, ca la un „muzeu în aer liber” care se gestionează de unul singur. Și atât.

Relectura prezentei colecții de texte despre Timoc repune în discuție întreaga complexitate a chestiunii românității sud-dunărene, asigurând, totodată, o pagină de referință pentru orice nouă cercetare asupra sa.

Otilia Hedeșan

¹ Emil Petrovici, *Folklor de la Români din Valea Mlavei*, în „Anuarul Arhivei de folklor”, an. VI, 1942, p. 43 – 75, Cristea Sandu – Timoc, *Povești populare românești*, București, Minerva, 1988, Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, Grai, folklor, etnografie, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, Nicolae Panca, Cornel Bălosu, Gheorghe Obrocea, *Folklorul românilor din Timocul bulgăresc*, Craiova, Omniscop, 1996.

PREFAȚĂ

Volumul de față nu are semnificația care s-ar putea bănuși din primul moment, și anume nu este o lucrare cu caracter politic. El însă umple un gol mare în știința românească prin faptul că pune la îndemână un mare număr de cercetări, care în mod obișnuit nu sunt accesibile decât unui număr prea redus de specialiști. Dar izvoarele de informație, fie ele cu caracter științific general, fie cu caracter specific românesc, nu trebuie să rămână ascunse de privirile oricărui intelectual român, dornic de a le cunoaște.

În specialitatea statisticii, domenii întregi sunt necunoscute publicului românesc, din cauză că documentele respective au apărut numai în limbi străine ca elina, latina, slavona, sârba, bulgara, maghiara, rusa, polona, fără a mai vorbi de documentele apărute în una din limbile moderne de circulație universală. Ne vom strădui să publicăm în românește cât mai multe documente care interesează știința statistică românească, fie pe plan istoric, fie pe plan de actualitate. Cunoașterea limbilor străine este un merit deosebit. Dar unui statistician nu i se poate cere cunoașterea tuturor limbilor străine, în care apar documente interesând specialitatea sa. Și cum este de dorit ca numărul celor care îmbrățișează cariera statistică să fie cât mai mare, iar numărul celor care întrebuințază metoda statistică în lucrările lor să fie și mai mare, este firesc să nu cerem acestora să învețe toate limbile străine, ci să traducem din aceste limbi documentele principale care interesează în linie generală vreuna din ramurile statistice românești.

Capitolele pentru care se impune să se facă astfel de eforturi sunt în primul rând istoria și cunoașterea problemelor etnice ale neamului românesc.

Volumul de față concentrează la un loc lucrările principale privind românii din Timoc.

Munca noastră nu constituie o contribuție originală. Ea nu este și nici nu poate fi completă. Însăși selecționarea documentelor publicate este o operație care poate fi controversată. Nu am ales lucrările favorabile unei teze. Și nici nu am omis pasaje care constituie atacuri nedrepte și adeseori triviale la adresa neamului românesc. Aceste atacuri se întorc neapărat împotriva autorilor care le-au proferat cu rea-credință, cu lipsă de discernământ și de disciplină. Neamul românesc a dat examen de mii de ani în fața istoriei. Comorile sufletești ale neamului românesc sunt valori permanente. Noi nu am venit aici din continente străine spre a ne aclimatiza culturii europene. Noi facem parte integrantă din patrimoniul biologic și din patrimoniul cultural al Europei. Nu avem deci nevoie nici să ne scuзам nici să ne justificăm existența. Justificarea noastră în viața Europei este însăși existența noastră aici, din toate timpurile.

Această existență trebuie cunoscută cât mai bine, atât în timpurile străvechi cât și în cele moderne. Colecția de documente pe care o publicăm aici este o contribuție la opera de cunoaștere a existenței noastre istorice.

Documentele sunt așa cum sunt și le publicăm fără nicio modificare. Neamul românesc a avut prieteni și dușmani în toate timpurile. Părerea dușmanilor ne-a fost, firește, defavorabilă. Dar părerea dușmanilor nu constituie un document suveran, ci unul indicativ.

În războiul actual, adversarii s-au calificat cu epitete infamante și nedrepte. O injurie nu poate ține loc unui adevăr istoric.

Iată de ce munca cinstită îndeplinită de noi nu trebuie văzută altfel decât prin prisma obiectivă a științei istoriei și socotită ca o contribuție la studiul vieții românești de peste hotare.

Domnii C. Constante și A. Golopenția, care au oboșit pentru realizarea lucrării, au desăvârșit o faptă meritorie, pentru care le aduc mulțumirile cele mai calde din partea Societății.

Sperăm că această lucrare, închinată ideii de comunitate de sânge, cea mai profundă legătură care poate lega pe om de om, va fi bine primită de cei ce cultivă știința și slova românească.

București, la 21 august 1943

Dr. Sabin Manuilă

ROMÂNII DIN DREAPTA DUNĂRII

în cunoștința noastră și în cunoștința internațională

Românii din dreapta Dunării, cei vreo jumătate de milion câți sunt, au rămas mai mult decât alți români din diaspora noastră, sub orizontul istoriei, fără să putem zice că erau cunoscuți. Legăturile cu ei au fost tot atât de strânse ca și cu românii transilvăneni, cel puțin de 250 de ani, din jurul păcii de la Karlowitz, de când îi putem urmări mai bine. Au fost pierduți însă într-o numire generică, români de la sudul Dunării, și prin ea, între aromâni. Chiar astăzi, când se zice români din dreapta Dunării, se înțelege numai decît români macedoneni. Sărim peste ceilalți ca și cum n-ar fi cu o făptură și cu o stare aparte. Ei sunt oamenii dintre noi legați de valea fluviului acestuia părintesc și numai un inel de legătură cu românii munteni din văile și poienile înalte ale Balcanului și Pindului. Între marele grup românesc nord-dunărean și grupul sud-dunărean se întinde, ca o punte, acest grup propriu-zis dunărean.

Aceasta este piedica întâi care ne-a oprit să-i descoperim cu o înfățișare numai a lor – prea marea depărtare, deși veșnic lipiți de noi, în care i-am proiectat. Dar a mai fost o piedică tot atât de primejdioasă, atât pentru ai noștri, cât și pentru străini – prea marea apropiere. Românii din dreapta erau și nu erau într-altă țară. O apă largă, plutitoare, mai mult leagă decît desparte pe locuitorii celor două maluri. Treceai mai ales de la noi la ei s-au întâmplat în toate vremurile și îndeosebi în acelea când se închea un popor. Numai de puțini ani, de când se tot vorbește de o înfrățire și solidaritate a statelor, hotarele dintre ele s-au ferecat cu o sută de lacăte. S-a crezut de alții și, ceea ce este mai hazliu, s-a crezut și de noi, că toți acești români sunt revărsări etnice din părțile noastre. N-aveam ce găsi deosebit la ei, odată ce nu erau alții, ci erau tot noi. Erau un fel de români plecați în străinătate.

Ar trebui să spun chiar un cuvânt aspru: să ne dezmeticim. Destul au stat în penumbră fără nicio luare aminte lăsată asupra lor acești o jumătate de milion de români din dreapta Dunării. Să-i mai apropiem, pentru cei care-i vedeau până acum prea departe, și să-i mai depărtăm, pentru ceilalți, punându-i să șadă chiar pe locul unde se află, cetățeni a două țări deosebite, Serbia și Bulgaria. Atunci și grija de ei făcându-se firească se va face și mai ușoară. Să nu ne mai fie dat să auzim, spre umiliința noastră, ceea ce am auzit de curând de la titularul catedrei de limbi romanice de la Lipsca, dl. Martin Block, trimis de țara lui ca să cerceteze pe teren problema românilor dunăreni din Serbia veche: „Nu înțeleg de ce românii vorbesc, după statisticile sârbești, de 200.000 de ai lor pe aceste locuri, când ei sunt 400.000. Cui îi lasă pe ceilalți, care sunt aproape înăditul celor oficiali?”

Am fost eu, în mai multe rânduri, la acești români, la cei bulgari mai mult și la cei sârbi mai puțin. Cei mai din fund ca și cei mai din față, fie că știu, fie că nu știu de țara liberă a fraților lor de la miazănoapte, se cunosc prin amintiri, prin limbă și obiceiuri ca români. Ei și-au dat nume de cete mai mici, după cum sunt așezați pe o vale sau pe o alcătuire de pământ ușor de deosebit, plai, câmp sau vale, dar nu și-au zis niciodată, laolaltă, olteni sau munteni sau bănățeni. Câte o undă de populație românească din Banat, din Oltenia și din Muntenia a ajuns dincolo de Dunăre, la date și din pricini care se pot urmări. Fiind mai noi decât băștinașii și mai zgomotoși pentru istorie, au putut să se arate cercetătorilor ca români olteni, munteni sau bănățeni. Sunt, și mai mult nu sunt, ceea ce spun astăzi că sunt. Băștinașii, românii mai vechi decât ei, vatra care a primit pe noii veniți au fost alții și alta. Dovezile nu așteaptă decât să fie găsite.

Suntem pe locuri de mare trecere a popoarelor. Țările cele mai de curând încheigate se luptă să se convingă pe ele și să convingă pe alții că numai poporul lor a trăit în acel cuprins de la începutul vremurilor și că numai el are dreptul să trăiască și

astăzi. Ceilalți sunt venetici. Ei n-au altceva de făcut, pentru că de plecat nu s-a gândit nimeni să le dea voie, decât să se piardă în mijlocul lui. Dacă nu vrea de voie, atunci de nevoie. De aceea sfiala oamenilor de știință ca să pătrundă până la ei și îmbulzeala argumentelor istorice contradictorii. Românii dunăreni dintre Vidin și Morava se află chiar în ținutul pe unde românii balcanici au umblat ca să ajungă la românii carpatici. Ei sunt legătura care se păstrează, subțiată și întreruptă pe alocuri, dintre cele două mari grupuri ale neamului nostru. Nu trebuie și nu-i putem lăsa să piară, nu numai pentru că sunt una cu noi, dar pentru că între noi mai au și acest rost, care-i numai al lor.

Prin noi sau prin alții începem să-i cunoaștem destul de bine. Mai deschideți odată *Scrisorile din pribegie* date la tipar de Ion Ghica și citiți rândurile atât de proaspete ale întâiului pan-român, Nicolae Bălcescu. Plecase, gonit de revoluția de la 1848 din București, sau mai degrabă de neizbânda ei, stătuse la focuri de noapte pe munți între Avram Iancu și tribunii lui, pe care avusese, din ură împotriva țărilor despotice, gândul nebun să-i apropie de unguri și străbătuse – într-o întinsoare – toată peninsula Balcanică, de la Panciova până la Constantinopol. Auziți-i strigătul lui de mirare și de bucurie că nu întâlnește în drum, prin Serbia și Bulgaria, decât români. Luase acest drum al românilor din dreapta Dunării și trecuse de la ei, prin marginea aromânilor. Era un istoric, învățat să facă să intre în cadre largi viața popoarelor. Iată la 60 de ani după aceea un geograf, pe George Vâlsan, însoțit de un filolog, George Giuglea, care caută pe acolo amănuntul conformației pământului sau al conformației limbii! Lucrurile și oamenii stau într-o nouă lumină.

Românii aceștia transdanubieni rămăseseră multă vreme închiși în cele două țări în care, după 1833 și 1878, s-au trezit cetățeni cu alt nume. Simțeau că sunt deosebiți de concetățenii lor prin regimul aparte pe care au început să-l aibă. Drepturile vechi se pierdeau, în ce-i privea, cu fiecare zi. A fost întâi școala în limba lor, mai târziu biserica și la sfârșit tot ce le dădea și le păstra o înfățișare proprie. S-a mers atât de departe

încât li se sfâșiau, când ieșeau pe ulițe, hainele albe, pentru că le purtau de când se pomeniseră între oameni îmbrăcați în haine închise la culoare sau chiar negre. Nu li se îngăduia o asemenea deosebire de ceilalți, nu mai puteau să vorbească în limba părintească decât pe furiș. Între cei mai mândri dintre ei s-a născut atunci o dorință de împotrivire. De pe urma acestei împotriviri au început să se ivească la școlile de dincoace de Dunăre, între noi, tot mai mulți școlari veniți din mijlocul lor. Dacă nu puteau să-și vadă de suflet acasă, făceau ce puteau și-și trimiteau copiii între frații liberi, ca să apere cel puțin în ei acest suflet.

În felul acesta însă, țara românească afla pe alte căi, mult mai vorbitoare decât a rarelor cărți științifice, că undeva în apropiere mai trăiesc români, ascunși de o politică internă strâmtă tuturor ochilor. Ea îi primea cu iubire pe cei care veneau să învețe și să se înfrupte de la izvoarele noastre de cunoștințe de cultură. Fiecare an aducea noi călători mărunți de peste fluviu, nu numai de faima bunei primiri, dar de curentul de mirare și de interes care luase naștere pe neștiute și creștea acum de la sine. Se alcătuia treptat din ei o mică pătură intelectuală care ieșea din școlile noastre superioare și vorbea cu alt glas decât ar fi putut vorbi cel mai pregătit dintre noi, despre ființa și drepturile la viață proprie ale celor rămași acasă. Ei și-au avut în cele din urmă cercul, activitatea de organizare și de propagandă, conferințele prin țară și publicațiile lor periodice. Din necunoașterea și nedumerirea dinainte, românii din dreapta Dunării au intrat în lumină. Erau de-ai noștri și nimic nu-i mai putea rupe de noi.

În străinătate, cercetători tot mai deși au făcut același lucru pentru Europa. L-au făcut chiar mai devreme decât l-au făcut ai noștri. Chiar noi a trebuit, pentru că străinii puteau ajunge mai lesne prin locuri închise nouă, să-i folosim pe ei ca izvoare de documentare. Las pe alții mult mai vechi, dar mai puțin răspândiți și mă gândesc la marele călător de după 1860, Kanitz. Nu ne era prieten. Era un evreu ungur, venea de la

Budapesta cu toată neîncrederea și mai mult decât atât față de români, dar era și om de știință și n-a putut să tacă. Nicăieri, într-un scriitor străin, această adevărată lume românească din Serbia și Bulgaria nu s-a arătat în toată plinătatea ei, ca o priveliște de pe care se adună deodată, după sute de ani, ceața, ca la el. Îl luăm și astăzi, atât noi cât și alții, ca termen de comparație, când pornim cercetări proprii, ca să ne dăm seama de schimbări, în bine sau în rău. Aproape în zilele noastre a scris, întărindu-l pe Kanitz, pentru românii din Serbia, alt neprieten, profesorul bulgar St. Romanski.

De câte ori s-au ivit războaie în Balcani, românii de pe malul drept al Dunării au ajuns un obiect de preocupări internaționale. Erau acolo și nu se mai putea trece peste ei. Cancelariile și presa din toate țările se opreau la acest popor necunoscut mai înainte, dar care se putea să aibă dorințele și drepturile lui. Tulburările în cele din urmă se așezau și țările unde oamenii trăiesc, îngrijorate că ei ar putea ajunge o problemă, se gândeau la noi măsuri care să-i facă să se întoarcă în anonimatul dinainte. Cu cât erau mai cunoscuți de opinia publică internațională, cu atât aveau de suferit mai mult. Una din aceste țări s-a gândit chiar să-și dea o lege prin care, atunci când i se va părea potrivit, să poată să-i mute la o depărtare de 50 de kilometri spre Balcani și să-i rupă astfel pentru totdeauna de Dunăre și de noi. A ajuns ca o cursă de întrecere între acest crâmpel de popor, slab și singur, și între statele din care face parte și înarmate cu toate mijloacele de constrângere: va putea să se pună la adăpost înainte să-l cuprindă apele înecului?

Emanoil Bucuța

ÎN LOC DE PREFAȚĂ*

Nu departe de sânul mamei, despărțit numai de bătrânul Danubiu, într-un ținut de munți înalți, acoperiți cu păduri seculare, ca și acei pe care i-a părăsit acum câteva sute de ani și brăzdați de pâraie cu apa limpede și cristalină, în care își adapă sărmanele lui oițe, din ale căror piei își confecționează, singur, faimoasele lui căciuli, trăiește, răzleț, un popor de peste 300.000 de suflete, fâșie sângerândă din corpul mare și frumos al neamului românesc.

În desişul munților stâncoși și al pădurilor seculare, botezate cu numiri ce sună frumos, după cum e de frumoasă și limba cu care au fost botezate, trăiesc aceste suflete amărâte și părăsite, abia bănuind că nu departe de dânșii, într-o țară mult mai frumoasă, pe care ei, sărmanii pribegi, cine știe în ce timpuri grele au fost siliți, cu lacrimile în ochi și cu durerea în suflet, s-o părăsească trăiesc frați de-ai lor care sunt mai mulți la număr și oțeliți în luptele care le-au dat neatârarea.

Da! Ei nu bănuiesc că în *Țară*, în dulcea lor țară, unde au fost înmormântați străbunii lor, căzuți în lupte eroice, sângeroase, deseori chiar fratricide, despărțite în cele două voievodate de altă dată ce purtau mândrul nume de Muntenia și Moldova, dar care se războiau între dânsele întocmai ca și cu străinii, se ridică azi o altă țară mult mai frumoasă ce poartă mândrul nume de: Regatul român.

Și când acest regat, cu un fast pe care ei nu-l cunosc decât din basmele cu feți-frumoși, își serbează 40 de ani de domnie a primului său rege, ei, sărmanii, pribegiți în țară străină,

* Delatimoc, *Românii din Serbia*, Studiu etnic și statistic, o prefață publicată în *România ilustrată*, an. V, no. 2 – 3 și cu 4 fotografii afară din text, București, Tipografia Lăzureanu, 1907. Articol apărut în volumul II, ediția I.

se zbuciumă în mijlocul unui popor de alt neam, pentru a-și putea păstra comoara lor strămoșească, limba și naționalitatea de români!

Și cu toată zbuciumarea lor de zile, de săptămâni, de ani, de decenii, vocea lor nicăieri n-a fost auzită și ei, sărmanii, a trebuit să facă eforturi supraomenești, să întrebuițeze energia lor de rasă, pentru ca să se apere și câteodată să învingă, înainte de a fi, în cele din urmă, răpuși; căci cei puțini, oricât de viteji ar fi, în lupta cu cei mulți, fie și mai slabi, în cele din urmă tot rămân învinși.

Și românii din Valea Timocului fac parte dintre cei dintâi. Puțini la număr, față de populația sârbească, ei au arătat până azi o admirabilă rezistență contra valurilor furioase ale urgiei deznaționalizatoare.

Toată lupta acelora ce au tot interesul ca această masă compactă de 330.000 de români să dispară, să se confunde cu populația stăpânitoare, a rămas zadarnică și infructuoasă față de caracterul etnic intransigent al românului din Serbia.

Nici persecuția jandarmului, nici amenințarea cu anatema a preotului, după cum nici insistența institutorului n-au putut să determine pe românul din Serbia de a-și înlocui, prin cea sârbească, dulcea lui limbă românească.

În armată, în fața justiției sau a forței publice, „*nu șchii sârbeșche*” a fost răspunsul românului la toate întrebările făcute lui. Și sub acest scut de „*nu șchii sârbeșche*” s-a păstrat el, deși lipsit de conștiință națională.

Iar româncea, româncea păstrătoare a graiului strămoșesc, pretutindeni unde românul a fost despărțit de la sânul cald al mamei lui; româncea aici, în Valea Timocului, nu s-a lăsat mai prejos de bărbatul ei.

Ori de câte ori soarta a hotărât ca ea să părăsească sânul familiei și să însoțească destinele unui tovarăș al vieții, întotdeauna, când acest soț a fost de altă limbă decât a ei, ea nu și-a uitat datoria de româncă!

Pretutindeni, româncea măritată după un sârb a românizat nu numai bărbatul și copiii, ci întreaga familie, mahalaua toată, deseori, satul întreg!

Și această dragoste a româncei pentru limba ei, pentru neamul ei, pentru obiceiurile strămoșești, a dat naștere zicătoarei populare în toată Serbia: *o româncă românizează un sat întreg!*

Dar, nu trebuie să ne facem iluzii. După cum am spus: tăria celor puțini, fie ei cât de tari, în cele din urmă se va sfârâma de numărul celor slabi, dar mulți. Mai curând sau mai târziu, acest fenomen se va produce și față de rezistența etnică proverbială a românilor din Serbia. Cât timp au trăit în satele lor de prin păduri și de la poalele munților, izolați de contactul cu poporul sârb; cât timp au putut să evite controlul autorităților școlare și al celor militare, ei au putut să reziste, să-și mențină naționalitatea lor, cu toate comorile ei sufletești: *obiceiurile, datinile și credințele.*

Ba ceva mai mult: în această a lor patrie nouă, pe lângă doinele, melancolicele doine, în care erau exprimate bucuria și tristețea strămoșilor lor, în decursul vremurilor a trebuit să-și formeze altele noi, în care să oglindească sentimente noi, rezultat al noului lor mediu.

Și această comoară sufletească încetul cu încetul va dispărea, când va dispărea, în cele din urmă, și rezistența lor etnică, de la bazele căreia de mult a dispărut credința într-un sprijin eventual, dacă această credință a existat cândva...

Și paguba celor ce se ocupă cu știința limbii românești va fi mare, după cum mare va fi părerea de rău a acelor care n-au pierdut, încă, speranța, dacă nu în „unitatea politică”, cel puțin în *unitatea culturală a tuturor românilor.*

Românii din Serbia au rezistat și rezistă mereu; totuși, după mărturia unui scriitor sârb, această rezistență a început să se mlădieze.

D. Georgević, într-o broșură în care descrie o călătorie a sa la românii din valea Timocului, ne spune că își aduce aminte de începuturile unui cântec care, acum 30 de ani se cânta la

Brestovăț, unde și-a petrecut copilăria, tatăl său fiind acolo preot:
„cântec care azi aproape este dat uitării”:

Vine Stana de la lemne,
Are în brațe mulche lemne și nuele.
Aideți, aideți, fechelor,
Să dăm paie vacilor
Și fân, boilor...

Dispariția unui cântec popular, a unei credințe, superstiții sau unui obicei de la românii subjugăți, mă doare negreșit, fiindcă în ea văd semnul antemergător al dispariției acestor români în masa popoarelor conlocuitoare.

Dar ceea ce mă doare mai ales, ce ar trebui să ne doară pe toți acei care mai credem într-un viitor mai bun pentru neamul românesc, este *lipsa de ideal* a generației actuale; căci popoarele fără ideal sunt menite pieirii.

DELATIMOC
Zaicear [Zajčar], ianuarie, 1907

G. Lejean

ROMÂNII¹

Știința istorică, care multă vreme a fost preocupată de acest popor misterios, a ajuns să aibă astăzi, despre originile sale, mai multe puncte câștigate.

S-a făcut, de pildă, dovada că așa-zișii *rumani* (români sau vlahi) sunt coborâtorii dacilor cucerți de Traian și romanizați prin numeroase colonii; că pe vremea invaziilor barbare, Roma, rechemând legiunile sale pe malul drept al Dunării, a părăsit Dacia în mâna slavilor (sclaveni) care au inundat-o și cărora le-au urmat cumanii și pecenegii, că în fine, prin secolul XIII, când aceste din urmă popoare la rândul lor au dispărut, s-au întemeiat în locul lor două principate, sub numele de *Valahia* sau mai potrivit, acela de *România și Moldova*.

Iată faptele necontestate. Dar de la ultimii împărați romani și până la Radu Negru și Dragoș cum se explică filiația și transmiterea neîntreruptă a elementului și a naționalității române? Cronicile pământene conțin, în această privință, multe fabule pe care nici nu le vom lua în seamă, mai ales cele privitoare la legăturile pe care românii le-au avut cu cuceritorii unguri. Cu privire la originea românilor, ilustrul 'd'Anville a hazardat o ipoteză și mai puțin verosimilă, transportându-i pentru câteva secole în fundul Asiei. Faptul, amintit pe scurt de cronicile cele mai demne de crezut, este că sâmburele poporului român s-a refugiat în Maramureș (Carpații maghiari) unde s-a

¹ Articol apărut cu titlul *Éthnographie de la Turquie d'Europe*, în *Petersmann's Geographischen Mitteilungen*, cu o hartă a Turciei europene și a statelor ei vecine autonome, Gotha, Justus Perthes, 1861; traducere din limba franceză de C. Constante.

păstrat în tot timpul cotorpirilor barbare și de unde apoi sub Dragoș și Radu s-a coborât în câmpiile de la sud-est.

Se mai spune, dar acest lucru pare mai îndoielnic, că pe atunci, adică în timpul descălecării, ar fi existat așezări românești înfloritoare și în Moldova, ca Tighina sau Bender, Hotin și Bârlad.

În sprijinul acestui fapt se invocă o cronică a lui Dragoș, descoperită acum câțiva ani și care ar fi foarte prețioasă dacă n-ar purta toate caracteristicile unui fals foarte vădit, făcut în interesul unei familii, numită Boldur.

Oricum ar fi, poporul moldo-valah nu-și dă sieși decât numele de *rumani* (rumân la singular), numindu-și limba – *românească*; Valahia – *țara românească* (terra romanescă). Numele de *vlahi*, ce le-a fost dat întâi de bizantini, apoi și de unguri (*vlahi* în limba greacă, *olac* în limba ungară) vine de la cuvântul slav *vlah*, care de obicei se dă popoarelor de rasă latină, precum *neamț* se dă popoarelor germanice. După cum se știe, în această privință, slavii generalizează foarte mult și *vlah*-ul lor (foarte bine explicat de Schafaric) corespunde cuvântului german *woelsch*.

Numărul românilor în cele două Principate se urcă la ceva mai mult de patru milioane suflete cu desăvârșire omogene, chiar și sub raportul limbii. Clasele suprapuse sunt cam amestecate (mai ales în Moldova) cu sânge grec-fanariot, dar poporul este curat și tipul său aduce în mod simțitor cu acela al dacilor de pe columna lui Traian. Roma pare să le fi infuzat puțin din sângele ei. Dar cu totul altfel se prezintă lucrul când este vorba de limba lor, care nouă părți din zece este o latinească stricată și numai a zecea parte este slavă, cu câteva cuvinte turcești și maghiare, și în fine cu un fond filologic pe care nu-l găsești în niciuna din limbile vecine și care, pare-mi-se, nu trece peste două sute de cuvinte. Acest fond este de bună seamă o rămășiță din vechea limbă dacă. În etnologie, un mare pas înainte va fi făcut atunci când un filolog va supune acest vocabular unui studiu comparativ în raport cu diferitele rumuri ale limbilor indo-germanice.

Ca tip, românul se prezintă cu trăsături regulate, ceea ce îl deosebește de tipurile mai mult bărbătești decât frumoase ale vecinilor unguri și slavi. Oamenii blonzi sunt tot așa de răspândiți ca și cei cu chipul smeard, ceea ce amintește obârșia barbară, dacă și gală (*gauloise*).

Limitele naturale ale celor două principate, Prutul și Dunărea, pretutindeni sunt depășite de către rasa românească în plin mers de expansiune. Ea ocupă întreg țărmul basarabean al Prutului și tot țărmul meridional al Dunării, începând de la Dunaveț și până la Porțile Silistrei. În Dobrogea ea numără aproape 33.000 suflete.

Mulți țărani români, spre a scăpa de quasi-șerbia *Regulamentului Organic*, se află așezați în împrejurimile Vraței, în Bulgaria. Din aceeași pricină, un alt număr mare s-a refugiat și în Serbia, unde guvernul i-a colonizat în locuri rămase fără locuitori în urma războiului de neatârnare.

Muncitori, harnici și mai prolifici decât sârbii, numărul lor este mereu în creștere, astfel încât chiar la 1857 ei atingeau următoarele cifre:

Jud. Pojarevaț [Požarevac].....	39.728 suflete
Jud. Craina [Krajina].....	35.671
Jud. Cernareca.....	20.597
Jud. Chiupria [Kjupria].....	7.351
Jud. Smederevo [Semendria] (Pl. Podunavlia).....	996
Total:.....	104.343 suflete

La această cifră, dacă adăugăm și pe acelea ale recensămintelor oficiale ale Principatelor (nu putem da decât cifre aproximative, căci aceste recensăminte fiind făcute în vederea impozitelor, diferite clase de oameni n-au fost socotite decât în cifre rotunde) avem:

Serbia.....	104.343 suflete
Valahia.....	2.420.000

Moldova (Basarabia Moldovei)	1.600.000
Dobrogea.....	33.000
Coloni în Bulgaria.....	40.000
Total:	4.202.000 suflete

Acest rezultat este unul din cele mai precise pe care l-am putut obține, căci el se întemeiază (în ciuda unor lipsuri de amănunte) pe date oficiale, și mai ales pentru Dobrogea, unde d-l Ionescu a verificat datele ce i-au fost date de autoritățile turcești, la fața locului, cercetând sat cu sat.

În ce privește pe colonii din Bulgaria, nu am putut să dau decât o cifră ipotetică, dar mai mult superioară decât inferioară.

Trebuie să ne ferim deci de exagerările involuntare ale câtorva statisticieni români, care ne dau cifra de 14.000.000 pentru toată rasa românească (în loc de 7.600.000 – număr probabil) socotind în această cifră și pe *țințari*².

² Țințari - macedo-români (nota traducătorului).

A. Ubicini

SÂRBII DIN TURCIA³

POPULAȚIA

După ultimul recensământ (1863), întreaga populație a principatului se urcă la 1.108.568 locuitori *băștinași*, adică 1.108 locuitori pe mila geografică pătrată.

Împărțirea populației după rase și religii. Această populație se descompune astfel:

Sârbi și români, de rit ortodox	1.101.685
Evrei	1.805
Țigani sedentari	5.078
Total:	1.108.568

În acest total nu sunt socotiți străinii, în număr de 20.862, în care intră:

Țigani nomazi	11.862
Supuși străini (musulmani și europeni, 1859)	9.000

ceea ce, în realitate, urcă totalul populației la 1.129.430 de locuitori.

Cu toate acestea, întrucât în tabelele de recensământ figurează numai băștinașii, noi, în calculul nostru, nu vom socoti excedentul de 20.262 suflete, care, de altfel, este aproximativ.

La 1834, epoca primului recensământ⁴, cifra populației indigene era de numai 668.592. Prin urmare, o creștere medie

³ A. Ubicini, *Les Serbes de Turquie, Étude historique, statistique et politique sur la Principauté de Serbie, Le Montenegro et les pays adjacents*, E. Dentu, libraire éditeur, Paris, 1865; traducere de C. Constante.

de 15.175 indivizi, sau aproximativ 2,27%, pe an, în timpul unei perioade de 29 ani.

În Grecia, într-o perioadă corespunzătoare de 28 ani (1832 - 1861), populația a crescut de la 752.000 la 1.097.000: adică cu 12.322 locuitori, sau o medie de 1,64% pe an⁵.

ROMÂNII BĂȘTINAȘI

Printre populația băștinașă figurează un număr destul de mare de români emigrați în diferite epoci din Principate și amestecați, în diferite proporții, cu sârbii, cu care au sfârșit prin a se confunda.

Acești români, aproape toți păstori, se urcă la un total de 120.593 de indivizi, împărțiți printre cele 4 județe și anume: Craina [Krajina], Cernareca, Pojarevaț [Požarevac] și Chiupria [Kjupria].

Un alt grup, mai mic, de 264 indivizi s-a așezat în satul Culici [Čulić] nu departe de Smederevo [Semendria]

Iată, după statistica sârbă din 1863, tabloul comparativ al populației sârbe și române din cele 4 județe sus pomenite:

	Sârbi	Români
Craina [Krajina]	20.304	42.607
Cernareca	22.658	24.232
Pojarevaț [Požarevac]	74.969	47.690
Chiupria [Kjupria]	41.852	8.064
Total:	159.783	122.593

⁴ De la 1834 până la 1863, s-au făcut 8 recensăminte: la 1834, 1841, 1843, 1846, 1850, 1854, 1859, 1863.

⁵ *Statistica sârbă* din 1863; în *Sloboda*, din 17 decembrie 1863.

V. Iacșić

DESPRE ELEMENTELE ETNICE ALE POPULAȚIEI DIN PRINCIPATUL SÂRBESC⁶

Din cele mai vechi timpuri, slavii cu așezările lor ocupau în Europa o însemnată întindere de pământ și dacă, numeric, nu erau întotdeauna superiori celorlalte popoare ale ei, nu erau nici inferiori lor. Întinderea Europei e fixată obișnuit la 189.000 mile² geografice; dacă vom exclude însă ținuturile puțin populate ale Elveției, Norvegiei și Rusiei europene, atunci întinderea Europei se poate fixa numai la 142.000 mile² geografice.

Din punct de vedere politic, slavii sunt independenți, dar numai într-una din țările locuite de ei, anume în Rusia, (Munteneștii nu îl socotim, pentru mica lui însemnătate), pe când în Austria, Turcia și Germania, ei sunt supuși altor neamuri. În Austria ei numără 17 milioane suflete, sau aproape jumătate din întreaga populație a țării (mai puțin – 47%), în Turcia (împreună cu Serbia) și în Muntenegru – 4.600.000 suflete, care împreună alcătuiesc, de asemenea, jumătate din numărul total al populației ei. Numărul slavilor din Germania se ridică la cifra de 2.650.000 suflete și anume sârbi lujeni – 90.000; cehi până la 60.000 și aproximativ 2.500.000 poloni.

Numărul sufletelor și întinderea spațiului ocupat de celelalte neamuri slave, în cele patru țări europene amintite, după datele din anul 1870, este următorul:

⁶ V. Iacșić, *O Plemenom Sostave Naselenia v Cniajestve Serbscom*, articol trimis în manuscris Societății Geografice din Petersburg, cu o hartă etnografică a regiunii estice a Principatului Serbiei, întocmită de V.N. Maicov, Petersburg, 1873; traducere de C. Constante.

Tabel 1870

	Mile pătrate	Total locuitori	Numărul de suflete în medie la 1 milă
1. Ruși	60.000	64.450.000	1.073
2. Poloni	3.200	10.000.000	3.125
3. Cehi	1.320	6.600.000	4.342
4. Sârbi	3.850	5.600.000	1.454
5. Bulgari	2.000	2.000.000	1.000
6. Sloveni	400	1.200.000	3.000
7. Sârbi lujeni	30	150.000	5.000
Total mile ²	71.000	Total slavi: 90.000.000	1.270
Total mile ²	71.000	Total ne-slavi: 208.000.000	2.930
Total în Europa	142.000 mile ²	296.000.000	2.000

Toate aceste cifre se pot considera numai ca aproximative, întrucât a le defini exact, în unele cazuri, nu e posibil, în altele foarte greu. Dacă adăugăm la cifrele mai sus amintite 550.000 slavi și 1.450.000 ne-slavi, care populează părțile nordice ale Europei, atunci vom vedea că populația întregii Europe va ajunge la 300.000.000 suflete, iar întinderea ei, la 182.000 mile² geografice.

Dintre toate popoarele slave, poporul rus e cel mai numeros și așezările lui ocupă cea mai mare întindere. Afară de aceasta, acest popor domnește peste 12 popoare de alte neamuri. Împărțite în 50 de națiuni, care, acum sau mai târziu, vor trebui, prin forța împrejurărilor, să se contopească cu poporul rus. Apărați de hotare inaccesibile, rușii sunt de neînvins și pe lângă aceasta, alcătuiesc, atât prin întinderea țării lor, cât și prin numărul supușilor lor, prima putere politică din Europa; în mediul slav, rușii, de asemenea, dețin primul loc din punct de

vedere al însemnătății lor literare. Rușii ocupă pământuri încă puțin populate și, afară de aceasta, tind să mai colonizeze și întinderile vecine țării lor. În prezent rușii alcătuiesc 71,6% din totalitatea poporului slav, așa că la patru slavi revin trei ruși.

Ca număr de populație, după ruși vin polonezii, iar ca suprafață ocupată, primul loc după ruși revine sârbilor. Polonezii nu formează un stat independent și în prezent se găsesc sub stăpânirea a trei puteri: Rusia, Germania și Austria. Cu toate acestea, ei posedă o literatură însemnată; numeric, ei alcătuiesc 11,1% din toată populația slavă a Europei și ocupă aproape 45% din toată întinderea populată de neamul slav.

Cehii cu moravii și slovaci nu ocupă cu așezările lor o întindere mare, dar pot să se considere primii dintre slavi în ceea ce privește cultura și industria. Literatura cehă înflorea încă din timpurile cele mai depărtate și cehii pot, într-adevăr, să se numească un popor absolut matur din punct de vedere politic; ei sunt supuși Austriei, exceptând un număr neînsemnat dintre ei, care locuiesc în districtul prusian, Glatz din Silezia. Cehii formează 7,33% din tot slavismul și ocupă 2,14% din toată întinderea populată de slavi.

Ca număr, după cehi vin sârbii, deși după întinderea ocupată de așezările lor, ei stau imediat după ruși. Sârbii ocupă 5,42% din toată întinderea populată de slavi, însă numărul lor nu depășește 6,22% din tot neamul slav. Literatura sârbă, se dezvoltă cu fiecare an tot mai mult; ea este de două feluri, aceasta din pricină că o parte din sârbi sunt catolici – așa numiții horvați (croați); o astfel de diferențiere nu poate să nu pericliteze interesele generale sârbești.

Bulgarii nu sunt destul de numeroși; dacă luăm însă în considerare întinderea de pământ ocupată de ei, o regiune cehă e mult mai populată. Numărul lor formează 2% din tot slavismul, iar localitățile lor ocupă aproape 3% din toată întinderea populată de neamul slav. Fiind sub jugul asiaticilor, bulgarii, desigur, nu pot să meargă pe calea progresului, deși trebuie să se spere că ei

vor recâștiga repede timpul pierdut dacă vor izbuti să-și capete neatârnarea, hărmicia lor fiind neobișnuită.

Slovenii sunt puțini la număr și populează o întindere foarte mică; în caz de eliberare a slavismului, sârbizarea lor este inevitabilă, întrucât chiar și în prezent ei au foarte multă asemănare (mai ales în ceea ce privește literatura) cu horvații (croații). Acum, literatura slovenilor e foarte neînsemnată.

Ultimii din rândul popoarelor slave, ca număr și ca întindere, sunt sârbii lujeni; aceștia aproape că nici nu au o literatură națională și reprezintă o insulă mică slavă, puțin însemnată, în mijlocul imensului ocean german; un viitor politic ei nu pot să aibă, fiindcă inevitabil trebuie să se contopească cu elementul german, cum s-a și întâmplat cu liuticii și bodricii.

Din cele expuse, se vede că popoarele slave cu centrele lor de populație ocupă jumătate din toată întinderea locuită a Europei. Însă se poate spune că populația acestei regiuni vaste nu este de ajuns de densă, cum era cea a neamurilor slave de la răsărit. Din timpul pogromului tătăresc din secolul al XIII-lea, sau cea a neamurilor slave din apus, din timpul jugului turcesc, jug care dăinuiește până astăzi, după o perioadă de vreo 130 de ani – foarte probabil – în Europa vor fi tot atâția slavi cât și ne-slavi și atunci partea noastră din lume va avea dreptul să se numească Slavonia sau Rusia.

Populația mare a neamului slav care ocupă o întindere de 71.000 mile² și atinge, numeric, cifra de 90 milioane de suflete, are în sânul ei reprezentanți ai aproape tuturor religiilor creștine. Astfel, rușii din patria lor sunt toți ortodocși, iar cei din Polonia și Austria, uniți (uniți). Polonii sunt aproape toți catolici, afară de un mic număr de protestanți din Polonia și din Prusia. Cehii și moravii sunt aproape toți catolici, iar slovacia, aproape fără excepție (70.000), protestanți. Două treimi din sârbi sunt ortodocși, iar o treime împreună cu horvații (croații) sunt catolici; bulgarii (afară de 20.000 de catolici) sunt toți ortodocși, pe când slovenii sunt catolici, iar sârbii lujeni protestanți. Ca densitate a populației, după cum se vede din

tabloul de mai sus, primul loc îl ocupă sârbii lujeni, cu 5.000 suflete de fiecare milă². După ei vin cehii (4.342 suflete pe o milă), apoi polonii și slovenii (3.000 suflete la milă²), mai departe sârbii cu o populație de 1.454 suflete la fiecare milă² și bulgarii cu cea mai mică densitate, astfel că, la 1 milă² revin numai câte 1.000 suflete. Toate pământurile slave sunt populate pe jumătate, mai puțin dens ca pământurile populate de popoarele ne-slave, de aceea e de așteptat că, după un timp oarecare, numărul neamului slav se va dubla.

Toate ramurile actuale ale marelui neam slav s-au născut dintr-un singur popor, al cărui leagăn a fost întinderea dintre munții Valdai și Carpați pe de o parte și între fluviile Visla și Don, pe de altă parte; în partea de sud, această întindere se mărginea cu ținutul actual al Novorusiei, unde, pe atunci, locuiau nomazi de neam turco-tătar. Sârbii au populat ținuturile actuale – fostul Iliricum – încă de pe la anul 626 după Hristos, când avarii, fiind deja stăpâni pe malul stâng al Dunării și pe Slavonia actuală, asediau pentru a doua oară Țarigradul dinspre Europa, în timp ce, dinspre părțile asiatice, el era asediat de perși. La Țarigrad domnea atunci împăratul Heraclius, care s-a distins în luptele purtate contra perșilor, în Asia. După invitația împăratului bizantin, dacă credem tradițiile istorice, dar, mai curând fără să fie chemate, folosindu-se numai de faptul că hanul avar Boian impresurase Țarigradul cu armatele sale, cetele sârbești înarmate au pornit de dincolo de Carpați – din așa numita Boica – au jefuit satele avare (aule) din Ungaria și și-au recucerit ținuturile lor actuale, atât de la avari, cât și de la coloniștii romani de pe coasta Dalmației. După aceea, în anul 640 ei au distrus orașul principal al Dalmației – Salonul – și au supus pe slavii care se stabiliseră acolo cu câțiva ani în urmă fiind supuși până atunci avarilor și cunoscuți sub numele de *rvați* (horvați, în limba sârbă, *rvat*).

Atunci, ei și-au întemeiat dinastia domnitoare, mai întâi sub numele de *mari jupani*, apoi, sub numele de *țari* și *regi* și având reședința la Ducla, Scadra (Scutari) pe Boiana, apoi la

Rasova (Novi Pazar), Priština și Prizrena, cele mai de seama orașe ale Serbiei vechi. Sârbii și în vechea lor patrie au fost întotdeauna independenți și liberi și chiar numele lor național provine din punct de vedere etimologic de la cuvântul persan „ser”, „cap”, iar „sârb”, înseamnă „șef”, „vlădică”, „mai mare”. din aceeași rădăcină cu cuvântul vechi midic, sarmat. Spre deosebire de neamul dominant, tributarii se numeau atât în vechea patrie cât și în locurile noi *rvati* și cuvântul acesta nu este altceva decât o simplă traducere a cuvântului tătăresc „tat” (tot, tatci) și a turcescului, „copt”. „Tat” la fel ca și „copt” însemnând omul învins, supus, neliber; același lucru ca și cuvântul slav „rvati”⁷.

În acest articol noi vom vorbi numai despre acea parte a poporului sârbesc care a creat trunchiul politic cunoscut sub numele de Principatul sârbesc. Aici, cel mai mult s-au păstrat tradițiile asupra dinastiei naționale a Serbiei vechi și această parte din populație trăiește de multă vreme, mai mult sau mai puțin liberă, pe când ceilalți sârbi tot mai poartă jugul străin.

Dar afară de populația de neam curat slav, se mai găsesc în Serbia și reprezentanți ai altor naționalități ne-slave, dintre care cei mai numeroși sunt vlahii și țiganii. Vlahii trag la cei de același neam cu ei, care locuiesc în Valahia și Banat, din pricină că ei locuiesc mai ales în acele părți din Principat care se învecinează cu această țară. Țiganii însă sunt împrăștiați în țara întreagă și duc o viață în parte sedentară, în parte nomadă. Ambele aceste popoare sunt supuse sârbilor și au drepturi politice și civile cu totul egale cu ale sârbilor; de altfel în Principat locuiesc și supuși ai altor țări, care în majoritate sunt de alt neam și de altă religie. Între aceștia, mai numeroși sunt germanii, după care vin ungurii; aceasta din pricină că amândouă aceste popoare

⁷ Ca în cazul de față, așa și în altele, explicația de mai sus a autorului asupra denumirilor de neam și de națiune, abia dacă poate să suporte o critică științifică; totuși presupunerile autorului le lăsăm aici, fără vreo modificare din partea redacției (Notă la prima ediție).

se învecinează cu sârbii. Majoritatea dintre supușii străini care locuiesc în Serbia sunt catolici.

La al nouălea recensământ general al populației care s-a făcut în anul 1866, a fost introdusă în tabelul de populație o rubrică specială pentru naționalitățile ne-sârbești. În cărțile de recensământ se găsesc înscriși mai ales vlahii, țiganii, germanii și alții, cu toate că uneori nu întrebuințează limba lor și din nevoie vorbesc limba majorității. Așa de exemplu, țiganii vorbesc obișnuit limba lor, însă cei care locuiesc între Timoc și Colubar cunosc și limba valahă; mulți dintre ei știu și sârbește, iar cei dintre Colubar și Drina vorbesc în permanență sârbește și numai arareori, turcește. Același lucru putem spune și despre restul populației de alt neam; numai sârbii vorbesc pretutindeni limba sârbă și, numai dacă se găsesc în afară de granițele Serbiei, utilizează limbi străine.

Vlahii sau românii, cum s-a spus mai sus, populează partea nord-estică a Serbiei și, propriu-zis, numai patru districte: Craina [Krajina], Cernareca, Pojarevaț [Požarevac] și Chiupria [Kijupria]. La recensământul din 1846 s-a indicat numai numărul locuitorilor, iar la cel din 1866 s-a reușit să se indice și numărul sufletelor și numărul clădirilor. Pe baza datelor din anii 1846 și 1866, găsim în tabel toate orașele și satele din Serbia nord-estică care sunt locuite de vlahi și, pe lângă aceasta, este indicat și numărul locuitorilor sârbi din aceste localități; țiganii însă și alte popoare care locuiesc aici sunt trecute la numărul total al locuitorilor, în tabelul de centralizare.

Tabel 2

Numele plășilor, județelor, orașelor și satelor	1846 Nr. sufletelor	1866 Români nr. locuințelor	Nr. sufletelor	Sârbi nr. sufletelor	Totalul populației 1866	1866 procentul românilor la % 1866
I. JUD. POJAREVAT [POŽAREVAC]						
<i>Plasa Golubaț</i> [Golubac]						
Or Pojarevaț [Požarevac]	362	62	371	5.671	6.909	5,4
Berņița	202	54	246	—	246	100,0
Bucovici	417	96	466	—	466	100,0
Golubaț [Golubac]	132	32	179	727	925	19,2
Jitcovița	117	29	180	—	180	100,0
Dvoriște	246	57	309	—	332	93,1
Dobra	196	47	214	538	764	28,0
Crivacea	227	62	345	12	446	77,4
Cudrej	190	51	265	1	273	97,1
Leșnița	251	52	284	—	284	100,0
Maleșevo	20	6	36	252	288	12,5
Milevice	180	49	239	263	523	45,7
Ponicva	40	14	53	62	115	46,1
Snegotin	205	64	311	—	319	97,5
Sârbțe	218	47	206	8	221	93,2
Total	2.641	660	3.333	1.863	5.382	61,9
<i>Plasa Zvijđ</i>	362	96	607	4	621	97,7
Voluiā	605	162	725	4	844	83,5

Duboca	1.530	430	2.283	11	2.339	97,6
Caone	550	144	750	—	756	99,2
Cuceaina	—	26	149	513	678	22,0
Maidan-Cuceaina	—	23	69	—	207	33,3
Mustapici	805	195	1.196	23	1.232	89,8
Nereznița	1.146	298	1.462	16	1.571	93,1
Racova-Bara	405	135	559	139	717	78,0
Sena	206	50	228	16	248	91,9
Turia	365	83	495	278	781	63,4
Serovița	155	38	194	1	195	99,5
Total	6.129	1.680	8.717	1.005	10.189	84,7
<i>Plasa Mlava</i>						
Aliudovo	167	41	227	-	227	100,0
Burovaț	-	2	15	542	585	2,6
Busur	577	138	797	-	809	98,8
Vitovnița	366	78	453	6	459	98,7
Dubocica	718	161	934		938	99,6
Idrelo	848	178	960	3	963	99,7
Cladurova	561	131	750	-	759	98,8
Cobile	843	185	1.004	23	1.031	97,4
Lescovați	325	80	441	5	446	98,9
Manastirița	710	191	1.092	1	1.097	99,5
Melnița	1.088	290	1.641	7	1.686	97,6
Petrovați	-	1	5	87	1.422	0,4
Ranovați	1.578	393	2.200	9	2.232	98,6
Rășanți	1.067	251	1.433	13	1.446	99,1
Stamnița	977	213	1.129	-	1.166	96,8
Starcevo	575	134	826	-	833	99,2
Total	10.400	2.474	13.907	1.996	16.099	86,4
<i>Plasa Morava</i>						
Arnăuțchi-Popovaț	100	17	132	829	967	85,7

Bojnia	70	32	159	156	323	49,2
Velico-Selo	364	79	432	581	1.150	37,5
Vlaşchi-Dol	550	140	784	539	1.363	57,5
Vaşanovăț	30	8	46	360	419	11,0
Vârbița	572	133	634	9	654	96,9
Dobrine	203	34	183	405	588	31,1
Jabari	35	9	49	904	962	5,1
Cocetin	241	53	296	4	306	96,7
Ușilevo	200	44	268	2.219	2.538	10,6
Mirievo	471	114	688	-	688	100,0
Coroșcoviți	54	11	64	573	673	9,5
Orlevo	275	69	414	-	414	100,0
Tancovo	141	26	157	217	377	41,6
Porodin	1.806	417	2.212	81	2.332	94,8
Polatna	45	9	51	260	329	15,5
Praovo	676	107	517	1.017	1.561	33,1
Rachinați	301	70	332	1.099	1.480	22,4
Sfiniarevo	138	30	180	-	186	96,8
Sivnița	105	25	148	410	570	26,0
Ticevați	219	53	260	-	260	100,0
Total	6.596	1.480	8.006	9.663	18.134	44,1
<i>Plasa Homolie</i>						
Bliznic	193	52	303	109	472	73,5
Breznița	160	34	215	-	215	100,0
Vlaole	216	72	464	6	470	98,7
Jagubița	636	170	968	1.027	2.016	48,0
Crepolin	454	94	501	629	1.137	44,1
Crupaia	--	2	20	209	239	8,4
Laznița	1.416	343	2.066	12	2.097	98,5
Lescovo	-	50	291	-	291	100,0
Magudița	212	56	272	-	282	96,4
Milatovăț	-	1	14	740	754	1,9
Osanița	755	229	1.288	-	1.300	99,1
Siga	383	100	598	12	610	98,0

Suvodol	28	8	47	1.103	1.154	4,1
Iasicovo	347	72	463	6	474	97,7
Total	4.800	1.283	7.510	3.853	11.451	65,6
<i>Plasa Pojarevaț [Požarevac]</i>						
Batovaț	-	2	12	582	615	2,0
Batușa	-	1	2	548	567	0,4
Lucița	-	1	6	551	568	1,0
Brejane	595	132	785	284	1.086	71,3
Zabrega	134	33	219	-	220	99,5
Clenovnic	--	1	4	526	551	0,7
Costolați	30	6	37	561	614	6,0
Clucina	-	15	78	1.369	1.507	5,2
Nabârdie	67	10	78	211	298	26,2
Petca	316	50	258	547	818	31,5
Poliana	731	149	884	583	1.496	59,1
Salacovaț	186	39	192	233	553	34,7
Toponița	-	1	4	940	1.024	0,4
Târniani	210	37	232	495	730	31,8
Târnice-Velico	187	12	55	429	596	9,2
Târnice-Malo	50	19	87	564	709	12,3
Șlivovaț	72	28	163	7	170	95,9
Total	2.578	536	3.096	8.431	12.140	25,5
<i>Plasa Ram</i>						
Doliașnița	430	92	545	-	553	98,6
Clicevaț	73	24	90	1.123	1.239	7,2
Curiace	28	8	40	841	898	4,4
Cusice	208	20	115	514	629	18,3
Ram	245	50	200	89	289	69,2
Recița	493	101	561	-	564	99,5
Topolovnic	974	189	1.186	1	1.205	98,4
Ceșleva-Bara	564	123	640	-	640	100,0
Daioracovo	175	93	254	-	264	100,0
Total	3.190	650	3.631	2.568	6.271	57,9

II. JUD. CRAINA [KRAJINA]						
<i>Plasa Bârza- Palanca [Brza Palanka]</i>						
Or. Negotin	771	163	756	3.206	4.325	17,5
Bârza-Palanca	302	96	442	169	616	71,8
Vratna	389	92	405	18	428	94,6
Dupljići	419	120	615	--	625	98,4
Camenița	579	135	666	--	673	99,0
Cupusište	294	97	460	--	464	99,1
Malainița	697	180	916	--	923	99,2
Miailovaț	878	200	1.087	5	1.107	98,2
Plavna	924	184	1.145	--	1.152	99,4
Praovo	822	203	1.177	--	1.177	100,0
Reca	142	91	186	4	190	97,9
Slatina	560	132	608	3	953	63,8
Urovița	940	275	1.315	175	1.514	86,8
Iabucovaț	1.971	567	2.775	10	2.842	97,7
Ianevo	1.327	336	1.792	28	1.838	97,5
Total	10.244	2.658	13.589	412	14.502	93,7
<i>Plasa Crluci</i>						
Bordel	705	155	776	2	778	99,7
Bârloaga	168	38	161	2	163	98,3
Vaiuga	377	119	466		466	100,0
Veleșnița	407	93	433	3	443	97,7
Vârbița-Velica	550	131	660	3	663	99,5
Vârbița-Mala	393	109	505	9	514	98,2
Grabovița	923	226	1.107	24	1.187	93,3
Camenița-Velica	446	117	511	32	800	63,9
Cladovo	411	115	510	735	1.480	34,4

Gladușnița	409	83	416	--	416	100,0
Corbovo	727	163	781	6	795	98,3
Kostol	233	58	290	8	298	97,3
Manastirița	158	35	164	2	166	98,8
Petrovoselo	--	3	17	361	382	4,4
Podvârșca	263	109	517	6	528	97,9
Râtcovo	541	136	712	--	720	98,9
Reșița	73	126	91	2	93	97,9
Sip	315	82	383	2	397	96,5
Techia [Tekja]	673	164	815	135	982	83,0
Gegerați	317	71	316	3	325	97,2
Total	7.258	2.056	9.631	1.335	11.596	83,1
<i>Plasa Craina [Krajina]</i>						
Bliuvanovăț	272	61	369	--	379	97,4
Bucovcea	1.279	292	1.611	--	1.641	98,2
Glogovița	780	195	1.092	9	1.113	98,1
Cobisnița	1.041	276	1.546	2	1.581	97,7
Coroglași	309	78	391	--	391	100,0
Luca	718	154	971	127	1.110	87,5
Mocranie	1.020	259	1.447	10	1.492	97,0
Raduevăț	1.246	310	1.675	107	1.801	93,0
Samarinovăț	333	81	391	--	403	97,0
Sârbovla	591	138	642	--	642	100,0
Tabacovăț	227	47	292	8	300	97,3
Cioconiar	115	33	154	--	154	100,0
Iasicova-Velica	962	266	1.342	12	1.354	99,1
Iasicova-Mala	426	95	516	11	527	97,9
Total	9.319	2.285	12.439	286	12.888	96,5
<i>Plasa Poreci- Recica</i>						
Bolietin	95	28	136	136	275	49,5
Golubinie	323	80	458	129	600	76,3
Gorniani	1.265	284	1.618	--	1.634	99,0
Clococevaț	455	105	493	--	496	99,4
Milanovăț-Dolni	337	90	368	747	1.207	30,5
Mosna	319	72	348	13	375	92,8
Rudna-Glava	730	186	935	3	950	98,4

Tanda	476	93	494	--	498	99,2
Topolnița	361	72	343		352	97,4
Țârnaica	587	139	776	11	793	98,0
Total	4.938	1.149	5.969	1.039	7.180	83,1
<i>Plasa Bolievaț</i>						
Or. Zaicear	946	72	392	3.102	3.860	10,2
Bacevița	360	92	547	45	599	91,3
Valaconie	1.345	290	1.835	--	1.850	92,2
Dobropole	321	92	538	1	736	73,1
Zlot	2.234	548	3.100	26	3.137	98,8
Isvor-Mali	410	87	590	370	969	60,9
Lucovo	252	47	271	447	851	31,8
Osnici	906	226	1.317	7	1.330	99,0
Podgoraț	2.526	642	3.273	22	3.311	98,8
Șarbonovaț	857	219	1.297	2	1.310	99,0
Total	9.211	2.243	12.768	920	14.093	90,6
<i>Plasa Zaicear</i>						
Bor	376	102	556	--	563	98,8
Brestovaț	1.012	239	1.221	1	1.241	98,4
Bucie	501	109	678	--	682	99,4
Gamzigrad	284	89	555	38	598	94,5
Gârlian	896	211	1.207	528	1.757	68,4
Duboceani	721	168	948	1	971	97,9
Crivelli	1.329	323	1.997	15	2.032	98,3
Lubnița	809	180	1.114	21	1.142	97,5
Metovnița	599	162	884	--	890	99,3
Niculicevo	593	155	801	4	805	99,9
Oștreli	533	118	681	--	689	98,8
Pârlita	268	59	385	--	394	97,7
Răgotina	--	1	3	1.914	1.940	0,2
Slatina	1.032	243	1.205	10	1.215	99,2
Topla	173	41	245	--	245	100,0
Șlivar	262	64	416	32	453	91,8
Total	9.388	2.264	12.896	2.564	15.617	82,6

Jud. CHIUPRIA						
<i>Plasa Chiupria</i>						
Oraş Chiupria	--	9	39	--	2.439	?
<i>Plasa Paracin</i>						
Batinaţ	385	96	567	--	367	100,0
Bigreniţa	955	207	1.324	--	1.324	100,0
Vlaşca	304	66	329	--	329	100,0
Isacovo	593	141	780	16	796	98,0
Sârbsca	114	22	138	388	526	26,2
Total	2.351	532	3.138	404	3.542	88,6
<i>Plasa Resava</i>						
Beliaica	566	122	706	---	706	100,0
Bobova	1.035	244	1.543	5	1.568	98,6
Brestovo	---	3	22	308	330	6,6
Vitejevo	564	141	860	1	861	99,9
Gladna	253	49	299	--	299	100,0
Dubniţa	133	24	145	412	568	25,5
Ezero	70	27	172	224	396	43,4
Jidilie	179	45	297	87	384	77,4
Lipoviţa	--	3	15	259	274	5,5
Macevaţ	226	51	291	---	296	98,4
Popovniac	10	3	20	187	207	9,6
Proştinat	178	30	181	25	206	87,8
Resaviţa-dolna	247	55	287	---	287	100,0
Sfilainat	---	3	7	3.921	4.009	0,2
Subotita	552	114	549	10	606	90,6
Troponic	308	66	363	541	910	39,9
Iasenovo	676	142	893	3	896	99,7
Total	4.997	1.122	6.650	5.983	12.803	51,9

Pentru a zugrăvi cât mai demonstrativ satele locuite numai de vlahi și cele amestecate cu sârbi, s-a anexat la tabel o hartă etnografică alcătuită după niște izvoare recente mult mai apropiate de adevăr: pe hartă, sunt însemnate toate satele în care locuiesc vlahii, din districtele amintite mai sus: Craina [Krajina], Cemareca, Pojarevaț [Požarevac] și Chiupria [Kjupria]. Dintr-o singură privire asupra hărții reiese foarte clar că vlahii populează în mase dense numai acele părți ale Serbiei care se învecinează cu România și cu Banatul regiunii maghiare. Începând cu orașul antic Golubaț [Golubac], vlahii, afară de câteva excepții, ocupă aproape tot malul drept al Dunării, învecinându-se la răsărit cu Timocul. Coloniile lor înaintate se învecinează cu districtele Cniajevaț [Knjaževac] și Alexinaț [Alexinac] la sud, iar, mergând până la râul Morava, cu districtele Iagodina [Jagodina], Craguevaț [Kraguevac] și Smedjen. Dincolo de râurile amintite și afară de cele patru districte numite, nu există niciun sat, nici curat valah, nici amestecat.

Vlahii sunt cel mai numeros popor după sârbi; în Serbia ei alcătuiesc aproape 10,4% din toată populația principatului și de aceea merită o studiere etnografică detaliată.

Între granițele unde locuiesc acum vlahii, locuiau, în anul 100 după Hristos, multe popoare de neam german și slav. Numele lor obișnuit, pe atunci, era acela de daci, totuna cu „tatei”, nume care se dă și astăzi celor învinși, în Persia și Buharia. Etimologia acestui cuvânt trebuie s-o căutăm în limba tătară, în care limbă înseamnă același lucru cu cuvântul sârb „rvati”, adică oameni învinși, supuși, înfrânți. El corespunde întocmai expresiei actuale din limba sârbă „podarnic”, din limba germană, „unterthan”, din limba franceză, „sujet”. Cu 1070 ani în urmă, când Carol cel Mare a distrus forțele avare în Ungaria de astăzi, toate popoarele germanice au fost supranumite cu un nume general de „teutsche” – deutsche; acest nume a fost împrumutat din limba tătară și maghiarii îl întrebuințează și astăzi pentru a desemna pe slovaci și horvați (croați) pe care ei îi numesc „tot”. Cunoaștem de la istoricii romani că împăratul Traian, în primii ani ai secolului al II-lea după Hristos, a supus Dacia puterii romane și, pentru o

mai mare comoditate de natură administrativă și strategică, a construit un pod mareț la Cladova [Kladovo] pe Dunăre. Urmând politica veche romană, Traian și urmașii lui au populat din nou provincia cucerită printr-un număr mare de cetățeni romani, care, într-un timp scurt, datorită condițiilor favorabile de înmulțire, au pus stăpânire pe tot acest pământ. Două veacuri mai târziu, noi nu mai vedem aici o stăpânire romană, dar un număr destul de însemnat de cetățeni romani a rămas în patria lor nouă și cedând numai forței hoardelor lui Attila, s-a îndepărtat spre munții inaccesibili din „Erdele” (Transilvania). Popoarele tătaromongolice, parte au pierit aici, parte s-au reîntors la răsărit, de unde au venit; slavii s-au contopit cu românii și numai resturile de unguri și germani și-au menținut naționalitatea în mijlocul elementului latin. Foarte mulți dintre unguri pot fi recunoscuți și astăzi, dar numai după unele privilegii politice de care ei se bucură și nu după limbă, întrucât ei vorbesc limba valahă. Dintre germani, s-au păstrat câteva resturi de ostrogoți, precum și descendenți ai acelor coloniști care s-au stabilit în Transilvania, la jumătatea secolului al XII-lea, pe timpul regelui ungar Geza II; toți aceștia și-au păstrat limba lor în școală, în biserică și în administrația internă și toți au rămas germani curați.

Dar tot ce s-a mai spus mai sus se referă numai la Ardeal, pe când în câmpiile Moldovei și Valahiei, toți locuitorii vorbesc limba valahă, chiar și Țiganii care se numără acolo aproape tot atâția câți vlahi sunt în Serbia, adică aproximativ 10% din toată populația.

În timpurile cele mai vechi, locuiau între limitele munților Carpați niște popoare numite gali și vali, primul nume însemnând „uriași”, „stăpânitori”, al doilea „supuși” „învinși”. Popoarele de neam german, ostrogoții, iar mai târziu și vizigoții au locuit de asemenea un timp oarecare între aceleași limite, numind pe cei supuși prin cuvântul roman-valah/hi; această denumire o utilizau și slavii de mai târziu, dar au înlocuit numai litera „a” care se repeta în ambele silabe prin „o”; sârbii, din partea lor, au suprimat o silabă, pronunțând la singular vlah, iar la plural vlahi/si.

Cu toate acestea, cuvintele *vlah*, *tot* sau *tatei* (deutsche), *rvat*, exprimă unul și același înțeles, adică menționează pe cei supuși, spre deosebire de care se numeau gali. (de unde vine Galiția), bolani (mai târziu, poloni) și sârbi. Numele popular al sârbilor îl găsim și în povestirea scriitorului roman Plinius (care a trăit în secolul I d. H.): acesta așează localitățile antice ale sârbilor în provincia de astăzi Cuban, pe malul răsăritean al Mării de Azov, unde au locuit, după spusele lui, și valii. Însă rădăcina persană a denumirii „sârb” care înseamnă „cap”, „stăpân”, „șef”, tradusă în limba slavă înseamnă același lucru cu „marcant”, „mare”, „demn de laudă”, „bun” și „glorios”; de exemplu în limbă rusă, care s-a păstrat cea mai curată dintre toate limbile slave, „glorios” înseamnă nu numai (cum este de exemplu la sârbi) omul care s-a gloriificat prin isprăvi militare, dar și omul „dominant”, „onorat”, „important”, spre deosebire de cel „simplu”, „obișnuit”, „neînsemnat”. Tot așa, de la cuvântul „lihoi” (rău, îndrăzneț) provine „lehi” (leșii). Acest cuvânt e o traducere a numelui turco-tătar „carpi”, nume cu care se desemnau popoarele care populau Carpații vestici și se traduce prin cuvintele: oameni „simpli”, „respinși”. — Spre deosebire însă, numele de „bolani” care s-a transformat în „polani” - astăzi „poloni”, provine de la cuvântul tătarese „bol” - ceea ce înseamnă „mare”; în limba slavă ei se numesc *veliți*, *vlti*. Acest popor a pierit în lupta cu francii lui Carol cel Mare. Cuvântul persan „serb” și „serbi” a fost tradus de slavi în limba lor prin cuvântul „slavari”, „slaveni”, ceea ce înseamnă „cap”, „stăpân”; în limba persană, „cap”, se numește și astăzi „ser”; iar ostașii se numesc „serbaz” ceea ce pe turcește înseamnă „liber”, după cum și erau întotdeauna ostașii; cuvântul arab „sarb” înseamnă omul „nebiruit”, „neînfrânt”.

Denumirile populare serbi-slaveni și vali, vlahi-rvați își au originea lor în relațiile reciproce a două popoare, care populau una și aceeași țară, iar nicidecum în deosebirea de neam a unei rase de oameni, locuitori a două țări depărtate una de alta: după cum e proverbul „unde e săracul, acolo e și

stăpânul”, tot așa, în vremurile vechi, pretutindeni unde locuiau rvații locuiau și sârbii; ambele aceste denumiri înseamnă unul și același popor, vorbind aceeași limbă și din care o parte slujea, iar alta domnea.

Poporul vlah care locuiește în Serbia populează în mase dense toată întinderea de la malul Dunării la granița nord-estică a principatului, până la râul Morava; satele lui sunt, parte, curat valahe, iar parte, amestecate cu sârbi. Aceste localități sunt deja enumerate în tabelele de mai sus. Dar, afară de masele dense, vlahii locuiesc și în grupe izolate printre sârbi, cum se vede din harta anexată, mai ales în districtele Pojarevaț [Požarevac] și Chiupria [Kjupria]. Astfel de grupe izolate se găsesc în număr de 13. Pe de altă parte, sunt și câteva colonii sârbești printre vlahi, cum de exemplu este colonia muntenegreană, în satul Petrov, întemeiat în anul 1854. Aceste colonii sârbești au puțința cu timpul de a se dezvolta atât încât localitățile valahe se vor găsi așezate în grupe izolate și vor sfârși prin a-i sârbiza cu totul pe vlahi. Pe harta etnografică anexată, sunt notate toate localitățile cu populația amestecată și s-a stabilit că, dacă sârbii alcătuiesc mai mult de 50% din întreaga populație, atunci localitatea să fie recunoscută ca fiind sârbească, în caz contrar, valahă.

Nu mai mică ar fi curiozitatea să se cunoască timpul când s-au stabilit vlahii în Serbia, ținând seamă că ei alcătuiesc aici 10,5% din toată populația. Nu încapе îndoială că, prin veacul al II-lea, al III-lea și al IV-lea d.H., mare parte din Serbia a fost, în primul rând, populată de romani și că, acea regiune a Serbiei care, astăzi, e cea mai mult populată de vlahi, a fost cunoscută sub numele de „Dacia lui Adrian”. Însă, după năvălirea hunilor în secolul al V-lea și a avarilor în secolul al VI-lea, coloniștii romani de aici au fost stârpiți aproape cu desăvârșire, așa că la ocuparea acestei țări în secolul al VII-lea, au găsit aici un număr foarte mic de coloniști romani. După o stăpânire de nouă secole a sârbilor în Iliricum, resturile de naționalități ne-slave s-au stins ori s-au sârbizat, așa că, atunci când turcii, după ocuparea Belgradului, în anul 1521, au pus

stăpânire pe toate pământurile sârbești, ei n-au găsit aici pe nimeni în afară de sârbi. Foarte verosimil că acești vlahi din Serbia s-au stabilit în partea răsăriteană a Serbiei numai după ce sârbii, cu patriarhul lor Arsenie al III-lea Cernaevici, s-au așezat, în anul 1690, în Austria și în felul acesta această regiune s-a golit. Tot în acest fel și în aceeași vreme, s-au așezat și arnăuții în jupa sârbească din Kosovo și în Metohia. Vlahii, pe de-o parte și arnăuții, pe de alta au ocupat regiunile muntoase ale Serbiei și, chiar până astăzi, observăm că vlahii în principat, iar arnăuții în vechea Serbie populează locurile muntoase, pe când sârbii locuiesc în văi și pe câmpii. Faptul că nu vlahii, ci sârbii au locuit în acele părți ale Serbiei care astăzi sunt locuite de vlahi, până la luarea Belgradului în anul 1521 sau, mai curând, până la pacea de la Karlowitz în anul 1699 se confirmă și prin aceea că, din 213 orașe și sate în care locuiesc azi vlahii, numai 12 din ele poartă nume de origine valahă, 25 turcească, iar 176 curat slavă. Originea valahă se observă în denumirile: Cușilivo [Kušilivo], Crepolin [Krepoljin], Magudița [Magudica], Costolaț [Kostolac], Ram, Malainița [Malajinica], Bordel, Costol [Kostol], Djedjerați, Cioconear, Sicole și Oștel. Localitățile care poartă nume turcești sunt: Cuciaina [Kučaina], Maidan, Mustapice, Turia, Salaș [Salaš], Burovaț [Burovac], Busur, Batovaț [Batovac], Batușa, Cureace, Salacovaț [Salacovac], Cusice, Bârza-Palanca [Brza-Palanka], Djanevo, Carbulovo, Techia [Tekja], Coroglaș, Tabacovaț [Tabacovac], Samarinovaț [Samarinovac], Cocetin, Maidan Pec [Majdan Pek], Bacevița [Bačevica], Șarbanovaț [Šarbanovac], Chiupria [Kjupria], Batinaț [Batinac] și Gamzigrad. Trebuie încă să remarcăm că din districtele Pojarevaț [Požarevac] [Požarevac] și Chiupria [Kjupria], vlahii vorbesc un dialect valah bănățean, pe când cei din districtele Craina [Krajină] și Cernareca vorbesc un dialect mai mult asemănător dialectului vlahilor mici.

Din aceste tabele se vede că în decursul a 20 de ani, în districtul Pojarevaț [Požarevac], în toate plășile, la toate trei naționalitățile, populația a crescut simțitor: numai în orașul

Pojarevaț [Požarevac] numărul vlahilor a crescut foarte puțin; în plasa Omolie, numărul țiganilor s-a micșorat aproape cu o treime.

În districtul Craina [Krajina], schimbările sunt mult mai însemnate: acolo, în județul Porecica [Porečka], numărul sârbilor s-a micșorat considerabil, iar în județul Craina [Krajina] s-a mărit destul de mult; acest fapt se explică prin aceea că sârbii de la Poreci [Poreć] s-au așezat la Maidan Pek [Majdan Pek], oraș nou întemeiat, iar din Techia [Tekja], la Petrovo-Selo. Vlahii au crescut pretutindeni, cu excepția orașului Negotin. În districtul Cernareca toate trei naționalitățile s-au mărit, afară de vlahii din localitatea Zaicear [Zaječar] unde, mai înainte, sârbi curați erau dați drept români. În sfârșit, în districtul Chiupria [Kjupria], vlahii de asemenea s-au înmulțit, chiar mai mult decât sârbii.

Tabel cu numărul general al locuitorilor din Serbia								
Județe și plase	Sârbi 1846 1866		Români 1846 1866		Țigani 1846 1866		Eterogeni 1866	Total 1846 1866
Or. Pojarevaț [Pozarevac]	3.691	5.671	362	371	--	844	23	4.053 6.909
Pl. Pojarevaț [Pozarevac]	15.346	21.652	2.578	3.096	294	1.146	8	18.218 25.902
Morava	9.638	13.158	6.596	8.006	508	624	--	16.742 21.982
Mlava	10.031	13.358	10.400	13.907	165	559	5	20.596 28.115
Golubaț [Golubac]	6.047	8.003	2.641	3.333	154	269	11	8.842 11.616
Ram	12.062	16.576	3.190	3.631	248	329	15	15.500 20.551
Omolie	4.128	5.986	4.800	7.510	170	121	--	9.098 13.617
Zvijd	2.016	2.867	6.129	8.717	226	371	143	8.371 12.098
Total	62.999	87.757	36.696	48.571	1.765	4.263	205	101.460 140.790
Jud. Pojarevaț [Pozarevac]								
Or. Negotin	2.314	3.206	771	756	-----	289	74	2.085 4.325
Or. Maidan-Pec	-----	134	314	570	-----	127	193	314 1.024

P1. Poreci-Recica	1.237	912	4.938	5.969	14	295	4	6.189	7.180
Cluci	555	1.335	8.040	9.631	51	613	17	8.646	11.596
Brza-Palanca	5.313	7.338	10.244	13.589	191	606	-----	15.748	21.533
Craina [Krajina]	8.853	11.521	9.319	12.439	47	669	6	18.219	24.635
Total	18.272	24.446	33.626	42.954	303	2.599	294	52.201	70.293
Jud. Craina [Krajina]									
Or. Zaicear	1.305	3.103	946	392	20	339	26	2.271	3.860
P1. Bolevaț	7.788	10.725	9.211	12.768	301	546	-----	17.300	24.039
Zaiciar	9.626	12.066	9.388	12.896	127	423	-----	19.141	25.385
Jud. Cernareca	18.719	25.894	19.545	26.056	448	1.308	26	38.712	53.284
Or. Chiupria	1.809	2.372	-----	39	17	22	6	1.826	2.439
P1. Resava	19.536	24.453	4.997	6.650	485	537	-----	25.018	31.640

Tabelul comparativ al naționalităților din Serbia									
Județe și Plase	Sârbi		Români		Țigani		Eterogeni		
	1846	1866	1846	1866	1846	1866	1866	1868	
Or. Pojarevaț	91,07	82,08	8,93	5,37	-----	12,22	0,33	0,33	
Pl. Pojarevaț	84,24	83,59	14,15	11,95	1,61	4,42	0,01	0,01	
Morava	57,57	60,77	39,40	36,40	3,03	2,83	-----	-----	
Mlava	48,70	48,53	50,50	49,47	0,80	1,99	0,01	0,01	
Golubaț	68,40	68,89	29,86	28,68	1,74	2,32	0,11	0,11	
Ram	77,82	80,65	20,58	17,67	1,60	1,60	0,08	0,08	
Omolie	45,37	43,96	52,76	55,15	1,87	0,89	-----	-----	
Zvižd	24,09	23,70	73,31	72,05	2,70	3,15	1,10	1,10	
Jud. Pojarevaț		62,33	36,16	34,50	1,74	3,02	0,15	0,15	
Or. Negotin	75,01	74,13	24,99	17,48	-----	6,68	1,71	1,71	
Or. Maidan-Pec	-----	13,09	100,000	55,66	-----	12,40	18,85	18,85	
Pl. Poreci-Recica	19,98	12,70	79,79	83,13	0,23	4,11	0,06	0,06	
Cluci	6,46	11,51	92,95	83,06	0,59	5,29	0,14	0,14	
Brza-Palanca	33,74	34,08	65,05	63,11	1,21	2,81	-----	-----	
Craina [Kratina]	48,59	46,77	51,15	50,49	0,26	2,72	0,02	0,02	
Jud. Craina	35,00	34,78	64,42	61,11	0,58	3,70	0,41	0,41	
Or. Zaićear	57,46	80,39	41,65	10,46	0,89	8,78	0,67	0,67	
Pl. Boliavăț	45,02	44,61	53,23	53,11	1,75	2,28	-----	-----	
Zaićear	50,29	47,53	49,05	50,80	0,66	1,67	-----	-----	

<i>Jud. Cernareca</i>	84,35	48,60	50,48	48,90	1,17	2,45	0,05
Or. Chiupria	99,07	97,25	----	1,60	0,93	0,90	0,25
Pl. Resava	78,08	77,28	19,98	21,02	1,94	1,70	-----
Parachin	85,20	85,11	14,08	14,39	0,72	0,50	-----
<i>Jud. Chiupria</i>	81,70	81,21	16,88	17,58	1,42	1,20	0,01
TOTAL	57,46	57,29	41,21	39,78	1,33	2,76	0,17

După cum se vede din tabelul de mai jos, la populația valahă numărul bărbaților depășește numărul femeilor; același lucru se observă și la populația sârbă. Condițiile de viață sunt aceleași pentru ambele naționalități, întrucât imigrarea în Serbia întrece numeric emigrarea și pe lângă aceasta. Se așează în principat mai mulți bărbați decât femei. E de la sine înțeles că în Serbia sunt, în general, mai mulți bărbați decât femei; afară de aceasta, nu se poate să nu se observe că surplusul nașterilor față de mortalitate e mai accentuat la sexul masculin.

Numărul românilor după sexe

	Bărbați	Femei	Total
Or Pojarevaț	213	158	371
Pl. Golubaț [Golubač]	1.784	1.549	3.333
Zvižd	4.499	4.218	8.717
Mlava	7.202	6.705	13.90
Morava	4.136	3.870	8.006
Omolie	3.924	3.586	7.510
Pojarevaț [Pozarevac]	1.591	1.505	3.096
Ram	1.853	1.778	3.631
<i>Jud. Pojarevaț</i>	Total	23.369	48.57
Or. Negotin	419	337	756
Or. Maidan Pec	315	255	570
Pl. Bârza-Palanca	6.940	6.649	13.58
Čliuci	5.017	4.614	9.631
Craina [Krajina]	6.296	6.143	12.43
Poreci-Recica	3.089	2.880	5.969
<i>Jud. Craina [Krajina]</i>	Total	20.878	42.95
Or. Zaicear	215	177	392
Pl. Bollievaț	6.630	6.138	12.76
Zaicear	6.571	6.325	12.89
<i>Jud. Cernareca</i>	Total	12.640	26.05
Or. Chiupria	20	19	39
Pl. Parachin	1.596	1.542	3.138
Resava	3.360	3.290	6.650
<i>Jud. Chiupria</i>	Total	4.976	9.827
	Total general	61.738	127.4

Expunând datele asupra numărului populației sârbești, valahe și țigănești în acele regiuni ale Serbiei în care se întâlnesc colonii valahe, noi nu socotim de prisos să aducem aici și cifrele de creștere medie a acestor naționalități de la anul 1846 până la anul 1866.

	Sârbi		Români		Țigani		TOTAL	
	Număr suflete	Procentul de creștere %	Număr suflete	Procentul de creștere %	Număr suflete	Procentul de creștere %	Total suflete	Procentul de creștere %
Jud. Pojarevaț [Pozarevac]	188	1,59	644	1,46	125	4,14	1.966	1,62
Craina [Krajina]	309	1,45	467	1,22	115	7,93	905	1,48
Cernareca	359	1,61	325	1,42	43	5,06	729	1,58
Chiupria	498	1,21	124	1,44	3	0,40	624	1,26
TOTAL	2.354	1,49	1.560	1,37	286	4,75	4.224	1,54

Din acest tabel se vede că în toate cele 4 districte creșterea populației sârbe a fost mai accentuată decât creșterea populației valahe; numai în districtul Chiupria creșterea populației valahe depășește creșterea populației sârbe, deși aici se utilizează limba sârbă, iar cea valahă aproape s-a gonit de pe buzele poporului.

Așezările principale ale neamului valah, cum se știe, se găsesc în Principatele române, cu toate acestea, vlahii locuiesc și în toate țările vecine: în Rusia, Austria și Turcia. În Rusia, ei locuiesc în mase mari în Basarabia, alcătuind aici mai mult de jumătate din întreaga populație; afară de aceasta, ei se întâlnesc și în guberniile Podolsk și Cherson, mai ales pe malurile Nistrului. În Austria, locuiesc în număr mare în Transilvania, unde alcătuiesc 60% din toată populația; în Ungaria, unde

formează mai mult de 11% și în Bucovina, 50% din toată populația; în sfârșit, un oarecare număr din ei s-a stabilit în partea răsăriteană a frontierei militare. În Turcia, ei locuiesc mai ales la Vidin și în Dobrogea.

Numărul total al valahilor în Europa poate să fie considerat următorul:

Muntenia și Moldova	la 1859	3.586.000
Rusia	1857	685.000
Transilvania	1869	1.250.000
Ungaria	1869	1.280.000
Bucovina	1869	188.000
Granița militară	1869	106.000
Turcia	1867	50.000
Serbia	1866	137.000
Total		7.282.000

În totalul acesta se află și un anumit număr de țigani care utilizează, pe lângă limba lor, și limba valahă, iar uneori chiar îi dau întâietate acesteia din urmă. Astfel de țigani se găsesc: în Valahia – 400.000, în Rusia – 30.000, în Ardeal – 100.000, în Ungaria – 80.000, în Bucovina – 5.000, la graniță – 2.000 și în Serbia – 9.000, total până la 626.000 suflete. Astfel că numărul vlahilor trebuie să se micșoreze până la 6.620.000 suflete, așa că vlahii sunt numai cu un milion de suflete mai mulți decât sârbii.

Aruncăm o scurtă privire asupra țiganilor din principatul sârbesc. Obișnuit, se presupune că țiganii au apărut abia în anul 1416 la Dunărea inferioară, când îndată trecură în Ungaria, iar în anul 1418 se întâlnesc deja în Cehia și Germania. Se crede de asemenea că patria lor este India și că deplasarea aceasta a lor în Europa s-a făcut datorită acelei devastări din anul 1398, întreprinsă de Tamerlan în patria lor. Că limba pe care o vorbesc a fost adusă de ei din India se adevărește prin asemănarea limbii lor cu cea sanscrită, dar că venirea lor în Europa s-a făcut în același timp

cu apariția turcilor osmanlâi, aceasta este mai mult decât neverosimil. Chiar unul dintre cei mai bătrâni cronicari ai țărilor europene, Herodot, confirmă că în Valahia și Banatul de astăzi locuiau printre alte popoare și *siganii*, nume foarte asemănător cu țiganii. Afară de aceasta, chiar și astăzi se găsesc în aceste părți țigani mult mai mulți decât oriunde. Nicăieri nu sunt atâția țigani ca în Valahia și apoi, populația acestei naționalități descrește mereu pretutindeni, afară de Valahia. Precum s-a observat acea trăsătură etnografică caracteristică la evrei, că aceștia sunt mulți acolo unde sunt și mulți poloni, tot așa și la țigani: locuiesc mai mulți acolo unde locuiesc și vlahii. La 10 vlahi revine mai mult decât 1 țigan. Sunt multe argumente de a se presupune că țiganii alcătuiau un contingent însemnat din populația vechii Dacii, pe care, în sec. II d. Hr., romanii au cucerit-o și au populat-o cu coloniștii lor, iar după aceea au pustiit-o goții și hunii.

Se știe că ostrogoții și-au întemeiat imperiul lor în Spania și că, până astăzi spaniolii îi numesc pe țigani – *gitani*, ceea ce foarte mult amintește de însuși numele goților. Sunt mulți țigani și în Serbia – aproximativ 2% din toată populația – și, pe tabelul cu naționalitățile care populează Serbia, ei ocupă al treilea loc. Se crede că au venit din Valahia deoarece, pe lângă limba lor maternă, ei utilizează și limba valahă. Numai pe țiganii care locuiesc la Podrin îi putem considera locuitori vechi (băștinași) pentru că ei vorbesc – în mare parte – limba sârbă.

Numărul Țiganilor în Serbia după confesiune

	1846		1866		Creștini		Mahomedani		Total		Nr. căsătorii	
	b.	f.	b.	f.	b.	f.	b.	f.	b.	f.	b.	f.
Oraș Belgrad	128	88	62	48	96	1846	1866	1866	1846	1866	1846	1866
Jud. Alexinaț	499	520	478	447	448	93	571	832	1.019	925	208	184
Belgrad	869	814	1.053	1.064	1.596	2.117	87	1.683	2.117	332	427	
VaŃlievo	492	469	1.249	1.230	897	2.248	64	231	961	2.479	200	484
Cniajevaț	320	302	481	505	17	2	605	984	622	986	133	199
Craguievaț	602	550	789	738	921	1.154	231	373	1.152	1.527	243	312
Craina [Krajina]	156	147	1.298	1.301	303	2.599	—	—	303	2.599	67	532
Crusevaț	189	160	210	212	70	160	279	262	349	422	81	95
Podrin	471	432	386	331	68	47	835	670	903	717	195	137
Pojarevaț [Pozarevac]	899	866	2.193	2.070	1.765	4.263	—	—	1.765	4.263	379	983
Rudnic	52	61	107	104	113	161	—	50	113	211	19	37
Smederevo [Semendria]	788	720	1.257	1.239	1.464	2.496	44	—	1.508	2.496	294	523
Ujița	242	227	56	54	2	10	467	100	469	110	105	23
Cernareca	235	213	682	626	234	939	214	369	448	1.308	105	262

Ciaceac	63	56	21	17	45	-	74	38	119	38	26	9
Sabat	1.011	911	1.417	1.424	1.552	2.256	370	585	1.922	2.841	406	559
Jagodina	368	371	455	458	496	607	243	306	739	913	169	188
Chiupria	324	296	326	346	551	534	69	138	620	672	134	133
TOTAL	7.708	7.203	12.520	12.214	10.638	19.796	4.273	4.938	14.911	24.734	3.166	5.118

Acest tabel arată clar numărul ȝiganilor în anii 1846 și 1866. Trebuie să remarcăm că, deși majoritatea dintre ȝigani împărtășește religia creștină, totuși rămășițele cultului vechi păgân sunt încă foarte vii la ei. Minoritatea dintre ȝigani împărtășește islamismul, însă participarea lor la mahomedanism se exprimă numai în unele rituri exterioare, de exemplu: circumcizie, în adoptarea numelor mahomedane ș.a.m.d.; musulmanii adevărați însă, niciodată nu le permit ȝiganilor să vină cu ei în djamie și nu se roagă împreună cu ei. De aceea, pe ȝigani trebuie să-i considerăm mai curând necredincioși decât ca adevărați musulmani; ei nu au nici case de rugăciuni, nici cler. Cu atât mai mult se poate vedea că în curând va veni timpul când toți vor deveni ortodocși. În orașul Belgrad și în districtele Belgrad, Craina [Krajina], Pojarevaț [Požarevac] și Smederevo [Semendria] sunt deja mai mulți ȝigani ortodocși decât mahomedani, iar în districtele Rudnic și Ceaceac sunt încă foarte puțini ortodocși; mulți ortodocși sunt numai în acele districte care sunt la granița Bulgariei, adică în districtul Alexinaț [Alexinac] și Cneajevaț [Knjaževac].

În ceea ce privește numărul locuitorilor pe sexe, trebuie să remarcăm că și la ȝigani, ca și la cealaltă populație din Serbia, se observă o predominare în numărul sexului masculin față de cel feminin. Aceasta se explică atât prin faptul că ȝiganii nu sunt obligați să facă stagiul militar, cât și prin aceea că la ei, imigrarea depășește emigrarea.

Numărul total al ȝiganilor, după cum se vede din tabel, crește rapid (mai rapid chiar decât numărul populației sârbe și valahe): în anul 1846, alcătuiau 15.000 suflete, iar în anul 1866, 25.000 suflete. O creștere atât de însemnată se explică mai întâi prin faptul că, începând din anul 1856, ȝiganii au început să se deplaseze din Valahia în Serbia, ieșind din starea de robie în care se găseau până atunci, în Principatele dunărene. Se știe că la boierii valahi ȝiganii ocupau toate serviciile casnice, îngrijind chiar și de copiii lor. Țiganii și profesorii francezi de ambe sexe – iată anturajul de care se înconjoară boierii vlahi și în cercul

căroră crește și se educă aristocrația valahă. Cu acești coloniști țigani s-a făcut colonizarea țigănească a districtelor sârbești vecine cu Valahia; aceștia au trecut granița de teamă ca nu cumva această nouă emancipare să fie la fel cu aceea care a fost în anul 1848. Ceea ce s-a spus despre colonizarea țiganilor din Valahia se referă numai la țiganii creștini; țiganii mahomedani din contră au evacuat Serbia într-un număr destul de mare, în anul 1862. Odată cu plecarea turcilor din Serbia, au plecat și țiganii mahomedani din orașele și districtele Belgrad, Podrin, Smederevo [Semendria] și Ujița, au rămas pe loc numai țiganii mahomedani din Šabaț [Šabac], întrucât aceștia sperau să primească mai mari avantaje de la sârbi decât de la turci. Dacă nu s-ar fi întâmplat această din urmă evacuare, atunci numărul țiganilor din Serbia ar fi crescut încă cu 1.000 de suflete.

Țiganii din Serbia se împart în stabili și nomazi. Primii, aproape toți sunt mahomedani și o mică parte, creștini; cei din urmă sunt toți creștini. Până la anul 1855, toți țiganii plăteau trei feluri de haraci (biruri), dar în anul acesta haraciul a rămas numai pentru cei vagabonzi, toți ceilalți fiind supuși sistemului de impozite existente pentru tot restul populației. Tabelul care urmează poate să ne indice creșterea treptată a sufletelor de birnici, de unde putem trage concluzia asupra creșterii populației țigănești în general.

Anul	Creșterea anuală	Numărul capetelor de birnici
1840	2.440	----
1841	2.479	39
1842	2.559	80
1843	2.593	34
1844	2.527	66
1845	2.820	293
1846	2.942	122

1847	2.939	3
1848	3.269	330
1849	3.212	57
1850	3.240	38
1851	3.410	170
1852	3.523	113
1853	3.597	74
1854	3.578	19

Prin urmare, se poate vedea că în 14 ani sufletele de birnici au crescut cu o cifră medie de 83 suflete pe an, ceea ce dă un procentaj de 2,71%. Cifra aceasta e cu mult mai mare decât cifra creșterii generale a populației care abia ajunge până la 1,5%. Din acest fapt deducem că țiganii din Serbia nu sunt deloc asupriți și au toate mijloacele pentru existența lor și pentru asigurarea lor materială.

Afară de vlahi și țigani, care împreună cu sârbii alcătuiesc populația indigenă a țării, se mai găsește în Serbia și un număr însemnat de reprezentanți ai altor naționalități care s-au stabilit aici în vremuri ulterioare. Majoritatea dintre ei sunt supuși țărilor străine și numai o parte neînsemnată din ei au primit supușenia sârbească. Dintre slavi sunt cehii, polonii, rușii și horvații (croații), dintre alte popoare, germanii, spaniolii, maghiarii, grecii, turcii, italienii, francezii și englezii.

Printre spanioli se numără de asemenea și evreii care vorbesc, în majoritate, limba spaniolă; ei au căpătat dreptul limitat de cetățenie în anul 1859 și pot să locuiască în toate orașele principatului, pe când înainte aveau dreptul să locuiască numai în Belgrad. În anul 1846 se numărau 1562 de suflete (786 bărbați și 776 femei), iar în anul 1866 s-au numărat 1560 suflete, dintre care, 767 bărbați și 793 femei. Ținând seamă de puternica prolificitate a evreilor și de deplasările lor permanente

din Austria în Serbia, ar fi fost de așteptat o creștere a numărului lor până la 3000, însă, din cauza ciocnirii sângeroase dintre sârbi și turci în anul 1862, foarte mulți evrei au părăsit Principatul.

Populația germană de aici constă din meșteșugari, locuind în Belgrad, Craguevaț [Kraguevac], Šabaț [Šabac], Pojarevaț [Požarevac] și Maidan Pek [Majdan Pek] și servitori, mai mult în orașul Belgrad, unde atât catolicii cât și protestanții au clerul și capela lor. Același lucru se poate spune și despre unguri. Reprezentanți ai altor naționalități sunt foarte puțini la număr; ei sau se ocupă de meșteșuguri, sau ocupă funcții de stat sârbești, sau în sfârșit, sunt trimiși în calitate de agenți diplomatici pe lângă guvernul sârbesc.

Alăturatul tabel arată, foarte intuitiv, câți reprezentanți ai fiecărei naționalități locuiesc în fiecare district. Din ea apare clar că Serbia este o țară pur slavă, întrucât slavii care locuiesc în ea alcătuiesc un număr de 9/10 din toată populația.

Valahii, afară de cele patru districte răsăritene ale lor în care locuiesc în mase compacte, mai locuiesc încă în orașele Belgrad, Craguevaț [Kraguevac], Jagodina, Gornj – Milanovaț [Gornji – Milanovac]; afară de acești români, pe alocuri mai sunt și alți reprezentanți ai neamului românesc. Țintarii, care au sfârșit prin a se sârbiza, întocmai ca și bulgarii. Reprezentanții altor naționalități locuiesc în orașe, iar Țigani locuiesc mai mult prin județe. Ruși, horvați (croați), greci, turci și englezi se găsesc într-un număr foarte mic în orașul Belgrad.

Denumirea naționalităților	Numărul locuitorilor			
	b.	f.	Total	Total la 100
Sârbi	545.320	512.876	1.058.187	87,02
Români	65.787	61.758	127.545	10,49
Țigani	12.520	12.214	24.734	2,03
Germani	1.332	1.257	2.589	0,21
Spanioli	738	774	1.512	0,12

Unguri	373	311	684	0,06
Cehi	279	200	479	0,04
Greci	136	47	183	0,015
Polonezi	25	25	50	–
Italiani	28	13	41	–
Francezi	21	11	32	–
Turci	25	2	27	–
Englezi	5	5	10	–
Ruși	5	2	7	–
Croați	3	3	6	–
Total	626.597	589.489	1.216.086	100,00

Din cele expuse, se vede că 15 naționalități au reprezentanți de-ai lor în Serbia, însă numai trei naționalități merită cea mai mare atenție căci, comparând numărul lor cu al celorlalte naționalități, acestea din urmă alcătuiesc un procent foarte mic din toată populația. După toate probabilitățile, sârbii, ca un popor principal și având o cultură proprie, vor sârbiza cu timpul și celelalte naționalități și desigur, aceasta se va întâmpla mai curând cu acelea care împărtășesc aceeași religie cu ei.

Bulgarii, care populează într-un număr mare părțile răsăritene ale Serbiei, într-un timp foarte scurt vor trebui să-și însușească limba sârbă, care e o limbă mai avantajoasă prin armonia ei pentru proză și poezie decât limba bulgară.

Ultimul tabel ne arată că, în afară de districtele Craina [Krajina] și Cernareca, sârbii alcătuiesc pretutindeni majoritatea populației; curând însă și în districtul Cernareca numărul lor va depăși numărul străinilor. Nu va trece nici un secol, când toți străinii din Serbia, pe lângă limba lor maternă, vor vorbi și limba sârbă, întrucât cunoașterea acestei limbi le va fi necesară în viață.

La sfârșitul studiului de față, nu va fi de prisos să se expună cifre procentuale și concrete asupra creșterii populației de diferite naționalități în Serbia între anii 1846-1866.

Denumirea naționalităților	Total		La 100		Creștere medie	Anuală la %
	1846	1866	1846	1866		
Sârbi	802.954	1.058.187	87,78	87,02	12,762	1,37
Români	97.215	127.545	10,59	10,49	1,516	1,35
Țigani	14.911	24.734	1,63	2,03	491	2,43
Supuși străini	–	5.620	–	0,46	–	–
TOTAL	915.080	1.216.086	100	100	15,050	1,40

În anul când s-a făcut primul recensământ în Serbia, au fost așa de puțini străini că nici nu au fost trecuți într-o rubrică aparte, ci au fost înglobați în numărul sârbilor.

Faptul că procentul sârbilor s-a micșorat în anul 1866 față de anul 1846 se explică prin afluența disproporționată a țiganilor, după emanciparea lor din anul 1856; același lucru se vede și din aceea că cifra populației țigănești a crescut simțitor, pe când cifra populației sârbe și valahe a rămas neschimbată.

Szabó Lószef

NOTE DE CALĂTORIE DIN SERBIA,
DIN PUNCT DE VEDERE GEOGRAFIC ȘI
ETNOGRAFIC⁸

Am avut ocazia să fac mai multe călătorii geologice prin Serbia, interesându-mă în special de rocile vulcanice, care – din partea de sud a Ungariei – trec și în Serbia, afară de unele locuri unde sunt întrerupte de Dunăre și de relieful pământului sârbesc care în celelalte părți este identic cu cel din sudul câmpiei maghiare, încât se poate spune că din punct de vedere orografic Serbia aparține teritoriului unguresc.

Starea în care se găsește o țară, cu mijloace de comunicație moderne, nu poate fi cunoscută mai de aproape decât în punctele ei extreme. Altfel se prezintă situația în cazul țărilor fără un pas de linie ferată; aici locomotia este mai înceată și mijloacele ei mai primitive te fac, vrând-nevrând, să iei contact mai des cu poporul și cu autoritățile. Faptul acesta mi-a dat puțină ca pe lângă misiunea principală să pot strânge din belșug date geografice și etnografice a căror strângere și publicare o consider foarte interesantă și necesară, fiindcă e vorba de o țară din directă noastră vecinătate, cu care avem relații multiple și despre care știm mai puțin decât ar trebui.

Cine este dornic numai de priveliști grandioase și frumuseți naturale extravagante nu are ce căuta în Serbia, cu toate că și ea are regiuni plăcute, însă acestea nu trec peste nivelul mijlociu. Nu are ce căuta acolo nici acela care vrea să

⁸ Szabó Lószef, *Utazási segyzetek Szerbiarol ethnographiai és Földrajzi tekintetben*, în *Földrajzi Közlemények*, editată de Societatea Geografică Maghiară, vol. III. Fasc. II, din 26 martie, Budapesta, 1875; traducere din limba maghiară de Coriolan Matei.

studieze Orientul; Orientul adevărat este poate tot așa de departe de Serbia ca și Occidentul adevărat. Dar să meargă acolo cine vrea să facă studii etnografice; va găsi o rasă primitivă, cu mult simț poetic în spiritualitatea sa, care-și cântă celebritățile din trecut în acompaniamentul monoton al guslei naționale, din lemn de arțar, ascunzând adesea sub exteriorul brut mândria bărbătească și o bogată viață interioară. Și să meargă în special maghiarii: întâi pentru a se convinge că pentru promovarea intereselor noastre materiale se deschide un excelent teren spre sud și est; în al doilea rând pentru a simți contrabalansarea sentimentului născut în noi cu ocazia oricărei reîntoarceri din apus; căci, deși după o ședere mai îndelungată, ne convingem că nici acolo nu-i tot aur ce lucește, totuși – în general – constatăm, cu regret, că suntem rămași în urmă: până când din călătoriile în Orient și Serbia ne întoarcem cu sentimentul plăcut că suntem mai înaintați, deși sunt și acolo câteva instituții vrednice de invidiat.⁹

⁹ Publicațiile și lucrările mai importante despre Serbia, pe care le cunosc mai bine, sunt următoarele:

Serbia și începutul revoluției de Kállay Béni; o excelentă serie de articole publicate de un autor maghiar care îndeplinește în Serbia funcția de consul general al Monarhiei Austro-ungare. Articolele au apărut în numerele 9, 10, 11, 12 și 13 ale revistei *Budapesti Szemle* în anul 1874.

Itinéraire descriptif historique et archéologique de l'Orient, par le Dr. Émile Isambert. Première partie: *Grèce et Turquie de l'Europe*. Deuxième édition, Paris, 1873. Ediția aceasta se ocupă mai pe larg de Serbia, decât prima și prezintă date noi, folosind în parte – lucrarea lui Kanitz (*Serbie*, p. 542 – 617).

Manual pentru cei ce călătoresc pe Dunărea de Jos, în Serbia, Valahia și Bulgaria de Boleszny Antal, Orșova Veche, edit. Handl Iosif, 1870 (176 p.). Lucrarea nu se rezumă numai asupra regiunilor Dunării de Jos, ci se extinde și asupra țărilor și neamurilor din valea Dunării, ocupându-se îndeosebi de Serbia.

Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859-1868, mit 4 Illustrationen im Texte, 20 Tafeln und einer Karte,

Notele mele se rezumă în următoarele capitole:

1. Situația demografică și naționalitățile;
2. Situația economică, cu privire specială asupra agriculturii;
3. Situația comercială a Serbiei;
4. Situația minieră a Serbiei;
5. Turismul;
6. Târgul și culesul viilor într-un oraș sârbesc;
7. Schița locomotiei speciale.¹⁰

von F. Kanitz, Leipzig, Verlagsbuchhandlung von H. Fries, 1863, 4-to. 774 p. Este cea mai bună și cea mai completă lucrare despre Serbia. Autorul – care nu cunoștea perfect limba, dar avea o deosebită cultură arheologică artistică – și-a strâns datele petrecând zece ani în mijlocul poporului.

La Turquie d'Europe ou Observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les mœurs, les costumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire, par Ami Boué, Paris, 1840, Având în vedere situația de atunci din Turcia, lucrarea aceasta în care Boué, în calitate de un fel de conducător, redă rezumativ rezultatele cercetărilor unui întreg grup de savanți – este excelentă și se ocupă și de Serbia, alături de celelalte ținuturi.

¹⁰ Din capitolele de mai sus, noi nu am reprodus decât două și anume: *Situația demografică și naționalitățile* precum și *Târgul și culesul viilor într-un oraș sârbesc* – Negotin – care – adăugăm noi – este locuit și de români, ținutul din jurul lui fiind în întregime românesc.

Din *Schița locomotiei speciale* reținem următoarele pasaje care privesc elementul românesc. La p. 83 autorul scrie: „Din Pojarevaț [Požarevac], care este situat la marginea de răsărit a văii Moravei, am ajuns în orașelul Petrovaț [Petrovac] din valea Mlavei, trecând spre răsărit peste un fel de podiș, numai printre sate locuite cu exclusivitate de valahi”.

Iar la p. 84: „Drumul nostru iarăși a trecut prin regiuni interesante, curat vulcanice; una din localitățile acestei regiuni este comuna curat valahă Zlot (numai cu trei suflete sârbești), cu 980 contribuabili, doi preoți, doi învățători și o învățătoare (toți sârbi). Din curățenia mehanei (crâșmei) am dedus că hangul trebuie să fie om umblat, străin de localitate, fapt confirmat prin răspunsurile ce ne-a dat la

1. Situația demografică și naționalitățile.

După recensământul din 1840, populația totală a Serbiei a fost de 830.812 locuitori. Până la 1866 s-au mai făcut 7 recensăminte. Cel din 1866 dă 1.216.125 suflete. Deci, în timp de 26 ani se constată un spor de 385.943 suflete, adică 46,5%. Sporul anual este de 1,8%. Având în vedere sporul anual uniform din acest răstimp și presupunând că nu a survenit nicio schimbare de la 1866, se poate deduce că populația totală a Serbiei la sfârșitul anului 1874 este de 1.391.233 capete, sau rotund 1.400.000 capete. Populația Serbiei aproape ca și a tuturor țărilor europene este compusă din diverse naționalități. Acestea sunt mai ales următoarele trei: sârba, bulgara și valaha. Mai merită ceva atenție apoi țiganii și evreii; celelalte naționalități cum sunt ungurii, germanii, grecii, italienii etc. au în același timp și supușenia unui stat străin și numărul lor este atât de mic, încât nu face să ne ocupăm amănunțit de ele.

A) *Sârbii*. Sârbii propriu-ziși s-au așezat în ținuturile locuite de ei în prezent în jumătatea întâi a secolului al VII-lea. Patria lor străveche a fost, probabil, dincolo de văile de nord ale Carpaților care despart Ungaria de Polonia. La început au ocupat regiunile cele mai din apus ale Peninsulei Balcanice (Dalmția), iar de aici s-au întins spre sud și răsărit. Elementul pur sârbesc în prezent îl găsim în Dalmția, Herțegovina, Muntenegru, într-o parte a Serbiei Vechi, în Bosnia și în Serbia, dar în aceasta din urmă de fapt numai în circumscriptiile apusene, aproximativ până la Morava iar mai precis până la linia imaginară trasată de la Belgrad spre sud, prin Craguievaț [Kraguevac], trecând prin Crușevaț [Kruševac] și Baranovaț [Branovac], spre Novi-Bazar.

întrebările puse de noi și anume că este neguțător de vite și cereale și că de multe ori a fost până departe, în Ungaria. O altă curiozitate reprezintă ruinele, încă destul de bine păstrate, ale cetății romane Gamzigrad, situată în șesul ondulat al văii Timocului, precum și muntele calcaros Rătan, care de aici se vede admirabil. El face parte dintre cele mai importante piscuri izloate ale Serbiei.

Dincolo de această linie etnografică, înspre răsărit nu mai găsim decât un conglomerat format din naționalitățile sârbă, valahă și bulgară, ultimele două prezentându-se în mase tot mai mari și mai compacte, cu cât ne apropiem mai mult de frontiera răsăriteană înălțurând aproape în întregime elementul sârbesc, care acum apare numai sporadic¹¹. Sârbul neaoș se distinge prin statura sa înaltă, fața regulată, vigoarea, sobrietatea, cumpătul și ospitalitatea sa deosebită: clar nu îi prea place lucrul și din cauza aceasta gospodăria lui lasă de dorit. Națiunea dominantă din Serbia sunt sârbii.

Din rândurile lor se recrutează funcționarii statului și în general toți factorii vieții publice. Limba oficială a statului este cea sârbească, care este totodată și limba comunelor și a școlilor primare, iar diferitele naționalități nu se bucură de nicio considerație. Deci, problema naționalităților este rezolvată simplu, consecvent și energic, în favoarea statului sârbesc.

B) *Bulgarii*. Aceștia, ca și sârbii, fac parte din marea familie slavă. Se vede că în părțile răsăritene ale Serbiei și în Bulgaria, coloniștii slavi au sosit cu mult înaintea sârbilor, ocupând aceste ținuturi pe neobservate și în liniște – pe timpul imperiului bizantin – îndeletnicindu-se cu agricultura. Mai târziu au ajuns sub stăpânirea cuceritorilor bulgari de origine fino-tătară, pe timpul cărora imperiul bulgar a ajuns la mare dezvoltare, repurtând victorii nu numai față de Bizanț, ci și față de domnitorii sârbi. Dar puterea lor încetul cu încetul a dispărut și din cuceritori au devenit supuși, rămânându-le – ca singură moștenire a imperiului lor – numele de bulgar. Poporul bulgar, deși este de esență curat slavă, se deosebește în multe privințe de cel sârbesc. Această deosebire se observă foarte ușor în privința

¹¹ Sârbii sunt rari, mai ales în circumscripțiile Pojarevaț [Požarevac], Craina [Krajina] și Chiupria [Kjupria], în care am găsit – în decursul călătoriei mele – foarte multe sate, unde nu erau sârbi decât crâșmarul și popa. Acestea sunt județele care sunt în contact direct cu România. Situația aceasta o arată și hărțile din lucrarea lui Kanitz, dar nu destul de complet.

limbii. Limbile lor, deși înrudite, sunt într-adevăr independente și una din ele nu poate fi considerată ca dialectul celeilalte.

Neamul bulgăresc se caracterizează mai ales prin statura mică și bine făcută, prin trăsăturile feței, deosebite de ale sârbilor, în special prin munca și hâmcia de furnică și apoi prin faptul că este gata să îndure cele mai mari lipsuri, numai ca să-și poată spori averea. Bulgarii pot fi găsiți în puritatea lor primitivă mai cu seamă în regiunea limitrofă a județelor Criajevaț [Knjiaževac] și Alexinaț [Alexinac], apoi la sud de Crușevaț [Kruševac] și Baranovaț [Baranovac], către Serbia-Veche. De altfel, bulgarii pot fi găsiți pretutindeni, de la frontiera de est și sud-est a principatului până la sus-amintita linie etnografică. Aceștia, deși sunt mai mult sau mai puțin sârbizați, poartă totuși pecetea lor distinctivă. Satele din jurul Belgradului au majoritatea populației tot bulgărească. Populația aceasta, deși vorbește sârbește, pare că întrebuințează un amestec de limbă sârbo-bulgară fiindcă folosește multe cuvinte și forme bulgărești. Și-a păstrat cu credință portul național, evitând amestecul de căsătorii cu populația pur sârbească sub pretextul apărării portului, dar în realitate din cauza fanatismului național subconștient. Numărul bulgarilor din Serbia este circa 100.000. Legile sârbești nerecunoscând naționalitățile, bulgarii nu pot avea școli și nu se pot folosi oficial de limba lor.

C) *Valahii*. Locuiesc tot în părțile răsăritene, dar sunt mult mai numeroși decât bulgarii. Orașele mai importante cu majoritatea absolută a populației formată de valahi sunt: Pojarevaț [Požarevac], Negotin, Cladova [Kladovo] și Zaječar [Zaječar].

*Valahii au locuit în parte aceste regiuni încă înaintea de venirea sârbilor*¹² iar parte din ei au imigrat mai târziu din Valahia. În prezent numărul lor este de circa 175.000. Neamul acesta iese în relief printre celelalte neamuri – aici, ca și în alte părți – prin trăsăturile sale mai regulate și mai frumoase. Apoi, valahii din Serbia sunt harnici, muncitori, economi și de mare

¹² Sublinierea este a noastră. (notă la ed. I)

dârzenie în privința portului și a limbii. Pe când mulți bulgari s-au sârbizat – poate și din cauza înrudirii de limbă – valahii rămân credincioși față de limba lor proprie și nu numai că nu o schimbă cu cea sârbească, dar adesea dau ocazie sârbilor să se plângă de românizarea completă a familiei în care se mărită o româncă.

Dintr-o serie de articole apărute în vara aceasta la Belgrad, în gazeta sârbească *Buduchinost* (*Viitorul*), am scos date interesante în legătură cu situația și raporturile valahilor. Faptul că au fost publicate de un ziar sârbesc face ca aceste date să se bucure de mai multă încredere. Îmi permit să enumăr câteva din ele: *Valahii au comparativ de două ori atâtea școli și biserici ca sârbii, construite de comune, pe cont propriu și conform planului stabilit de guvern. Dar limba de predare a acestor școli primare este cu exclusivitate cea sârbească, elevilor fiindu-le interzis să vorbească limba valahă. Învățătorii sunt toți sârbi, care nu cunosc limba valahă decât în mod excepțional și deci nu pot expune elevilor materia de predat, fiindcă aceștia nu înțeleg niciun cuvânt sârbesc*¹³. De aici urmează că fiii valahilor după 3-4 ani de școală nu învață nici măcar să citească și să scrie, iar părinții dezgustați îi retrag din școli, întrebuintându-i la gospodărie. Aceasta este și explicația faptului că în Serbia (poate cu excepția a 4-5 persoane) nu există niciun valah funcționar public, deși valahii sunt mai dotați de la natură decât sârbii și reprezintă 1/7 din populația totală a principatului. Și preoții sunt aproape toți sârbi, deși printre aceștia ar fi câțiva, care ar cunoaște limba valahă. Serviciul divin se face în limba veche slavă, iar predica în sârbește și în cele mai multe comune valahe nici nu se ține predică, fiindcă enoriașii nu o înțeleg.

Funcționarii sunt sârbi din părțile apusene, care înainte de venirea lor aici nici nu știau despre existența valahilor. Este natural ca în astfel de împrejurări să nu existe nicio legătură

¹³ Sublinierea este a noastră. (notă la ed. I)

între funcționari și popor, primii neînvățând limba poporului, iar ceilalți limba oficială a statului; așa că valahul împricinat este pur și simplu respins de către funcționar, fiindcă nu-și poate expune doleanțele în limba statului, alegându-se pe deasupra și cu injuriile acestuia. Cu câțiva ani în urmă a fost introdusă în Serbia Curtea de jurați. Crimele săvârșite în circumscripțiile valahe nu pot fi judecate decât la cea mai apropiată Curte sârbească (care însă uneori este foarte departe), deoarece Curți de altă limbă nu sunt. Din cauza aceasta, poporul valah din Serbia se simte cam străin și nu simte dragoste față de locul natal și îndeosebi față de instituțiile de stat. Cu toate acestea, se afirmă ca fapt incontestabil, că în Serbia românizarea ia proporții, iar sârbizarea românilor stă pe loc.

Tot din neamul valahilor fac parte și ținării sau cuțovlahii, neam iscusit și foarte răspândit pe întinderea întregului imperiu turcesc din Europa. Ținării sunt de origină macedo-română și se laudă că sunt urmașii direcți ai romanilor. Oricare ar fi situația lor, ei în prezent vorbesc limba valahă, cu un amestec de bulgară și greacă, din care cauză se numesc și semigreci. În Serbia sunt vreo 20-25.000. După ocupație sunt arhitecți, comercianți, cărciumari, băcani, negustori ambulanți și chiar și cămătari, jucând în Serbia rolul evreilor din Ungaria, dar mai ales a aceloră din Polonia, cu deosebirea că sunt mult mai pricepuți în promovarea intereselor personale.

Numărul țiganilor oscilează între 25-30 de mii. Toți sunt coloniști, având și sate locuite numai de ei, care au un aspect de mare mizerie. Una din ocupațiile lor principale este facerea cărămidilor, țiglelor și șindrililor, a căror întrebuințare este răspândită în toată Serbia.

Numărul evreilor este extrem de redus; sunt abia 1.500. Legile opresc așezarea lor în afară de Belgrad, precum și practicarea comerțului, din care cauză nici nu se înmulțesc. Sunt originari din Spania, de unde s-au refugiat pe timpul Inchiziției și întrebuințează încă tot limba spaniolă.

Cea mai mare parte a supușilor străini – al căror număr este de circa 10.000 pe întreaga țară – sunt de proveniență austro-ungară. Mai sunt apoi francezi, germani, englezi, greci, italieni, polonezi, valahi din România, turci mahomedani etc., în număr total de câteva sute. Supușii austro-ungari sunt în majoritate croați, sârbi, apoi germani și cei mai puțini (circa 700) unguri. Ocupația acestora din urmă este lucrul manual, cârciumăritul, cărăușia, făcând și pe hamalii porturilor și fiind și cei mai căutați servitori.

Îmi permit să amintesc în treacăt că sârbii au o preferință pentru căsătoriile cu fete din Ungaria. Aproape în toate călătoriile mele înspre Belgrad, am întâlnit nuntași în vapor. Deși contingentul cel mai mare îl dau fetele din Ziimony (Zemlin) și Ujvidék (Novi-Sad), totuși am întâlnit și femei din Zombor, Szabadka, Baja — măritate cu sârbi iar la Baranovăț [Baranovac] — unul dintre orașele cele mai sudice — soția cărăușului meu era unguroaică din Seghedin [Szeged]. Fiind mai harnice și mai culte decât cele localnice, adesea își ajută bărbații și în afaceri.

Valahii împreună cu țințarii, circa	200.000
Bulgarii, circa	100.000
Țiganii și evreii spanioli, circa	30.000
Străinii, circa	10.000
TOTAL:	340.000

Scăzând acest număr din populația totală ce o dă recensământul de la sfârșitul anului 1874, rezultă o populație curat sârbească de 1.060.000 capete. Deci în Serbia, sârbii reprezintă 75% din totalul populației, iar celelalte naționalități împreună 25%, din care valahii 14¼%; bulgarii 7¼% și restul 3½%; natural, toate datele sunt numai aproximative.

6. Târgul și culesul viilor într-un oraș sârbesc.

La sfârșitul excursiei mele de șase săptămâni, din anul 1872 în răsăritul Serbiei am ajuns din Zaicear [Zaječar]. În Negotin, reședința circumscripției Craina [Krajina], oraș unde locuiește și un episcop și care are și un gimnaziu, al cărui director vorbește bine ungurește și pe care l-am cunoscut.

De aici intenționez să plec la Raduievaț [Radujevac], pentru a lua vaporul spre Orșova și de acolo spre Mehadia, la congresul ambulant al medicilor și naturaliștilor maghiari, dar așteptarea vaporului mi-a dat răgaz de câteva zile pentru a face o raită în jurul Negotinului. Am să prezint aici icoana unui târg, un cules de vii și – în legătură cu acesta – și ceva despre vinul sârbesc.

În orașelul Negotin, sau mai bine zis pe câmpia de lângă oraș, era târg. Pe lângă șoseaua ce șerpuiește spre lanțul de munți din apropiere, o mulțime foarte pestriță forfotea, juca, țipa, cânta; cu un cuvânt, pretutindeni era o animație extraordinară. S-au strâns vreo 4-5.000 persoane, chiar și din regiuni mai îndepărtate, mai mult pentru petrecere, decât pentru târguiești. Șirul nesfârșit de căruțe, când mai strâns, când mai împrăștiat, cu unele căruțe goale, iar altele încă pline de marfă, se întindea într-o dezordine pitorească. Boii desprinși zăceau pe pajiște rumegând și parcă ar fi contemplat forfotul mulțimii pestrițe. În câteva căruțe erau femei care cleveveau și își îngrijeau copiii. Marfa de vânzare era risipită pe rogojini, sau pe pământul gol. Ici butoaie uriașe și stive de doage, colo fierărie și articole de menaj; apoi o grămadă de sare pisată, lână, piei și maldăre de veșminte populare. Ici o grămadă de fesuri roșii, colo vase dure de pământ, ulcioare, străchini și farfurii, adică tot ce se cere pentru o gospodărie țărănească. Apoi puști și pistoale de sistem vechi, cuțite mici și mari, mărgelile de sticlă, precum și zorzoane mărunte de bronz, agată, iasp, bijuteriile de predilecție ale sârboaicelor. Dar cine ar putea enumera miile de produse ale lucrului manual și ale industriei primitive care

ispiteau pe cumpărători? A fost un adevărat târg de altă dată, bun și plăcut, care în apus dispare odată cu progresul industriei și comunicațiilor. În colibe făcute din pari bătuți în pământ și acoperite cu vreascuri, pe mese primitive, se vindeau articole mărunte de lux, bucăți de săpun colorat etc., iar cele mai multe dintre colibe erau transformate în cârciumioare, unde băncile de pe cele două părți erau tixite de grupul gălăgios al consumatorilor. Bucătăria era așezată în imediata apropiere a colibe, săpată în pământ, sub cerul liber. Pe vatră, care era o groapă cu foc, fierbea în oale mari amestecul de ceapă, ardei și carne; iar deasupra jăratului, un copilandru învârtea frigarea cu mielul sau purcelul întreg, răspândind în toată împrejurimea mirosul plăcut de friptură. În dosul colibe, butoaie cu vin și câni de apă. Forfoteală și mișcare vie pretutindeni. Valahii și sârbii petreceau împreună în cea mai perfectă armonie. Femeile umblau câte 2-3 în toate părțile, trădându-și naționalitatea prin port. Femeile valahe poartă fote scurte și colorate, ca și la noi, văzându-li-se, din jos, cămașa albă; ciorapii groși sunt făcuți din bumbac împeștriat; au ghetе diforme și multe poartă opinci. În păr împletesc flori artificiale și diverse monede. Portul sârboaicelor este asemănător, cu deosebirea că au fustele mai lungi, apoi au șorțuri colorate, pieptărașe rotunde, sau, în locul lor, o prefungire a fustei în fireturi care le ridică sânii, împingându-i înainte. Salbele de aur și argint, purtate la gât și în păr, le îmbogățesc îmbrăcămintea. Unele au părul despletit îmbrăcat într-o adevărată zale de monede de argint, altele au gâtul acoperit de salbele de aur. Nevestele poartă un fel de coif în formă de turn, făcut din flori artificiale și împodobit cu mărgelе de sticlă și bănișori. Portul bărbaților se deosebește în special prin acoperirea capului. Valahii poartă căciuli enorme din piele de miel cu lână mare, de culoare neagră, albă sau brună. Sârbii, în contrast cu această căciulă enormă care dă o înfățișare sălbatică, poartă un fes roșu, făcut acasă de femei și mult mai simplu decât cel turcesc, importat din Germania și Franța. Cămașa albă a valahilor este mai lungă decât a sârbilor și cei mai mulți poartă

încă ȋtari de pânză și brău de curea. Distracția principală este, natural, jocul. În toate părțile se joacă cu animație *kolo-ul*¹⁴. Unul din ei începe să cânte din fluier melodia monotonă a acestui joc, alți 2-3 se prind de brău și încep să sară; apoi se asociază tot mai mulți; vin și fetele cu nevestele și în câteva minute s-a format cercul uriaș, în care circulă cu pași repezi, de jos în sus, cel cu fluierul, cântând cu o rezistență uimitoare melodia compusă abia din câteva tacte. Apoi, în jurul său, tropăiește, saltă, ȋpă și transpiră mulțimea dansatoare. Când muzicantul obosește, lasă fluierul și jocul încetează, dar imediat începe un nou *kolo* cu un alt muzicant și petrecerea continuă fără ȋntrerupere, de dimineața până seara.

În afară de *kolo* mai au un joc, mai puțin răspândit, care se cheamă *parakinka* după numele localității Parachin [Parakin].

Nu a lipsit din târg nici *guslarul*, rapsodul sârbilor. Cântăreții aceștia apar la toate adunările populare și de obicei așezându-se sub un copac, cu picioarele încrucișate, ȋnsoțesc la guslă cu o coardă sau la tambură cântecul lor trist și recitativ și totdeauna cu subiect istoric.

În privința culesului, importanța Negotinului stă în faptul că aici se produce cel mai bun vin din Serbia.

La 9 septembrie 1872 am fost la culesul podgoreanului și negustorului de vinuri Iovan Mișu și, gustându-i vinurile, am găsit printre ele unele excelente, demne de masa oricărui gurmand; merită toată lauda vinurile roșii din 1866 și 1868, care, prin buchetul lor, ne amintesc ȋntr-o măsură oarecare răvacul de Miniș, dar și mai mult vinurile roșii (Porto) portugheze. Vinurile acestea se bucură de mare trecere și sunt exportate ȋn special ȋn România și Turcia. Sârbii nu au vin vechi, fiindcă îl consumă de nou. De altcum nici nu ar putea să-l păstreze timp mai ȋndelungat, fiindcă nu prea au pivnițe, iar acolo unde sunt, au parte de o mânuire foarte primitivă. Culesul a decurs destul de liniștit, deși, ȋn acest timp, orașul ȋntreg era la vii.

¹⁴ Horă (notă la ed. I)

O regiune importantă pentru vinul său excelent este cea a localității Jupa, din sudul Crușevațului [Kruševacului]. Aici am gustat vinuri albe bune. Uneori vinul este păstrat sau transportat în burduf de capră, care îi dă un gust extrem de neplăcut. Acest vin, trecut în butoi, își pierde cu timpul gustul, dar am fost servit cu vin scos direct din burduf, pe care mi-a fost imposibil să-l beau. Obiceiul acesta există și în Italia și Spania, dar numai la transport, după care, turnat din nou în butoaie, primește un buchet picant, foarte plăcut spaniolilor.

În Serbia se produce vin foarte mult, dar se consumă tot pentru trebuințele casnice. Din drojdie se face rachiu.

În ultimul timp a început să se consume și berea (în orașele Zaicear [Zaječar], Alexinaț [Alexinac] etc.). Au venit coloniști germani, specialiști în fabricarea berii. Este surprinzător faptul că aceștia prepară – cu aparate foarte primitive – o bere potabilă.

Dragoliub K. Ivanović

CERNARECA¹⁵

Cernareca este un ținut așezat la cataractele Timocului și se mărginește la apus cu județul Chiupria și Pojarevaț [Požarevac], la nord cu județul Craina [Krajina], la sud cu județul Cniajevaț [Knjiaževac] și Alexinaț [Alexinac], iar la răsărit cu principatul Bulgariei.

Are o întindere de 1.439,5 km² cu o populație de 60.000 locuitori.

Cernareca și-a păstrat până astăzi numele pe care l-a purtat și sub turci. Și, pe cât știm, granițele ei administrative de astăzi nu se deosebesc prea mult de cele vechi. Singura deosebire este că sub turci pentru întreg ținutul Timocului orașul Vidin era centrul unde venea toată lumea din Cernareca. Megieșia ei cu ținutul Pojarevaț [Požarevac], Chiupria [Kjupria], Alexinaț și cu vechiul ținut Gulgușovaț era mai mult sau mai puțin acolo unde este și astăzi, iar înspre Craina [Krajina] era platoul de la Coprivnița. Se spune că aici era așezată și straja turcească. Orice turc care ar fi mers spre Craina [Krajina], unde turcii nu aveau voie să se așeze, trebuia să se oprească aici și la înapoiere, dacă calul era potcovit, să-l despotcovească ca să nu ducă cu dânsul nici măcar pământ din Craina [Krajina]¹⁶.

Turcii respectau drepturile Crainei până la exagerare. Aceasta, din pricină că acest pământ aparținea sultanei Eminé,

¹⁵ Dragoliub K. Ivanović, *Cernareca, Prilozi za istoriu i etnografiju Sârbie*, în *Glasnik*, Sârbocog Ucenog Društva, vol. 54, Belgrad, 1883. Traducere din limba sârbă de C. Constanțe.

¹⁶ N-am auzit că turcii ar fi trebuit să-și despotcovească caii când intrau în Craina [Krajina], așa cum afirmă Militchievici și Rano, ci, dimpotrivă, la ieșirea lor din Craina [Krajina] sau la granița Crainei.

sora sultanului, care, se zice, fiind odată greu bolnavă, a visat că își va găsi leacul în Craina [Krajina], după cum s-a și întâmplat. De atunci, Craina [Krajina], sub turci, în raport cu alte ținuturi turcești, s-a bucurat de o libertate mai mare. Craina [Krajina] abia se deosebea de o provincie vasală oarecare.

După o tradiție populară, chiar denumirea de Cernareca ar fi veche; ea ar fi datând de după bătălia de la Kosovo și poate de ceva mai târziu, adică după deplina cădere a statului sârb, deci în legătură cu trecutul „negru” al acestui ținut

La început, se zice, această denumire era dată numai părții de sus a râului Râgot, sau, ca să precizăm mai bine, părții care se întinde între satul Slatina și Bela-Reca. Mai târziu, acest nume s-a întins asupra întregului județ, ca și asupra unei părți din Timocul Crivovirului, care, mai târziu, s-a numit și el „Țârni” (negru), spre a se deosebi de acela al Cniajevațului (Timocul alb). Râul Râgot, după cum se știe, are ca afluenți râulețele Slatina, care izvorăște la Țârma deasupra satului Bor-Crivel și Bela care izvorăște deasupra satului Luche, la poalele muntelui Sto. Deasupra defileului de la Râgot, aceste râulețe se îmbină și de aici ia naștere râul Râgot, care se varsă în Timoc sub satul Vrajogrânți.

Și astăzi chiar, pentru localnicii care, bunăoară ca cei din Coprivnița, Vrajogrânți, Râgotina, ca și din alte sate, se duc la Slatina și în tot ținutul de sus, ce se întinde până la râul Bela-Reca, a rămas obiceiul să se zică: „Ne ducem la Cernareca.” Acest lucru nu se spune însă când este vorba despre celelalte părți ale ținutului. Se povestește că, odată, sub turci, și acest lucru după spusele populației trebuie să fi fost mai demult, ținutul rămăsese așa de pustiu, încât timp de șapte ani, acolo nici măcar cocoșul n-a cântat și de aceea s-ar fi numit „Cernareca”, nume care, mai târziu, cum am spus, s-a întins asupra întregului ținut, a cărui soartă nu a fost mai bună. Din timpul acela – când a fost acel timp nu se știe – au rămas o sumedenie de povești, în care este descrisă, cu culorile cele mai vii, viața dusă sub turci de acești martiri.

Se spune că din pricina zaverei turcești, mai toți locuitorii din Cernareca se refugiaseră în munții Omole și în acei din vecinătate și se adaugă că, chiar dacă vreunul rămânea pe loc, din pricină că nu avea puțința de a fugi, stătea ascuns, el și vitele, ducând în munți o viață de lipsuri. Iar din cei rămași acasă de nevoie, dacă erau tineri și sănătoși, cei mai mulți își găseau adăpost în munții întunecoși din Cernareca, pe câtă vreme femeile și copiii și câte vreun bătrân se ascundeau prin peșteri. Turcii, când nu mai aveau la ce să dea foc, să jefuiască și să robească, se îmbrăcau în haine femeiești, cutreierau munții, însoțiți de câini de vânătoare, spre a vedea dacă nu cumva vreun suflet de om se află ascuns pe undeva. Iar, spre a putea da și mai bine de urmele refugiaților, bine ascunși prin peșteri, se duceau din peșteră în peșteră și cu voce prefăcută de femeie îi chemau să iasă afară. În felul acesta au izbutit să omoare multă lume și să robească multe femei, pe care le duceau departe și le vindeau. Femeile ascunse prin peșteri, cădeau mai ușor în cursa întinsă de șiretenia turcească; de aceea ele și îndurau mai mult.

Din toate cele de mai sus se vede că numele de Cernareca (Râul negru) corespunde în totul stărilor de atunci și caracterizează într-un anumit fel viața de altădată a unui întreg ținut sârbesc de pe vremea dominației turcești.

Judecând după ruinele din trecut ce se găsesc la Cernareca, putem conchide că acest ținut a fost odată bine populat și sunt toate semnele să credem că în mai multe rânduri s-au petrecut schimbări. Ele ne amintesc că au fost foarte multe zile amare pe timpul când ținutul era supus deosebitelor încălcări din partea dușmanilor. În mai multe împrejurări a fost pustiit și populația lui împrăștiată. Acest lucru se poate vedea și după oamenii care trăiesc în Cernareca, ca și, întrucâtva, din tradițiile rămase încă vii în popor. Se crede că toată partea aceea, începând de la Zvezdana și până la gurile Timocului, a fost colonizată, în mare măsură, pe timpul când rămăsese pustie și în același timp cu colonizarea ei de către sârbii aceia care,

venind din Kosovo, împreună cu patriarhul Crnoević, n-au vrut să treacă cu dânsul în Austria. Despre alții, iarăși, cum sunt locuitorii din satul Zvezda, se zice că s-ar fi așezat în aceste locuri cu mult mai înainte, anume acum vreo patru sute de ani. Apoi mai sunt și din aceia care din deosebite pricini au venit singuratici, din unele ținuturi ale Serbiei vechi. Mulți din ei păstrează amintirea că se trag din Kosovo. Ei se numesc chiar kosoviți. Au găsit acest ținut despopulat și întrucât turcii începuseră să se liniștească, au rămas, fiindcă le-a plăcut pământul, pentru că era roditor și păduros. Mulți, iarăși, știu că au rude prin Banat, printre descendenții acelor care s-au dus acolo împreună cu patriarhul Crnoević. Apoi mai sunt și dintre aceia care, pe timpul războaielor de mai târziu dintre austrieci și turci, au părăsit Cernareca.

Nu este, credem, de prisos să povestim aici și unele tradiții din trecutul acestui ținut, care s-au păstrat până astăzi vii în amintirea poporului. Nemaivând alte date mai apropiate, ele ne vor servi, întrucâtva, spre a lămuri trecutul ținutului Cernareca.

În satul Vrajogrânți, la locul așa numit „Seliște”, se află o colină mai mare unde adeseori se dezgroapă oseminte omenești. Mai jos de sat se află iarăși un platou, care se numește „Tatarin”. Se zice că aici ar fi fost un mare lac cu papură care mai târziu s-ar fi uscat.

După cele ce se spun, și acest lucru pare să fi fost mai de demult, un tătar, venind călare a văzut lângă lac o fată care i-a plăcut și s-a luat după ea. Ea, ca să scape, a luat-o la fugă și sărind din zăvoi în zăvoi l-a atras într-o vâltoare unde a căzut și s-a înecat împreună cu calul. De atunci și până astăzi locul se numește Tatarin¹⁷.

La „Seliște”, nu departe de aici, iarăși după cele ce se spun, cu 200 de ani în urmă, se afla un sat sârbesc care se

¹⁷ Domnul Milichiević, la p. 881 din cartea sa *Cnejevina Sârbia* zice că acest platou se numește „Tatarna”. După câte știu, numele este „Tatarin” și pentru prescurtare, numai în vorbire se aude cuvântul „Tatarna”, ca de pildă, atunci când locuitorii zic: „am fost la Tatarna”.

numea „Tolovaț”. Într-o zi de vară, se zice, când lumea era adunată în curtea bisericii, fiind zi de sărbătoare, deodată, de undeva, au pătruns în sat tătarii, au năvălit asupra poporului care petrecea fără grijă, au măcelărit pe mulți locuitori, au jefuit și prădat satul, au luat robi, după care au plecat mai departe.

Numai o mică parte a izbutit să fugă, să ajungă la Dunăre și să treacă dincolo, în Austria, unde a înființat satul Dolovo de lângă Panciova.

După fuga acestora, au venit din părțile Kosovului, actualii locuitori, care și-au păstrat până astăzi limba sârbească curată și nealterată.

La Vrajoigrânți, Zvezdana, Râgotina și Bela-Reca (mari sate sârbești) din aceste părți, se află și familii care, după cum se spune, au venit din Slavonia. Despre venirea lor în satul Râgotina se păstrează următoarea tradiție: se zice că, înainte de venirea patriarhului Crnoevic, a venit la Cernareca din Slavonia (după unii din Croația) un oarecare „Hergot”, însoțit de mai multe familii. Se zice că după ce a cercetat tot ținutul până la Timoc, care pe atunci era aproape pustiu, a ajuns la defileul din spatele actualului sat Râgotina, unde locul i-a plăcut foarte mult, mai ales pentru pădurile sale și s-a așezat acolo. Altor din fugarii care îl însoțeau le-a plăcut mai mult locul unde se află astăzi satul Vrajoigrânți și au hotărât să se așeze acolo, fiindcă nici el nu era locuit. „Duceți-vă – le-a spus Hergot – în acel „vraji-gârne” (oală vrăjită) dacă vă place atâta, căci eu rămân aici”.

De la cuvintele *vraji* și *gârne* satul s-a numit apoi „Vrajoigrânți”, nume care s-a păstrat până astăzi. Mai târziu s-au așezat acolo și mai multe familii venite de la Kosovo, care-și amintesc că se trag de acolo. După câțva timp, Hergot, coborând mai la vale s-a așezat pe locul unde se află astăzi satul Râgotina, al cărui nume se trage de la dânsul¹⁸.

¹⁸ În pagina 808 a cărții sale, D. Milichievic, citează pe Ogrilnovic, protopop la Zaicear [Zaječar], care pune numele Râgotina în legătură cu nu știu ce vechi oraș grecesc Argos, ale cărui ruine se zice că s-ar

În acest sat și astăzi trăiesc numeroase familii care se cheamă „Râgoghianii”, spre deosebire de alte familii care poartă deosebite numiri. După Râgoghiani au venit Stanicichii din sălașul Crainei [Krajinei], iar după ei, cam cu 150 de ani mai pe urmă, familia Dragotinții, originară de prin părțile Seniței, din Serbia veche. Mai târziu au venit și Jivuliovții, numiți așa după strămoșul lor Jivulin. Ei și astăzi poartă mai cu seamă acest nume, deși, ca și ceilalți sârbi din Craina [Krajina], de care nu se deosebesc cu nimic, ei sunt cunoscuți sub numele obișnuit de „kosoviți”.

Este interesant să reproducem și tradiția care s-a păstrat în familia Dragutinților despre pricina pentru care fugit de acolo.

Se povestește că în familia lor erau unsprezece frați, toți însurați, iar al doisprezecelea logodit. După datină, fata urma să rămână până la căsătorie, mai bine de un an, logodită. S-a întâmplat însă ca fata logodită să fie îndrăgită de un alt tânăr pe care l-a plăcut și ea; așa că s-au căsătorit împreună. Când, după datină, popa a venit în casa mirelui ca să-i cunune, (fiindcă din pricina turcilor cununia se făcea în ascuns), Dragutineanul, simțindu-se jignit, a omorât atât pe fată cât și pe băiat. De frica turcilor, capul familiei Dragutinților, și-a adunat familia și vitele și fugind, zice-se, peste munți și pe căi ocolite, a ajuns la poalele muntelui Rătan, în satul Mujinți. Aici a rămas câțva timp, după care unii din membrii familiei au plecat mai departe. Ei au ajuns în satul Mirovo, cu gândul de a rămâne acolo. Dar nu le-a plăcut să trăiască în apropierea neînsuflețitului Rătan, de aceea au plecat mai departe, la Jablanița, la răsărit de Mirovo. Unii din ei n-au vrut să plece mai departe, căci le-a plăcut acel loc, care era bun de pășune. La Jablanița, se zice că ar fi rămas

găsi și astăzi deasupra satului Râgotina, pe dealul Criva-Cosa. Orașul nu era pe locul Criva-Cosa, ci mult mai jos pe Cosa. Pe o parte și pe cealaltă sunt ruinele străjerului, care sunt de pe timpul romanilor. Câteva săgeți și bucăți din lănci care au fost dezgropate în acest loc, se găsesc în muzeul nostru. Aici se descoperă și monede romane.

mai mult timp, dar socotind că mai departe vor găsi pământ mai roditor au plecat spre răsărit și, după spusa lor, câțiva ani înainte de răzmerița lui Pazvangi, s-au așezat mai jos de satul Râgotina, cam acolo unde astăzi se află cimitirul satului; sat care s-a numit, după numele lor „Dragulievaț”, nume care se păstrează până astăzi. După scurt timp s-au adunat iar toți la un loc, în satul Râgotina unde și-au făcut case, s-au înțelețit cu creșterea vitelor și fiind destoinici s-au înstărit repede. Familia lor astăzi ca și atunci este una din cele mai numeroase și mai bine văzută din toată Cernareca.

Draguțișii nu erau numai buni agricultori, dar și meseriași ca dulgheri și dogari. Ei, în timpul acela, ca meseriași, adeseori, se duceau în Craina [Krajina] și dincolo de Timoc, în plasa Vidin, unde petreceau câte o vară întreagă, lăsând munca câmpului pe seama tinerilor. S-a întâmplat odată ca, în timp ce patru dintr-înșii erau plecați, un negustoraș oarecare, țințar (român macedonean), să vină în sat ca să vândă pe lângă alte mărfuri și pene de păun, cu care pe timpul acela femeile se împodobeau cu plăcere. Femeia unuia din acești frați i-a făcut țințarului ochi dulci și i-a furat o pană. Dar întrucât, după cum se spune, pana era molipsită, s-a întâmplat ca femeia să se îmbolnăvească și puțin după aceea să moară, iar după ea și cele trei cumnate ale ei. Cei patru frați, la înapoiere au găsit casa îndoliată. Unul dintr-înșii, tocmai cel mai tânăr, de durere, și-a părăsit casa, a trecut dincolo de Timoc și pe o moșie turcească s-a îndrăgostit de fata unui român oarecare, așezat pe moșia aceea și luând-o de soție a rămas să locuiască în casa socrului său. Cum acest locuitor draguțișian se numea kosovaț, satul Kosovo și-a luat numele de la dânsul. Acest sat se află pe malul drept al Timocului, în Principatul Bulgariei, mai jos de satul „Târnafi”.

Cu toate că în familia acestui draguțișian și astăzi se vorbește românește, totuși în ziua hramului Sf. Lazăr serbează „Slava” și se știe că se înrudește cu draguțișenii din Râgotina, Mirova și Mujinți.

Să trecem acum la alte părți din Cernareca.

În satele Marele Isvor, Vraternița, puțini în Zagradia și în Gârliani, trăiesc bulgari (în satul din urmă amestecați cu români) care și-au însușit limba, portul și obiceiurile sârbești. Ei s-au contopit în așa măsură cu stările de la noi încât au primit multe din obiceiurile sârbești chiar și *slava*, iar în patriotism nu rămân mai prejos de sârbi. Pe cât știu, la ei nu se păstrează nicio tradiție și nici nu știu să povestească ceva despre trecutul lor mai îndepărtat; se spune numai că s-ar fi așezat aici târziu.

În județul Cernareca, sârbilor kosoviți, care sunt așezați dincolo de Zvezdana până la Crivovir și Costobrodița, li se zice *torlați*. Și în adevăr, între unii și ceilalți este oarecare deosebire atât în limbă ca și în port și întrucâtva în obiceiuri, chiar dacă aceste deosebiri nu sunt așa de simțitoare. Se spune însă că unii din ei s-ar fi așezat aici venind din Macedonia, iar alții din Serbia veche. Dar când s-a întâmplat aceasta, în ce epocă, nu știu, neavând nicio tradiție. Despre unii dintr-înșii, după spusa lor, s-ar putea chiar afirma că sunt băștinași. Ei și-au păstrat până astăzi vechiul lor port sârbesc.

Partea de nord și mai ales marginea muntoasă și deluroasă a acestui ținut este locuită de români. Îi găsești ceva mai departe în marginea de sud-est a județului și anume în satele: Pârlita, ceva mai jos de Vârșca Ciuca, în Gârliani, Șlivar și chiar în orașul Zaicear [Zajčear]. Ei se numesc *ungureni*.¹⁹ În vorbirea lor se vede o deosebire oarecare, cum ar fi de pildă deosebirea dintre limba vorbită de sârbii din Râgotina și aceea vorbită de cei din Crivovir. Ei se numesc „ungureni” pentru că după tradiția lor au venit acum 120 ani, din Ungaria, de fapt din Ardeal. Ei povestesc că nu mai puteau să trăiască acolo din

¹⁹ Domnul Milichiević zice că, după cele ce a putut afla, românii aceștia se mai numesc și „oguriani”. Numele acesta nouă nu ne este cunoscut și nici nu l-am auzit vreodată.

pricina războaielor și a puternicelor armate, mai ales turcești, care treceau prin părțile lor sau se războiau aici cu ungurii. Apoi, din pricina dărilor mari, ei au trecut Dunărea și au colonizat ținuturile pustii și păduroase din acest județ, părăsit de sârbi. Ei țineau să fie departe de orice drum umblat și mai ales să ducă o viață de nomazi. Așa au rămas și până astăzi. Mai târziu, după ce s-au înmulțit și după ce siguranța persoanei și a avutului a fost pusă ceva mai mult la adăpost, ei au început să coboare din munți în câmpie și în scurtă vreme au inundat multe sate până atunci curat sârbești, dar cu populație rarită: Slatina din Cernareca, Luca din Craina [Krajina] și altele.

Această contopire a sârbilor în români (românizare) o găsim pretutindeni unde românii locuiesc laolaltă cu sârbii, afară de ținuturile unde românii se află în mare minoritate, după cum este cazul în unele sate din județul Smederova.

Și astăzi, în multe sate românești din Cernareca există urme de sârbi și de familii sârbești, în vorbirea cărora fiecare al zecelea cuvânt este sârbesc, numai că îl pronunță cu un accent românesc. Curios este faptul că nici astăzi nu prea se dă acestui lucru o prea mare însemnătate²⁰.

Românii „țărani” din Craina [Krajina] se numesc așa pentru că au venit din România, unde pământul aparținea sultanului sau țarului. În Serbia, ei sunt coloniști mai vechi decât compatrioții lor din Cernareca. După spusa lor ar fi venit îndată după nenorocita luptă de la Varna. Ei spun că strămoșii lor au îndurat mari nedreptăți, fiind supuși din partea proprietarilor lor, sau după cum îi numesc ei, „boieri”, la dăjdii mari, așa încât nu le lăsau nici puținul de care aveau nevoie

²⁰ În plasa Pojarevaț [Požarevac], râul Mlava desparte două sate: Jdrelo (românesc) și Șetonie (sârbesc). Ciobănașii sârbi care pasc vitele, la munte, dincolo de Mlava, împreună cu ciobănașii români, învață limba românească pe care apoi o vorbesc mai cu drag decât limba sârbească ceea ce la români este cu totul dimpotrivă. Dacă n-ar fi Mlava, zic sârbii, a cărei trecere nu este ușoară, căci rareori se găsesc peste ea punți, toți sârbii din acel ținut, în scurtă vreme, s-ar româniza.

pentru hrana lor și a familiei lor. De aceea ei s-au văzut nevoiți să părăsească România, țara lor și să se așeze peste Dunăre, în locuri care oarecum se găseau pustii, căci populația sârbească le părăsise.

S-ar putea spune că românii din aceste părți s-au așezat cam în același timp cu compatrioții lor care s-au așezat în ținutul Vidinului. Bulgarii, care dincolo de Timoc, în plasa Vidin, trăiesc laolaltă cu românii, se folosesc, la fel ca și sârbii din Serbia, mai mult de limba românească, cu toate că românii sunt mai puțini numeroși decât bulgarii.

Émile Picot

ROMÂNII DIN TIMOC²¹

În Serbía trăieşte o populaţie românească destul de considerabilă, aşezată între Morava şi Timoc, mai cu seamă în districtele Chiupria [Kjupria], Pojarevaţ [Požarevac], Cernareca şi Craina [Krajina].

Este greu de a cunoaşte cifra exactă a acestei populaţii, despre care publicaţiile oficiale ale noului regat nu dau nicio informaţie. La 1861, Lejean²² o evalua la 104.343 de indivizi; la 1868 Kanitz²³ o ridica la 123.000 suflete; este însă foarte probabil că aceste evaluări astăzi să fie mai prejos de adevăr. În districtul Cernareca, creşterea anuală a românilor – după Milichiević – este de 1,42%, iar în districtul Chiupria [Kjupria] de 1,44%.

Niciun călător nu şi-a dat osteneala de a studia pe românii din Serbia, de aceea astăzi ei sunt încă foarte puţin cunoscuţi. Se ştie doar în mod vag, au venit de la nord, adică din Valahia, iar nu de la sud. Ceea ce face dovada acestui lucru este că dialectul vorbit între Morava şi Timoc este aproape identic cu acela vorbit în Mica-Valachie (Muntenia). Locuitorii de la graniţa răsăriteană sunt denumiţi *țărani* în amintirea *Țării Româneşti*, adică Valahiei, de unde sunt originari; ceilalţi se

²¹ Émil, Picot, *Chants populaires des Roumains de Serbie* (Extrait du Recueil de Textes et de traductions publié par les Professeurs de l'École de langues orientales vivantes), Paris, Imprimerie Nationale, MDCCCLXXXIX. Traducere din limba franceză de C. Constante.

²² *Ethnographie de la Turquie d'Europe* (Gotha, 1861).

²³ *Serbien* (Leipzig, 1868).

numesc *inguriani*, adică din Ungaria²⁴, pentru că au venit din Timișul Banatului.

Locuitorii de pe țărmul râului Porecica-Reca, se pare că nu cunosc nici pe una, nici pe cealaltă din aceste denumiri. După spusa unuia din informatorii noștri, nu există la dâșii nicio tradiție care să le lege obârșia de România sau de Ungaria. Se poate pune întrebarea dacă nu cumva se află așezați în aceste ținuturi încă înainte de venirea unor coloniști de pe țărmul stâng al Dunării.

Românii din Serbia n-au nicio cultură națională. Ei nu au nici ziare, nici școli. Unii dintr-înșii vin să-și caute de lucru în Mica-Valahie; dar ei, aici, nu se deosebesc de cealaltă populație.

La 1878, Stoian Novaković, savantul lingvist care ocupă astăzi postul de ministru al Serbiei la Constantinopole, a binevoit să ne comunice diferite cântece culese de domnii George Dimitriević și Svetozar Stoiadinović din Negotin și de către o institutoare al cărei nume regretăm că nu-l știm.

Primii doi culegători care aparțin unor familii românești, n-au învățat însă niciodată o altă limbă decât cea sârbească; de aceea ei n-au izbutit să reproducă un text românesc decât cu multe pipăiri. Același lucru și cu institutoarea care, străină, n-a petrecut în acest ținut decât un timp oarecare.

Cu tot interesul pe care-l oferă cântecele din Serbia, noi, de aproape zece ani, am ezitat de a le da publicității. Aceasta din pricina inconsecvențelor fonetice care se găsesc aproape la fiecare vers. Nu puteam să luăm asupra noastră sarcina de a le face în mod arbitrar să dispară: credeam că ne vom putea opri pe țărmul Timocului și să primim informațiile, care să ne fi permis să completăm pe cele precedente. Speranțele noastre neputându-se realiza, ne hotărâm să publicăm textele noastre așa cum ne-au fost transmise.

²⁴ Asupra cuvântului *ingurian*, ungurean, care în România adeseori desemnează pe românii din Transilvania, v. Alecsandri, *Poesii populare*, 1886, p. 3.

Faptul ce pare a se degaja din aceste texte este că fonetica la românii din Serbia este aceeași cu a românilor din Mica-Valahie și din Banat²⁵. Fenomenul care o domină este muierea lui *e* în *ie* și influența acestui fenomen asupra consoanelor *d* și *gh*, *t*, *l*, *n*, *j* și *ci*, care iau sunetul *d* (*gh*), *t* (*teh*), *l* (*lli*), *n* (*ñi*) *j* (*ș*). Aceeași îndulcire se produce la *e* natural ca și înaintea lui *i*.

N-am putea spune totuși dacă această pronunțare este constantă. Corespondenții noștri – care sunt imparțiali – scriu când într-un chip, când într-altul; se poate deci ca pronunțarea să varieze, cel puțin dintr-un sat într-altul.

Vocabularul mi se pare să fie acela din Valahia-Mică, cu adăugirea câtorva cuvinte turcești și sârbești²⁶.

Printre cântecele pe care le publicăm, piesele de dragoste și satiră, dictoanele populare și versurile copilărești nu prea au mare importanță. Cea mai mare parte din aceste bucăți vin probabil din România. (Acest lucru este sigur pentru nr. XVII, care n-are niciun sens în gura unui locuitor de pe țărmul drept al Dunării). Este altceva cu bucata curioasă despre ciumă (nr. XX) și mai ales despre cântecele care au un caracter istoric. În adevăr, cântecele haiducești prezintă o analogie cu compozițiile de același gen răspândite în Muntenia și în Moldova; dar istoria celebrului Pazvangi (Pasvantoglu) și a bulucbașei²⁷ Stoian aparțin în întregime Serbiei. Pentru lunga baladă publicată sub nr. XXIV²⁸, avem două texte, unul datorat d-lui Stoiadinović și celălalt d-lui Dimitriević. Aceste două texte nu diferă deloc decât prin detalii fonetice. Totuși, noi ne-am dat osteneala de a scoate la iveală cele mai mici variante ca să arătăm cititorului

²⁵ Vezi documentele noastre pentru a servi la istoria dialectelor române, extrase din *La Revue de linguistique et de philologie comparée*, 1872.

²⁶ M. Milichiević, *Cnejevina Sârbia*, 1902, citează câteva din cuvintele slave întrebuințate la românii din Craina [Krajina]; aproape toate se găsesc și în România.

²⁷ Bulucbașa, cuvânt turcesc=cap de ceată (nota traducătorului).

²⁸ D. Milichević a cunoscut această baladă din care a dat o versiune sârbescă foarte prescurtată (*Cnejevina Sârbia*), 1902.

greutățile pe care n-am îndrăznit să le tranșăm prin propria noastră autoritate și spre a-i permite de a-și face o opinie personală. D-l Al. Odobescu ne-a ajutat, cu o bunăvoință pentru care ținem să-i mulțumim, să transcriem această poem, pentru care corespondenții noștri sârbi n-au încercat să separe versurile. El a avut chiar amabilitatea să facă o traducere pe care am reprodus-o în parte.

Ca urmare, la balada lui Stoian, am dat două fragmente cu redactări foarte diferite a aceleiași bucăți. Aceste fragmente dovedesc cât de vie este încă amintirea teribilului pașă pe țărmurile Timocului.

Am completat cântecele relative la Stoian printr-o bucată culeasă în Banatul Timișului de către M. Marienescu, cu toate că pare să fi fost compusă în Serbia, *Aga Topalovici*. Această din urmă bucată ne reprezintă pe haiducul român ca pe un simplu șef de tâlhari, care terorizează întreg ținutul.

Cântecele istorice pe care le-am grupat aparțin toate fie ultimilor ani ai secolului al XVIII-lea, fie primului pătrar al acestui secol; ele fac dovada că așezarea românilor în Serbia nu datează cum s-a spus uneori de la aplicarea Regulamentului Organic în Muntenia, ci se urcă la o epocă mult mai veche²⁹.

²⁹ Folclorul, neintrând în cadrul acestei lucrări, ne mulțumim să publicăm numai textul care însoțește cântecele publicate de autor. Pe noi ne interesează concluzia la care studierea lor a condus pe autor și anume că „așezarea românilor în Serbia nu datează de la aplicarea Regulamentului Organic, ci se urcă la o epocă mult mai veche” (nota editorului).

Gustav Weigand

**DIALECTELE ROMÂNEȘTI ALE VALAHIEI MICI,
ALE SERBIEI ȘI ALE BULGARIEI³⁰**

1. Prin ținutul românesc din Serbia și Bulgaria

În rapoartele de călătorie precedente m-am exprimat mai pe scurt; am dat de fapt numai itinerariul călătoriei; spre deosebire de ele, în raportul din anul acesta, mă văd silit, cu privire la Serbia și Bulgaria cel puțin, întrucât ținuturile lor nu sunt decât foarte puțin cunoscute, să fiu mai amănunțit. De populația românească din această regiune, acordându-i o atenție mai deosebită, nu s-a ocupat până acuma niciun călător; nici chiar Kanitz în *Serbia* lui nu spune decât foarte puțin despre populația de acolo; el, care a parcurs doar acea țară.

La 1 august am purces la drum, întovărașit de soție și copil; până la Turnu-Severin, am călătorit fără întrerupere. Câteva zile mai târziu a sosit aici și dr. Byhan, care urma să mă însoțească în excursia mea prin Serbia și Bulgaria; am preferat să am un tovarăș, întrucât țara are reputația nesiguranței, mai ales în regiunile ei muntoase; am dorit acest lucru cu atât mai mult cu cât contasem cu drumuri lungi pe jos. Pe un vaporăș, care stabilește legătura între malul românesc și cel sârbesc, am trecut la 9 august la Cladova [Kladovo], un târg care, în comparație cu Turnu-Severin, amintește foarte mult Orientul.

Localitatea este cunoscută prin cetățuia din apropiere, care până la 1867 avea o garnizoană turcească. Azi ea servește

³⁰ Gustav Weigand, *Die Rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbien und Bulgarien*, Reisebericht durch rumänische Sprachgebiete in Serbien und Bulgarien, în *Siebenter Jahresbericht des Inst. für Rum. Sprache* (Rumänische Seminar); Leipzig, 1900. Traducere din limba germană de Ștefan Baciș.

drept cazarmă, iar în șanțurile dinprejur sunt plantate grădini de zarzavaturi. Cladova [Kladovo] însăși nu are niciun fel de importanță: pe deoparte îi lipsește în spate o regiune economică activă, pe de alta circulația principală dintre România și Serbia se face pe la Negotin-Radujevaț. Târgul este vizitat de locuitorii celor câteva sate românești din împrejurimi. Populația este românească, în afară de funcționari, profesori, preoți și unii negustori. Între aceștia se găsesc și câțiva aromâni, care, firește, au imigrat de mult și nu-și mai stăpânesc limba. Aveam, de fapt, intenția să plec mai departe chiar în aceeași zi, dar chestiunea pașaportului și procurarea unei trăsură ne-au reținut prea mult. Intrucât prefectul din Negotin se găsea întâmplător de față, primii o scrisoare de recomandare în limba sârbească. Pașaportul nostru german ar fi avut prea puțin preț în interiorul țării. Cumințit prin experiența proastă a călătoriei trecute, mă adresasem eu Ministerului de Externe din Berlin, solicitându-i recomandări. Însă știrea ce mi-a fost transmisă de ministrul german din Belgrad, anume că guvernul sârbesc ar fi desemnat un profesor de gimnaziu din Belgrad să mă însoțească, mi-a parvenit de abia atunci, când terminasem excursia și ajunsesem din nou la Turnu-Severin. N-a fost o pagubă: în contactul meu cu funcționarii sârbi am fost pretutindeni întâmpinat cu amabilitate și prevenitoare politețe, iar cât privește populația românească însăși, ea era ușor accesibilă străinului care vorbea limba românească. Așa am și găsit cu ușurință un om din localitatea apropiată Podvârška, spre a învăța dialectul regiunii. În dimineața următoare, o trăsură ne duse prin ținutul vălurit, acoperit cu stejăriș mărunț, la Bârza-Palanca [Brza-Palanka], plăcut situată pe Dunăre. Ea face o impresie mai bună decât Cladova [Kladovo]. Și aici populația este românească, cu excepția funcționarilor și, în afară de asta, aici s-au stabilit cel puțin zece familii de aromâni, negustori și gospodari. Intenționasem să plec de acolo, urmând direct șoseaua spre Milanovaț [Milanovac], însă primarul ne zăgrăvise porțile stâncoase de la mănăstirea Vratna cu atâta înflăcărare, încât am

hotărât să fac un ocol, spre a cunoaște această minune a naturii. După-masă am bătut potecile muntoase, mergând spre miazăzi sub conducerea unei călăuze. A fost o zi foarte fierbinte și, împovărați de bagaje, am fost curând scăldați de sudoare. La jumătatea drumului am salutat cu bucurie un izvor cu apă limpede și rece. Am trecut prin satul Urovița, care este pe jumătate sârbesc, pe jumătate românesc. Apropierea furtunii ne sili să iuțim pașii și, încă înainte de dezlănțuirea ei, am ajuns la hanul din Vratna, unde a trebuit să rămânem, întrucât schitul se găsea în susul văii. La gospodarul aromân am fost destul de bine adăpostiți, mâncarea și chiar culcușul erau mulțumitoare. totuși somnul ne-a fost tulburat de o furtună însoțită de o vijelie năpraznică. În ciuda ploii, hotărâsem să pornim mai departe în dimineața următoare. Curând am ajuns la schit. Eram udați până la piele. Egumenul ne primi cu bunăvoință. El ne arătă comoara sa de cărți. Cele mai multe erau românești, liturgice, din veacul trecut, una singură era din sec. al XVII-lea; cele bisericești, slavone, erau ceva mai vechi, dar nici ele nu erau prea vechi.

După încetarea ploii, ne-am cățărat pe o potecă îngustă în strunga în care se află mănăstirea și ne-am trezit în fața porților stâncoase. Uluiți, am rămas locului. Cele două porți stau una în fața celeilalte, la distanță de vreo 60 de metri. Cea superioară să tot fie înaltă de vreo 30 m, lărgimea deschizăturii de vreo 25 m, iar grosimea pereților de vreo 8 m. Dimensiunile porții inferioare sunt ceva mai reduse. Prin mijlocul porții vâjâie pârâul. Rocile sunt din calcar, cu numeroase găurele și excavații mici. Priveliștea întregii panorame este cu adevărat copleșitoare. Ea aparține cu siguranță celor mai minunate spectacole ale naturii ce am văzut vreodată. N-am regretat ocolul. Vânt și ploaie nouă ne-au mânat iar spre schit. Aici ne-am întărit, luând o masă frugală. Către orele două, am pornit din nou la drum, conduși de o călăuză. Ea era necesară, întrucât voiam să străbatem prin muntele păduros și să ajungem la Topolnița. Cerul se înseninase întrucâtva, în schimb drumul fusese rău și în parte foarte noroios. Am trecut acest amănunt cu vederea. Eram prea grăbiți: aveam să facem

șase ore de marș. Regiunea, împotriva așteptării mele, n-a fost chiar așa de singuratică. Pădurea arăta de multe ori luminișuri, în care se găseau porumbiști și adesea zăream sălașele sărăcicioase ale țăranilor români. Odată ne-am și refugiat într-unul din ele, fugind dinaintea ploii, dar șederea noastră aici a fost de scurtă durată, căci ploaia a încetat iar. Începuse a se întuneca când am ajuns în sfârșit coama șirului de dealuri, care se întinde paralel cu valea Poreci. Aici călăuza noastră ne-a părăsit. Pe o potecă sigură am coborât cu 500 m mai în spre vale. Pe un trunchi de arbore trecurăm apele umflate ale unui pârau și osteniți am ajuns la o cârciumă murdară, unde n-am putut găsi decât țuică și ouă; nici pâine n-am putut găsi. Trebuia să ne mulțumim cu mămăligă. Unde este gospodar un aromân, poți fi sigur că găsești mâncare și băutură îndestulătoare și curățenie. În timp ce la băștinași se poate găsi prea puțin și toate sunt murdare. Paturi, firește, nu s-au găsit și tovarășul meu deschise ochii mari, când își dădea seama că va trebui să doarmă pe culcușul aspru al unui pat de lemn fără așternut și, pe deasupra, îmbrăcat. Pentru mine, acest lucru era ceva obișnuit. După oboseala zilei trecute, am dormit totuși destul de bine.

Pe o șosea oarecum bună în dimineața următoare am coborât spre vale. Am făcut un mic popas în satul Mosna, la un gospodar albanez! Pentru 16 pfenigi ni s-au servit două țuici – ele se servesc aici pururea în niște sticlețe mici – pâine, brânză și ardei iuți. În genere, aici, în această țară așa de puțin vizitată de străini, alimentele și adăpostul de peste noapte sunt foarte ieftine, spre deosebire de România, unde ești adesea exploatat în chip îngrozitor, deși și acolo prețurile pieții pentru alimente sunt foarte scăzute. La Milanovaț, un orașel prietenos la Dunăre, cu populație sârbească și românească, am închiriat doi cai spre a putea atinge încă în aceeași zi Maidanpecul [Majdan Pek] așezat sus în munți. Posesorul cailor o luă razna înainte, spunându-ne că-l vom ajunge și că nu vom greși drumul. Voioși, ieșirăm la ora două în trap ușor din oraș și mersemăm până la poalele peretului abrupt al muntelui, care însoțește

malul Dunării. Drumul urca încet în serpentine și, ajunși sus, înaintam tot așa încet. Căci calul doctorului Byhan nu voia s-o ia din loc. Lucrul devenea tot mai neplăcut, întrucât și calul meu pierduse pofta de a merge mai departe; poate că se molipsise de la leneșul său tovarăș. A trebuit să coborâm și să gonim caii cu lovituri de băta. În acest chip a mers mai încet decât dacă am fi mers singuri pe jos. Din timp în timp mai încălecam, dar niciodată pentru vreme prea lungă. Am mers astfel prin păduri, în sus, în jos, se întuneca tot mai mult și tot nu ajungeam să vedem țelul. Nădăjduiam să ating cel puțin localitatea Raikovo, însemnată pe harta Marelui Stat Major sârbesc; când, în sfârșit am ajuns acolo, am găsit numai un număr oarecare de case ruinate, locuite înainte de lucrătorii unei mine părăsite. Era cu desăvârșire întuneric, când am atins ultima înălțime de la care drumul cobora prăpăstios în vale; la asta se mai adaugă faptul neplăcut că drumul era cu desăvârșire desfundat și se bifurca la tot pasul, nu știam încotro s-o apucăm. Am încălecat iarăși și am lăsat caii să meargă în voie. Calul meu se găsea în frunte. Bezna era într-atâta că nu ne puteam vedea unul pe altul, deși găseam foarte aproape. Eu luasem în mână două bețe lungi de pe cal, mă sprijineam cu ele în dreapta și în stânga, pe de-o parte pentru a simți dacă nu dăm într-o prăpastie, pe de alta pentru a propti calul, dacă ar aluneca cumva, ceea ce s-a și întâmplat de mai multe ori din pricina drumului. Spre norocul nostru, caii cunoșteau drumul și astfel, la ora 11, am ajuns în localitate și la cârciumă, unde cel ce ne închiriasse caii ne întâmpină cu un rânjet prietenos. Nu mai este nevoie să spun felul în care l-am dojenit.

Buna noastră dispoziție ne-a revenit în curând, întrucât am căpătat o odaie destul de drăguță cu paturi și mâncare bună.

Ziua de sâmbătă, 13 august, o petrecurăm în Maidanpec [Majdan Pek]. Era zi de târg și țăranii români veneau de departe, spre a vinde produsele lor muntenilor spre a-și cumpăra cu rodul vânzării cele necesare de la negustorii de mărunțișuri. În cârciumă am avut cea mai bună ocazie să observăm că foarte

mulți se și îmbătau cu acest prilej. Am cercetat dialectele din Leskova, Jasikovo, Vlaole, Voluia [Voluja] și Maidanpec [Majdan Pek] și am cules informații despre populația împrejurimilor mai depărtate, economisindu-mi astfel timpul de a înainta mai departe spre apus.

În Maidanpec [Majdan Pek], populația se compune mai ales din români; au emigrat de abia de vreo 50 de ani, ca mineri; își aveau obârșia în Moldova din Banat și în Sasca. Au păstrat cu fidelitate dialectul bufanilor din Banat, pe când ceilalți români de acolo vorbesc dialectul frătușilor bănățeni. În afară de aceștia, mai locuiesc în această localitate mineri germani și slovaci din Ungaria. Minele de cupru, odinioară renumite, exploatare încă de pe vremea romanilor, nu mai sunt foarte productive; după cum am auzit din partea directorului, un englez rămâne un câștig net prea mic după scăderea tuturor cheltuielilor. Ceea ce este și mai prost este poziția dezavantajoasă a localității; aceasta este defavorabilă transportului minereului; legătura cu căile ferate ar fi posibilă, însă numai cu investiții de cheltuieli atât de mari, încât exploatarea n-ar mai renta. În ziua următoare, am pornit mai departe. Am biruit mai întâi o înălțime abruptă. De pe ea puteam arunca înapoi o privire spre Maidanpec [Majdan Pek]. Priveliștea era încântătoare. Localitatea era culcată adânc în vale, așternută într-un peisaj admirabil. Am apucat apoi pe un drum, în valea Sașka, care ne păru fără de capăt. Înainte era aici o exploatare minieră. Și azi se mai văd urmele unei căi ferate pentru materiale. O luarăm spre Rudna-Glava, unde în hanul unui cârciumar aromân, originar din Beala, din apropierea lacului Ohrida, ne-am fiert o găinușă. Între timp se dezlănțuise o aprigă rupere de nori; toate apele se umflară și, cum am putut vedea mai târziu, toate podurile fuseseră smulse. Am mers pe jos mai departe și, pe o potecă primejdioasă, am reușit să trecem cu bine pârâiașul Sașka, dar când am ajuns în valea principală și am voit, urmând calea să trecem Cemaika, am văzut că podul era smuls, iar apa era prea adâncă spre a fi trecută înot și venea prea vijelioasă. Am

încercat noi, mergând de-a lungul malului, să înaintăm, dar a trebuit să renunțăm din pricina terenului rău și a ploii, care s-a pornit din nou. Am căutat adăpost într-un sălaș; aici am stat câțeva vreme, până a venit proprietarul; acesta, prin bani și vorbe bune, a putut fi înduplecat să aducă un cal de la pășune și să ne treacă râul la loc potrivit. Am ajuns curând la marele sat Cernaika, unde, firește, am tras din nou la un aromân. Graiul l-am găsit la fel ca la Rudna-Glava, dar am avut ocazia să notez un număr de poezii populare. Gospodarul ne puse la început o odăiță mică la dispoziție; în ea mișunau ploșnițele; în urma supărării mele ne-a dat alta, foarte spațioasă și care avea paturi bune și curate. Pentru excursioniști ei nu au respect. Îi consideră drept vagabonzi, în cel mai bun caz drept meseriași. Chiar și poliția a fost acolo puțin cam bănuitoare. Au devenit, în schimb, foarte politicoși după citirea scrisorii de recomandare. În ziua următoare am continuat excursia noastră în susul văii, fiindcă pusesem temei pe hartă, unde șoseaua se găsea însemnată a fi existând numai pe malul drept al apei. Ce să faci? Hărțile Peninsulei Balcanice sunt înșelătoare. Cum am trecut de sat, am fost siliți a ne descălța de ghete și ciorapi ca să trecem râul, a cărui apă scăzuse. Am continuat să înaintăm pe partea stângă a râului, chiar acolo, unde șoseaua trecea pe partea dreaptă, căci toate podurile fuseseră smulse de valuri. Începând de la Tanda, drumul a devenit mai bun; aici am dejunat bine și ieftin; am mâncat friptură rece de miel. În apropiere de Luca am atins linia despărțitoare a apelor. Dar acolo ne văzurăm siliți să luăm o călăuză. Din pricina apelor, valea nu putea fi trecută. Trebuia s-o evităm. Conducătorul nostru ne duse pe un drum foarte anevoios, peste munți, la Glogovița [Glogovica]. Aici am găsit un foarte bun adăpost la un aromân din Gopeș. Tovarășul meu mă făcu să trag o spaimă: avusese două accese de slăbiciune. Îmi făceam reproșul de a-l fi obosit poate prea mult prin umbletul pe jos. Dar este mai probabil că trecerea prin apa rece i-a făcut rău. Eram fericit că în dimineața următoare se simți atât de bine, încât am putut continua peregrinarea noastră.

În Glogovița [Glogovica] am găsit și un număr oarecare de germani, ocupați la o mină de aur, pusă de curând în exploatare. Populația este românească, dar mai spre sud satele Belareca, Râgotina, Vrajogrânaț, Zaicear [Zajčear] sunt bulgărești, deși politic aparțin Serbiei. Ne puturăm iarăși îndrepta spre miazănoapte și am mers mai întâi la Sălaș, cu populație sârbească, am luat acolo cu chirie o trăsură, care ne duse direct până la Negotin, căci puținele sate așezate pe stânga și pe dreapta drumului au populație sârbească. Șoseaua este în stare bună, este doar șoseaua principală, care asigură circulația din Macedonia, Albania, peste Serbia sudică către România de apus. Era chiar foarte însuflețită. Văzurăm grupe întregi de albanezi, trecând pe caii lor mărunți. Circulația de trăsură este și ea însemnată, lucru ce l-am putut observa în hanul excelent al unui aromân din Sălaș. Călătoria spre Negotin a fost destul de plăcută. Ultima porțiune, ea singură, trecând printr-o pădure frumoasă, căreia îi urmează un șes întins, este mai interesantă. În drum este o mănăstire și o școală viticolă. Guvernul sârb se străduie, prin introducerea viței americane, să repare paguba cășunată viilor de către filoxeră. Vița, care dădea renumitul și puternicul vin roșu de Negotin, vița, crescută pe coastele de deal ce încadrează șesul, este cu desăvârșire distrusă. Bunăstarea locuitorilor a suferit. Drumul spre oraș duce prin mlaștini care îl înconjoară din trei părți. Negotin este un târg cu negoț însuflețit, reședință a autorităților pentru partea de nord-est a Serbiei. Populația este precumpănitor sârbească; există totuși și destui români, întrucât satele cele mai apropiate spre nord (Samarinovaț), spre răsărit (Bucovca), spre sud (Mocranja) sunt românești. Numai în spre vest și sud-vest sunt sate sârbești, dar chiar și spre sud, ele sunt înconjurare de sate românești. N-aș putea să spun, dacă locuitorii acestei insule lingvistice sunt sârbi adevărați, în tot cazul limba, atât cât am auzit-o în Negotin și de la țărani, era într-adevăr cea sârbească, în timp ce ținutul lingvistic dinspre sud, învecinat cu cel românesc, adică regiunea dinspre Zaicear, este, fără îndoială bulgăresc. Un țaran mi-a

spus odată: „În Crajna sunt patru limbi: sârbeasca, apoi altă sârbească, care însă este bulgărească de la Zaicear spre Niș și Piroț, apoi limba românească și în sfârșit cea ungurească”. Sub limba ungurească el a înțeles însă limba românească cu expresie bănățeană, cu șirul dental palatizând. Ea se întinde la nord de Dunăre până la Luca. La răsărit de șirul muntos, numit Deli Jovan, se vorbește mai mult oltenește, la fel în satele din Bulgaria.

La Negotin ne-am oprit numai o noapte, în Grand Hotel, condus de un român din Bulgaria. Am fost foarte mulțumiți și cu întreținerea și cu prețurile. Așteptările mele, modeste firește, au fost cu mult întrecute. De la Negotin, trecând peste satele românești Bucofcea și Kobisnița, trăsura ne-a adus la graniță, la Timoc. Formalitățile vamale s-au terminat repede; funcționarul vamal și soția sa, care vorbea bine limba germană, ne-au cinstit cu excelentul vin vechi de Negotin. A fost singura dată când am căpătat un vin bun în cursul acestei excursii.

Ajunși pe pământ bulgăresc, n-am găsit pe nimeni. Am apucat pe o potecă, printr-un ogor cu porumb înalt de 3 m și am ajuns la un corp de gardă, unde mai mulți soldați se dezbrăcau. Unul ne-a condus în marele sat românesc Bregovo. În cârciumă, înconjuțați de un număr oarecare de curioși, făcui studii asupra dialectelor, până când un ofițer ne aduse pașapoartele; apoi am plecat prin câmpuri îmbelșugate spre satul Vârf, situat la Dunăre. De mâncare n-am găsit decât ouă și drept culcuș decât un pat de campanie, care din nenorocire era așezat tocmai între două ferestre, care nu aveau geamuri, întrucât casa era nouă de tot. Noaptea m-am deșteptat de mai multe ori, trezit de un lătrat necurmat, poate și din pricina gerului, căci, deși zilele au fost foarte fierbinți, nopțile au fost simțitor de răcoroase. Aici am căpătat o răceală, de pe urma căreia aveam să sufăr vreme mai îndelungată. În ziua următoare plecarăm, trecând peste Novoselo, care este locuit de români și de sârbi, proaspăt imigrați, spre Florentin, așezat la Dunăre, și apoi, pe o zi grozav de caldă, spre Vidin, unde am ajuns către ora două. Despre sosirea noastră acolo s-a aflat curând, notabilii și ofițerii se adunară; am făcut o

preumblare pe zidul cetății, am cercetat magazinele, am luat parte la serbarea circumciziunii în casa unui bogat bei turc, unde s-a desfășurat un foarte mare lux și unde au fost consumate cantități de necrezut de mâncăruri, de vinuri și de bairisch veritabil. Seara târziu am stat pe terasa cazinoului militar, ascultând acordurile muzicii militare; am admirat spectacolul unui foc de artificii pe Dunăre, improvisat în grabă, când s-au ținut, bineînțeles, și destule discursuri: cu acest prilej voiesc să pomenesc că, atunci când am pus întrebarea în ce limbă să răspund, în limba germană sau franceză, întrucât mi-era prea anevoioasă folosirea limbii bulgărești într-o cuvântare mai lungă, majoritatea celor prezenți și-au exprimat dorința de a auzi o alocuțiune în limba germană, un semn îmbucurător pentru progresul limbii germane în Bulgaria. Dimineața următoare, la orele cinci, am fost deșteptați din somn de acordurile muzicii. Când am coborât, erau adunate vreo sută de persoane; împreună cu muzica militară ne întovărășiră până la Calafat pe vaporul care la ora 6 porni spre Turnu-Severin. Astfel sărbătoriră bulgarii pe un călător german, care n-are alt merit în afară de respectul adevărului cu privire la populația macedoneană.

1. Populația românească a Serbiei și a Bulgariei.

Marginea de nord-est a Serbiei, bogat străbătută de Dunărea care aici sparge munții, poartă numele de Craina [Krajina], mai precis *Krajna*, adică țară de margine. La o distanță mică se află și în Banat, pe malul opus al Dunării, sub același nume, o regiune care la est se mărginește de Almăj, cu satele Globucraiova, Mehadica, Jablanița. Populația Crainei [Krajinei] sârbești și ungurești este românească. De la mijlocul acestui secol, granița limbii românești s-a mutat în favoarea Serbiei. Kanitz (*Serbia*, Lipsca 1868) dă ca prim sat românesc în Serbia Jdrelo, în valea Moravei, la sud-est de Petrovaț. Localitatea Crușevița [Kruševica] este, după el, românească.

Mai încolo se pomenește de români până la Chiupria [Kjupria] și Alexinaț [Alexinac], ba chiar la sud de Zaicear [Zajčar]. E drept că în acele regiuni mai sunt și astăzi români, dar mai mult imigrați, izolați; numai că masa românilor, colonizați mai de mult acolo, e definitiv sârbizată. La Pojarevaț [Požarevac], Petrovaț, Jagubița și Crușevița [Kruševica] există încă colonii mai mari, iar generația mai tânără înțelege, dar nu poate vorbi românește. În valea Mlavei se mai află azi numai un singur sat curat românesc, Lasnița, ceva mai la nord de Jagubița, în districtul Omolie. Munții Omolie care mărginesc spre nord regiunea aceasta formează hotarul lingvistic. Tot ce se află la sud și la vest de aici, adică în regiunile unde se lucrează agricultură mai multă, este pierdut pentru românism. În schimb, regiunea nordică, muntoasă, e apărută, ba e chiar de constatat o puternică întărire a elementului românesc, mai ales prin spor natural, dar și prin totala asimilare a elementelor sârbești din Craina [Krajina], cu excepția Negotinului și a satelor din nemărginita apropiere. Există doar un singur sat sârbesc, izolat, în Craina [Krajina], vorbim de Petrovoselo la sud de Techia [Tekja], în munți și acesta este o colonie cu totul nouă de muntenegreni. Valea inferioară a Pecului e sârbească până la Zelenic, apoi amestecată de la Vucovici până la Crușevița [Kruševica], mai în sus totul e românesc și aceasta se continuă, la est, până aproape de Vidin în Bulgaria. Înspre sud nu există graniță naturală, satele din cursul superior al râului Belareca și afluenții lui fiind românești, pe când cele din cursul inferior bulgărești; tot așa, nu se poate vorbi despre o graniță naturală și pe pământul bulgăresc. Românii au înaintat de la Dunăre înspre sud și au contopit coloniile slave pe care le-au aflat, colonii care pe excelentul pământ al Bulgariei nu par să fi fost puține. Dacă tragem o linie de la Golubaț [Golubac] pe Dunăre înspre Petrovaț în valea Mlavei, la Zaicear pe Timoc și de aici la Vidin, atunci ea cuprinde la nord – în unire cu Dunărea – tot teritoriul lingvistic românesc din Serbia și Bulgaria, în care sunt numai puține sate de altă limbă.

Granița lingvistică mai precisă este următoarea: Dobra pe Dunăre, de aici la sud peste marii munți păduroși, apoi în sus pe valea Pecului, Vucovici, Sârbce, Leșnița, Sena, Caona, Maidan-Cuceaina, care are mai ales mineri români, dar și germani, slovaci și unguri. Cuceaina care e mai aproape de Crușevița [Kruševica] e sârbească, Cerovița este românească, Cermosnicul de la sud este mixt, celelalte sate din valea Pecului sunt curat românești.

Muntele Omolie formează granița spre sud-vest, în schimb Țârna-Gora, înaltă de 1200 metri, nu formează un hotar lingvistic. Văile care coboară de acolo spre sud cel puțin în partea lui inferioară, sunt locuite de români ca: Vasicovo, Vlaole spre Vest, Criveli [Krivelj], Bor, Oștreli [Oštrelj] și Brestovaț [Brestovac] spre sud, dar în ultimele trei decenii românismul este foarte periclitat. Localitățile cele mai dinspre sud, sunt: Duboceani, Iasicovo Mare și Mică, Tabacovaț pe Timoc, care separă granița lingvistică sârbească a insulei lingvistice a Negotinului de regiunea sudică de mai la vale de Zaicear. Pe pământul bulgăresc granița o formează Iasenovaț, așezat în fața lui Tabacovaț, Mahala, Șipicova, Borilovaț, Perilovaț, Calenic, Precupere, Gânzova, Halvagi, (mixt), Capitanovți, Cherumbec, în fața porților Vidinului. La nord de această linie, până la Dunăre, ca sate neromânești sunt numai Petrovoselo, insula lingvistică a Negotinului cu 18 sate și multe sate mixte, ca Miroci, (colonie nouă), Urovița și mai apoi orașelele cu o populație mai mult sau mai puțin funcționărească, care nu e românească; pe pământ bulgar, Novoselo, pe Dunăre, este o localitate nouă cu o populație sârbească și românească.

Voi da acum lista tuturor localităților românești, cele subliniate având un însemnat procent de populație sârbească.

Regret că nu sunt în măsură să dau cifre exacte despre numărul locuitorilor fiecărei comune. Să începem cu vestul.

1) *Dobra* pe Dunăre, în valea Pecului; 2) Vucovici, 3) Sârbce, 4) Leșnița, 5) Sena, 6) Caona, 7) *Maidan-Cuceaina*, 8) Cerovița, 9) Cermosnic, 10) Neresnița, 11) Bucovsca, 12) Voluia,

13) Duboca (Dălboca), 14) Debeli Lug, 15) *Maidanpec* [*Majdan Pek*], 16) Lescovo, 17) Iasicovo, 18) Vlaole. În valea Mlavei: 19) Lasnița. În valea Porecica: 20) *Milanovaț* (mai mult sârbesc), 21) Mosna, 22) Topolnița, 23) Clococevaț, 24) Rudna-Glava, 25) Cernaica, 26) Tanda. În valea Dunării: 27) *Golubinie*, 28) *Miroci*, 29) *Techia* [*Tekja*], 30) Sir, 31) Gegeraț, 32) Gladușnița, 33) Manastirița, 34) *Cladovo*, 35) Costol (Cuștei); 36) Mica Vârbița, 37) Marea Vârbița, 38) Retcovo, 39) Corbovo, 40) Vaiuga, 41) Bârloga, 42) Potvrâșca, 43) Recica, 44) Veleșnița, 45) Marea Cameniță, 46) Bordelli, 47) Grabovița, 48) Reca, 49) *Brza - Palanka*, 50) Cupužiște, 51) Slatina, 52) *Urovița*, 53) Vratna, 54) Mihailovaț, 55) Mica Cameniță, 56) Iabucovaț, 57) Malainița, 58) Plavna, (la sud de aici se alătură comunele sârbești Stubic, Popovița etc.), 59) Cusiace, 60) Gecanievo, 61) Dupliani, 62) Prahova, 63) Samarinovaț, 64) *Raduevaț*, 65) *Negotin* (aici românii sunt în mare majoritate), 66) *Sârbovlah*, 67) Bucovcea, 68) Cobișnița. În valea Timocului: 69) Mocrania, 70) Tabacovaț, 71) Iasicovo Mare, 72) Iasicovo Mic, 73) Duboceane, 74) Glogovița [*Glogovica*]. În valea Belareca și a afluenților ei: 75) Luche, 76) Topla, 77) Buce, 78) Criveli, 79) Bor, 80) Brestovaț, 81) Oștrelli, 82) Gorniane Mic, 83) Gorniane Mare. Pe teritoriul bulgar, începând de la vest se află satele următoare: 84) Iasenovaț, 85) Mahala, 86) Sipicovo, 87) Borilovaț, 88) Perilovaț, 89) Rabovo, 90) Fundeni, 91) Cernomașnița, 92) Zlocuchea, 93) Coiplovo, 94) Kosovo, 95) Delena, 96) Calenic, 97) Precudere, 98) Tejanovo, 99) Rachitnița, 100) Bregovo, 101) Balevo, 102) Racovița, 103) Vârf, 104) *Novoselo*, (mai ales sârbesc), 105) Gânzova, 106) Ciunguruș, 107) Florentin, 108) Iasen, 109) Gomotar, 110) Coșava, 111) Slanotâm, 112) Cutovo, 113) Negovanița, 114) *Alvagi*, 115) Capitanovți, 116) Cherumbec.

În ceea ce privește numărul românilor care trăiesc în cele peste 100 de sate aproape pur românești, pot să dau numărul total cu aproximație. Personal n-am putut să fac o statistică, deoarece n-am vizitat decât mai puțin de jumătate din ele și chiar dacă le-aș fi vizitat pe toate, te-ai putea ușor înșela asupra numărului

locuitorilor unui sat dacă ai număra casele, așa cum am făcut eu pentru aromâni: căci există destule comune care par mici de tot, dar care sunt destul de populate, prin sălașele din jurul lor, risipite pe întinderi mari. Comunele așezate sus în munți, unde se practică de obicei creșterea vitelor, e drept că sunt mici, cele de mai la vale, unde se practică agricultura și creșterea vitelor, sunt mijlocii (de la 500-1500 locuitori), cele de la șes sau de la câmpie – și acestea sunt cele mai multe – unde se practică agricultura, viticultura și creșterea porcilor – sunt mari, așa încât comune cu 5.000 locuitori nu sunt o raritate. Descori m-am interesat la funcționarii sârbi despre numărul românilor și mi s-a indicat ca număr total 150.000 până la 180.000. Kanitz dă cifra de 123.000 suflete. Nu am putut afla o statistică sârbească în care să se dea și naționalitatea. Desigur că nu s-ar da greș, dându-se ca minimum cifra de 150.000 pentru românii din Serbia, iar dacă numeri și pe românii sârbizați sau numai pe jumătate sârbizați, din sudul și vestul regiunii indicate, atunci trebuie să fie maximum 200, iar numărul de 180.000 ar corespunde mai mult realității. Numărul românilor trăitori pe pământ bulgar, din jurul Vidinului, cu cele 30 de sate, cuprinde desigur 50.000 de suflete, căci majoritatea comunelor sunt mari. Astfel reiese realitatea că numărul daco-românilor trăitori în sudul Dunării, care este sporit de cel al celor ce trăiesc în circumscripția Vrața și în orașele dunărene, e mai mare decât numărul tuturor aromânilor, care în cazul cel mai bun, socotindu-i și pe megleniți, se urcă la 200.000 suflete și merg spre o descompunere mai rapidă decât românii trans-danubieni. E drept că guvernul sârb face mari eforturi pentru a sârbiza pe români, rezultatele dobândite însă sunt deocamdată mici. Se încearcă prin biserică, școli și administrație. Se angajează numai preoți sârbi sau care se folosesc la serviciul divin numai de limba sârbească, țărani însă nu se duc la biserică, așa încât și propaganda bisericească devine iluzorie. Mai mult, influențează școala, mai ales în comunele mai mari, de la șes, în care se practică agricultura, în timp ce satele de munte – ale căror locuitori trăiesc mai mult în cătune – nu sunt atinse de influența

ei. Mai mult contează însă limba sârbească oficială în acele localități în care este un aparat administrativ mai întins. Aici se vede că cei mai mulți români cunosc limba sârbă, dar și invers: sârbii vorbesc pe cea românească. O ciudată scădere a românilor a avut loc numai la vest și sud-vest, deci în regiunea Pojarevaț [Požarevac], dar la est, cu sârbizarea românilor, mai va.

În Bulgaria realitățile sunt altele. Acolo din partea guvernului bulgar nu se face nimic pentru bulgarizarea românilor. În biserică se slujește în limba românească, preoții sunt români, e drept că la școală se învață și bulgărește, dar limba de predare este tot cea românească. Bineînțeles că administrația e bulgărească și cunoșterea limbii bulgare s-a răspândit mult, fără constrângere. Românii se simt acolo destul de bine. Ei au pământ admirabil și mai ales sunt proprietari – nu sunt nevoiți, ca frații lor din nordul Dunării, să lucreze în dijmă în folosul marilor proprietari. În niciun caz nu simt nevoia de a se întoarce în patria lor din Valahia Mică. O comparație a dialectelor ne arată destul de precis de unde au venit, trebuie însă să se arunce o privire asupra părții a doua din atlasul meu lingvistic; aici se vede dintr-o dată coincidența Banatului cu Craina [Krajina] până la Luchie – ca punctul cel mai sudic și Vratna, ca cel mai estic. Regiunile marginase de la est și sud au fost colonizate cu locuitori din Gorj și Mehedinți, inclusiv localitățile vestice din Bulgaria, care în parte au fost populate cu sârbi, în schimb în localitățile estice locuitorii lor au venit din Dolj. Astfel, putem afirma cu toată certitudinea despre satul Florentin că locuitorii au trecut aici venind din regiunea Hunia, Moțaței, altfel n-ar exista asemănarea dintre *sker* = *fer*, care altfel ar fi inexplicabilă.

Întrebarea asupra datei când au emigrat e greu de rezolvat. Cunoaștem, ce e drept, câteva date stabilite istoric, dar ele se referă numai la vremea mai nouă și de bună seamă au existat și imigrări mai vechi. Aceasta o dovedește toponimia din Serbia, iar pentru românii din Bulgaria cel puțin cuvântul: *Vd'ie* - pentru Vidin. După câte știu eu și după câte am auzit, forma actuală bulgărească este Vidin, pe când vechea formă bulgărească

era *Bâdin* = *Vâdin*, asemănător cu ungurescul Bodon, pe care îl aflu însemnat în harta Valahiei din 1613 a lui Mercator. Românescul *Diu* se află la Jireček. Încă o formă românească *Dz'ii* am auzit-o în Luchie, în Serbia. Forma *Vd'ie*, uzuală la românii din Bulgaria, tot așa ca și Vidinul din limba bulgară modernă nu pot fi readuse la vechea bulgărească. În noua bulgărească avem de-a face pur și simplu cu grecescul βιδώνη, care la rândul-i se bazează pe vechea bulgărească. Românescul *Vd'ie* a luat de asemenea naștere din Vidini+e, din care s-a născut apoi *Vdine*, apoi *Vd'ie*, în mod cu totul corect.

Partea estică și sudică a românilor din Serbia își are de asemenea originea din Valahia Mică, în schimb cea vestică, așa numiții ungureni, își au originea în Banat și trebuie să fi emigrat și ei de multă vreme, chiar dacă în secolul trecut și în cel actual s-au mai adăugat și alți coloniști. Bufanii au imigrat abia de 50 de ani în Maidan-Pec [Majdan-Pek] și Maidan-Cuceaina. Ba o lentă imigrație a românilor din Banat a existat întotdeauna și există și astăzi. Îmi amintesc de a fi întâlnit, la Techia [Tekja], destui oameni care erau născuți în Banat. Pe de altă parte am auzit în Clisura și în Craina [Krajina] bănățeană că oamenii se bat cu gândul de a emigra în Serbia. Multe nume de localități dovedesc că de mult trebuie să fi emigrat românii, căci nu au formă sârbească, ci una bulgărească și știm și din istorie că nu numai Craina [Krajina] ci și pământul până la Morava odinioară a făcut parte din Bulgaria. Și este sigur că primii imigranți români au luat numele localităților din graiul bulgar: sârb. Duboca, blg. Dâlboca. Topolnița, sârb. Toponița, blg. Topolnița. Unul din munții cei mai înalți se numește Stol, sârb. Sto, blg. Stol. Deoarece o mare parte a satelor e de dată recentă, nu poate să ne surprindă faptul dacă găsim forme specifice sârbești sau și românești. Harta Statului Major sârbesc modifică formele bulgare în forme sârbești. Cele românești în parte sunt păstrate. Crac lung, Cornet sau chiar cu dialect bănățean Corniet, Curmătură, La ghiumatăche (jumătate), La mormunt (mormânt) etc. în parte sunt traduse: Țârna-ruca (mână)=Tâlva neagră și

alte. Foarte stridentă este forma Culmea al Milcu în loc de lu sau lui Milcu, al Milcu ar fi o formă aromână, lucru la care nu ne prea putem gândi, mai probabilă e neauzirea sau sărirea lui u. Cu sunetul *ă* și *â* e redat de *a* și *u* nu e bătător la ochi. Nume românești sau denumiri care amintesc de română se mai găsesc în apropiere de Zaicear [Zajčar]: Culme la Cule, Vlașcha Dolina, Vlașco Bârdo etc.

Dacă sunt bine informat, au existat în orice caz colonii românești mai mici, până în apropiere de Niș. (Kanitz p. 325 spune că până la Alexinaț și la sud de Zaicear [Zajčar]). Tot până acolo – adică până la Suha Planina — merg și ciobanii aromâni vara cu turmele lor, așa că de fapt a fost posibilă o legătură între daco-români și aromâni, fără mijlocirea altor neamuri, lucru pe care îl citez doar pentru curiozitate, căci urmări importante n-a avut niciodată acest fapt.

Cauza de căpetenie a imigrării din Valahia mică, la începutul acestui secol, a fost asuprașirea țăranilor de către proprietari, mai ales după introducerea *Regulamentului Organic* în anul 1831, în timp ce în Serbia domnea libertatea, după luptele de independență de sub jugul turcesc. Apoi păstorii, care nu sunt legați de brazdă și care cunoșteau de mult pășunile din munții Serbiei, și le-au însușit pe acestea și în cele din urmă s-au așezat definitiv, în paguba românismului din nord – mai ales din Banat. Căci trebuie să se țină în evidență, că mai mult de jumătate din românii Serbiei au imigrat nu din România, ci din Banat, așa cum rezultă cu certitudine din limbă. Pe harta lui Lejean (*Ethnographie de la Turquie d'Europe*, Gotha 1861), referitor la românii din Serbia sunt cuprinse greșeli grave. El dă tot cursul superior al Timocului ca pur românesc, unde de fapt românii au apărut numai sporadic. Zaicear [Zajčar] și Velichi Isvor sunt după el românești ceea ce nu a fost cazul vreodată. Dar oricum, harta sa arată cât au pierdut românii ca teren la vest și la sud, în timp ce numărul lor a crescut simțitor la vest, cuprinzând în 1857, 104.000 suflete, aceasta după Lejean (adică și după statistica oficială).

ROMÂNII DIN SERBIA

Printre populațiile de altă rasă care locuiesc regatul Serbiei, după cum este știut, se află și românii sau „*vlasî*” cum sunt numiți ei de către populația sârbă. Acești români, ca și românii din Transilvania, Bucovina și Basarabia formează o masă compactă care locuiește întreaga parte nord-estică a țării cuprinsă între râurile: Morava, Dunărea și Timocul. Frontiera spre sud ar forma-o o linie dreaptă care ar uni râul numit Marea Moravă cu râul Timoc, înaintând de la vest spre est prin muntele Rătan.

În această suprafață de 12.240 de km² sunt cuprinse cele patru districte nord-estice ale Serbiei anume: *Craina* [*Krajina*], *Morava*, *Pojarevaț* [*Požarevac*] și *Timoc*. Din aceste patru județe, două și anume *Craina* [*Krajina*] și *Pojarevaț* [*Požarevac*] sunt locuite de o populație aproape exclusiv românească, pe când în celelalte două districte, în *Morava* și *Timoc* se găsesc și locuitori sârbi, mai cu seamă în plășile *Levacî* și *Temnic* din districtul *Morava* și în plășile *Zaglavaci* și *Timoc* din districtul *Timoc*.

Ca să fiu mai precis, trebuie să adaug că în afară de districtele menționate care, prin numărul covârșitor al populației românești, dau acestui ținut pecetea caracterului unui ținut eminent românesc, români se mai găsesc, în număr mai mic, până și în plasa *Podunafsea* din județul *Smederevo* [*Semendria*]. Acela care ar arunca, însă, o privire în statistica oficială a regatului sârb ar da de români în mai toate districtele din Serbia. Aceștia trebuie să se știe că nu sunt locuitori stabili și nici din partea locului: sunt unii muncitori agricoli, alții meșteșugari, cu toții vremelnici stabiliți și surprinși acolo pe vremea recensământului. Afară doar dacă n-or fi români din Macedonia, comercianți sau meșteșugari, trecuți în rubrica românilor, ceea ce se întâmplă foarte

rar, fie că ei, de la sine, nu voiesc să-și declare naționalitatea căreia îi aparțin și se dau drept sârbi pentru a-și face, astfel, mai bine afacerile, fie că sunt siliți a-și călca pe inimă și a se da drept sârbi pentru a nu irita șovinismul autorităților. De altfel, după cum vom vedea într-un capitol special, români din Macedonia au fost, în secolul trecut, foarte mulți în Serbia. Aceștia în majoritatea lor au locuit în orașe. Deținători exclusivi ai comerțului, încetul cu încetul s-au contopit în masa populației sârbești care, din contactul și asimilarea lor a dobândit spiritul de întreprindere și rutina în ale comerțului și astfel a putut, cu timpul, să stăpânească comerțul și meșteșugurile din țara ei, fiind destul de pregătită și pricepută pentru a putea ține piept unei noi năvăliri de străini.

Rămâne dar stabilit că românii, trăind în grupe, formând sate, plăși și chiar întregi districte curat românești, nu se găsesc decât în ținutul menționat, care se învecinează cu malul stâng al Dunării pe de o parte, iar pe de alta se înfundă interior până la râurile Morava și Timoc.

Cele două districte cu populația curat românească – Craina [Krajina] și Pojarevaț [Požarevac] – sunt cuprinse între Dunăre și Timoc. Cu cât înaintăm spre sud și spre vest, populația românească devine tot mai rară. Satele peste care dăm au o populație mixtă: românească și sârbească, până când încep să se ivească sate cu o populație curat sârbească.

Cele din urmă sate românești sunt cele din districtul Timoc și anume: în plasa Zaicear: *Bar, Brestovaț, Pârlita, Nicolicevo, Gârlian, Șlivar, Bucic, Topla, Criveli [Krivelj], Liubnița, Gamzigrad, Metovnița, Oștreli, Slatina*. În plasa Bolievaț [Boljevac]: *Valacoניה, Savinaț, Bacevița, Dobropolie, Zlot, Lucovo, Mali-Isvor (Isvorul mic), Bogoviņa, Podgoreț și Șarhanovaț*.

Cele din urmă sate românești spre apus sunt cele din districtul Morava și anume: în plasa Parachin [Parakjin]: *Bigrenița, Bativaț Vlașca, Sansca*. În plasa Despotovaț, satele: *Isacovo, Belaica, Jidilie, Gegerați, Resavița*. În plasa Resava: *Bobolia, Vitejevo, Subotița, Iasenovo, Tropoניה și Gladna*.

Mai departe, tot spre apus, cele din urmă sate românești sunt cele din districtul Pojarevaț [Požarevac] și anume: în plasa Morava, satele *Bošniac*, *Cocetin*, *Vlașchi-dol* (valea românească), *Vărbnița*, *Mirievo*, *Orlievo*, *Sfîniarevo*, *Tichevaț* și *Porodin*. În plasa Pojarevaț [Požarevac] satele: *Brejane*, *Petca*, *Poliana*, *Šlivovaț*, *Velico-selo* (satul mare), *Tărniane* și *Zabrega*.

Se afirmă că, înainte vreme, satele românești se întindeau până dincolo de Marea Moravă, dar că, treptat, românii din acele sate s-au contopit în marea masă a locuitorilor sârbi din acel ținut.

Statistica oficială a statului sârb din 1859 recunoaște că au existat români și în districtul Smederevo [Semendria] și anume în ținutul cuprins între râurile Morava și Iezava, în special în satul *Ćulici* în număr de vreo 264 de suflete. Dar și aceștia cu timpul au fost sârbizați completamente³¹.

În districtele de care am vorbit mai sus, românii nu locuiesc pretutindeni singuri. Pe alocuri, satele românești sunt amestecate cu sate sârbești, iar în unele districte sunt și sate care au o populație mixtă. Ba sunt altele, ca de exemplu cele din urmă spre apus, în care elementul românesc este în minoritate.

Din cele 542 de sate, câte au cele patru districte locuite în marea lor majoritate de o populație românească, după statisticile oficiale sârbești, în 377 de sate populația este mixtă – unele sate având mai mulți, altele mai puțini locuitori români – pe când numai în 165 de sate populația ar fi curat românească.

După districte aceste sate sunt repartizate astfel:

În districtul Timocului (în 2 plase) sate:	4 mix.	26 c. rom. ³²
Moravei (în 3 plase)	95	14 „
Pojarevaț [Požarevac]	193	69 „
Craina [Krajina]	85	56 „
Total	377 mix.	165 c. rom

³¹ *Statistica Serbiei* pe 1859, C.I., p. 91 – 92.

³² După cercetări personale, în jud. Morava românii locuiesc în 4 plase.

Organizarea statisticii, pe baza recensământului populației, a început în Serbia încă din anul 1834.

Primul recensământ, pe cât era cu putință pe vremea aceea, s-a făcut destul de complet, atât în ce privește populația cât și proprietatea imobiliară. Acest recensământ însă a avut scopul de a satisface două nevoi ale statului, deopotrivă de importante: fiscal și armata, fără vreo altă considerație statistică; de aceea, toate celelalte date au fost neglijate. Din această cauză populația românească n-a fost înregistrată sub o rubrică specială, ci a fost încorporată pur și simplu în populația sârbească.

Tot așa s-a procedat și cu recensământul din perioadele următoare și astfel populația românească nu figurează nici în statisticele de la 1841 și 1843. De aceea nu avem nicio cifră oficială sau neoficială care să ne servească ca o pârghie de comparație, spre a putea stabili un lucru foarte important și anume: *dacă este adevărat că populația românească, după cum afirmă unii, a avut și are o mare putere de asimilare asupra populației sârbești, sau viceversa: populația românească, cum afirmă alții, încetul cu încetul, în decursul câtorva secole, s-a asimilat în masa elementului sârb, asimilare care continuă până în zilele noastre.*

Populația românească din Serbia, în mod oficial, pentru prima dată apare în statistica de la 1846. Dar și în această statistică datele nu sunt complete, deoarece ele se referă numai la românii din sus numitele patru districte, pe când despre românii din plasa Podunafska, din districtul Smederevo [Semendria], nu există nicio mențiune.

Iată care era numărul românilor, după statistica din 1846, în comparație cu numărul populației sârbești:

Districtul Timoc	19.545 români	18.719 sârbi.
Morava	7.348	35.563 „
Pojarevaț [Požarevac]	36.696	62.999 „
Craina [Krajina]	33.626	18.272 „
Total	97.215	135.553 „

În numărul populației sârbești, observă statisticianul de la 1846, nu intră și numărul populației sârbești din satele curat sârbești.

Dar nici pe statistica publicată pe baza recensământului de la 1850 nu se poate pune o bază absolută. Totuși, după asigurările secțiunii economico-statistice a ministerului de finanțe, asigurări care sunt cuprinse în prefața acelei statistici, când s-a făcut recensământul, la 1850, s-ar fi ținut seama de toți românii; adică, nu numai de acei români care formează sate curat românești, ci și de ceilalți pe care soarta i-a împins să conlocuiască cu populația sârbească. Cu o greșeală de cel mult 5%, ne asigură statistica, se poate determina numărul exact al populației românești din toată Serbia.

Pe temeiul asigurărilor de mai sus, statistica oficială de la 1850 ne dă următoarele cifre, puțin verosimile: 104.343 români, față de 828.999 sârbi.

În statistica alcătuită pe baza recensământului de la 1854, numărul populației românești apare neschimbat. Iar statistica de la 1859 – alcătuită după o perioadă de 13 ani de zile – pentru districtele în care existența populației românești este oficial recunoscută ne dă următoarele cifre:

Timoc	24.232 români	22.658 sârbi
Morava	8.064	41.852
Pojarevaț [Požarevac]	47.690	74.969
Craina [Krajina]	42.607	159.783
Total	122.593	299.262

Dacă comparăm cifrele din statistica de la 1846 cu acelea din statistica de la 1859 găsim că populația românească a crescut, într-o perioadă de 13 ani de zile după cum urmează:

Districte	Anul 1846	Anul 1859	Diferența în:
Timoc	19.545	24.232	4.687
Morava	7.348	8.064	716
Pojarevaț [Požarevac]	36.696	47.690	10.994
Craina [Krajina]	33.626	42.607	8.981
Total	97.215	122.593	25.378

Așadar, la o populație de aproximativ 123.000 suflete – pe o perioadă de 13 ani – avem o creștere de 25.000 suflete, adică o medie de vreo 7.7% pe an. Această creștere, oricât de neînsemnată ar fi, își are importanța ei deosebită, pentru motivele pe care le voi analiza în altă parte.

Dar să urmărim și mai departe, după statistica oficială, singura ce putem avea la îndemână, mișcarea acestei populații românești, aruncată de soartă ca o insulă în mijlocul unui ocean de slavi și care rezistă, de sute de ani, ca o stâncă de granit, talazurilor lui, când mai mult când mai puțin înfuriate.

După recensământul din 1866 situația populației românești din întreaga Serbie era următoarea:

Belgrad	33 suflete
Cragujevaț [Kragujevac]	6
Craina [Krajina]	42.825
Pojarevaț [Požarevac]	48.507
Rudnic	1
Smederevo [Semendria]	30
Cernareca (Timoc)	26.056
Morava	9.840
Jagodina [Jagodina]	1

Total 127.299 suflete

Pentru o altă perioadă de 8 ani, adică de la 1866 și până la 1874, statistica oficială iarăși nu ne dă nicio cifră. Așa încât nu putem ști dacă populația românească a fost în creștere sau în descreștere și în ce proporție.

Să venim acum la statistica recensământului din 1884, care este ceva mai completă, căci în ea găsim populația românească repartizată, după orașe, după sate și după sex.

Iată această statistică (de la 1884):

Numele localităților	La orașe			La sate			Total general
	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total	
Vrania	2	2	4	-----	-----	-----	4
Iagodina	1	1	2	-----	-----	-----	2
Knjaievaț	1	2	3	-----	-----	-----	3
Kraguievaț	-----	4	4	2	-----	2	6
Krainia	1.607	1.423	3.030	24.790	24.190	48.989	52.010
Krușevaț	2	1	3	-----	-----	-----	3
Niș	3	4	7	-----	-----	-----	7
Pirot	1	-----	1	-----	-----	-----	1
Pojarevaț [Pozarevac]	750	615	1.365	28.787	27.416	56.203	57.568
Rudnic	1	1	2	-----	-----	-----	2
Smederevo [Semendria]	29	20	49	-----	-----	-----	49
Kiupria	68	29	97	5.368	5.157	10.525	10.622
Cernareca	281	263	544	14.725	14.082	28.807	29.351
Ciacic	3	-----	3	-----	-----	-----	3
Belgrad	43	40	83	-----	-----	-----	83
Total	2.792	2.405	5.197	73.672	70.845	144.519	149.714

Recapitulare:

La orașe, de ambele sexe:	5197
La sate, de ambele sexe:	144.519
Total general:	149.714

³³ *Statistica Serbiei*, C. III, p. 100.

Din cifrele de mai sus reiese că într-o perioadă de 18 ani, adică de la 1866-1884, populația românească din Serbia a crescut cu un număr de 22.418 de suflete.

Să urmărim acum și mai departe cele din urmă trei recensăminte, adică cele de la 1890, 1895 și 1900, lăsând ca la urmă de tot să cercetăm pe cel din urmă, săvârșit chiar în anul acesta și al cărui rezultat, până în prezent, n-a fost publicat.

Statistica din 31 decembrie 1890

Numele localităților	La orașe			La sate			Total general
	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total	
Valievo	2	-----	2	40	27	67	69
Vrania	1	1	2	9	1	10	12
Kraguievaț	14	8	22	8	2	10	32
Kraina	1.700	1.582	3.282	24.990	24.624	49.614	52.896
Krușevaț	16	1	17	72	55	127	144
Morava	109	55	164	4.182	4.127	8.309	8.473
Pirot	-----	1	1	-----	1	1	2
Podrin	23	5	28	4	2	6	34
Podunavlje	71	58	129	346	278	624	753
Pojarevaț [Pozarevac]	905	712	1.617	25.501	24.697	50.198	51.815
Rudnic	-----	1	1	-----	1	1	2
Timoc	-----	-----	-----	-----	2	2	2
Toplița	1	-----	1	2	-----	2	3
Cerna -reca	174	133	307	14.523	14.214	28.737	29.044
Belgrad	134	61	195	-----	-----	-----	195
Niș	177	8	185	-----	-----	-----	185
Total	3.327	2.626	5.953	69.677	68.031	137.708	14.661 ³⁴

Dacă comparăm statistica de la 1884 cu aceea de la 1890, constatăm că în această din urmă perioadă de 6 ani, în

³⁴ Statistica Serbiei, C. I.

cele trei județe principale avem o descreștere simțitoare și anume: o descreștere de 6.053 de suflete.

Această descreștere, luând numai cele 4 districte principale, se descompune după cum urmează:

Districte	Anul 1884	Anul 1890	Diferența în:
Kiupria (Morava)	10.622	8.473	2.149
Cernareca	29.351	29.044	307
Pojarevaț [Požarevac]	57.568	51.815	5.753
Total	97.541	89.332	8.209

Din această cifră de 8.209 suflete, dacă scădem cifra de 901 suflete, cu cât a crescut populația districtului Craina [Krajina], și 255 suflete în restul județelor avem o descreștere totală de 6.053 suflete. Aceasta descreștere însă este cu atât mai curioasă cu cât ne apare pentru prima oară de când populația românească este dată sub o rubrică specială și până la ultimul recensământ de la 1890.

Venim acum la recensământul din luna decembrie a anului 1895.

Numele localităților	La orașe		Total	La sate		Total	Total general
	Bărbați	Femei		Bărbați	Femei		
Valievo	9	4	13	17	9	26	39
Vrania	-----	1	1	25	19	44	45
Craguevaț [Kraguevac]	82	16	98	3	-----	3	101
Craina [Krajina]	1.225	1.159	2.384	26.246	25.934	52.180	54.564
Crusevaț	8	1	9	117	144	261	270
Morava	117	46	163	4.590	5.523	10.113	10.276
Pirot	6	11	17	-----	4	4	21
Podrin	4	4	8	118	105	223	231
Podunavlie	109	99	208	214	118	332	540
Pojarevaț [Požarevac]	1.444	1.034	2.478	28.829	28.004	56.833	59.311

Rudnic	1	4	5	10	5	15	20
Timoc	-----	1	1	45	62	107	108
Toplici	3	1	4	1	1	2	6
Ujița	1	2	3	-----	-----	-----	3
Cernareca	222	189	411	17.357	16.996	34.353	34.764
Belgrad	168	119	287	-----	-----	-----	287
Niș	111	15	126	-----	-----	-----	126
Total	3.510	2.706	6.216	77.572	76.924	54.496	160.712

Dacă comparăm acum această perioadă cu perioada anterioară, găsim că într-un interval de cinci ani (1890-1895) populația românească din Serbia iarăși a crescut cu un număr de 17.051 de suflete.

Această creștere se repartizează numai pentru cele 4 județe principale, astfel:

Districte	Anul 1893	Anul 1895	Diferența în:
Craina [Krajina]	54.564	52.896	+1.668
Morava	8.473	10.276	+1.083
Pojarevaț [Požarevac]	59.311	51.815	+7.496
Cernareca	29.044	34.764	+5.720
TOTAL:	142.228	158.915	16.687

Iată și ultimul recensământ, acela din 1900:

Numele localităților	La orașe			La sate			Total general
	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total	
Valievo	13	-----	13	47	46	93	105
Vrania	5	18	23	2	-----	2	25
Craguievaț	60	30	90	9	1	10	100
Craina [Krajina]	1.063	1.026	2.089	21.640	21.988	43.628	45.717
Crușevaț	13	4	17	4	6	10	27
Morava	74	24	98	4.358	4.317	8.675	8.773
Niș	36	7	43	-----	3	3	46
Pirot	14	4	18	-----	3	3	21

Podrin	5	1	6	295	308	603	609
Pojarevaț [Pozarevac]	690	621	1.311	20.174	19.972	40.146	41.457
Rudnic	5	4	9	4	-----	4	13
Smederevo [Semendria]	18	36	54	93	58	151	205
Timoc (Cernareca)	210	138	348	12.386	12.047	24.433	24.781
Toplița	2	-----	2	-----	-----	-----	2
Ujița	3	-----	3	-----	-----	-----	3
Belgrad (cu orașul)	219	129	348	136	130	266	614
Total	2.430	2.042	4.472	59.148	58.879	118.027	122.499

Dacă comparăm această din urmă perioadă (1900) cu perioada precedentă (1895) găsim, iarăși, că populația românească din cele patru districte, locuite în marea lor majoritate de români, începe să descrească. Ceva mai mult, de astă-dată, deși într-o perioadă cu un an mai mică decât aceea de la 1884-90, descreșterea populației românești este mai simțitoare, căci ea atinge cifra de 38.213 suflete.

Să facem acum o nouă comparație și să vedem, după localități, cum se repartizează această descreștere:

Districte	Anul 1895	Anul 1900	Diferența în:
Craina [Krajina]	54.564	45.717	8.847 suflete
Morava	10.276	8.773	1.543
Pojarevaț [Požarevac]	59.311	41.457	17.854
Cernareca	34.764	24.781	9.983
Total	158.915	120.688	38.227

Restul de 14 suflete, până la 38.227, cât este întreaga cifră a descreșterii populației românești, se repartizează asupra celorlalte localități, unde elementul românesc se găsește, după cum văzurăm, împrăștiat în grupe mai mici.

Față de o asemenea însemnată descreștere a populației românești, într-o perioadă de timp atât de scurtă, naște întrebarea: care să fie cauza acestei descreșteri? La această întrebare se pun patru ipoteze, dintre care prima este aceea după care populația românească a scăzut din cauze firești de procreație, adică printr-un excedent al morților asupra născuților; a doua, după care populația românească s-a asimilat în masa populației sârbești prin părăsirea graiului matern; a treia, care înlătură pe cele două dintâi și după care această descreștere s-ar datora vreunei greșeli a funcționarilor însărcinați cu despuieră și alcătuirea cifrelor; și în sfârșit, a patra, după care numărul populației românești a fost tendențios micșorat.

În ce privește prima ipoteză se poate ușor confirma sau înlătura prin compararea cifrelor ce ne dă mișcarea celor două populații conlocuitoare -- români și sârbi -- pe o perioadă determinată de timp. Dacă mișcarea populației sârbești merge paralel cu aceea a populației românești, n-avem de ce să ne îndoim de exactitatea cifrelor oficiale. Dacă, dimpotrivă, vom constata că, pe când populația românească a descrescut, populația sârbească din aceleași districte a crescut, ceea ce științific este inadmisibil când este vorba de două populații supuse acelorași condiții morale și materiale: atunci nu încapă nicio îndoială că această ipoteză trebuiește abandonată ca netemeinică.

Următorul tabel comparativ ne va edifica, pe deplin, asupra acestei chestiuni.

Tabel comparativ al mișcării populațiilor română și sârbă pe anii 1859-1900

Districte	Anul 1895	Anul 1900	Diferența în
Craina [Krajina]	54.564 Rom.	45.717 Rom	-8.847
	36.658 Sârb.	50.568 Sârb	+13.910
Morava	10.276 Rom.	8.773 Rom	-1543
	161.817 Sârb	159.041 Sârb	-2.776
Pojarevaț [Pozarevac]	59.311 Rom.	41.457 Rom	-17.854
	151.867 Sârb.	182.923 Sârb	+31.058

Timoc (Cernareca)	34.764 Rom.	24.781 Rom	-9.983
	37.575 Sărb.	88.742 Sărb	+51.167

Din tabelul comparativ de mai sus reiese că, pe când populația românească din numitele districte a descrescut cu 38.227 suflete, dimpotrivă, populația sârbească a crescut cu 96.135 suflete, cu excepția districtului Morava, unde arată o descreștere absolut neînsemnată. Am spus că condițiile morale și materiale ale ambelor populații sunt aceleași, așa că din moment ce populația sârbească din numitele patru districte a crescut, în mod proporțional trebuia să crească și populația românească, cu atât mai mult cu cât orice ipoteză de emigrare este înlăturată, știut fiind că românii din Serbia, ca și țăranii din România, sunt atașați pământului, sau moșiei strămoșești, ca să întrebuițez o expresie populară.

A doua ipoteză după care populația românească, în acest mic interval de timp, s-ar fi asimilat în masa populației sârbești, iarăși este inadmisibilă, pentru motivul foarte simplu că trebuiesc decenii pentru ca o populație să fie asimilată de o altă populație. În general, pentru populația românească din Serbia acest lucru este cu atât mai imposibil cu cât sunt cunoscute însușirile de rasă extraordinare cu care este înzestrată și despre care va fi vorba într-un capitol special.

A treia ipoteză despre o greșeală în alcătuirea cifrelor, deși ar putea fi posibilă, nu-mi pare însă verosimilă, căci, în acest caz, ni s-ar fi putut spune acest lucru într-o notă, la finele statisticii, cum se procedează, de obicei, pentru toate greșelile.

Nu rămâne, deci, în picioare, decât ultima ipoteză, aceea că greșeala este intenționată. Această ipoteză este nu numai verosimilă, dar și cea mai plauzibilă și la locul potrivit voi arăta cauzele care au determinat pe statisticianul de la 1900 să comită acest fals.

Din cifrele pe care le găsim în statisticile oficiale, publicate de la 1834 și până azi, după cum văzurăm, numărul întregii populații românești din Serbia se ridică la 120.000 suflete, exceptând perioada de la 1895 când s-a ridicat până la 160.000 de suflete, pentru ca după câțiva ani să revină la cifra de mai înainte.

Tabloul județelor locuite și de populație românească

Numele județelor	Numele plășilor	Comune	Locuitori	Total	
Craina [Krajina]	Negotin (oraș)	1	3000	96.825	Total (Kraina și Pojarevaț [Požarevac]) 321.205
	Bârza Palanca	13	17.757		
	Kliuci	20	15.696		
	Craina [Krajina]	19	21.051		
	Negotin (pl.)	19	23.427		
	Poreci	13	12.848		
Pojarevaț [Požarevac]	Pojarevaț [Požarevac] (oraș)	2	12.980	224.380	Total (Pojarevaț [Požarevac], Morava și Smederevo [Semendria]) 313.305
	Golubaț [Golubac]i	27	15.717		
	Zvižd	17	20.479		
	Mlava	41	50.753		
	Morava	20	23.952		
	Pojarevaț [Požarevac]	35	46.185		
	Ram	32	33.564		
	Omolie	20	20.750		
Morava	Kiupria (oraș)	2	-	167.814	
	Velica	53	32.281		
	Despotovaț	33	23.756		
	Levac	39	49.958		
	Parachin	30	34.432		
	Resava	24	27.387		
	Temnic	23	-		

Timoc	Zaicear (oraș)	1	4.060	113.523	
	Bolievaț [Boljevac]	2	31.678		
	Zaglavaci	59	30.015		
	Zaicear (pl.)	27	38.776		
	Timoc	17	9.054		
Smederevo [Semendria]	Podunafska	26	31.968	31.968	

Totodată, văzurăm că mișcarea populației românești din Serbia nu ne-a fost semnalată în mod normal; dimpotrivă, simțitoarea și neexplicabila descreștere a acestei populații semnalată în statistica de la 1900 ne apare ca un mijloc de a se ascunde adevăratul număr al acestei populații. De aceea, cu toată bunăvoința, nu putem și nu trebuie să credem cifrelor oficiale. Dar atunci naște întrebarea: care este adevăratul număr al românilor din Serbia?

Românii din Serbia, adică aceia dintre dâșii care au avut ocazia să cutreiere în lung și în lat valea Timocului locuită de români, povestesc că numărul satelor românești este atât de mare și atât de des încât, fără nicio exagerare, numărul românilor ar putea fi considerat ca la 350-400.000. În raport cu întreaga populație a Serbiei, această cifră este atât de însemnată și atât de importantă prin poziția ce ocupă românii în valea Timocului, învecinându-se cu România, încât motivul pentru care datele oficiale caută s-o micșoreze așa de mult este mai mult decât evident.

Totuși, față de datele oficiale, arătările românilor din valea Timocului, oricât de exacte ar fi, n-au nicio valoare. Și fiindcă personal n-am putut cutreiera întreaga vale a Timocului – cu toate că și de o cutreieram n-avem posibilitatea de a face un recensământ în toată regula – nu pot să afirm întrucât cele de mai sus sunt adevărate. Dar, fiindcă este incontestabil că cifrele oficiale sunt mai prejos de adevăr, voi încerca să rezolv această problemă pe cale de deducție, luând ca bază cifrele populației plășilor despre care se știe că sunt locuite de o populație românească.

Cititorul va aprecia singur întru cât am reușit să ajung la felul dorit.

Am spus, la începutul acestei lucrări, cum că populația românească din Serbia este răspândită numai în cele patru județe sus menționate și în plasa Podunafskaia din județul Smederevo [Semendria]. Am adăugat, însă, că lucru în afară de orice îndoială este cum că, în două din aceste patru județe, populația românească formează majoritatea, iar în celelalte două, precum și în plasa Podunafskaia, formează minoritatea.

Din tabelul precedent rezultă: populația din județele în care românii formează majoritatea se urcă la cifra de 321.205, iar populația celorlalte județe se urcă la cifra de 313.305 locuitori.

Este, fără îndoială, absurd de a pretinde că ar fi posibil de a se putea determina – fără ajutorul datelor oficiale – câți din cei 312.205 locuitori sunt sârbi, după cum, iarăși, nu se poate determina cu precizie câți din ceilalți 313.905 locuitori sunt români. Plecând însă de la faptul riguros exact că în județele Craina [Krajina] și Pojarevaț [Požarevac] românii sunt în majoritate, putem, fără să fim acuzați de exagerare, să socotim populația românească numai la $\frac{3}{4}$, iar în județele Morava și Timoc și aceea din plasa Podunafskaia, unde populația românească este în minoritate, numai la $\frac{1}{4}$. Cifra ce vom obține prin această socoteală, dacă nu va fi absolut exactă, este neîndoios că este cea mai aproape de adevăr.

Craina [Krajina]	96.825
Pojarevaț [Požarevac]	224.380
	321.205

Considerând deci că numai $\frac{3}{4}$ din acest număr sunt români, avem cifra de 204.903 români.

Morava	167.814
Timoc	113.523
Plasa Podunavlia	31.968
	313.305

Din acest număr, considerând populația românească ca formând numai o pătrime, avem cifra de 78.326. Aceste cifre adunate la un loc ne dau cifra totală de 399.531.

La această cifră, dacă mai adăugăm și populația românească de prin celelalte județe, care se ridică la cel puțin 10.000 locuitori, avem oglinda aproximativă a populației românești din Serbia, care se ridică, fără exagerare, la cifra rotundă de peste 400.000 suflete.

În momentul când am sfârșit acest capitol, a apărut *Statistica provizorie a populației din regatul Serbiei* după ultimul recensământ făcut în decembrie trecut (31 decembrie 1905).

Aceasta fiind cea mai nouă statistică, am căutat să văd, de astă-dată, cam care este numărul oficial al populației românești din Valea Timocului.

Din nenorocire dorința mea n-a putut să fie satisfăcută. Se vede că această statistică, publicată de Ministerul Agriculturii, fiind provizorie, personalul statistic n-a avut timpul să repartizeze, după limba vorbită de fiecare populație cifrele din ultimul recensământ, sau mai bine zis, n-a avut timpul necesar să pregătească cifrele conform cu rațiunea de stat, aceasta cerând oarecare muncă și mai ales oarecare abilitate.

Totuși, având cifra globală a populației din cele patru județe locuite de români și aplicând și aici socoteala pe care am aplicat-o la statistica anterioară, cu siguranță că vom găsi și de astă-dată adevărata cifră a populației românești.

Iată și cifrele pe care le găsim în statistica din 1905:

	Bărbați	Femei	Total
Craina [Krajina]	53.018	51.432	104.450
Pojarevaț [Požarevac]	124.739	118.966	243.705
TOTAL	177.757	170.398	348.155

Ca și de rândul trecut, cu toate că în aceste două județe populația este aproape exclusiv românească, voi socoti drept populație românească numai $\frac{3}{4}$ din numărul total al populației, ceea ce ne dă cifra de 261.114 suflete.

Să luăm acum și celelalte două județe și plasa Podunafskaia din județul Smederevo [Semendria].

	Bărbați	Femei
Morava.....	96.008	90.892 = 186.900
Timoc.....	72.210	68.597 = 140.807
Plasa Podunafskaia.....	17.642	17.420 = 35.062
Total	185.860	176.909 = 362.769

În aceste două județe din urmă și în plasa Podunafskaia, considerând drept populație românească numai o pătrime, ceea ce, repet, este mai prejos de realitate, avem cifra de 90.692 de suflete.

Să facem acum cuvenita adunare:

Craina [Krajina]-Pojarevaț [Požarevac]	261.114 suflete
Morava, Timoc, Podun.	90.692 „
Total	351.806

Această cifră oricât de fantastică ar părea față de cea oficială, pe care ne-o dau statisticele întocmite de Ministerul Agriculturii, totuși ea trebuie să fie exactă sau cea mai apropiată de adevăr.

Recensământul din 1905, față de cel din 1900, arată o simțitoare creștere a populației din cele patru districte locuite și de români. Acesta nu este decât un lucru firesc, dar care ar trebui să se observe la ambele populații conlocuitoare.

Drept curiozitate dau aici un mic tabel comparativ:

Districte	Anul 1900	Anul 1905	Diferența
Craina [Krajina]	96.285	-104.450	-8.075
Pojarevaț	224.380	-243.705	+19.485

Morava	167.814	-186.900	+19.086
Timoc	113.523	-140.807	+ 27.284
Pl. Podunafskaia	31.968	-35.062	+3.094
Total	634.060	-710.924	+76.864

Totalul sporului pentru perioada de la 1900-1905 este de 76.864 suflete. În acest spor, după socoteala făcută, populației românești îi revine un spor de vreo 40-44.000 suflete. Adăugând acest spor la totalul de mai sus, iarăși ajungem la aceeași cifră de peste 400.000 suflete români.

CAPITOLUL II

Relativ la descălecarea românilor din Serbia, este greu de emis o părere definitivă, întrucât nu există niciun studiu istoric bazat pe documente și date certe, pe care să se poată pune cel mai mic temei.

Totuși, din cercetarea mai amănunțită a graiului, obiceiurilor, îmbrăcăminte și a ocupației lor, un lucru pare incontestabil: acela că românii din Serbia nu sunt rămășițe ale vechilor colonii romane, care au populat această țară acum 14 secole, ci sunt veniți din țările românești. Rămâne însă de cercetat și stabilit în ce epocă anume s-a făcut această strămutare; dacă s-a săvârșit dintr-odată sau în mai multe rânduri și care au fost cauzele care au determinat populația rurală din Principate, de obicei atât de atașată pământului strămoșesc, să-și caute o nouă patrie. Iată atâtea întrebări la care poate că va sosi vremea cândva, să se poată răspunde cu temei. Până atunci însă, eu unul mă voi mărgini a expune, în această privință, părerea istoricilor sârbi, iar la sfârșit voi da și o opinie personală, fără pretenție istorică, dar care mi se pare mie că dezleagă enigma emigrării acestor români, stabilind, totodată, aproximativ și epoca când au început a emigra.

Cunoscutul istoric și geograf sârb, V. Carić, cel dintâi care acum vreo douăzeci de ani s-a ocupat de românii din Serbia, în cartea sa *Serbia*, vorbind de epoca stabilirii acestor români, zice:

„În noua lor patrie, sârbii au găsit o populație rustică romană și rămășițe latinizate de ale populațiilor autohtone mai cu seamă iliri-și traci care se îndeletniceau cu păstoritul și trăiau prin munți sau prin locurile deluroase. Pe acești ciobani, crescători de vite, sârbii îi numeau *vlas*i (români). Urmele acestor locuitori străvechi abia dacă se mai găsesc azi în Serbia, fie prin anecdotele populare, care ne-au fost transmise prin tradiție, fie în numirile râurilor, satelor, ba chiar și ale unor ținuturi întregi. În cuvântul *vlah* își au originea lor numele a peste 250 de sate din Serbia.

Între sârbii care s-au așezat în aceste ținuturi, cam pe la jumătatea secolului al VII-lea și rămășițele coloniilor romane, a început acum o luptă de exterminare, luptă care s-a sfârșit cu victoria sârbilor, grație sângelui lor curat și viguros. Această luptă trebuie să fi durat câteva secole. Din monumentele ce ne-au fost transmise de tradiția orală, credem că în chiar epoca lui Dușan o mulțime de români trăiau în mijlocul sârbilor.

După toate probabilitățile, procesul de asimilare al coloniștilor romani rămași în Serbia, s-a terminat abia pe la începutul domniei turcești. Cele de mai sus însă nu se referă la populația românească care și azi locuiește, în mase compacte, ținuturile nord-estice ale Serbiei, și care s-au așezat acolo într-o epocă cu mult mai apropiată.

Printre acești români cu greu să se găsească azi descendenți ai celor așezați în vechime și peste care au dat sârbii la stabilirea lor în aceste ținuturi. Numele localităților, ale râurilor, ale dealurilor și ale munților, în toate aceste ținuturi, cu mici excepții, toate, sunt sârbești. Multe din aceste localități, prin numirile și legendele care s-au format în jurul lor, sunt în legătură directă cu istoria sârbească. A trebuit deci să treacă mult timp în care sârbii să fi fost stăpâni exclusivi în aceste

ținuturi, pentru ca să-i fi putut da pecetea curată și inalterabilă a caracterului sârbesc. Într-adevăr, în Cucevo și Branicevo, înainte de năvălirea turcilor, populația sârbească era foarte deasă, dar luptele din ultimul pătrar al secolului al XV-lea au rărit-o simțitor. Iar mai târziu, pe la anul 1481, când principii Pavo și Zmai și despotul Vuc au strămutat vreo 50.000 de suflete în Banat, aceste ținuturi trebuie să fi rămas cu desăvârșire deșerte. Așa s-a creat posibilitatea stabilirii unei populații din alte ținuturi, cu atât mai mult cu cât valea Moravei, a Mlavei și aceea dintre Pec și Timoc, prin fertilitatea pământului și blândețea climatului, întotdeauna au fost destul de prielnice ca să atragă pe locuitorii din împrejurimi.

În această epocă au început să se stabilească și românii din România și Transilvania. Această emigrare mai târziu a fost provocată și din alte neplăceri la care erau expuși în țara lor. Din Transilvania au început să se stabilească, în grabă, târziu, pe vremea domniei lui Franz Joseph, din cauza teribilei sălbăticii cu care era înăbușită răscoala lor de sub Horia. Acești români transilvăneni s-au stabilit pe la Cucevo și Branicevo, iar pe-alcurea au trecut dincolo de confine, până aproape de cataractul Timocului. Că stabilirea mai intensă a acestor români s-a făcut în timpurile mai moderne, o dovedește și comunicatul exarhului Maxim, scris la 1773, în care sunt enumerate toate satele din Branicevo și Cucevo care existau pe atunci, împreună cu numărul locuitorilor și naționalitatea căreia aparțineau, comunicat din care lipsesc multe sate, *care se găsesc azi în acele ținuturi și cu o populație exclusiv românească*. Românii din Cucevo și Branicevo se numesc *ungureani*, ceea ce dovedește că s-au stabilit din Ungaria; ei și azi vorbesc dialectul limbii românești vorbite în Transilvania. Românii din România au început să se stabilească în Serbia imediat după liberarea Serbiei, iar principala lor emigrare cade abia după anul 1832, în urma unui regulament care a făcut și mai mizerabilă, situația și așa destul de mizerabilă a țărânului român. Acești români din România se numesc „țărani”, ceea ce înseamnă că sunt de loc

din Țara Românească și vorbesc chiar limba ce se vorbește acolo. Libera Serbie, în care țăranul însuși este proprietar al pământului și croitorul soartei sale, a momit și mai târziu pe locuitorii români din țări învecinate, care și astăzi, încă, gem greu sub jugul arendașilor. Sunt sate, prin toate ținuturile nord-estice ale Serbiei, ba chiar până și în Morava, în care românii s-au stabilit de acum vreo zece ani de zile. Populația românească este mai deasă pe la cascada Pecului de sus, apoi în ținutul de peste Golubina, Stol și Miroci, risipindu-se de aici spre răsărit și sud așa încât spre Morava se pierde cu totul.”

După cum vedem din citatul de mai sus, Carić, bazându-se pe faptul că întreaga nomenclatură topografică a ținutului locuit azi de populația românească este, cu mici excepții, sârbească, deduce că la venirea sârbilor în Serbia, populația rustică romană, ca și cea autohtonă latinizată care se mai găsea, s-a asimilat în masa acestora. De părerea lui Carić sunt și mai toți istoricii moderni care s-au ocupat de această chestiune printre care și istoricii români. Totuși, lucru curios, la românii din Serbia s-a păstrat până acum o tradiție după care ei ar fi descendenții coloniilor romane aduse de Traian pe când se așezase cu armatele sale pe malul drept al Dunării, așteptând construirea podului pentru ca să treacă în Dacia. Aceeași tradiție mai spune cum că, după ce Traian cu armatele sale a trecut Dunărea, o parte din coloniile aduse de dânsul au rămas în valea Timocului, descendenții cărora ar fi românii de azi, pe când un grup, despărțindu-se de dânșii, ar fi luat drumul spre sud.

Am căutat să aflu dacă tradiția de mai sus este veche sau a fost cumva importată din România, de către românii așezați pe malul Dunării și care sunt în contact zilnic cu românii de pe celălalt mal stâng al Dunării. Mi s-a spus că tradiția este veche, că bătrânii de azi au auzit-o de la bătrânii de ieri, care, la rândul lor, tot de la bătrâni spuneau că au auzit-o. Dar tradiția de mai sus pare a nu fi unică, fiindcă în unele județe am aflat și o variantă, după care românii s-ar fi așezat în valea Timocului pe vremea împăratului Traian (Eracliu). Nu știu și nici intenția mea nu este de

a cerceta întrucât poate să fie adevărată afirmația aceasta. Ca unul, însă, ce mi-am propus să scot din negura în care a fost părăsit până azi acest colț de pământ românesc, cred de a mea datorie de a înregistra ambele tradiții care, dacă s-au păstrat până azi, conțin, poate fără s-o știm, vreun sâmbure de adevăr. Este mai mult decât neîndoios că cu timpul vor dispărea, cum vor dispărea de asemenea și obiceiurile, datinile, până chiar și portul la care, după cum vom vedea, românii țin cu atâta îndărătnicie. Vor dispărea toate, fiindcă, oricâtă putere de asimilare ar avea românii din Serbia, tenacitatea lor proverbială, într-o zi tot va trebui să cedeze forței brutale, cu atât mai mult cu cât la românii din Serbia lipsește cu desăvârșire sentimentul național, fie chiar și în măsura în care îl au românii din Macedonia.

Am spus, însă, în treacăt, cum că tradițiile de mai sus, dacă în totul nu pot fi adevărate, e posibil să conțină și vreun sâmbure de adevăr. Această afirmație, oricât de paradoxală ar părea la prima vedere, totuși, eu cred că merită luarea-aminte a istoricilor noștri.

Iată, după umila mea părere, cum se poate împăca tradiția de mai sus cu faptul incontestabil că românii din Valea Timocului au imigrat din țările românești.

După cum ne spune însuși istoricul sârb Carić, în sec. al VII-lea, când au venit sârbii în părțile în care locuiesc până azi, au dat peste resturi din coloniile romane, care trăiau prin munți și locuri deluroase și se ocupau cu păstoritul și totodată și peste o populație autohtonă latinizată. Dânsul afirmă, însă, că în decurs de mai multe secole, în lupta de asimilare ce s-a iscat între ambele aceste popoare, resturile de colonii romane fură contopite în masa năvălitorilor. Admițând că lucrurile să se fi petrecut așa, *ad litteram*, cine ne poate dovedi cum că n-au rămas, într-un colț, două din munți, câteva mii de suflete din acești coloniști romani care să fi supraviețuit, câteva secole încă, până au dat peste dânșii românii ce au început să imigreze în masă din țările românești? Lucrul nu este nici atât de extraordinar, nici imposibil. Dovada cea mai bună o putem găsi

în îndărătnicia cu care și azi acești români își păstrează individualitatea lor etnică, când statul dispune de mii de mijloace pentru a forța deznaționalizarea lor.

Este adevărat că nu există o deosebire fundamentală între românii din Serbia și cei din România, care să militeze în sprijinul ipotezei de mai sus; totuși, sunt unele datini și unele particularități ale portului românilor din Serbia care se deosebesc, fundamental, de acele ale românilor din țară. Nu pot să afirm dacă unele din aceste datini se aseamănă cu acele ale românilor din Macedonia, sau în special cu ale românilor din Meglenia, dar este neîndoios că podoaba ce poartă la cap româncele din Serbia nu seamănă deloc cu aceea a româncelor din țară – nici cu aceea a sârboaicelor, iar portul fetelor se aseamănă foarte mult, ca să nu zic că este identic cu acela al miresei tribului fărșerotesec din munții Pindului.

Partea interesantă în această chestiune, însă, este aceea că acest port pare a fi foarte vechi. Aceasta rezultă din următoarea descoperire arheologică, care mi-a fost relatată de un român din Serbia, martor ocular. Un profesor de arheologie, însărcinat de către Ministerul Instrucțiunii Publice, acum câțiva ani de zile, să facă cercetări arheologice în județul Pojarevaț [Požarevac] într-o parte unde fusese descoperit un drum roman – probabil cel făcut de Traian – a dat peste un sarcofag pe care erau cioplite chipuri de femei romane împodobite la cap cu podoabe ca acelea purtate azi de către româncele din Serbia. La exclamația românului că podoaba de la capul chipurilor de femei de pe sarcofag este identică cu aceea purtată de românce, omul administrației, ce însoțea pe profesor, i-a închis repede gura, dojenindu-l că a putut să facă o astfel de observație în fața românilor, ce căscau gura, „și care ar putea astfel bănuși originea lor comună cu aceea a românilor din țară, ceea ce ar constitui un pericol pentru regatul sârb” – adaugase dânsul.

Românul care mi-a povestit această scenă și din care se vede teama ce are guvernul sârb de a nu se trezi sentimentul național al românilor din valea Timocului e altă dovadă că sunt

mult mai mulți la număr decât îi arată statisticile oficiale, voia să conchidă de aici cum că românii din Serbia sunt descendenții vechilor colonii romane, stabilite aici la trecerea lui Traian în Dacia, dacă nu toți, cel puțin acea parte care locuiesc părțile deluroase ale ținutului și la care bărbații poartă în cap faimoasele căciuli confecționate din pielea unui berbec înțreg, iar femeile faimoasa ciapsă, trecută peste străvechiul plecher făcut dintr-o întreagă coadă de cal care nu este alta decât aceea descoperită pe chipurile de pe sarcofagul roman, despre care am vorbit mai sus.

Nu zic că n-au venit în Serbia și români din țările românești, îmi spunea acest român, unicul exemplar printre românii din Serbia la care sentimentul național, nu știu prin ce împrejurare, a putut să se dezvolte, dar afirm că la venirea lor în aceste ținuturi au găsit rămășițe încă ne-slavizate din vechile colonii romane. Românii din țară, mai numeroși, desigur că în scurt timp i-au asimilat, însă, nu au putut să-i determine ca să-și părăsească podoaba din cap, care s-a păstrat până în zilele noastre, ca să mărturisească latinitatea noastră.

Am observat că istoricul sârb Carić dovedește, cu nomenclatura sârbească a topografiei, că coloniile romane pe care sârbii le-au găsit la descălecarea lor în aceste părți, după ce au rezistat cât au rezistat, în cele din urmă au fost asimilate de numărul cotropitor al slavilor.

Românul meu se vede în curent cu procedurile de sârbizare a tot ce nu sună sârbește – ca și în Ungaria – cu un surâs ironic pe buze, care însemna: „*D-ta nici idee n-ai de ceea ce se petrece la noi*”, observă că afirmația istoricului sârb Carić n-are niciun temei științific.

Că trebuie să se fi încins o luptă – continuă d-sa – de asimilare între rasa slavă venită de la nord și rămășițele coloniilor romane din Serbia este incontestabil, dar că rasa slavă ar fi fost cea biruitoare nu este de crezut și dovada cea mai bună ne-o dă procesul de asimilare care continuă și până în zilele noastre, între cele două populații conlocuitoare. În această luptă

– după cum știți și d-voastră – poporul român până azi a ieșit întotdeauna biruitor. Populația sârbească – cu tot ajutorul ce-i vine de sus – zilnic este amenințată cu românizarea, în propria ei casă. Că numirile râurilor, plaiurilor, ale satelor și ale munților nu mai sunt românești sau de origine romană este adevărat, dar transformarea lor nu este de dată atât de veche cum afirmă Carić. Ea este de dată cu totul recentă și *formează un sistem care are de scop ștergerea caracterului pur românesc al regiunii dintre Dunăre, Morava și Timoc*. Multe din aceste numiri care prin geografii azi poartă nume de origine sârbească nu-s cunoscute populației românești care continuă a le da vechile nume românești.

Deși ipoteza de mai sus pare paradoxală la prima vedere, ea, totuși, poate să conțină un sâmbure de adevăr. Părerea mea, ca și a românului cu care am avut conversația ce am redat-o mai sus, este că românii din țară, la venirea lor în Serbia – acum câteva secole -- au găsit un pumn de rămășițe din vechile colonii romane care nu fuseseră încă slavizate, poate, din cauză că trăiseră despărțite și izolate de sârbi, cu oile lor, prin pădurile stufoase sau prin localitățile deluroase.

Această credință a mea se întărește și mai mult, prin examinarea mai amănunțită a tradiției, care ne spune că o parte din coloniile romane au rămas *aici – în Serbia – iar o altă parte a apucat spre sud*. În adevăr, vechile hrisoave din secolele al XIII și al XIV-lea, emise de la domnii sârbi, cea mai mare parte adresate mănăstirilor de la Sfântul Munte, cărora le făceau diferite donații, menționează mai multe sate românești care făceau parte din satele lor și din care unele erau indicate în ținuturile Serbiei de azi, *iar altele în ținuturile vechii Serbii*, prin împrejurimile orașului Ipec, unde mai târziu a fost patriarhatul sârb. Cred că acești români trebuie să fi fost rămășițele coloniilor romane, scăpate de slavizare, a căror principală ocupație era păstoritul, pe când acelea peste care mai târziu au dat românii cei fugiți din Principate, erau mai toți plugari, după cum sunt și azi. Această credință a mea este

coroborată și cu acea parte a tradiției care spune că *o parte ar fi plecat spre sud*, ceea ce pare a fi adevărat deoarece se confirmă prin aceea că, în adevăr, prin secolul al XIII-lea și al XIV-lea, găsim la sud – adică în vechea Serbie – câteva sate de români care au fost slavizate sau albanizate cu mult mai târziu, abia pe la începutul secolului trecut.

O singură obiecție s-ar putea aduce în combaterea acestui argument și anume: românii păstori, de care vorbesc vechile hrisoave ale domnilor sârbi din evul mediu, ar fi românii din Pind care, cu turmele lor, colindau o parte din Peninsula Balcanică.

Mai târziu sper să mă ocup în special de această chestiune și să dovedesc că românii din Pind n-au început a colinda prin Peninsula Balcanică decât târziu de tot, abia după cucerirea ei de către turci și că aceștia despre care vorbesc cronicarii sârbi, trebuie să fi fost o altă ramură ce s-a format separat prin apropierea Dunării. Deocamdată însă, ca să stabilesc că românii despre care e vorba în vechile hrisoave sârbești n-au avut nimic comun cu românii din Pind, voi cita câteva nume proprii din care se va vedea că ele nici de departe măcar nu seamănă cu cele mai vechi nume proprii ce se mai păstrează pe la românii din Pind.

Așa, bunăoară, în hrisovul domnesc prin care țarul Dușan oferise mănăstirii Jicia mai multe moșii cu satele ce se găseau pe dânscele, se găsesc următoarele nume proprii: *Bun, Bunilo, Bucur, Tus, Griponi, Șerban*. Într-un hrisov al mănăstirii Deciani se găsesc următoarele nume proprii: *Bărbat, Balș, Șerban, Radul, Baldovin, Crețul, Moșul, Marin* etc.

Ei bine, aceste nume proprii n-au nimic comun cu numele proprii ale românilor din Pind, altoite mai cu seamă pe un fond grecesc, pe când acestea sunt altoite mai mult pe un fond slav.

Concluzia vine de la sine: la venirea lor în Serbia, slavii au găsit, în noua lor patrie, rămășițe din vechile colonii romane, amestecate cu populația autohtonă latinizată. O parte din acești romani, împinși de slavi, s-au refugiat mai la vale și îi găsim în împrejurimile Ipecului până în secolul al XIV-lea. O altă parte

rămâne și mai departe în Serbia, ocolind cu turmele sale de la Dunăre până la Marea Adriatică, abătându-se prin Raguza și în cele din urmă se stabilește, o parte construindu-și locuințe de iarnă în valea Timocului, iar stănilile pe muntele cu porumbelul. O altă parte se stabilește la poalele muntelui Copaonic. Românii cei stabiliți în Valea Timocului se vede că au rezistat tuturor furtunilor și s-au menținut până în secolul al XIV-lea, când încep să emigreze români din țară, în masa cărora se contopesc, dar cărora reușesc a le lăsa ca o moștenire care să vorbească generațiilor viitoare despre existența lor, moștenirea de care am pomenit mai sus: *căciula de o întreagă piele de oaie la bărbat și ciapsa cu plecherul la femei.*

Am spus, la începutul acestui capitol, că este incontestabil faptul că românii, care actualmente populează Valea Timocului, s-au așezat pe malul drept al Dunării – adică în Serbia – venind din România.

Rămâne numai de stabilit în ce epocă s-a făcut această strămutare. După Carić, prima descălecare a românilor din Țară în Serbia s-ar fi petrecut pe la anul 1481, a doua pe la 1832 și a treia pe la 1848, de astă dată emigranții nu sunt numai din țară, ci și din Transilvania.

Să examinăm faptele petrecute în țările românești la fiecare din aceste date și să vedem întru cât putem pune temei pe aceste afirmații.

Este adevărat că, pe vremea invaziilor turcești, în Principate populația de la câmp era cea mai expusă, fiindcă cea dintâi cădea pradă *hașibuzucilor* și *ienicerilor*, dar nu este mai puțin adevărat că aceeași neliniște domnea și în ținuturile din Serbia actualmente locuite de români, care, pe vremea aceea, și ele căzuseră sub dominația turcească. Trebuie să se fi întâmplat evenimente din acelea care să fi făcut ca viața lor și așa plină de trude, de zbuciumări și de chinuri, în traiul căreia ziua de azi să

nu-ți dea nicio speranță pentru ziua de mâine, pentru ca să fi determinat pe o parte a populației din Muntenia să-și părăsească căminele și să se refugieze peste Dunăre, ca să descălece în acel colț dintre Dunăre, Morava și Timoc, la adăpostul pădurilor seculare de pe muntele Golubniac – muntele cu *porumbielul* – cum îi zic ei și unde credeau că vor găsi sau poate chiar au și găsit un moment de repaus și de reculegere.

Și evenimente de acestea, în care bietul popor român abia scăpat de sălbăticia turcilor și tătarilor se lovea de urgia ungurilor și a polonilor sunt dese în istoria poporului român. N-apucă să răsuflă de această luptă supraomenească cu dușmanii din secolele XV, XVI, XVII și dă peste alții noi, în secolele XVIII și XIX. În aceste secole locul turcilor, tătarilor, ungurilor și al polonilor îl iau rușii și nemții, care spulberă, adeseori, până și cenușa din vatra românului. Și ceea ce mai rămânea în viață, din această catastrofă, se însărcinează s-o spulbere, în cele din urmă, domnii fanarioți de tristă memorie.

Să vedem acum dacă, în a doua jumătate a secolului XV, în care istoricul sârb admite întâia descălecăre a românilor în Serbia, s-au întâmplat evenimente de așa natură încât să justifice o emigrare în masă a populației românești din Principate.

Să luăm, în acest scop, firul istoriei mult zbuciumatului popor român, de pe la 1462 și să vedem dacă până la 1481 s-a întâmplat vreun eveniment extraordinar care să ne facă să admitem ipoteza unei emigrări a românilor în acea epocă.

La anul 1462, Radu Vodă cel Frumos, cu voința sultanului Mahomed II, s-a urcat pe tronul țării Munteniei, în locul fratelui său Vlad Țepeș. După nouă ani de zile, la 1471, într-o luptă cu Ștefan, domnul Moldovei, Radu Vodă fiind biruit la bătălia de la Cursul Apei, abia poate scăpa cu fuga, părăsind în mâna învingătorului său familia și averea. Ștefan Vodă, după ce pune mâna pe una și pe alta, reinstalează pe tronul țării muntenești pe Laiot Basarab, fiul lui Dan al III-lea³⁵.

³⁵ Kogălniceanu, *Cronicle României*, I, p. 153-159.

Laiot Basarab deci, suit pe tron cu ajutorul lui Ștefan-Vodă, nu mult timp după aceea, „*ca bun prieten ce era cu turcii*” luă parte, alături de dâșii, la lupta de la Războieni dintre turci și Ștefan Vodă. Aceasta este și cauza scurtei sale domnii.

Într-adevăr, la 1476 Matei Corvin, regele Ungariei, voind să reînstaleze pe tronul țării Munteniei pe Vlad Țepeș care, de la detronare se afla la curtea ungară, cere cooperarea lui Ștefan Vodă. Acesta, ca să se răzbune împotriva lui Laiot Basarab, pentru că la lupta de la Războieni fusese cu turcii, acceptă propunerea regelui Ungariei. Oștile ungurești, puse sub comanda lui Ștefan Bathory și Ștefan al Moldovei nu se mulțumesc cu atâtă, ci *omoură zece mii de turci* din cei optsprezece mii pe care Laiot Basarab îi avea în ajutorul său.

În urma acestei înfrângerii, Laiot Basarab, ca să scape cu viață, se refugiază în Turcia.

Cu reîntoarcerea și reînstalarea lui Țepeș pe scaunul țării Munteniei și fuga lui Laiot Vodă „amicul turcilor”, reînstalarea datorită oștirilor moldovenești, bieții munteni crezuseră, un moment, că au scăpat de griji, de nevoi și de urgia turcilor, căci, după cum ne spun documentele timpului, „*armatele lui Țepeș se învoiră cu ale lui Ștefan al Moldovei și au voit popoarele ca cei doi volevozi să-și jure iubire și unire așa că toată acea țară s-u asigurat în contra turcilor, care nu vor mai putea să le facă pagube*”. Bieții români! Așa de entuziasmați erau, încât în naivitatea lor luau dorințele drept realitate. Uitaseră repede că sângele celor 10.000 de turci omorâți de Ștefan și Țepeș cerea răzbunare și că cel mai bun prilej pentru asta era să li-l furnizeze însuși domnul Ștefan. Într-adevăr, nici nu se răcise bine entuziasmul pricinuit de înfrățirea celor două armate, aceea a lui Ștefan și Țepeș și „*necredinciosul Basarab se întoarce și omoură pe Țepeș cu toți ai săi*”.

Într-aceasta, Laiot Basarab, fugit în Turcia, nu întârzie ca să fie reînstatat de puternicii săi protectori pe tronul de pe care fusese izgonit. Această reînstalare se face pe la finele

anului 1476, și de astă dată Laiot Vodă rămâne domn nesupărat de nimeni până la 1484.

Armatele turcești, venite ca să reinstaleze la tron pe Laiot Basarab și să-l apere ca să fie „domn nesupărat de nimeni” timp de 8 ani de zile este ceva înimaginabil să nu fi profitat de ocazie ca să răzbune pe cei zece mii de turci omorâți de Ștefan cu Tepeș, răzbunare care trebuie să se fi săvârșit pe spinarea bieților locuitori pe care i-au întâlnit în drumul lor, intrând în țară.

Nu știu dacă așa ceva se găsește, undeva, notat de cronicari, dar că așa trebuie să se fi petrecut lucrurile n-avem decât să ne uităm la cele ce se petrec, sub ochii noștri, în Macedonia și ne vom convinge de ceea ce ar fi trebuit să fie acum 450 de ani! În Macedonia este destul ca, într-un sat, armatele turcești să dea peste un insurgent oarecare, pentru ca, sub ochii agenților reformatori ai Europei umanitare, nu numai satul acela să fie prefăcut în praf și pulbere, dar să nu fie crutați nici copilașii de la sânurile mamelor lor. În ochii armatelor fanatizate, setoase de sânge, orice ghiaur este răspunzător de crima sau presupusa crimă comisă de „necredincioși” și această crimă trebuie răzbunată cu atât mai mult cu cât procură și ocazie pentru prădare.

Cu atât mai mare trebuie să fi fost setea de răzbunare la armatele turcești venite să reinstaleze pe Laiot Vodă, cu cât era încă proaspăt sângele celor 10.000 de turci vărsat de Ștefan și Tepeș.

Trebuie să se fi săvârșit atunci sălbăticiile de acelea care fac pe om să-și ia lumea în cap, cum zice românul, provocând astfel un exod al populației celei mai expuse. Numai așa s-ar putea explica emigrarea și stabilirea românilor în Serbia.

Evenimentul de mai sus, pe de o parte confirmă data indicată de istoricul sârb, iar pe de altă parte întărește ipoteza după care prima emigrare s-a făcut pe la 1480. Se înțelege de la sine că românii, odată porniți pe această cale, au mai continuat să emigreze, încetul cu încetul, timp de mai multe secole, adică

ori de câte ori evenimentele descrise mai sus se repetau, cei din Muntenia plecând să se stabilească în Serbia, după cum cei din șesul răsăritean al Munteniei s-au scurs cu încetul în Dobrogea³⁶.

Afirmația lui Carić, cum că românii au emigrat în Serbia târziu de tot, pe la 1832, „din cauza unui regulament” – găsesc că este absolut nefondată.

Regulamentul la care face aluzie V. Carić este *Regulamentul Organic*, elaborat sub administrația lui Kiseleff. Este adevărat că *Regulamentul Organic* consacră toate privilegiile de care se bucura până atunci boierimea, ca aceea de a nu plăti nicio contribuție, aceea prin care țăranul era dator să lucreze boierului 12 zile, plus corvezile, aceea care micșora porția pământului ce proprietarul era dator să-i pună la dispoziție și ele au făcut ca țăranul român să cadă în cea mai neagră mizerie, dar toate acestea n-au determinat nicio emigrare a românilor în masă. Nu zic că nu s-or fi întâmplat, poate, cazuri izolate, cum se întâmplă în chiar zilele noastre (mai cu seamă în Bulgaria) dar un lucru este incontestabil: că masa românilor din Serbia este stabilită într-o epocă cu mult anterioară și dovada cea mai elocventă o găsim nu numai în tradiția despre descălecarea românilor din Serbia, dar și în faptul că sunt oameni bătrâni care au atins vârsta cea mare și care au auzit din gura părinților lor că și ei erau născuți acolo.

Același lucru putem să spunem și despre presupusa stabilire a românilor din Transilvania, în urma revoluției de la 1848. Cazuri izolate de emigrări din Transilvania și din Banat au fost dese, după cum și azi vin românii din Banat ca să muncească la minele din Maidanpec [Majdan Pek], dar o emigrare în masă nu cred să se fi întâmplat, din aceleași motive. Epoca de la 1848 este atât de recentă, încât până mai anii trecuți se găseau oameni în viață, care nu-și aduceau aminte despre așa ceva.

³⁶ D. Iorga, căruia i-am cerut lămuriri în chestia de mai sus, mi-a dat părerea citată.

Dar pe ce-și bazează Carić afirmația că, pe la 1848, românii din Transilvania, fugind de furia maghiară în urma revoluției lui Horia, au venit să se așeze în Serbia și în special în ținuturile Cucevo și Branicevo din județul Pojarevaț [Požarevac]. Carić își bazează această deducție pe memoriul exarhului Maxim care, la 1773, numărând toate satele din Cucevo și Branicevo, nu pomeneste pe cele ce se găsesc azi locuite de români și conchide: din moment ce nu au fost pomenite reiese că nu existau, deci au fost clădite mai târziu de către românii veniți din Transilvania. O supoziție gratuită. În Serbia se pomeneste existența unei populații românești flotante – nestabilite – încă de prin secolul al XII-lea³⁷. Este foarte posibil că o parte din această populație – ce se ocupa cu păstoritul -- să se fi stabilit prin Cucevo și Branicevo, după 1773 și iată explicația faptului că aceste sate n-au putut fi trecute în memoriul mitropolitului Maxim.

CAPITOLUL III

Românii din Serbia, ca și ceilalți frați ai lor pe care o crudă soartă i-a despărțit de la sânul mamei împrăștiindu-i în cele patru colțuri ale Europei de răsărit, vorbesc aceeași limbă românească.

Cu toate acestea, ca și la românii din Transilvania, Macedonia sau Istria și la românii din Serbia se observă unele schimbări ușoare de fonetică: urmare neapărată a influenței mediului în care această ramură a naționalității noastre a trăit și s-a dezvoltat, despărțită de trunchi, timp de câteva secole.

Din punct de vedere etimologic și sintactic însă, ceea ce, desigur, este esențial, nu prezintă nicio deosebire, nicio particularitate și dovedește, odată mai mult, contactul neîntrerupt dintre acest grup de români de la dreapta cu cei de la stânga Dunării.

³⁷ Hrisovul lui Milutin de la 1200 *Spomenik* etc.

Schimbările fonetice, în limba românească vorbită în Valea Timocului, sunt următoarele:

<i>d</i> transformat în <i>gh</i>		
<i>l</i>	>	<i>l</i> (muiat)
<i>t</i>	>	<i>ch</i>
<i>m</i>	>	<i>m'</i>
<i>n</i>	>	<i>n'</i>

De exemplu:

De unde ești? = *Ghe unghe ești?* etc.

Ca și la celelalte ramuri ale naționalității noastre și la românii din Serbia se observă, după cum am spus, o mică schimbare fonetică. Lucrul desigur se explică prin faptul că aproape cinci secole și ceva a trăit și s-a dezvoltat această parte a neamului românesc nu numai izolat de orice contact cu românii din țară, dar încă în contact cu o populație de altă rasă, de rasă slavă. Totuși o constatare se impune, anume: schimbarea *fonetică* ce se observă în limba românilor din Serbia nu este influențată de mediul în care s-a dezvoltat, de mediul slav, iar pe de altă parte are multe afinități cu aceea suferită de dialectul românilor din Macedonia, cu o singură excepție.

În adevăr, și românii din Macedonia și cei din Serbia pronunță pe *l*, pe *m* și pe *n*, muiat. Deosebirea, însă, apare la sunetul *gh*. Pe când la românii din Macedonia sunetul *b* s-a transformat în *gh*, la cei din Serbia s-a transformat în *gh* sunetul *d*. Așa bunăoară, un român din Macedonia zice: *ghine* în loc de *bine*, pe când un român din Serbia zice: *unghe*, în loc de *unde*.

Dacă schimbarea fonetică este atât de neînsemnată la românii din Serbia, în schimb, influența limbii slave s-a manifestat din alt punct de vedere. Românii din Serbia, ca și cei din Macedonia, au pierdut mai toate cuvintele românești prin care se exprimă noțiuni abstracte și le-au înlocuit cu cuvinte sârbești; limba vorbită în Valea Timocului în primul moment te izbește

neplăcut la ureche, deși ai impresia că în adevăr se vorbește o limbă latină, totuși nu știi că este limba ta chiar. Dar, în afară de cuvintele ce exprimă noțiuni abstracte, românii din Serbia au împrumutat de la conlocuitorii lor sârbi o mulțime de alte cuvinte, pe care le-au introdus în limba românească, cu toate că păstrează încă echivalentele lor românești, însă le întrebuințează mai puțin. Se înțelege că sunt multe cuvinte din acestea care s-au pierdut în negura vremurilor și se pierd în fiecare zi. Ceea ce mi se pare curios e că până și românii care formează ținuturile curat românești și n-au nicio atingere cu populația sârbească întrebuințează o mulțime de cuvinte sârbești. Același fenomen se observă și la românii așezați pe malul Dunării, însă în măsură mult mai mică. Cauza pare a fi următoarea: românii din ținuturile interioare, adică acei din Valea Moravei și Timocului, fiind în contact dacă nu zilnic, dar, totuși, în contact de afaceri cu populația sârbească, încetul cu încetul au suferit influența limbii sârbești, pe când ceilalți, de pe malul Dunării, venind în contact mai des cu românii din dreapta Dunării, au rezistat cu mai multă tărie, în schimb, însă, n-au putut rezista influenței neologismelor ce-și fac drumul, la noi în țară, de la orașe la sate.

Astfel că, între limba românilor din Serbia și cei din țară, grație îndoitei influențe la care a fost supusă aceasta din urmă s-a format în decurs de mai multe decenii un fel de linie de demarcație care, pentru o ureche neobișnuită, pare atât de deosebită, încât produce impresia că cineva are în fața sa două dialecte, pe când, în realitate, nu este decât unul singur.

Aceasta este cauza greșelii în care cad mai toți autorii sârbi care s-au ocupat de elementul românesc din Serbia, pe care îl despart în: *țărani* (sic!) și *ungureni*. „Țărani” s-ar fi numind aceia care ar fi venit din „țară”³⁸ (adică din România) și „ungureni” aceia care ar fi venit emigrând din Transilvania după ce revoluția lui Horia nu izbutise și că între țărani și

³⁸ Dr. T. Georgević, *C'ras naši rumuni*.

ungureni există mare deosebire, cea mai mare deosebire ar fi în vorbire, apoi în port și obiceiuri.

Într-o greșeală identică a căzut și răposatul I. Nenițescu în opera sa *De la Români din Turcia*, care descriind drumul de la Orșova până la Belgrad, la p.14 scrie următoarele:

„Până la Gradiștea și la Semendria stațiile pe unde se oprește vaporul mișună, pe ambele laturi, o mulțime de români. Faptul că pe țărmul bănațean sunt atât de mulți cei din neamul nostru nu poate mira pe nimeni, deoarece toată lumea știe ce popor locuiește acolo, dar faptul că se găsesc mulți români și pe țărmul sârbesc și încă pe o atât de mare întindere poate că pentru unii să necesite o explicare, fie, deocamdată, cât de scurtă.

La sud de bucata de Dunăre dintre Orșova și Gradiștea cade regiunea sârbească cuprinsă între râurile Timoc și Morava și între Dunăre. Această regiune alcătuită din cele patru frumoase districte ale Serbiei: Pojarevaț [Požarevac], Negotin, Chiupria [Kijupria] și Zaicear [Zajčar] este locuită aproape exclusiv de români, al căror număr trece cu mult peste cifra de 300.000 suflete. Dintre aceștia, cei din vecinătatea Dunării vorbesc limba românească din Regat, iar cei din sudul Serbiei vorbesc dialectul macedo-român”.

Este adevărat că românii care vin să lucreze la minele din Maidan Pec [Majdan Pek] sunt originari din Transilvania și sunt numiți „ungureni”. Dar deosebirea în vorba unora și altora nu este așa de mare cum pretind scriitorii sârbi, care nu cunosc limba românească.

Dar, pe lângă limba maternă, o parte dintre românii din Serbia vorbesc și limba țării în care trăiesc – limba sârbă. Zic o parte, fiindcă numai românii care trăiesc laolaltă cu sârbii vorbesc și limba sârbească, pe când ceilalți, care formează marea majoritate, cu toate sacrificiile ce face statul sârb pentru dâșii înființând școli, până și în cele mai neînsemnate cătune,

nu cunosc nicio boabă din limba țării în care s-au născut, trăiesc și-și îndeplinesc datoriile cetățenești.

După statistica din 1900, numărul românilor din Serbia, care, pe lângă limba maternă, mai vorbesc și limba sârbă era de 32.241 suflete, repartizați, după județe, în modul următor:

Districte	Bărbați	Femei	Total
Craina [Krajină]	7.716	3.612	11.328
Morava	1.284	319	1.603
Pojarevaț [Požarevac]	8.484	6.008	14.492
Timoc	3.965	853	4.818
Total	21.449	10.792	32.241

Așadar, din numărul total de 130-150.000 locuitori români, câți ne dau statisticile oficiale, sau 300-350.000, cum am văzut că sunt în realitate, numai 32.241 suflete vorbesc limba țării. Din această cifră, dacă scădem numărul bărbaților de 21.449, nu mai rămâne decât un număr foarte neînsemnat de 10.000 femei care vorbesc limba sârbă, ceea ce, în mediu, revine la 3% din totalitatea populației femeiești.

Acest fapt, în aparență neînsemnat, în realitate prezintă deosebită importanță, după cum voi arăta când mă voi ocupa de puterea de asimilare a elementului românesc din Serbia și de partea largă a influenței femeiești în această operă de asimilare care a făcut ca o populație de 300.000 de suflete, nu numai să se conserve și să propășească în mijlocul unei populații de altă rasă, cu alte datini și cu alte obiceiuri, dar încă să pună în primejdie chiar populația de baștină.

Notă:

La 1906, pe când abia de un an ocupam postul de cancelar-interpret la Legația noastră din Belgrad, mult regretatul dr. Istrate – pe care îl cunoscusem ca Ministru al Instrucțiunii Publice – întâlnindu-mă într-o zi la București, unde venisem într-o permisie de câteva zile, m-a însărcinat cu organizarea unui stand al românilor din Serbia la expoziția jubilară al cărei Comisar General fusese numit. Cu acest prilej, pentru a aduna obiectele necesare, am colindat câteva sate din județul Pojarevaț [Požarevac]. Tot după îndemnul Domniei-Sale am alcătuit – în grabă – cu puținele elemente pe care le aveam la îndemână, prima parte a acestui studiu pe care l-am publicat sub pseudonimul *Delatimoc*. Mai târziu, trebuia să apară partea a doua, în care aveam de gând să tratez despre: 1. Casa, familia, satul. 2. Starea culturală și economică. 3. Opera de sârbizare. Și în fine, într-un capitol special urma să vorbesc și despre: românii macedoneni în viața Serbiei. Dar, după câteva luni, în urma unei neînțelegeri cu șeful meu pentru o chestiune despre care voi vorbi în lucrarea mea: *De la București la Belgrad*, am fost nevoit să părăsesc capitala Serbiei. Astfel, neputând culege întreg materialul de care aveam nevoie, partea a doua a studiului, spre marea mea părere de rău, n-a putut să apară.

C. Constante

București
iunie, 1943

G. Vâlsan

ROMÂNII DIN CRAINA [KRAJINA] SERBIEI³⁹

Craina [Krajina] (Marginea) se numește „ocrugul” sârbesc dinspre Țara Românească. Ca „ocrug”, împărțire administrativă. Craina [Krajina] spre sud se întinde până la Timoc, iar spre vest până dincolo de minele Maidan Pec [Majdan Pek]. Autorii lucrărilor de față până acum au putut cerceta, sat cu sat, aproape în întregime, numai partea de la răsărit de înălțimile Miroci și Deli Iovan – adică partea Crainei [Krajinei] care privește spre România. Cercetarea s-a făcut în special din punct de vedere etnografic și rezultatele ei complete, precum și rezultatele altor cercetări posterioare, vor fi date aiurea. Capitolele de față au în vedere numai partea din cercetări în legătură cu geografia.

Privire geografică și antropogeografică

Ocolită spre N și spre E de Dunăre – care în dreptul acesta străbate prin cele mai mărețe ale sale chei – Craina [Krajina] se intercalează ca un colț al statului sârbesc între Banat și Oltenia. În cea mai mare parte Craina [Krajina] e stăpânită de masivul muntos care face legătura între Carpați și Balcani și care, cât timp direcția e SSV se numește Miroci (înălțime obișnuită 400-500 m; excepțional în Știrbăț 768 m) iar când culmea principală, luând înfățișarea de adevărată creastă cotește spre SSE, capătă numirea de Deli-Iovan (cu trei vârfuri la egală distanță: Golu 1100 m, Țârni Vrh 1201 m și Deli-Iovan

³⁹ Publicată în *Anuar de Geografie și Antropogeografie*, an. II, 1911-1912, București, 1912, cu 4 schițe, 11 fotografii afară de text și o schiță în culori.

1058 m). Din această culme înălțimile scad până în valea Timocului, râu care după ce deschide un drum de seamă spre interiorul Peninsulei Balcanice, vine de se varsă în Dunăre, la marginea câmpiei Negotinului, singurul șes de oarecare întindere al Crainei [Krajiniei].

Ca geologie, Mirocii sunt continuarea naturală a Carpaților. Ca și la N de Dunăre, în Miroci contactul între diferite roci prezintă curiozități care nu s-au putut explica mai verosimil decât prin admiterea unui *șariaj*, care a fost general pentru mai tot lanțul Carpaților meridionali⁴⁰.

În vremea cretacului o răstrângere a scoarței ar fi așternut peste rocile preexistente, și aceasta pe mai toată întinderea Carpaților meridionali, o nouă pânză de roci, în majoritate metamorfice, aduse dinspre SE sau mai probabil dinspre NV, peste care s-a spart și a rămas în crâmpie numai suprapuse, deci neavând nicio rădăcină locală.

Indiferent de explicarea tectonică, Craina [Krajina], în regiunea care ne privește, prezintă următoarea structură geologică: o largă fâșie cretacică cu direcția N-S cuprinde mai toată regiunea muntoasă. Centrul și partea de V despicate de Dunăre sunt calcaroase, pe când restul e format din șisturi negre foarte cutate. Această fâșie centrală se mărginește spre E, de la Glămia Povârștii, iar spre V de la Golubina, cu alte două fâșii de micașist, având aceeași direcție spre S. Un al treilea crâmpiei cristaline, continuarea importante fâșii care urmează hotarul între Banat și Oltenia, intră în Craina [Krajina] pe la Ada-Calè și înaintează ca o limbă numai până la Petroșel. Restul care a rămas spre răsărit până la Dunăre e acoperit, afară de o margine neogenă, de aluviunile moderne. Asemenea chiar în regiunea de roci vechi, stânca de multe ori nu se arată ușor, fiindcă în mare parte e îmbrăcată într-un strat adânc de nisip, uneori aluvionar, chiar pe înălțimi, de cele mai multe ori însă provenit din

⁴⁰ G. M. Murgoci, *Terțiarul Olteniei*, în *Anuarul Institutului geologic român*, vol. I, 1907.

descompunerea chimică a rocii subsistente⁴¹. În multe locuri s-a format și un strat de *terra rossa*. Călătorii care trec cu vaporul prin Cazanele Dunării pe timp de ploaie povestesc uimiți de pereții albi de calcar din care țâșnesc, ca niște vine deschise, ape sângerate de *terra rossa*⁴².

Tot ca o continuare a munților de la N Dunării se arată Mirocii și din punct de vedere morfologic. În serile limpezi când cerul în apus e încă îmbibat de lumină așa încât munții deveniți violeți ies puternic în evidență, de te-ai afla spre Severin sau spre Negotin, sau mai ales pe Dunăre la cotul ei cel mai adânc din dreptul ostrovului Corbu, aceeași priveliște se arată. Dinspre vârfurile Godeanului până în apropiere de creasta Deli-Iovanului, linia munților coboară domol, aproape ca o câmpie puțin undulată. Ici-colo numai, se înclină un perete mai repede sau se înalță un țănc mai îndrăzneț (Știrbățul). Cele mai multe vârfuri au crestele retezate.

Acceași monotonie a înălțimilor ți se prezintă dacă te-ai afla chiar în mijlocul regiunii muntoase. Văile abia se simt și când nu ești în apropiere de Dunăre, chiar locul pe unde curge acest fluviu mare nu se observă. Ai crede că Mirocii sunt legați fără întrerupere de restul Carpaților și că tot acest întreg e aproape un șes. Pe coama lătită a culmilor care se ridică mai toate la aceeași înălțime, poți merge ore întregi fără urcări și coborâri.

Însă numai pe coamă, fiindcă văile – și aici se arată al doilea caracter morfologic al regiunii – deși întotdeauna, dacă privești în secțiune transversală, în partea lor superioară încep largi cu maluri foarte teșite, uneori la mijlocul albiei se adâncesc deodată ascuțit, săpându-și patul în stânca subsistentă (cazul tipic văzut e la Dupliana, unde partea superioară a văii rămâne ca o terasă prin mijlocul căreia se adâncește un fâgaș cu râpe atât de repezi încât nu a putut fi folosit nici de sat, nici de drum. Atât satul cât și drumul sunt sus pe terasă). Adeseori

⁴¹ Em. de Martonne, *Evolution morphologique des Alpes de Transylvanie*, Paris, 1907, p. 124.

⁴² Id., *Traité de géographie physique*, Paris, 1909, p. 437.

vâlceaua se îngustează atât de mult încât formează „chei” (Recița, Reca, Slatina, Vratna) și aceasta uneori (Recița, Reca) chiar în apropiere de Dunăre, unde pâraiele încep a sălta mai repede, pe albie de stâncă, ca și cum aici panta râului ar avea un fel de treaptă care accelerează curgerea⁴³ și în același timp aproape nu îngăduie depunerea de aluviuni. Activitatea apelor curgătoare e atât de mare încât mai toate râurile au caracter de torrente a căror înrâmurare spre munte crește văzând cu ochii.

Marele sat Iabucovăț e amenințat actualmente de râpe care înaintează spre el în fiecare an. Pe alocuri, drumurile sunt aproape inaccesibile, fiindcă terase vechi, desgrădinate, umplu căile de bolovani colțuroși pe care căruțele abia pot înainta (drumul Iabucovăț-Geanova).

Netezimea culmilor, cu toate că roca subsistentă arată cutări intense, a dus la concluzia că atât în Miroci cât și în Munții Mehedinților relieful de altădată, accidentat, a fost ros și ținutul transformat într-o *peneplenă* care e destul de veche (descompunerea chimică a rocilor foarte adâncă) și pe care odată au răstăcit râuri domoale (aluviuni pe altitudini însemnate). Evoluția nu s-a oprit aici însă. Relieful obosit al culmilor, actualmente e viguros sculptat de râuri repezi, cu văi înguste, cu chei numeroase. Deci regiunea rocilor vechi din Craina [Krajina] e o *peneplenă* întinerită⁴⁴.

Ținutul aluviunilor are o morfologie analogă. Așezate în terase (*cerdacuri* cum le numesc românii din ținut), aceste aluviuni sunt urmele unor vechi niveluri ale Dunării și, prin netezimea suprafeței lor – pe care uneori se adună ape stagnante – băltsină (băltină) – continuă aspectul monoton al ținutului muntos.

⁴³ Pe Reca, aproape de vărsarea ei în Dunăre, s-au putut construi trei mori, una după alta, pe o distanță de 500 m.

⁴⁴ *Em. de Martonne, Rech. sur l'évol. des Alpes de Transylv., p. 124.*

Pe hărți cu curbele de nivel se poate observa însă o ușoară înclinare a teraselor spre S-E, ceea ce avea poate importanță pentru problema Dunării. Încep a se schița la Sâp și au cea mai mare dezvoltare unde Dunărea le-a cruțat mai mult (Țăribășe). Aici se observă trei rânduri de terase, dintre care cea superioară e cea mai înclinată, afară de malul actual, care pe alocuri are și el aspect de *cerdac* și care deci ar fi ultima terasă a Dunării⁴⁵.

Nu pretutindeni s-au păstrat însă aceste terase. Dunărea în șerpuirile sale mai accentuate aici decât oriunde în pământul românesc, a ros parte din ele. La Palanca, Dunărea se alătură de regiunea rocilor vechi și terasa rămâne numai ca o fâșie îngustă, înaltă, adevărat *cerdac* de pe care privește ascuns între grădini satul Cupužiștea. Același lucru, desigur, s-a întâmplat și la Negotin unde terasele lipsesc. Actuala câmpie a Negotinului trebuie să fi fost pentru Dunăre un ținut de rătăcire care geologic vorbind a fost părăsit de curând.

Dealurile se termină brusc, parcă ar fi fost retezate. Ținutul, foarte jos, e acoperit de bălți întinse, mai ales lângă dealuri unde altitudinea e mai mică decât aiurea, ca și cum un cot de râu ar fi adâncit aici mai mult. Râurile care coboară din munte își pierd albia și rătăcesc nehotărâte pe câmpii, printre trestişuri. Chiar Timocul începe a face insule și își îngăduie a lăsa brațe moarte. Că ținutul e părăsit de curând, o dovedesc locurile mai înălțate rămase în câmpia Negotinului (Praova, Raduievaț, Sârbo-Vlah, Bucovcea) care sunt niște *grădiști* crâmpie izolate din vechile terase ale Dunării, pe care acum vântul le roade și le acoperă de nisipuri zburătoare.

⁴⁵ Aici e vorba de terasele care prin întinderea lor prezintă o importanță antropogeografică. Totalitatea etajelor de terase, unele numai crâmpie cu totul neînsemnate, ar fi de opt, după I. Cvijić (*Entwicklungsgeschichtliche Karte des Eisernen, Tores-Gotha Perthes*, 1908).

Un alt loc interesant din acest punct de vedere este la Cladova [Kladovo]. Aici din sus de oraș până la satul Vârbița mică, ținutul înalt de terase se depărtează de Dunăre într-un arc larg. Rămâne singură prispa actuală a Dunării care și ea stă aproape izolată ca un ostrov, fiindcă atât la V de Cladova [Kladovo], cât și la Vârbița terenul se coboară așa de mult, că în timpuri de creștere a Dunării apele năvălesc din amândouă părțile, iar spre Vârbița ajung de se unesc cu balta Costolului care se întinde până lângă Cladova [Kladovo]. Solul acestei grădiști e în mare parte „năsipiște” spulberată de vânt și așternută în dâmburi pe coasta Țăribașei. Aceste nisipuri sunt cauza care va întrerupe cu totul comunicația, chiar temporară, între Dunăre și balta Costolului. Căci înainte comunicația a fost continuă după spusa țăranilor bătrâni: „Tata știa când se legau șăcele de pluta de colo, din balta Costolului”. Lucrul nu ar merita deosebită atenție dacă în dreptul acesta n-ar fi ruinele podului lui Traian. Dacă ținutul Costolului e un vechi ostrov, asupra construirii podului tocmai în punctul acesta se poate lua în seamă tradiția populară existentă la românii din marginea Dunării, că Traian „cu soru-sa” ca să poată zidi podul, a abătut din apele Dunării prin balta Costolului. Când a fost gata lucrarea și s-a dat drumul pe albia veche, s-a rupt podul și a trebuit să fie zidit a doua oară. Aici se mai poate pune întrebarea dacă existența acestei legende cu Traian are vreo valoare și asupra statorniciei elementului românesc în ținutul Crainei.

Cauza care a întinerit peneplena a influențat și terasele. Acestea încep a se năruși pretutindeni. Râuri care abia scapă din cheile munților și vor să-și răsfire aluviunile pe suprafața lină a teraselor sunt atrase de nivelul adâncit al Dunării și, după un timp de curs domol, intră în adevărate canionuri, „văiugi”, care despică mai pretutindeni terasele. Faptul nedeplinei racordări între cursul superior și inferior al râului dovedește o repetată scădere a nivelului de bază dintre care ultima e destul de recentă.

Mai e o serie de fenomene care aduce variație în monotonia ținutului. Acestea se află în regiunea înaltă a Mirocilor. Întinderea destul de mare a ținutului calcaros, asemenea nivelul de bază atât de apropiat și de adânc (circa 450 m), față cu suprafața care primește ploile, au făcut ca regiunea să fie puternic influențată. Fenomenele carstice capătă o mare dezvoltare. Regiunea nefiind cercetată personal, aici se va da materialul rezultat din spusele țăranilor și din cercetarea hărților⁴⁶. Țăranii vorbesc de „Cazane pe culmi”, de „Apele albe”, de Bigărul de unde „apa iese ca un râu din stâncă”, de Pânuri (Ponoare?), de „peșteri”, „urlători”. Harta (1/75.000 St. Maj. Sârb) arată peste 70 doline mici și 22 adevărate bazine de prăbușire, pe fundul cărora curg la lumina zilei, uneori pe o lungime de 5 km, râuri care primesc mulți afluenți, fac câteva cotituri apoi dispar dintr-odată. E de observat că adâncimea depresiunilor, după cum arată harta, nu pare a fi mai mare de 100 m așa că patul pe care curg apele din aceste depresiuni s-ar afla cu cel puțin 200 m mai sus, ceea ce poate da o idee de energica circulație subterană ce trebuie să se stabilească până când aceste râuri să ajungă în Dunăre. Privind harta, afară de unele ciudățenii, explicabile într-o astfel de regiune, ai impresia unui râu cu direcția S-N desfăcut în crâmpoie, care începe din apropiere de satul Miroci și se poate urmări destul de bine până la o anumită distanță. Impresia aceasta e întărită și de relieful ținutului, o platformă minunat păstrată, cu marginile dinspre

⁴⁶ O localitate carstică văzută în Craina [Krajina] este M-rea Vratna, ținut care seamănă mult cu cel de la schitul Ialomicioarei (Bucegi). Chei înguste, pereți verticali de stâncă albă în care se deschid peșteri, mici cascade care adâncesc în patul de piatră căldări rotunde, un pârau întreg apărând de sub stâncă, și mai ales – notă care întregeste caracterul romantic al ținutului și care atrage pe unii excursioniști – deasupra văii râului, brățări colosale de stâncă, mai multe la rând, cu deschideri enorme, ca niște urme ultime rămase din prăbușirea bolții unei vechi peșteri uriașe, față de care „le fameux pont naturel de Ponoare” (Martonne, *Evol.*, p. 127) înseamnă foarte puțin lucru.

apus și răsărit înălțate în chip de albie înclinată spre N și având deschiderea spre ostrovul Ogradina: adevărat mic bazin de râu. Menționez faptul, neștiindu-l pomenit aiurea, fiindcă poate să aibă oarecare legătură cu problema Dunării (cf. curioasa vale paralelă de la Dubova, pe celălalt mal al Dunării).

Dunărea taie marginea acestui ținut carstic. Fluviul, deși acum cu unele caractere de apă de munte, căpătase din sus de Milanovaș un curs regulat. Cum intră în regiunea carstică a Crainei, această regularitate se tulbură. Malurile, devenite pereți verticali găuriți de peșteri, se apropie mai mult decât oriunde în defileu până la 170 m ca din loc în loc să dea naștere la largiri neașteptate ale suprafeței de apă (Dubova, Mraconia, Ogradina), largiri care corespund cu mari adâncimi ale fundului (în Cazan 53 m, sub nivelul cel mai scăzut al apei). Aceste caractere au dus la presupunerea că la străpungerea defileului au avut o mare importanță și fenomenele carstice ale regiunii.

Și după Orșova, unde apele Cemei, repezi și capricioase, răsfiră un puternic con de pietrișuri, *Dunărea* rămâne mereu o apă de munte cu multe „bucuri” (izvorăre a apelor din fund) și „scafă” (vârtejuri care trag la fund). Astfel ocolește grădinile și urmele de cetate ale ostrovului Ada-Calé, până când întâlnește „*cununa de piatră*” a Gherdapului, unde în timp de ape mari, „când vine *năboiul, pouodul*” e o fierbere neconținută, iar „când apa e sfârșită, aproape poți trece cu piciorul”. După ce iese din Gherdap sau „Poarta fierului” *Dunărea* începe a se liniști. Apar ostroave mai numeroase, „întinsuri unde apa e mai prundă”, deși tot i-au mai rămas din caracterele sale de apă repede: (curge printre adevărate râpe de torent pe marginea cărora în partea Serbiei se schițează terase, pe maluri depune numai pietriș până spre Râtcova, iarna nu îngheață, „poartă cel mult *șantă* (sloiuri) de gheață”. De la Cladova [Kladovo] dispar înălțimile și *Dunărea*, cale de apă ușor de trecut, fiindcă nu a început încă a-și forma luncă, își desfășoară șerpuirile viguroase printre ținuturile de terase, mai monotone ca regiunea muntoasă, dar mai fertile și mai populate. Sate mari se înșiră lângă malul

apei, pe ultima terasă, din temelia căreia adesea țâșnesc zeci de izvoare (Râtcova). Numai pe alocuri vânturile „din țară”, Gorniacul și Coșava, care în România au prefăcut un întreg ținut aluvionar într-o regiune de dune, aruncă nisipul și pe malul drept, alcătuind „năsipiști”, „năsipuri” destul de întinse, care îngroapă drumurile și viile locuitorilor.

Pentru întregirea icoanei geografice a ținutului e de amintit că regiunea de înălțimi mari face parte din Șumadia (sârb.: codrul de *stejar*) care cuprindea o mare parte a Serbiei nordice⁴⁷. Astăzi mai peste tot pământul e despădurit, ceea ce face ca acțiunea distructivă a ploilor și a râurilor să fie și mai puternică. Bătrânele păduri deodată sunt reduse la un adevărat *maquis* (cecăriș) care uneori nici nu-și poate întinde săraca îmbrăcăminte peste multele râpi și „cârșii” pietroase, printre care rătăcesc turme de capre. La acest caracter mediteran se adaugă *nucul* crescut în stare naturală și făcând adesea pădurici (Urovița.)⁴⁸. Nu rar se întâlnește *smochinul* crescut de pripas și prin grădinile țăranilor care îl cunosc și îl numesc astfel (Trece și dincolo de Dunăre-Cerneți). Asemenea *liliacul*, în stare naturală, a făcut ca două localități pe dealurile de la V de Negotin să poarte numele acestei plante. Trebuie adăugat părul sălbatic, în foarte mare cantitate, amintind de numele vechii Dardanii, care se întindea spre S. Muntele mai păstrează încă *tisa* (existând și în toponimie: „Tisa padina” lângă Știrbaț⁴⁹, iar poala dealului „moșmolul”. *Pinul* și *jneapănul* nu sunt cunoscuți. Regiunea teraselor, afară de multele grădini de poame, e caracterizată prin mulțimea viilor, („Mai toți avem vii”), a căror cultură se face rațional în jurul Negotinului.

Ca *animale*, *urși* nu mai există. Asemenea „cerbi și ciute”, „căpruși și căprioare”. Însă „odată au fost mulți; îi gonia

⁴⁷ I. Mallat, *La Serbie contemporaine*, Paris, 1902, p. 31, vol. I.

⁴⁸ Cf. Mallat, *op. cit.*, p. 30: „Principalement dans la vallée du Timok on trouve le noyer en si grande abondance que la culture de cet arbre pourrait y devenir le service d'une utile exploitation”.

⁴⁹ Harta Statului Major Sârb, 1 / 75.000.

cânii în Dunăre. Iarna mâncam numai carne de căprioară” (Sâp). *Vidra* trăiește lângă apa Dunării cea plină de *pești* (care se află mai mulți decât oriunde la Gherdap). Ca animale domestice *caprele* în număr mult mai mare ca oile, caracterizează înălțimile acoperite cu tufe, iar *porcii* și *vacile* „câmpul”.

De menționat, ca interes antropogeografic, este „musca din gianțul de la Babacia” (colț de stâncă ieșind din Dunăre în primele cazane).

Poporul o localizează aici și povestește despre ea legenda că Iovan Iorgovan urmărind un „șerpe” a izbutit să-i taie coada tocmai când intra în peștera de la Babacia. „Ala” (balaurul) l-a amenințat: Mă tai tu, dar eu dau musca să-ți omoare calul. Iovan a răspuns: Dar eu dau fumul să omoare musca. Ca interes geografic, am putut culege de la țărani următoarele: Musca e ceva mai mare ca cea de vin. Se arată cum dă în căldură, în aprilie, și ține vreo două luni, apucând astfel timpul muncii câmpului. Iese „pe şu’ pământ, în cocoloașe și zboară multe pe fața apei. Când bate Coșava (vânt de E) se îneacă atât de multe că se face Dunărea neagră. Vântul acesta o mână până la Belgrad. Înspre miazăzi, Gorniacul o mână până dincolo de Timoc. (În Oltenia înaintează prin ținutul dealurilor până la Vâlcea.) Înțepătura ei omoară vita. De aceea vitele sunt ținute în fum și numai noaptea ies la mâncare. Când omul trebuie să muncească la câmp, unge vita cu catran și numai așa poate munci.

*
* *

Paralel cu multe din aceste note care dau fizionomia geografică particulară a regiunii, aşezarea omenească prezintă anume coincidenţe pe care nu le cred lipsite de interes antropogeografic.

Ca situaţie, întreg ţinutul muntos între Carpaţi şi Balcani e un ţinut de *legătură*. Aici, arcul carpato-balcanic are înălţimea cea mai scăzută şi aici se apropie mai mult două unităţi geografice însemnate pentru circulaţia popoarelor: Câmpia Română şi stepa Ungariei. Această situaţie desigur a contribuit să atragă pe aici diferite curente de neamuri. Chiar aşa însă, pentru populaţia care înainta dinspre S, ca şi pentru cea venită din unităţile geografice ale Alföldului sau ale Câmpiei Române, întreg acest ţinut muntos, cu ramificaţii încurcate, cu văi impracticabile, a fost un obstacol care nu se putea ocoli mai lesnicios decât în două feluri: pe valea Moravei şi a Timocului şi foarte puţin prin defileul atât de îngust al Dunării. De aceea drumurile de circulaţie intensă în lumea veche erau cel de pe valea Moravei şi drumul care lua în lung valea Timocului⁵⁰ unde, pe timpul romanilor şi mai ales al Imperiului Bizantin, cetăţile se ţineau şir. Pe când drumul Moravei poate fi socotit excentric pentru regiunea de care ne ocupăm, drumul Timocului ne interesează mai de aproape. Pe aici, cu toate clisurile, a fost locul de infiltrare spre V şi S al populaţiilor ajunse până în marginea de apus a Câmpiei Române. La trecerea prin acest loc în Peninsula Balcanică, contribuia şi faptul că în această parte Dunărea nu mai are luncă, iar malurile sale sunt identice ca înălţime, căci câmpia Timocului, până spre Vidin, e un crâmpei al Câmpiei Române pe care Dunărea îl trece peninsulei Balcanice. Urma unei mişcări mai vii de neamuri a rămas şi azi în hărţile etnografice, fiindcă pe această vale a Timocului, între satele româneşti au pătruns mai adânc decât oriunde spre E sate sârbeşti (până în jurul Negotinului), precum, probabil tot pe ea, au putut înainta

⁵⁰ Cf. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911, p. 8.

până în mijlocul așezărilor sârbești din jurul Socobaniei, centre destul de însemnate de bulgari.

Deci mișcările popoarelor străine au lăsat neatins muntele, care a putut rămâne populației care avea nevoie de munte: păstorii. Aceștia puteau veni, pe culmi sau dinspre S sau dinspre N. Cercetări ulterioare vor dovedi dacă au înaintat și cât au înaintat păstorii din S, cărora li se puneă în curmeziș drumul Timocului, una din cauzele care, prin faptul că era cale de invazie străină, a influențat la ruperea comunicației între păstorii Carpaților și Balcanilor. E sigur însă, prin dovezi de limbă și etnografice, că atât în dreapta cât și în stânga Dunării, în regiunea muntoasă populația e aceeași: păstori bănățeni, „ungureni”.

Această cucerire e explicabilă întâi prin faptul că, după cum am văzut, muntele e identic de-o parte și de alta a Dunării. Apoi trecerea de pe un mal pe altul se poate spune că e mai ușoară decât trecerea în lungul defileului, fiind înlesnită prin văi de râuri cu deschideri în care s-au putut aduna sate și chiar orașele (Dobra, Bârzasca, D. Milanovaț, Golubinie, Ogradina, Orșova etc.).

Asemenea, faptul că acest ținut înaintază ca o pană între Banat și Oltenia, poate explica în parte de ce aici s-a putut menține până azi o puternică populație românească, populație care aiurea în peninsula balcanică a putut fi asimilată. Regiunea a fost alimentată neconținut cu români atât din Oltenia cât și Banat. Această dublă alimentare iese bine în evidență în ținutul Crainei de care ne ocupăm, unde „ungurenii” păstori au ocupat tot muntele și unde pe marginea șeasă a Dunării multe sate au fost până de curând mărite prin olteni veniți de peste Dunăre (Văiuța, Bârloaga, Praova etc.).

Se pare însă că în șes e vorba numai de o împrăștiere a unor elemente autohtone. Lucrul se vede prin caractere particulare de limbă și etnice, mai ales de port, care nu apar nici la bănățeni, nici la olteni. Chiar locuitorii au conștiința amestecului. Ei nu-și zic *țereni* cum zic celor din România, ci

mistrițoi, oameni de amestec. Numirea nu pare dată unui amestec numai de olteni și ungureni. Aceștia din urmă probabil nu au intrat în formarea populației de *mistrițoi* decât într-o cantitate minimă. Pretutindeni, după câte știu, populația ungurenească a coborât, ca așezare statornică, spre „țară”, așa că granița între ungureni și români nu corespunde cu granița țărilor, ci mai mult cu limita dintre munte și dealuri. Pretutindeni însă, afară de câteva cazuri, fuziunea se face greu și caracterele deosebitoare sunt păstrate cu îndărătnicie, chiar când satul a fost cu totul izolat, ca în Bărăgan și Dobrogea. Acest caracter foarte conservator îl au și ungurenii din Craina [Krajina]. Satele așezate în regiunea de contact a câmpenilor și muntenilor sunt despărțite, etnic vorbind, în două părți bine distincte, a căror populație nu se amestecă (Iabucovăț). Rămâne că *mistrițoi*ii sunt un amestec din olteni și mai puțin bănățeni, care totuși au intrat în amestec mai ales în partea de N, unde circulația pe marginea Dunării a ușurat fuziunea, cu o populație autohtonă sau venită dinspre S, sau cu acestea amândouă. Cineva trebuie să fi locuit ținutul acesta cu destul de bogate izvoare de trai. Că au venit locuitori și dinspre S și au înaintat mult spre N, până în timpuri recente, o dovedește faptul că pe terasele de deasupra Costolului – deci chiar în fața Severinului – a existat până nu de mult un sat, Osoina, cu români „veniți din „fundoaie”, „din Bugărie”, având un port cu totul deosebit de al băștinașilor. Satul, din pricina atracției Dunării și din pricina plecării turcilor din ținut, a fost părăsit și s-a risipit cu încetul, cum s-a risipit și individualitatea etnică a locuitorilor lui. Din aceste note iese constatarea curat antropogeografică: Craina [Krajina], ținutul de *margine* și de legătură, între alte mai mari unități geografice, este în același timp și un ținut de amestec al populației.

Harta geologică poate și ea contribui la lămurirea așezărilor omenești în Craina [Krajina]. În acest sens e interesant de observat că fâșia calcaroasă e lipsită de sate, deși

ultitudinea ar putea îngădui o astfel de aşezare. Țărnăgorii (muntenegrenii) aduși nu de mult în ținut și care și-au alcătuit pe înălțimi un sat Petrovoselo, sau cum îi mai zic românii, Petrosel, inconștient au respectat harta geologică, și satul lor nu înaintează mai mult de capătul limbii cristaline care pătrunde în Craina [Krajina] pe Ada-Calé. Alt sat, acesta românesc vechi, Mirociu, și el a evitat carstul și se află aşezat tocmai în capătul de S al regiunii carstice.

Mai interesantă este aşezarea satelor dinspre E. Aici se pot observa două rânduri de sate: un rând lângă Dunăre și altul în interior format din sate ascunse pe văile râurilor. Ca să pătrunzi la ele dinspre Dunăre trebuie să treci prin chei foarte înguste și adesea repetate, chei făcute de râuri la trecerea lor prin fâșia cristalină și neogenă care mărginește centrul mezozoic al Mirocilor. Urcând pe valea sălbatică, adesea impracticabilă a unui astfel de râu, călătorul are impresia că pătrunde din ce în ce mai mult în pustiul muntelui și deodată, spre uimirea lui, vede că valea se lărgeste și din mijlocul grădinilor apar acoperișurile de șindrilă ale caselor. Deci, fâșia de roci cristaline și neogene care prin prezența ei a determinat formarea de chei a fost folosită de locuitori ca un fel de pavăză spre Dunăre, de unde întotdeauna veneau nenorocirile sub forma de incursiuni ale păgânilor⁵¹. În acest ținut sunt satele cu cele mai multe urme de vechime, sate rămase în cea mai mare parte sărace și puțin locuite.

Restul satelor dinspre E sunt aşezate obișnuit la malul Dunării sau în terenul aluvionar și rodnic al teraselor, putându-se astfel bucura și de darurile fluviului și de ale pământului. În această regiune unde „pe vremea turcului erau bordeie în pământ” (cf. satul Bordeie), sunt acum satele cele mai mari și mai bogate ale Crainei [Krajinei].

Din punct de vedere morfologic am arătat că în ținutul muntos culmile sunt în realitate niște câmpii înalte și de o

⁵¹ „Milionii (o familie) au bătut parul întâi, fugiți de la câmp. Aci era loc stângas, nu s-a putut băga turcu” (Reca).

înălțime mediocră (300-400 m). În legătură cu aceasta, o primă constatare de făcut e că drumurile, în cea mai mare parte fug de văi și urmează culmile domoale (V. harta Stului Major Sârb 1 / 75.000). Totuși, sate nu există pe aceste câmpii înalte, afară de al țarnăgorilor (populație străină de ținut) și al mirocilor.

E de menționat că mirocii vin așezați tocmai pe culme, parcă pândind din două părți cursul Dunării și drumurile Porecicăi și al Palangăi. În trecut satul era vestit pentru haiducii lui, iar azi călătorii se feresc să înnopteze în el.

Există însă altă formație interesantă pentru antropogeografie: satul înghesuit pe vâlcea – în vreo lărgire locală ca la Slatina sau la confluențe de râuri ca la Recița – are colonii pe culmile din jur, așa încât împrejurimile pe care stau răspândite „moșiile” sunt presărate cu o mulțime de sălașe, la distanțe uneori destul de mari unele de altele.

La *sălaș* omul are casa lui pentru *fâmelie* și pentru *stoaică* (vite). Aici își îngrijește de vite și își face semănăturile. Rămâne uneori tot timpul anului la sălaș, deși poate avea casă și în sat. Unii coboară în sat numai rar, în zile de sărbătoare, la *svecină* (veselie) sau când trebuie să plătească *purezul* (birul). „Stau la sălaș și merg în sat cân' mă caută sudu' (vătășelul)”. (Om din Plamna). Muntele are și multe stâne care uneori sunt numite tot sălașe, lucru care dovedește și mai bine rudenia între aceste două feluri de așezări. La stână însă, obișnuit, ciobanul sau păcurarul nu stă cu familia și grija lui e numai pentru turmă, care niciodată nu atinge proporția celor din Carpați și e formată din multe capre și puține oi.

Deci, satele muntelui au o formă mixtă: o parte a lor e îngrămădită pe vâlcea, iar alta risipită pe înălțimile din jur.

„În Petrosel sunt și ungureni, dar răsprânziți de sat. Numa zăce fâmelii în sat. În Țârmaica 200 căși, restul la sălașe... mai mult la sălașe”. În Recă: „Sunt 70 căși porezăști (de bir), răsprânjite încă pe-atâtea” Povârșca: „La noi cântă cocoșu mai mult pe sus decât pe vale” etc.

Când călătorești prin ținuturile acestea ești curios, impresionat de viața neobișnuită a înălțimilor, deși sălbăticia văii pe care ai venit dinspre Dunăre, vale năvălită de tufe, cu drum zbuciumat, mergând mai mult prin albia râului, te-ar face să crezi că numai singurătatea stăpânește cuprinsul. Pe alocuri, sălașele, care obișnuit sunt risipite, se mai îndesesc (pe drumul Vratnei într-un loc s-au acumulat vreo opt sălașe; pe drumul Uroviței tot așa). Parcă ar fi un început de sat viitor, o formă primitivă a cătunului împrăștiat.

De această așezare *statornică și familială* pe înălțimi e legat un alt fapt geografic: *curăturile*. „Curătură e cân' sapi cu sapa-n crâng”, când despădurești, ca să faci loc de arat. Mai toate culmile Crainei [Krajinei] sunt pline de curături și de multe ori se întâmplă să vezi muntele cu coastele împădurite și cu vârfurile goale, acoperite de semănături și chiar de vie, îndeletnicire care poate să fie în ținuturile acestea foarte veche: „Mai tot natu (omul) își are părcelul (bucata, petecul) lui de vie”⁵².

E de menționat predilecția, observată de mulți⁵³, pe care o are populația românească a munților pentru forma *răspândită* a satului (comună în toți munții locuiți de români) și pentru *locuirea pe înălțimi*.⁵⁴ În Craina [Krajina] apar ambele caractere

⁵² Cf. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* vol. I, p. 152. Vlahii din peninsula Balcanică, amintiți în sec. 14 ca *posesori de vie*.

⁵³ V. și T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, p. 146, 147, 264-268. Aici se arată observările în același sens ale lui C. Jireček și ale Dr. I. Cvijić, care numește tipul de sate împrăștiate: *stari-vlaški tip*. Tot pomenind de cuvântul *katun* (cătun) spune: „Acest nume e străin, verosimil al populației găsite și din aceasta se vede deja că *felul acesta de așezare* (dar poate și *felul ocupării cu păstoritul*) *n-a fost de la început slav*” (apud Filipescu, p. 147).

⁵⁴ Mai ales la românii macedoneni (v. Filipescu, p. 146). Pentru trecut v. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, vol. I, p. 148-158. E de amintit în special, pentru asemănarea cu așezările românești din Serbia, cele „Zwolf Dörfer oder kleinere Ansiedelungen und etliche Berggruper” care au existat până la răpirea Bucovinei.

și ele sunt asociate și cu forma comună de sat de vale. Acest fel de așezare poate să aibă o importanță deosebită, dacă e o formație intermediară de așezare păstorească agricolă moștenită din timpuri mai vechi. Forma aceasta ar putea fi și nouă, repetând un fenomen vechi de viață popular, înlesnită de condiții geografice prielnice și pricinuită tot de un fenomen geografic: înmulțirea populației. Sunt însă date după care se pare că în Craina [Krajina] a existat și *mai de mult* o așezare omenească destul de însemnată pe înălțimi.

„A fost satu’ de bătrânețe mai în deal, nici nu știu... gata moșii miei știu di ce a fost vreme aia” (Slatina); „Șaina e o vale mică unde, sus, a fost un sat odată din bătrâni. Oamenii se ziceau șineni” (Cladoșița). „Unde a fost târla se zice târla bătrână și a fost sat de bătrânețe” (Stâna Ciocoiu); „Da’ Panuri a fost șleau (drum) de bătrânețe”. În munte o culme se cheamă „Cracu Bisericii”. Din Harta Statului Major Sârb 1 / 75.000, culeg următoarele numiri, toate în munți: *Valea Satului* (селски) între *Sâp* și *Cladoșița*; azi nu e niciun sat (poate aici era vechea *Țaina*); *Bordeli* la E de Mosna, *Bordeșița* la S de Vratna, *Bordei* la S de Palanca, și acestea pe dealuri, *Catunle* deasupra *Cupazăștei*, acum nu e nimic; *Grădiște* lângă Popovița; *Orașie* (?) la N. de Ciubra; Culmea *Slava* (715 m) la N.E. de Țamaica⁵⁵; *Velica Slava* deasupra Sâpului; *Morminte* (vârf) la V de Mosna; *Zbeg*⁵⁶ deasupra Topolniței (pe Porecica). *Corilova* loc de curătură cu sălașe pe munte la S de Tăchia, pe hărțile vechi e însemnată ca sat. (*Harte von dem Konigreich Serbien*, von F. Müller, 1808. Biblioth. reg. Berlin⁵⁷).

Locuitorii făceau cu securea curături (lazuri, runcuri) și se coborau foarte rar pe văi. Sus aveau hrană pentru turme și semănăturile le dădeau o recoltă suficientă pentru nevoile lor (p. 150-151).

⁵⁵ Slavă – la sârbi și la românii din Serbia, înseamnă bălci făcut cu prilejul hramului unui sfânt.

⁵⁶ Zbeg – loc unde se adună la glumă și la joc „tinerișurile”.

⁵⁷ Mai e de notat din aceeași hartă numirea de Săliște, care apare de patru ori în munte, destul de departe de satele văilor. La câmp, afară de satul Osoina pomenit, harta înregistrează de trei ori numirea de Săliște.

Tot prin o așezare mai veche pe înălțimi se poate explica un fapt geografic mult mai complicat și care, luat izolat, ar părea curios: bălciurile (nedeile, slavele, rugile) pe înălțimi. Obiceiul e în Banat și cu numirea de *Slava*, dată unei culmi pare a fi și în Craina [Krajina], cu toate că notele noastre nu au în această privință informații directe. O rugă cunoscută însă bine și de românii din Craina [Krajina] este „la crucea la sf. Pătru” deasupra satului „Gura Văii”. Aici, pe culme, se adună locuitorii „din mai multe sate și fac slujbă, apoi petrecere”. (Cu acest prilej se leagă multe căsătorii.) Obiceiul bălciului pe înălțimi pustii există pe alocuri, după câte mi s-a spus, și în țară și în cazul acesta el poate să fie una din ultimele urme ale unui fel de așezare foarte veche, urmă care s-a mai putut menține fiind asociată cu nota religioasă a hramului unui sfânt.

Persistența până azi a acestui fel de așezare pe înălțimi⁵⁸, e explicabilă pe lângă condițiile geografice atât de prielnice fenomenului și prin împrejurările istorice ale ținutului. Aici a fost până în secolul trecut directă stăpânire turcească, a

⁵⁸ Pentru persistența unei vechi așezări pe culme în Craina [Krajina] și Banat se pot aduce ca sprijin cuvintele marelui geograf Marsili care la 1696 s-a coborât pe Dunăre până la Rusciuc. El afirmă existența populației românești pe malurile Dunării începând *a Ramis montis Aemi a Carpati* – adică o situație etnografică identică cu cea de azi – îi aude vorbind (*corruptoque nomine Ruminest vocant; & Lingua ipsorum, corrupta Latina, aut Itala Lingua est*, p. 27), și aude de la ei numiri de localități pe malul sârbesc (Portetza, Banul, Palankutza, Deez (Dăeți?) p. 22-23). Cu această cunoștință despre populația românească din munții străbătuți de Dunăre, iată cum caracterizează el pe români în genere: „*Li (Valachi) Danubii ripas accolere incipiunt, quae fiunt a Ramis montis Aemi & Carpati, nec amant vivere in planitiebus*”, iar mai departe: „*Montes colunt libenter ob inveteratum usum... Callida & sagax eorum indoles, rusticis exercitiis dedita & praecipue studio propogandi armenta, ipsisque adest quaedam modica urbanitas, & subrustica comitas, qua al Hungris & Rascianis differunt*” (*Danubius pannonico-mysicus...* ab Aloyso Ferd. Com. Marsili-Hagae Comitum-Amst. MDCCXXVI. Tom. I, p. 27).

„neprietenului”, cu centrul Tăchia-Orșova, odată raiă. Locuitorii satelor, mai ales de lângă Dunăre, au păstrat încă foarte vie amintirea acestei epoci de robie.

Adesea îi aduceau în turme *până la Mare* (care apare des în cântecele lor populare), ca de aici să-i puie să tragă la edec vasele în susul apei; satele de câmp munceau pentru o răsplată minimă grădinile și semănăturile turcești; fetele umblau cu fețele mânjite cu cărbune ca să nu atragă atenția stăpânilor sau călătorilor musulmani; în vremuri de incursiuni, dinspre Vidin sau dinspre Tăchia și Cladova [Kladovo], se întâmplau măceluri a sate întregi, unii săteni ca să scape se ascundeau în gropi.

Indiferent însă de orice explicație, forma mixtă a satului, locuirea actuală a familiei pe înălțimi pline de multe amintiri ale unei locuiri trecute, culmile cu vârfuri despădurite și având atâtea curături, brăzdate de atâtea drumuri, precum și adunările pe înălțimi sub formă de slave și rugi rămân ca note distinctive pentru partea muntoasă a regiunii de care ne ocupăm. Aceste note nu se pot explica numai antropogeografic, dar desigur felul de alcătuire al ținutului a favorizat persistența acestui fel particular de așezare.

Trecând la regiunea teraselor și la marginea Dunării, prima constatare de făcut, coincidând cu schimbarea reliefului, este dispariția formei mixte a satelor⁵⁹. Acestea sunt în genere mari și mai adunate decât ale muntelui, ca multe din satele noastre de câmp. Le străbat mai multe uliți cotite, înguste, care se adună într-o „răspânțecă”, în mijlocul satului. Un *șanț* ocolește gospodăriile din marginea satului. Pământul scos din șanț e trecut în partea curții, ca un fel de val și dâlma aceasta acoperită cu mărăcini sau plantată cu salcâmi. Mai toate satele de câmp au și ocol, loc circular ocolind satul și lăsat pentru

⁵⁹ Ca o influență a reliefului asupra așezării omenești, se poate socoti și faptul că în câmpia Negotinului, satele s-au alcătuit pe crâmpiele de terase lăsate de Dunăre (Praova, Raduevaț, Sârbo-Vlah, Bucovce).

pășunatul vitelor și pentru porci (*văcăramă* și *porcăramă*). E închis și el cu același fel de șanțuri și are poartă păzită spre țarină. După aceasta încep câmpurile cu semănături sau vii, din mijlocul cărora, ici-colo, răsare câte o troiță cu icoana ștearsă de ploii și cu *astrucământul* (acoperișul, streășina) plecat de vânturi.

Aceste sate au avut existența cea mai zbuciumată. Sub stăpânirea necondiționată a turcului, ele nu puteau nici să prospere, nici să se risipească. Devastate, arse, trebuia să se refacă din nou, fiindcă altfel ar fi lipsit stăpânului brațele de muncă. De aceea, urme vechi, mai ales în clădire, nu se găsesc. A rămas însă urma stăpânului decodată în câteva poduri arcate, în cișmelele frumoase, care se înșiră mai ales de-a lungul Dunării, unde terasele dau drumul apelor adunate în aluviunile lor. Aceste cișmele în forma unor căsuțe de piatră trunic încheiată, proporții armonioase și uneori chenare gingașe de flori sunt lucrate cu toată grija și iubirea pe care o puneau la clădirea fântânilor acest popor oriental, venit din ținuturi însetate, pentru care apa e aproape sfântă. Aceste căsuțe de apă au făcut ca ținutul să păstreze pentru fântână cuvântul turcesc *hunar*.

Aceste note de antropogeografie se pot completa ținându-se seama și de un alt element geografic esențial al ținutului: *Dunărea* cu trecătoarea Porții „Fierului”. Dunărea, acest fluviu împărătesc care ocolește de trei părți cu multe cotituri pământul Crainei e de așteptat să înrăurească și așezările omenești din cauza puternicei sale individualități geografice. Prima influență o arată harta; 19 sate mari, dintre care trei orașele (Techia [Tekja], Cladova [Kladovo], Palanca), sunt atrase de fluviu și se înșiră în lanț de la Tăchia până la Raduevaț. Lucrul e explicabil având în vedere în primul rând că Dunărea e *un izvor de hrană* și în al doilea rând că un fluviu atât de mare a fost întotdeauna *o cale comercială*.

Păstorul, oricât de îndărătnic, nu putea lăsa nefolosit lângă el acest mijloc de hrană și de aceea, chiar în defileu, pe amândouă malurile apei unde s-a nimerit un loc mai șes, s-a alcătuit un sat, care se îndeasă cum poate între fluviu și munte. Viața omenească

aici e sub strânsa dependență a acestor două individualități geografice: locuitorii sunt ciobani și pescari. În casa pescarului de lângă malul apei se pregătește carnea de capră pentru pastramă și se usucă pieile de oaie (Sâp), iar ciobanii pe înălțimi mănâncă din linguri pe care sunt sculptați pești (stâna Ciocoiu) și își vorbesc cu expresii pescărești: „o pun pe prund” (anul ăsta iese bine). Firește, o caracteristică similară au satele câmpului așezate lângă Dunăre: locuitorii sunt *agricultori și pescari*⁶⁰.

Ca drum de comerț, Dunărea în timpurile vechi a folosit economic locuitorilor prin faptul că înaintarea corăbiilor în susul apei se făcea cu greu în această parte unde cursul e repede și periculos la trecerea „Porții fierului”. De aceea, corăbierii erau nevoiți să tocmească oameni care să tragă, ei sau cu boii lor la edec șeicile⁶¹. Aceasta a făcut ca satele de lângă Poarta Sâp și Techia [Tekja], să prospere îndeosebi. De la săparea noului canal amândouă au decăzut și bătrânii povestesc cu părere de rău de vremea de belșug de odată. Această circulație de bogății ispita pe locuitori, mai ales pe ai muntelui. Haiduci care hoțeau caravanele (uneori cu cămile) sau călătorii de pe Dunăre, nu erau rari. Ținutul e plin de legende, de cântece populare și de numiri referitoare la haiduci (mai vestit a fost Pătru Oțu), care ar fi îngropat prin munți multe comori⁶². Acestea

⁶⁰ Pentru influența pe care a avut-o Dunărea, e de menționat cum se povestește facerea lumii: „A dântăilea zi, a făcut Dumnezeu lumina ce vedem... A de cincelea zi a făcut pește în Dunăre. A de-a șaselea zi, a făcut lemne, vulpii și iepurii, toate jivotinele...” etc. (Costol).

⁶¹ Se plătea de om 4-5 lei. „Aici se vârsa chesa (punga) cu pol a negustorului... Câte șeici nu s-a înecat!”

⁶² O legendă caracteristică pentru faptul cum a fost izbită imaginația populară de îngustimea Dunării în Cazane: în vremea de demult hoți mulți făcuseră aici o punte. I-a urmărit potera. Arâm-Bașa (căpetenia hoților) a zis: „Treceți voi până mai țin eu piept.” Au trecut hoții cu bogățiile și au rupt puntea în urmă. Arâm-Bașa atunci s-a priponit în băț și a sărit dincolo: „Decât să mă prăpădiți voi pe mine, mai bine eu pe voi.” Și i-a omorât.

sunt considerațiile pe care le sugerează Craina [Krajina] Serbiei, așezarea omenească privită comparativ cu împrejurimile geografice.

Cercetarea de față nu a căutat să înfățișeze aceste date decât ca niște coincidențe, care trebuiesc luate în seamă, fiindcă ele nu par accidentale.

În orice caz, când e vorba de cercetări asupra felului cum se înfățișează un popor, ca în cazul de față, împrejurările geografice nu pot fi înlăturate, deoarece ele de multe ori sunt cauze care, prin faptul că înlesnesc sau împiedică anume îndeletniciri, determină într-un anume sens aspectul unei populații.

Și în afară de aceasta, chiar dacă cercetările antropo-geografice nu pot da încă rezultate generale sigure – lucru cu care în starea actuală puține științe concrete se pot fâli – astfel de cercetări pot procura, în special pentru etnografie și mai cu seamă pentru etnografia popoarelor puțin înaintate ca civilizație, un cadru și o directivă mai precise de studii, precum și o deschidere de probleme, care sunt un ajutor nesperat pentru o știință în mare parte aflată încă în epoca de acumulare haotică a materialului.

G. Giuglea

ROMÂNII DIN SERBIA⁶³

Vechime. Stratificări etnice

Seminarul de geografie întreprinde de câțeva vreme, în fiecare an excursii nu numai cu membrii săi obligatorii, ci și cu cei ieșiți din universitate, licențiați și profesori. Astfel se întreține firul interesului științific de la cei care pleacă la cei care rămân. Și, dacă de la cei care au plecat, după ce au prins ceva din metoda unei științe, cei ce se pregătesc încă pot învăța ceva, nu e mai puțin adevărat că, păstrând legăturile cu universitatea, poți prinde mereu nu numai cunoștințe noi, dar mai ales noi perspective de cercetare.

Astfel, în vara anului 1909, făcând o excursie de-a lungul Dunării, de la Giurgiu la Vidin, căutam, profesor și elevi, să ne dăm seama, între altele, de vechimea elementului românesc care trăiește în sud, de-a lungul marelui fluviu. Acest element se întinde tot mai mult spre sud, cu cât înaintezi spre locul de obârșie al neamului nostru, care e linia Severin-Orșova-Belgrad cu ținutul din sud și nordul Dunării. Se observă acest fapt, dacă urmărești unele hărți etnografice, începând din valea Timocului spre apus până în valea Moravei, în Serbia. Știam până acum despre această populație românească atât cât se știa de toată lumea de la noi. Informații fugitive se puteau lua din o mică cercetare a unui sârb⁶⁴, sau din cercetările dialectale ale d-lui Weigand⁶⁵, care în călătoriile sale a vizitat și câteva sate românești din Serbia.

⁶³ Publicată în *Anuar de Geografie și Antropogeografie*, an. II, 1911-1912, București, 1912.

⁶⁴ Кроз наше Румуње (*Între românii noștri*) de T. Georgević, Belgrad, 1906.

⁶⁵ *Die Rumänischen Dialekte der Kleinen Valachei, Serbiens und Bulgariens*, Leipzig, 1900.

Din asemenea cunoștințe nu putea să se învedereze toată importanța pentru cercetări științifice a românilor de acolo. Privite însă lucrurile mai de aproape, chestiunea aceasta ia o înfățișare nouă, plină de interes.

Căci, din multe puncte de vedere, ținutul dintre Hațeg, confluența Tisei și a Oltului, se înfățișează ca o unitate geografică prelungită și la sud de Dunăre: aceiași munți, aceleași „măgurele”, aceeași climă, aceeași vegetație, aceleași animale, aceeași populație. Pentru neamul românesc, pomenit în mase în sudul Dunării încă din vremea țărilor sârbi, șirul acesta de munți care leagă lanțul carpatic de cel balcanic, iese în relief ca un fel de „ținut de tranziție” între românii din cuprinsul Carpaților și aromânii care, ca păstori, au roit până de curând aproape pe toate culmile Peninsulei Balcanice. Se prezenta deci o serioasă probabilitate să găsim, cercetând acest ținut, veriga de legătură mai veche între cele două ramuri, de nord și sud, ale poporului nostru.

Aceste preocupări dintr-o excursie, în care voiam numai să facem un fel de „recunoașteri” asupra regiunilor care ne-ar sugera anume probleme de cercetat, ne-au îndemnat să mergem doi colegi în ținutul de care e vorba.

Planul a fost să întreprindem o investigație lingvistică-geografică, care duce, credem, la rezultatul etnografic de a cunoaște cu mijloace mai complexe ființa unui popor. Am voit să studiem pământ, așezări omenești, port, obiceiuri etc., precum și în ce chip se reflectă toate acestea în limbă⁶⁶, având bineînțeles fiecare din noi în deosebită privire partea care este mai accesibilă pregătirii sale speciale. Se înțelege că pe lângă acestea n-am uitat că trebuie luat în vedere și ceea ce ar putea oferi istoria.

Materialul întreg pe care l-am cules îl vom folosi la un studiu mai întins, pentru care sperăm să putem cerceta și restul teritoriului pe unde vor fi locuind români în sudul Dunării.

⁶⁶ Sperăm că astfel de cercetări vor fi întreprinse pe toată întinderea teritoriului locuit de români.

În călătoria din vara trecută am vizitat 30 de sate, căutând să avem, din fiecare, răspunsuri la întrebările ce formasem așa ca să putem avea elemente necesare, caracteristice pentru cât mai multe puncte ce le impune un studiu etnografic.

Aici mă voi ocupa mai mult de chestiunea vechimii românilor din Craina [Krajina], căutând să justific prin toponimie concluzia la care am ajuns.

Când e vorba de o populație, după ce îi arăți întinderea, trebuie să te ocupi imediat de vechimea ei. Acesta este punctul cel mai greu, în starea în care se află la noi aceste studii.

Punctul de razim, în lipsă de documente, rămâne mai ales toponimia. E știut că, după cum când se naște omul tot așa când se formează un sat nou sau se ocupă un pământ care n-a mai fost locuit, înainte de toate trebuie să li se dea un nume. În aceste documente unde se găsesc numirile toponimice se poate citi uneori timpul când au fost date precum și neamul care le-a dat. Câte greutăți întâmpină cineva în aceste cercetări o spune mai lămurit lipsa de studii de la noi, întrucât trebuie să ne folosim ca îndrumare de ceea ce a dat Miklosich pentru toponimia slavă.

Din privirea asupra numirilor de pe harta Crainei reiese că toponima e în mare parte, ca și în nordul Dunării, compusă din forme slave. Astfel avem *Vârbița*⁶⁷ (slav. *vrbița* „sălcioară”), *Povârșcu* (slav. *Podvrška*), care înseamnă „satul de sub vârf”, fiindcă se află lângă un deal ce domină prin înălțimea lui împrejurimile: *Glămia Povârșcii*, „Glămie” se întâlnește și în documentele noastre vechi de prin Mehedinți și Gorj, cu înțelesul de deal.

Sunt apoi numiri care numai ca cuvinte sunt slave, dar existând și în limba noastră, ele trebuiesc socotite mai curând ca fiind date de români. Astfel sunt Reca, sat lângă un pârâu, care se mai numește aici și *recă* (slav. *reka* „fluviu”); *Slatina* care de asemenea mai există în unele părți, în graiul viu, cu înțelesul de *noroi*.

⁶⁷ Numirile de care va fi vorba mai jos, în harta făcută de G. Vâlsan

Sunt și numiri curat românești: *Văiuga* (sat), care e un derivat din *vale* (ca „buturugă” din „butură”) și era curent în limba veche⁶⁸; astăzi numai în unele regiuni dialectale mai există. Numirea e dată deci după locul în care e așezat satul. Tot așa sunt: *Sămuni* (înseamnă locul, lespezile de piatră pe care se dă sare la vite), sălaș pe dealurile de lângă Povarșca; *Cerët* (loc cu cer); *Arțar*, *Periș* (loc cu peri, care sunt presărați pretutindeni în Craina [Krajina]) în apropiere de Geanova etc. Mai ales numiri de „sălașe” sunt multe românești, ceea ce arată că au fost întemeiate mai mult de populația românească. Acest fel de așezământ este caracteristic pentru locuitorii de munte și dealuri unde, neavând destul loc lângă sat, își întemeiază mici târle mai departe de sat. Acolo își țin vitele și fac și agricultură în „curături”.

Nu mă pot ocupa aici de toată toponimia, pentru care iarăși am căutat să luăm date la fața locului, întrucât numai așa ne putem da seama de pronunțarea corectă a numelor. Pe hărți, mai ales cele făcute în limbi străine, numirile sunt de cele mai multe ori greșite⁶⁹.

Voi mai adăuga totuși două numiri care sunt importante pentru aflarea vechimii⁷⁰ românilor de aici. Acestea sunt

⁶⁸ Într-un document (Acad. Rom., pach. CXXXVI. 104) *hotarnic* găsim: „...pe deasupra unei *vălugi* ce vine de la o fântână...”, iar mai departe i se zice *vâlcea*. Deci a însemnat „vâlcea cu apă” „pârâias”.

⁶⁹ Chiar dl Weigand, deși filolog, se lasă indus în eroare de hărți și scrie între altele *Cecerac* pentru Džegerați (= Degerați)!

⁷⁰ În privința aceasta comp. colecția d-lui Picot, *Chants populaires des Roumains de la Serbie* (Paris, 1889), care nu sunt culese de d-sa. Autorul crede că sunt veniți în s. XVIII din Oltenia și Banat, bazându-se pe numele de „țărani” și „ungureni”. Vede, pe lângă aceștia, și locuitori mai vechi, pentru că în *Cernareca* nu există cele două denumiri.

D. Iorga, în darea de seamă asupra acestei colecții de balade, aprobă că emigrarea, după unele indicii din balade, a trebuit să se întâmple pe la sfârșitul s. XVIII și mai adaugă: Sau *poate locuitorii* dintre Timoc-Morava, alcătuiau legături între românii din Dacia Traiană și cei din Macedonia...” (Arhiva din Iași, II, p. 368-399). D. Weigand (*op.cit.* p. 19)

Corhova și *Geanova* (sate), cum le pronunță românii. Pe hărți sunt transcrise: Corhovo, Džeanjevo.

Cea dintâi e *Corbu* cu sufixul slav (sârbo-bulgar) *-ova*. *Corbu* se întâlnește des și în nordul Dunării ca nume de sate, munți, dealuri etc., ceea ce de altfel e foarte natural, întrucât această pasăre e una din cele mai numeroase în părțile noastre.

Numele celălalt trebuie explicat mai de aproape. Că nu e de origine străină rezultă din faptul că nu se întâlnește în nicio limbă balcanică ceva apropiat. În limba noastră însă *Geană*, care stă la baza acestei forme, e una din numirile care se referă la forme de teren, la dealuri, munți, maluri de râuri⁷¹ etc. Poporul numește părțile unui deal sau munte după cele asemănătoare ale corpului omenesc: cap, sprânceană, buză, picior etc. *Antropomorfisme* de acestea se întâlnesc pretutindeni în toponimia noastră. Astfel, pentru a nu cita decât din cele care se apropie mai mult de cazul nostru, întâlnim: *Buza* (loc. în Mehedinți), *Buza Piscului* (deal în Vâlcea), *Capul Dealului, Piscului* etc., *Sprâncenata* (sat sub malul Oltului, jud. Olt), care înseamnă sat așezat pe sprânceană de mal; *Frunțile* (cătun în Gorj) și a.

În cazul nostru înțelegem *Geană* de deal, pe care s-a așezat satul și de aici s-a zis satul *Geana* (cf. mai sus *Buza* și *Frunțile*). În macedo-română cu care această populație de care ne ocupăm are unele puncte comune, *dzeană* (= dacorom. *geană*) are tocmai înțelesul de „deal mic”. Așa a fost la început numirea românească. A venit apoi o populație sârbo-bulgară care a adăugat sufixul slav și i-a zis *Geanova*, un fel de genitiv

nu admite asemenea punct de vedere, deși spune că a fost posibilă o legătură ca cea amintită. Ceea ce credem noi în această chestiune se vede mai departe în text.

⁷¹ Între alte regiuni și în Oltenia (Dolj), cu care se aseamănă limba românilor din Craina [Krajina], se zice – după comunicarea d-șoarei C. Bălăcioiu – „pe *geana* dealului”.

în care am înțelege complet „satul Geanei”. E același caz ca în forme ungurești cum e *Cernățalu* (Satul Cernatului), iar românește simplu *Cernatu* (comit. Brașov) și alte multe cazuri care arată că venind populația ungurească peste una românească a mai adăugat un „falu” (= sat) pe lângă vechiul nume românesc.

În Craina [Krajina] e cazul instructiv al numirii unui sat nou (înființat de muntenegreni, „țarnăgorii”) care în graiul românesc se numește *Petrovo selo* (satul lui Petru). Cu vremea poate să dispară „selo” precum de la o vreme nu s-a mai pronunțat nici la cazurile noastre. S-a zis adică „Corbovo selo” (satul) *Corbului*, sau numai s-a subînțeles „selo” și pe urmă numai simplu *Corbovo*, iar de români *Corbova*⁷², astăzi Corboăa (cu – v – prefăcut în – ă – în hiat). Această stratificare de element slav peste cel românesc nu se observă numai aici, în regiunea mică a Crainei, ci și spre nord, peste Dunăre, în toponimia jud. Mehedinți, Olt – și tot așa în Banat, de care însă nu ne putem ocupa aici.

Și în acest caz nu cităm decât numirile românești care au primit același sufix slav pomenit mai sus, pentru că numai acestea dovedesc în mod absolut evident procesul lingvistic-etnic de care ne ocupăm. Astfel sunt: *Cucuiova* (vârf în jud. Mehedinți) care a fost înainte, fără sufixul slav, *Cucuiu*⁷³ (adică pisc sau vârf în formă de căciulă: lat. **Cucullius*, din *cucullus*) și *Cireșova*⁷⁴ (sat, jud. Olt). Pe lângă acestea de mai mare importanță este *Vârciorova*, care într-un document slav din sec. XVI e atestată sub forma „*Vârfciorova*”⁷⁵. Această interesantă

⁷² În fața lui, în Dunăre, e ostrovul Corbova, sau „Ostrovul Corbului”, care are aceeași explicație.

⁷³ Comp. și *Căciulata* din un mai vechi *Cuciulata*, adică deal sau sat de pe un deal în formă de „căciulă” (ca formațiune lingvistică comp. Sprâncenata).

⁷⁴ Cf. și *Anuarul de Geografie*, I, p. 51.

⁷⁵ Forma aceasta mi-a fost comunicată de d. Nedioglu, subdirectorul Arhivelor Statului, fără însă a-mi putea da relații asupra anului și n-rului sub care e înregistrat amintitul document, încât personal n-am putut

fază intermediară ne duce la forma primitivă a acestei numiri, care nu poate fi alta decât *Vârfcior*⁷⁶ (din vârful > vârfucior. Comp. căruț > cărucior, măsuță > mescioară, ușiță > ușcioară: porșor < porcușor, târșor < târgușor etc., care arată și cum cade o consoană între alte două).

Pe toată întinderea pe care sunt aceste localități a trebuit să se întindă o populație slavă care, deși dispărută astăzi, a lăsat această interesantă urmă în toponimia noastră.

Când s-a putut întâmpla o emigrare de populație slavă, care nu putea fi decât sârbo-bulgară din sud, ne va lămuri cazul toponimic din urmă. Numele *Vârciorova* este atestat, cât am putut urmări eu, în documente latinești din Ungaria din veacul XV. Astfel în un doc. din 1447 (Hurmuzaki, II, Nr. DCVIII), e dat sub forma *Worchorwa* (Vorcior(o)va), în altul din 1448 (cf. tot Hurmuzaki) e vorba de niște nobili români din *Worchorowa*, care e nclarea corectă în litere latine a formei, cum o pronunțăm și noi: Vârciorova. Adaug că – *f* – din „Vârfciorova”, dacă există în document această formă, putea fi redat într-un document slav, dar nu putea fi prins de un scriitor latin, a cărui ureche era străină de limba română. În documente din anii următori se întâlnește acest nume de mai multe ori. Să pornim deci numai de la acești ani, ca să nu ne folosim decât de date sigure în explicările ce urmează, deși numirea noastră a putut exista și mai înainte sub forma atestată mai sus.

Înainte de toate rezultă că populația slavă ca să se întărească și să poată lăsa acea urmă – sufixul *-ova* (ovo) – în toponimie, a avut nevoie de oarecare vreme, cel puțin 70-80 ani, timpul cât trebuie ca să devină statornică, strâns legată de

să-l văd. Totuși, chiar și fără aceste date, caracterul românesc al numirii se vede precis din terminația diminutivală – *ciôr*. Iar pentru noi aici mai important ca orice este existența unui element românesc în această numire, care a suferit apoi o influență slavă.

⁷⁶ Ca diminutiv, în toponimie, care astăzi nu mai e posibil comp. Roșița (diminutiv din „Roșia”) în jud. Mehedinți ș. a.

pământ, măcar o generație a celor emigrați. În felul acesta ne ducem dincolo în s. XIV când a trebuit să existe, cel mai târziu, numirea în forma românească *Vârfciuru* (Vârf(u)cioru). Dacă socotim apoi că adaosul sufixului slav la numiri răspândite pe o întindere destul de mare (Craina [Krajina], Olt, Mehedinți, Banat), are același caracter, mai rezultă următoarele: că fenomenul a trebuit să se întâmple în același timp și că a trebuit să vină o populație numeroasă – în mase chiar – ca să poată lăsa aceeași urmă pe o întindere așa de mare. Dacă venea răzleață, izolată și la timpuri deosebite, sau dădea numai numiri noi pentru așezări noi sau primea numirile vechi ale așezărilor deja existente. În primele momente, necunoscând decât limba lor, slavii așezați în localitățile citate, le-au pronunțat așa cum erau în limba românească. A trebuit apoi ca elementul românesc al acelor localități să rămână în minoritate, pentru ca să se slavizeze și să se impună numirea slavizată¹⁷. Elementul slav mai târziu n-a putut rezista prea mult și a dispărut în masa cea mare a populației românești, lăsând numai numirile oarecum răsbotezate de ei. Și fiindcă una din aceste numiri (Vârciorova) atestată în s. XV, ne duce să vedem migrarea pomenită, cel mai apropiat în s. XIV, să vedem dacă se putea întâmpla atunci.

În acest veac sunt în adevăr evenimente care au putut determina o mișcare în populațiile balcanice. Cauza au fost turcii care, prin cuceririle lor repezi, îngroziseră întreaga creștinătate.

După moartea lui Ștefan Dușan al Serbiei, se întinde stăpânirea turcească până la Dunăre. Au urmat cunoscutele lupte, în care cele trei popoare vecine, bulgarii, românii, sârbii, au luat de mai multe ori parte comună. Pentru regiunea de care

¹⁷ Astfel s-a întâmplat, ca să mă refer la un caz citat, cu numele satelor din care se compun Săcelele, cele 7 sate din comit. Brașov: *Satulung* s-a tradus în ung. *Hosszufalu*, Cernatu s-a maghiarizat: *Csernátfalú*, Băciu (satul lui Băciu) a devenit *Bácsfalú*. Forma din urmă s-a impus apoi prin preponderența elementului unguresc, încât astăzi și românii îi zic așa. Acest proces îl înțeleg întâmplat în popor, iar nu ca ceva nou, oficial.

ne ocupăm aici, s-a dat în aceste vremuri o luptă deosebită, între bulgari și turci pe de-o parte și unguri ajutați de români pe de alta (1366). Vidinul cu toată partea occidentală, ce fusese bulgărească, era atunci sub unguri⁷⁸ care opun câțva timp rezistență turcilor, care ajutau pe Șişman al Bulgariei să cucerească acea regiune.

În curând însă, prin lupta cea mare de la Kosovo (1389), turcii pun stăpânire definitivă peste Peninsula Balcanică. Aceste zguduiri, care se cunosc îndeobște, suferite mai ales de populația slavă din sud, erau de natură a produce o mișcare înăuntrul acesteia. O înaintare a unui element slav spre nord, până peste Dunăre, pe întinderea ce ne-o indică toponimia mai sus menționată, apare deci foarte firească în aceste vremuri. Și, cum atestarea în documente din sec. XV a satului Vârciorova ne impune să căutăm semi-slavizarea numirii citate cel mai devreme în veacul anterior, vedem că dăm tocmai atunci de împrejurări istorice priincioase pentru mișcări de populații.

Iată cum se lămurește timpul – pentru cazul nostru cel mai târziu, – când s-a suprapus un strat de populație slavă peste cea românească, lăsând, după dispariția lor, acele urme în toponimie care ne-au înlesnit să vedem timpul când s-a putut întâmpla o asemenea stratificare etnică. Urmele acestui element nou slav sudic se observă cu prisosință în limba și în toponimia județelor din nordul Bulgariei și Serbiei, care ne duc și la timpuri mai apropiate decât cel amintit. De altfel, e lesne de înțeles că înaintări de grupuri răslețe de populație balcanică s-au întâmplat până de curând.

Trebuie să mai adăugăm că tot în s. XIV în care ne-a dus toponimia, în cazul nostru, se întâlnesc și documente sârbești care vorbesc de vlahi în Serbia⁷⁹.

⁷⁸ Acest fapt este interesant, pentru că trebuie pus în legătură cu numirea de „ungureni”, de care se va vorbi mai departe.

⁷⁹ Cf. doc. publ. de Hasdeu în *Arhiva Istorică*, III, p. 85, ș.u De asemenea Hurmuzaki, I, 2, p. 771 ș.u

Dacă mai alăturăm și ce spune d. Weigand⁸⁰ că păstorii macedoromâni înaintează cu turmele lor până la Suha Planina, aproape de Zaiciar⁸¹ [Zajčar], până unde se întind românii din Serbia în sud, se lămurește legătura între daco și macedoromâni, între care cei din Serbia au putut fi intermediari. Când studiul limbii și al altor părți din ființa lor vor arăta punctele comune cu macedoromânii, fără ca acestea să se întâlnească și în nordul Dunării, atunci chestiunea aceasta va fi pe deplin rezolvată. Dar despre astea nu se poate vorbi aici⁸².

* * *

Fiindcă în legătură cu vechimea și originea românilor din Serbia s-au adus în discuție și numirile ce le au aceștia după diferitele regiuni, trebuie să le luăm în discuție, ca să vedem ce valoare au pentru chestiunea noastră.

Numirea de *ungureni* ce se dă unei părți din românii Crainei și celor ce se întind – în Vest – spre Morava, nu e numaidecât o dovadă că sunt veniți de curând din Ungaria. Ca și limba lor și această numire arată mai curând că – precum astăzi etnic – tot astfel altădată politic a ținut de masa cea mare a populației românești, care este astăzi sub stăpânirea ungurească. Se știe adică că o parte din nord a Bulgariei și Serbiei, de la Vidin spre apus, a ținut în s. XIV de unguri. Numirea de *ungureni* apare

⁸⁰ *op. cit.* p. 19.

⁸¹ Întinderea până spre macedo-români a românilor din Serbia o arată și numirile care derivă din *vlah* și care se întâlnesc împrejurul Nișului. După acestea se va putea reconstrui fâșia de legătură de care e vorba. Numirile acestea pot fi văzute și pe hărți cu scara 1 : 200.000. – și nota despre atestarea românilor din Serbia, în s. XVII, la Marsigli.

⁸² Citez numai existența formei *cavtă*, în care *u* a evoluat la *v*. Același proces este și în macedorom. *cafiă* (*caută*). – Cf. și cele spuse în privința acestei legături, în partea întâi a studiului nostru.

astfel ca o urmă a vechii situații politice⁸³, iar ulterior a fost menținută mereu prin continuă migrare de noi elemente ungurenești, care, potrivit poziției geografice, înaintază și astăzi tocmai în regiunea unde găsim numirea.

Că o populație păstrează numele teritoriului din care a făcut odată parte se poate vedea din numirea de *vlășcenii* ce se dă locuitorilor din un colț al jud. Dâmbovița care odată făcea parte din jud. Vlașca⁸⁴. Tot aici trebuie amintit faptul că în *Tăchiiu* numai locuitorii de pe o singură uliță sunt considerați ca *ungureni*, deși satul cade în regiunea cu românii care se cred a li veniți din Banat. Deci în însuși cuprinsul așa-zisilor „ungureni” se face o deosebire între locuitorii vechi și cei noi, veniți de curând din Ungaria, care fac să persiste astfel numirea respectivă. Iată de ce cred că nu poate servi ca argument pentru susținerea venirii acestor români dintru început din Ungaria. Ei se mai numesc de altfel și *munteni*.

Numirea de *țărani* care în Craina [Krajina] există alături de cea de *mărginini* (=cei de la margine, dinspre Dunăre) e și mai ușoară de explicat. Numirea aceasta se dă în unele părți, ca și aici, locuitorilor de la șes, plugarilor, spre deosebire de munteni, cum se numesc pretutindeni locuitorii de la munte⁸⁵. În Bucovina, care geografic se aseamănă întrucâtva cu Craina [Krajina] Serbiei, există aceste două numiri cu aceeași semnificație. În ambele regiuni trecerea de la munte la șes e foarte repede, iar șesul e foarte puțin. Și într-o parte și în alta cei ce se ocupă cu agricultura în foarte puțin depărtatul șes numit *Țară*⁸⁶ – se cheamă *țărani*, iar cei de sus de la munte *munteni*. Deci nici aici n-au dreptate cei ce cred că numirea de *țărani* ar indica originea acestora din Țara Românească.

⁸³ Regiunea aceasta a mai fost sub stăpânirea austriacă după pacea de la Passarowitz, dar numai 21 ani (1713-1739), încât aceasta n-a putut da naștere numirii de „ungureni”, ci numai a întărit-o pe cea veche.

⁸⁴ V. studiul *Județul Dâmbovița* al diacon. N. M. Popescu.

⁸⁵ Vezi și articolul d-lui Pușchilă, în *Anuar*, p. 182.

⁸⁶ Cf. și revista *Transilvania*, II, 1911, p. 144.

Emigrarea de la nord la sud peste Dunăre a fost totdeauna și se observă și astăzi. Același fenomen se observă întocmai de-a lungul Carpaților și a altor granițe. Dar, precum am spus, numirea nu poate sta în legătură cu emigrarea, ci cu caracterul ținutului în care locuiesc *țărani* din Craina [Krajina].

O graniță precisă nu se poate fixa între aceste două curente, fiindcă se întâmplă un amestec continuu între ele. Astfel, un argument însemnat de înaintarea populației cu limbă de caracter bănățenesc dinspre vest înspre Dunăre ca un exemplu al amestecului amintit este numele arborelui *giugastru*. L-am înregistrat cu acest fonetism în satul Reca, care e așezat într-o vale, de unde interesul îi duce pe români cu salașele mai mult spre munteni, dar are ieșire imediată la Dunăre. După fonetismul graiului de aici trebuia să sune *jugastru* (cu *j*). A rămas însă cu fonetismul populației care l-a importat dinspre vest și care nu-l putea pronunța altfel decât așa cum sună acolo unde crește acest arbore⁸⁷.

D. Weigand l-a cules tot în forma *giugastru* în *Povârșca* (regiune de marginiți) fără a-l putea explica⁸⁸ fiindcă nu s-a gândit la faptul geografic amintit mai sus.

Iată cum se poate vedea și infiltrarea de elemente din o parte în alta.

Cu toată fuziunea de elemente ce se produce acolo unde două populații se ating, totuși o graniță se poate trage tocmai pe acolo pe unde se produce acest fenomen. În cazul nostru, granița sau mai bine zis linia de fuziune merge astfel: Techia [Tekja], Sâp, Reca, Vratna, Iabucovaț și apoi se pierde spre

⁸⁷ Comp. – în legătură cu aceasta – cum deduce *Schrader* (*Die Indogermanen*, Leipzig, 1911) din existența numelui de pește *țipar* (?) la popoarele germanice, că acestea au locuit și pe lângă Marea Neagră, în care trăiește acest pește. Cuvântul este deci și el un fenomen etnografic când îl studiezi după întinderea geografică a lui.

⁸⁸ „Nicht zu erklären vermag ich *džugastru* (cit. *giugastru*)... trotz *žug*, *žoi*, *žur* etc.

Miroci și Plamna, care sunt ultimele puncte de unde am putut culege date. În unele puncte e mai puternic un curent. În Vratna, de exemplu, cel din vest, iar în altele celălalt. Așa este Iabucovăț.

Afară de acestea trebuie amintită numirea de *mîștrîtoî*⁸⁹, care există pe ambele maluri ale Dunării, în regiunea aceasta. Aceștia sunt cei care fac căsătorii mixte: un tânăr din Serbia ia o fată de peste Dunăre sau viceversa. Tot așa se numesc și copiii lor. Avem deci în această numire ideea de „amestecați”, fenomen care se întâmplă totdeauna de-a lungul granițelor, dar în nicio parte, după cât știm, nu e legat de o numire specială ca aici. Aceasta arată vechimea noțiunii de graniță ce a existat între românii de pe malurile Dunării, dar în același timp și amestecul continuu ce a trebuit să se întâmple între populațiile de pe un țărm și celălalt. Faptul de altfel întărește și mai mult ceea ce spuneam mai sus despre *țărani*.

Ideea că sunt sub stăpânirea sârbească face ca de multe ori acești români să se numească și „sârbi”, înțelegând prin asta „supuși, cetățeni sârbi”. De aceea trebuie să întrebăm pe țăranul cu care convorbești ce limbă mai știe, ce limbă a învățat de copil, pentru ca să ajungi, încetul cu încetul, să afli și să declare singur că e român. Îți va spune atunci că de la „muica” *rumânește* a învățat, dar că el e sârb, iar limba lor *rumânească* e „proastă” nu e ca cea din Vlașca (sau *România*).

Acest fapt ne arată cât de atenți trebuie să fim în asemenea cercetări. Ne mai dă de bănuț că numirile din autorii vechi despre popoarele ce locuiau în țărilor noastre, stăpânite odată de bulgari, unguri etc., au putut să fie date în chipul arătat mai sus, aplicându-se numele stăpânitorilor și la supușii de altă limbă.

Din cele discutate cu privire la vechimea românilor din Serbia reiese că aceștia au asimilat o parte mare de slavi (sârbo-bulgari). Aceasta s-a văzut mai ales din toponimie.

⁸⁹ Cuvântul e derivat din *mîștrîtoî* (mai vechi **mîștrîtoî*), care e latinul *misticus*, „né d'une race mélangée” (e atestat cu acest înțeles în Hieronymus). Corespunde francezului *métis*.

Dar jertfele acestei lupte de asimilare sunt mulțimea de slavisme nou intrate în graiul românesc, socotind numai după cele ce am constatat în Craina [Krajina].

De aici înainte situația se va schimba. Nu vor mai fi în luptă numai puterile proprii ale celor două popoare, ci sârbii vor fi ajutați și de forța pe care o dă statul. Românii vor rămâne pe un nivel tot mai jos, pentru că nu vor putea lupta mai departe, decât tot cu vechea armă a rezistenței de rasă care oricât de puternică ar fi, cu greu va mai putea rezista armelor moderne de asimilare: școala și armata. Pentru știință însă, în momentul de față, tocmai această situație este priincioasă. Dintr-un astfel de ținut unde nu s-a scris niciodată un cuvânt românesc, unde influență cărturărească prin limba națională nu există, se pot aduna date mai pure, mai sigure, nu numai de limbă, dar de tot ce e important ca vechime în viața unui popor.

L.T. Boga

ROMÂNII DIN SERBIA⁹⁰

În Serbia, pe țărmul drept al Dunării, pe văile râurilor Timoc, Porecica, Pec, Mlava, Resava și Resavița, precum și pe ramurile munților Golubine, Miroci, Garvan, Starița, Omoli și Belanița se află azi răspândite o mulțime de sate cu o populație exclusiv românească sau pe alocuri amestecată cu sârbi.

Iar în vecinătate, între Morava și Lim, se întinde un întreg ținut bogat în numiri românești, care poartă vie amintirea locuitorilor de neam românesc ce au trăit altădată acolo⁹¹.

Trecând granițele de azi ale statului sârbesc, Bosnia, Herțegovina și Istria sunt încă în mică parte locuite de români. Și Croația și Slavonia au sălășluit altădată o ramură de români⁹². În Muntenegru se păstrează și azi icoana traiului românilor din vremurile trecute. Munții din sudul Peninsulei Balcanice sunt încă plini de turmele păstorilor aromâni.

Pentru lămurirea legăturii între trecut și prezent, pentru cunoașterea deplină a vieții românești, geografia este chemată să aducă o însemnată contribuție⁹³.

Este îndeobște cunoscut cât de numeros era elementul românesc în evul mediu în Peninsula Balcanică. Frisoavele

⁹⁰ Publicat în *Anuar de geografie și antropogeografie*, an II, 1911-1912, București, 1912, cu o schiță în culori și o hartă a întinderii elementului românesc din dreapta Dunării.

⁹¹ Dr. I. Cvijić, *Naselja*, vol. I, p. 143; L. Covacević și L. Iovanović, *Istoria sârpskog naroda*, vol. I, p. 115.

⁹² N. Densușianu, *Macedo-românii din Croația și Slavonia*.

⁹³ Vezi studiile publicate în *Anuar de geografie și antropogeografie*, Anul II, p. 177.

domnitorilor sârbi sunt pline de amănunte cu privire la locurile lor de așezare, uneori chiar la modul lor de trai și organizare.

Se pare că centrul așezării lor era Vilaetul Kosovo, împreună cu părțile sudice ale Serbiei de vest, ajungând până la muntele Rudnic⁹⁴.

Până acum nu s-a putut stabili încă timpul completei asimilări a românilor în masa slavilor. Asimilarea desigur s-a început atunci când românii aceștia, mai mult rătăcitori, au început să se stabilească fie prin satele sârbești, sau își fondau case în regiuni cu sate sârbești.

Cei dintâi au avut o viață mai scurtă, iar ceilalți, rupând legătura cu întreaga masă românească, deși au putut rezista ceva mai multă vreme, a trebuit să se piardă în mijlocul sârbilor, lăsând până azi în numele satelor sau munților amintirea unor așezări românești în acele locuri.

Deocamdată să cercetăm ținutul dintre Porecica, Dunăre și Morava ocupat azi de români⁹⁵. Numele multor sate, azi românești, sunt pomenite în hrisoavele cnezilor sârbi⁹⁶, fără să se facă mențiune de populația care locuia în ele⁹⁷. Cercetătorii sârbi nu atribuie însă o vechime prea mare actualelor sate cu nume vechi, căci cele mai multe – susțin ei – s-au risipit odată cu stabilirea dominației turcești, iar satele actuale s-au fondat abia mai târziu, luând numele satelor vechi⁹⁸.

Epoca ce a urmat după căderea statului sârbesc sub turci constituie pagina cea mai întunecoasă din istoria sârbilor, de aceea și trecutul acestui ținut ne este prea puțin cunoscut.

⁹⁴ Și în partea de răsărit trebuie să fi existat așezări românești, în partea de apus sunt constatați în hrisoavele banilor din Bosnia.

⁹⁵ În lucrarea de față va fi vorba numai de românii cărora li se dă numele generic de „ungureni”.

⁹⁶ Jdrelo, Voșanovaț, Costolaț, Voluia, Osanița, Vrâbovnic, Slatina, Sena, Sfiniari, Gîgrenița, Subsca, Țerova, Bucovic, Cuceaina, Popovți, Uroevo.

⁹⁷ I. Vučić, *Putešestvie po Serbii*, p. 71-73.

⁹⁸ I. Jovanović, *Naselja*, vol. II, p. 283.

Dar mulțimea siliștilor și sbegurilor ne arată că o viață zburcumată a dus populația din aceste ținuturi, că așezările omenești erau foarte puțin statornice și că multe din cele vechi au dispărut pentru ca mai târziu să fie din nou fondate.

Populația se afla într-o continuă mișcare: când se reatrăgea prin desimea codrilor, când venea în câmpie, pentru ca apoi iar să pribegască uneori și peste Dunăre, spre a scăpa de furia prigonitorilor.

Iar din această deasă mișcare a rezultat aspectul atât de variat al populației din acest ținut, care păstrează încă amintirea acelor vremuri de bejenie în tradițiile fondării satelor, în cântece sau legende.

Acestor vremuri de mișcare a populației sârbești atribuie scriitorii sârbi prezența românilor în aceste ținuturi. Asupra timpului așezării românilor în Serbia, unii⁹⁹ scriitori sârbi duc începutul așezării pe la sfârșitul secolului al XV-lea, alții¹⁰⁰ prin secolul al XVII-lea, iar cei mai mulți le atribuie o așezare cu totul recentă. Cu toții însă, observând vecinătatea Ungariei și a Țării Românești cu ținutul unde sunt așezate satele românești, cunoscând și existența printre români a numirilor de *ungureni* și *tereni*, susțin că populația românească din Serbia este venită din Ungaria și Țara Românească¹⁰¹.

Într-adevăr, din cercetarea românilor din Serbia rezultă că au existat două mișcări puternice de imigrație ale elementului românesc: unul în răsărit dinspre Țara Românească¹⁰², altul în apus dinspre Ungaria. O limită exactă între aceste două curențe

⁹⁹ Carić: *Sârbia*, p. 92: pe la anul 1431, principii Pavo și Zmai și despotul Vuc au strămutat vreo 50.000 de locuitori în Banat, aceste ținuturi trebuie să fi rămas cu desăvârșire deșerte. Așa s-a creat posibilitatea stabilirii unei populații străine etc.

¹⁰⁰ Iacșić: *Despre neamurile din Cnezatul Serbiei*, Petersburg 1813, p. 24.

¹⁰¹ Operele citate.

¹⁰² Fotino: *Istoria Daciei*, p. 156: peste 15.000 de locuitori, atât de peste Olh cât și de dincoace au fugit peste Dunăre. Vezi L. T. Boga: *Românii din Macedonia*, p. 25.

este greu de stabilit. La prima vedere s-ar părea că curentul românesc din Ungaria a pătruns adânc spre răsărit. Găsim însă și multe elemente din curentul din Țara Românească, înaintat până în satele cele mai îndepărtate din apus¹⁰³.

În partea de răsărit, țărmul Dunării este împesărit cu o mulțime de sate românești, de la Golubaț [Golubac] până la Techia [Tekja], în timp ce țărmul Dunării stâncos și pe alocurea acoperit cu nisipuri întinse a îndepărtat așezările omenești spre interior, unde abundența pășunilor, bogăția pădurilor ca și fertilitatea câmpiilor au favorizat aceste așezări. Doar la gura vreunui râu ce se varsă în Dunăre găsim grupat câte vreun sat¹⁰⁴, restul țărmului este aproape nelocuit.

Urmărind de-a-proape toponimia, se vede că de la Turia, Duboca și Voluia numirile românești devin mai numeroase; de aici începe viața românească intensă, de aici așezările când se îndesesc în formă de sate, când se împrăștie în formă de sălașe pentru a forma șirul acela prelung de sate românești de-a lungul râurilor Porecica, Pec, Vítovnița.

Până de curând au existat câteva sate românești și dincolo de Morava, însă românii aceștia, îndepărtându-se de masa românească compactă, au fost asimilați de populația sârbească¹⁰⁵.

Cu privire la vechimea așezării românilor din aceste locuri, printre populația românească de aici există azi încă amintirea mai mult sau mai puțin lămurită a timpului de așezare.

„Moșu-meu a venit dȓin Almaj – ne spunea un român din Metovnița – a trecut pe la Tăchia, aiș a fost pustă. Fost-a Măgerie, fost-a Vlașca dȓe acolo-s veniți ai noștri. Aiș n-a fost nima, numa joavine: căprioare, șerbi. Sunt așa.... 600 dȓe ani. Zvezdženeti-s dȓela Cosova”.

¹⁰³ Iovanović, *Naselja*, p. 337; *Glasnic*, vol XVI, p. 197 ș.u.

¹⁰⁴ Bârnița, Dobra, Doni, Milanovaț, Golubine.

¹⁰⁵ *Glasnic*, vol. IV (anul 1852) la p. 230 printre satele românești sunt menționate și *Culici*, *Radinaț* și *Lipe*. În lucrarea sa, *Printre românii noștri*, T. Georgević la p. 6, spune că aceste sate azi sunt sârbești.

Și ceilalți români din satele din jurul Zaicearului știu că-s veniți din „Măgerie” din „Nemție” sau în genere „dže džincolo”.

Sunt însă numeroase cazuri când unele familii își amintesc și numele satului de unde au plecat, iar aceste familii nu sunt cele din urmă așezate în sat¹⁰⁶.

Înainte de a pune în discuție câteva fapte care vor aduce oarecare lumină în chestiunea vechimii românilor din Serbia, să vedem, ca specimen, cum s-a păstrat tradiția formării unui sat românesc, *Ranovaț*, din regiunea Mlavei.

Satul *Ranovaț*¹⁰⁷ înainte vreme era așezat pe locul numit azi Bogatinați. Nu se știe care familii aume formau satul. Se știe numai că din cauza prigonirilor turcești, acele familii au fost nevoite să se coboare în valea râului Vitovnița. Una din aceste familii s-a așezat pe locul numit azi Stanulovați.

Cele dintâi familii venite aici au fost Raițoși, din Caransebeș. Erau în total cinci case. Apoi vin din Vitejevo-Budimirești, iar din Lugoj-Zgărșoși. Puțin după ei mai vin încă alte patru familii¹⁰⁸.

Atunci satul avea aproape 35 de case și turcii lasă pe locuitori în liniște. Nu după mult timp însă, fiind din nou atacați de turci, românii părăsesc satul și unii din ei se duc la locul numit azi Petârje-Pole, iar alții fug în Melnița și Cladurovo.

Cei plecați la Petârje-Pole fondează satul Vișnița, unde mai vin câteva familii noi¹⁰⁹. Atacându-i turcii și aici, românii fug pe muntele Orlevo, bogat în păduri, unde tăind pădurea în interior își fac locuri de așezare și fondează un sat numit Orlevo, unde mai vin și alte familii¹¹⁰.

¹⁰⁶ Se va vedea când va fi vorba de fondarea satului *Ranovaț*.

¹⁰⁷ L. Iovanović, *Naselja*, Vol. II, p. 406.

¹⁰⁸ Taflagonii din Caransebeș, Marconii din Giurgiu, Zarioși din Almaș și Antanazoși din Caransebeș.

¹⁰⁹ Fusoi și Ciocoși din România, Rotundoși și Laloși din Ardeal.

¹¹⁰ Dailoși și Mitaroși din Revasa, Pistroși din Craina [Krajina], Vrecioși din România, Crinuleșche din Tămani și Floranii din Cladurovo.

Aceasta a avut loc pe la începutul secolului al XVIII-lea. Lipsa de apă probabil îi silește să se mute și de aici și să se așeze pe valea râului Vitvonița¹¹¹. Noul sat luă numele Ranovați.

Cu timpul mai vin și alte familii din Ungaria, Craina [Krajina], Cernareca și România, care se așează nu în sat ci în apropiere și astfel satul a luat forma răspândită de azi¹¹².

Tradiția aceasta a formării satului Ranovaț este adevărată și de urmele unor vechi locuri ce se găsesc azi la locurile amintite de tradiție: Stanulovați, Orlevo și pe valea Vitovniței¹¹³.

Din mutarea atât de deasă a locului de așezare a satului Ranovaț ne putem explica mulțimea „siliștilor și sbegurilor de pe întreg cuprinsul teritoriului sârbesc de răsărit¹¹⁴”. Ele sunt așezări mai vechi decât actuala așezare a satului, nu trebuie însă să le atribuim o vechime prea mare.

Existența satului Ranovați este pentru prima oară constatată la anul 1733, când ni se spune că avea 60 de case¹¹⁵. Cercetând topografia hotarului Ranovaț observăm că marile unități geografice poartă numiri sârbești, iar cele mici românești. Așa de pildă este Vitovnița¹¹⁶, râu principal, iar afluenții lui pe dreapta sunt: ogașul Ierc, ogașul Pădurea, ogașul Găina, ogașul Roșul, ogașul Petruș, ogașul Boroga și ogașul Dorop¹¹⁷.

Deocamdată semnalăm numai acest fapt, rămânând ca importanța lui să fie subliniată la cercetarea toponimiei întregului ținut.

¹¹¹ Poporul atribuie această așezare unui voievod sârb.

¹¹² Azi satul are 816 birnici cu 520 case. Trei pătrimi din locuitori trăiesc în sălașe.

¹¹³ Lângă Petârje-Pole, al treilea loc de așezare a satului Ranovați se află un sbeg și alături „arșiaț”. Este probabil ținutul unde românii și-au făcut loc de așezare prin arderea pădurii.

¹¹⁴ Ele sunt tot așa de numeroase și la apus de Morava.

¹¹⁵ *Glasnik*, Vol. LVI, p. 153.

¹¹⁶ Nume cunoscut încă în secolul al XIV-lea.

¹¹⁷ Afluenții din partea stângă sunt: ogașul Mortul, ogașul Florii, Ogașul Mare etc.

Pe calea tradiției s-ar putea stabili, cred, vechimea satelor din întreaga regiune a Mlavei, precum și vechile locuințe ale locuitorilor din aceste sate¹¹⁸.

Când este vorba însă să se stabilească vechimea unei populații răspândită pe o întindere așa de mare, tradiția nu este unicul izvor de informație și cu atât mai puțin poate fi un argument hotărâtor.

Pentru cercetările de asemenea natură este cunoscută importanța toponimiei, a limbii, portului, obiceiurilor și în genere a tuturor manifestărilor sufletești care caracterizează ființa aceluiași popor.

Un scriitor sârb¹¹⁹ pentru a dovedi caracterul sârbesc al ținutului locuit de români, spune că „numele localităților, râurilor, dealurilor și munților cu mici excepții sunt sârbești”.

Într-adevăr satele, afară de câteva¹²⁰, de asemenea întinsele ramuri de munți, râurile mari, toate au numiri sârbești, însă măgurile, pâraele, izvoarele, vâlcelele, în unele locuri nu poartă decât numiri românești.

Din acest punct de vedere hotarele satelor Duboca, Voluia, Maidan Pec [Majdan Pek] și Boletin formează un ținut caracteristic, din cercetarea căruia se vor putea lămurii unele chestiuni în legătură cu vechimea românilor din aceste ținuturi.

Numirile românești aici sunt așa de numeroase, încât întreg acest ținut are un aspect românesc pronunțat.

Însă printre numirile toponimice românești câteva sunt de o însemnătate deosebită, întrucât ele ne vor ajuta la lămurirea chestiunii așezării populației românești în aceste ținuturi. Numirile românești cel mai des întrebuințate în acest

¹¹⁸ L. Iovanović, *Naselja*, Vol.II, p. 303 ș.u: Jdrelo, Stamnița, Vitovnița, Rașanaț, Dubocica, Melnița, Lescovaț, Busur, Vlaoli.

¹¹⁹ Carić, *Sârbia*, p. 92.

¹²⁰ Pârlița, Valencoane (compus din Vale cu âniâni), Terbanovaț, Zlot etc.

ținut sunt: *ogay*¹²¹, *tălvă*¹²², *cioacă*¹²³, *cărșe*¹²⁴, iar în apropiere găsim și numirile *cucă*¹²⁵ și *priod*¹²⁶.

În întreaga toponimie românească ele nu sunt cunoscute decât de ținuturile din Ungaria ocupate de români, iar în România, foarte sporadice de altfel, ele desigur că se datoresc populației românești din Ungaria, care a înaintat până în ținuturile unde se află ele¹²⁷.

Și în Serbia fără îndoială ele trebuiesc atribuite populației românești, care s-a revărsat în acest ținut, venind din Ungaria și ocupând mai ales părțile prielnice pentru păstorit¹²⁸.

Iar dacă cercetăm mai de aproape numirile românești, observăm că multe din ele ne indică originea lor sârbească și romanizarea lor mai târzie ca formă. Astfel numirile sârbești: *Vohuia*¹²⁹ *Golohârde*, *Oreșcovița*, *Bosilcovaț*, *Steniuc*, *Zurcoreca* azi ca formă sunt românești: *Valea Voluia*, *ogașul Golohârde*, *obârșitura Oreșcovița*, *Cracu Bosilcovaț*, *ogașul Steniuc*, *ghiamăna Zurcoreca*.

Găsim de asemenea numiri românești pentru unități geografice mici, împrumutate de la numirile sârbești ale unităților geografice mai mari: *ogașul Jeleznic*, *ghiamăna Broghița*, *ghiamăna Ravna reca*¹³⁰.

¹²¹ Liuba, Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1894. *Așa se zice la noi unui pârau*.

¹²² *Idem*, toate dealurile și munții cu coamă (culme) lungăreață, rotundă.

¹²³ *Idem*, mai multe înălțimi sau dealuri.

¹²⁴ *Idem*, vârfuri stâncoase.

¹²⁵ *Idem*, deal care stă singur între dealuri despărțit prin văi.

¹²⁶ *Idem*, locul de unde se începe drumul stâncos peste un deal. Toate aceste denumiri le găsim răspândite pe întreg teritoriul Serbiei locuit de români.

¹²⁷ *Dicționarul geografic al județului Mehedinți*, p. 211 și p. 282.

¹²⁸ Ținutul a cărui toponimie o cercetăm este păduros și bogat în pășuni.

¹²⁹ Cunoscut în sec. XIV.

¹³⁰ Afluenți ai râurilor: Jeleznic, Cesto-Broghița, Ravna-reca.

De altfel toponimia acestui ținut a păstrat câteva numiri care ne lămuresc pe deplin această chestiune a împrumutului numirilor sârbești.

Numirea cea mai caracteristică în această privință este *Ghiamăna Blizna*, numele unui pârau, afluent al râului Velica Blizna. Împerecherea aceasta a două cuvinte cu același înțeles¹³¹ – unul românesc și altul sârbesc – pe care o găsim la o numire românească a unui pârau din acest ținut ne arată cu prisosință că trebuie să se admită un împrumut, explicarea acestui nume într-alt chip fiind imposibilă.

Trebuie să se admită anume că la numele sârbesc împrumutat de la râul Blizna, s-a adăugat numirea românească *ghiamăna*, care exprimă înfățișarea locală a două pâraie apropiate, și astfel s-a format numele *Ghiamăna Blizna*¹³².

Din cercetarea toponimiei acestui ținut rezultă cu evidență că românii, la venirea lor în aceste ținuturi, au dat peste o populație sârbească rară, care le-a transmis numirile toponimice sârbești.

Aceste numiri parte au fost păstrate, cele mai multe românzate, iar unele schimbate; toate însă azi încă păstrează caracterul populației de la care au fost împrumutate¹³³.

Se pare însă că erau și locuri lipsite de așezări pe care românii siliți de felul ocupației lor, păstoritul, a trebuit să le cerceteze și să le locuiască. Toate aceste locuri au primit nume curat românești, cele mai multe din ele arătând compoziția¹³⁴ solului sau configurația¹³⁵ lui, flora¹³⁶ sau fauna¹³⁷ ținutului.

¹³¹ Blizna=ghiamăna.

¹³² Numirea *ghiamăna* o mai găsim și la alte pâraie: *ghiamăna Broghița*, *ghiamăna Ravna-reca*, *ghiamăna Grebenarului*, *ghiamăna Streniacului*, *ghiamăna Zurcoreca*, așa încât nu se poate admite că la numele *ghiamăna Blizna* s-a tradus în românește numirea sârbească.

¹³³ De relevat numirea caracteristică din acest punct de vedere, *Valea Rechi*.

¹³⁴ Ogașu pământu roși, tâlva roșă, piatra niagra.

¹³⁵ Ghialu repighe, culmea sfreghele.

Numărul considerabil al numirilor toponimice românești, mai ales pentru unitățile geografice mici, ne arată că românii au cutreierat, pas cu pas, vreme îndelungată, unele locuri și au fost, dacă nu singurii, desigur cei mai numeroși locuitori ai lor.

Din cercetarea toponimiei pe de altă parte am văzut în ce împrejurări s-a așezat populația românească în aceste ținuturi, precum și vechile lor locuri de așezare.

Să cercetăm însă mai departe și alte părți caracteristice populației românești din aceste ținuturi, care sunt în legătură cu preocuparea lucrării de față.

Despre formele ce prezintă așezările românilor din Serbia s-a mai vorbit și altădată¹³⁶. Însă ceea ce este caracteristic pentru întregul ținut locuit de români sunt *sălașele*.

În acest ținut prin *sălaș* se înțelege nu numai locuința omului, adăpostul vitelor, ci și întreaga „*imanie*” (avere) așezată afară din sat: pășunea, livedea, țarina¹³⁷. Toemai în acest fapt constă și însemnătatea etnografică a sălașului. „Sălașul cu această întrebuințare nu merge la sud mai departe de muntele Rătan, dar și pe această întindere însemnătatea lui scade de la nord spre sud. De aici se vede că sălașul este în legătură cu populația românească. La români sălașul are importanța arătată, însă și sârbii din aceste părți s-au obișnuit cu modul de trai al sălașului”¹³⁸.

Modul de trai al sălașului, care este caracteristic întregului ținut, a fost introdus de populația românească așezată în aceste locuri.

Felul acesta de așezare al locuinței omenești și a adăpostului vitelor afară din sat este cunoscut și la românii din Banat și este în legătură cu ocupația lor de predilecție, păstoritul.

¹³⁶ Ogașu cu carpin, ciuca cu fieriga, ciuca cu frasină, la éeiș, ogașu cu prune, ogașu smodos, ogașu scoruș, ogașu scumpinu, cărșe cu scumpine.

¹³⁷ Ogașu albine, ogașu cu cerbi, gaura ursului, valea lupească.

¹³⁸ *Anuar de Geografie și antropogeografie*, anul II, p. 191.

¹³⁹ L. Iovanović, *Naselja*, p. 272.

¹⁴⁰ Dr. I. Cvijić, *Naselja*; Vol. I: *Probleme antropogeografice în Peninsula Balcanică*, p. 128.

La ei însă numirea de „sălaș” este dată numai pentru adăpostul vitelor, locuința omenească având și ea un nume aparte, *colibă*¹⁴¹.

Întinderea de azi a sălașului probabil s-a născut în ținuturile de azi ale Serbiei locuite de români, datorită vremurilor atât de tulburi în care au trăit românii din aceste ținuturi. Într-adevăr, mulțimea siliștilor și sbegurilor din aceste ținuturi ne arată cât de nesigur era traiul în locuri mai deschise, expuse încălcărilor zilnice ale turcilor¹⁴². În asemenea împrejurări, mai ales pentru românii păstori, pădurile erau cele mai prielnice locuri de așezare, unde ei își puteau adăposti familia și vitele lor.

Aici câteva lemne împletite cu nuiiele și un „*astrucământ*” de frunze trebuie să fi adăpostit pe oameni și vite laolaltă, și astfel sălașul devenea și locuința omului. În jurul sălașului era locul de pășunat pentru vite, tot aici se afla și curătura unde se putea face câte puțină agricultură. Toate acestea erau în imediată apropiere a sălașului, formau cu el un tot întreg, întreaga „imanie” a românului, care cu timpul le-a cuprins pe toate într-un singur nume și cu chipul acesta sălașul devenea o formă de așezare, continuată și după încetarea împrejurărilor care i-au dat naștere.

Azi traiul la sălașe este foarte răspândit în ținuturile locuite de români, iar unele sate nu se compun decât din sălașe¹⁴³. Aceste sate nu sunt propriu-zis sate, ci o mulțime de sălașe împrăștiate prin pădure și adeseori la distanțe considerabile unele de altele¹⁴⁴, care ne reamintesc traiul de odinioară al românilor din aceste ținuturi. Cercetările ulterioare vor stabili dacă ele sunt o continuare a stării din trecut și mai ales dacă nu cumva întreaga populație românească de aici a trăit la început prin sălașe și apoi a fondat sate grămadite¹⁴⁵.

¹⁴¹ Liuba. Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, p. 103.

¹⁴² Locuitorii fugeau prin păduri spre a scăpa și de bir.

¹⁴³ Satul Tanda de pildă e compus numai din sălașe.

¹⁴⁴ T. Georgević, *Cras naši rumuni*, p. 71.

¹⁴⁵ Dr. I. Cvijić, *op. cit.*, p. 128-129.

Este neîndoios însă că populației românești i se datorește existența în Serbia a acestui fel de așezare, care după cum am văzut este cunoscut și românilor din Banat.

La port nu vom examina decât părțile comune, împrumuturile, între portul românesc și cel sârbesc, căci ele pe lângă că sunt cele mai caracteristice, de multe ori pot să ne dea indicații și asupra contactului mai vechi sau mai nou care a existat între aceste două populații.

În ținuturile Serbiei locuite de românii ungureni, mai cu deosebire în satele de munte, se poartă în tot timpul anului un fel de căciulă mare și lunguiată de piele de oaie, cu lână lungă, numită *clăbăț*¹⁴⁶.

Clăbățul, în aceste părți, este podoaba de cap comună românilor și sârbilor. Cercetătorii sârbi recunosc cu toții că forma aceasta a căciulii a fost împrumutată de către sârbi de la români¹⁴⁷.

Clăbățul are un aspect de căciulă păstorească, mărimea lui simbolizând oarecum această îndeletnicire în cea mai mare a ei înflorire. Românii din aceste ținuturi, deși se ocupă cu păstoritul, nici în prezent nici în trecut n-au stăpânit turme mari de oi, aici ei n-au văzut niciodată acea înflorire a păstoritului pe care clăbățul vrea s-o simbolizeze prin mărimea lui.

Patria clăbățului trebuie căutată aiurea¹⁴⁸. Într-adevăr și la românii din Ungaria este cunoscut încă de demult acest

¹⁴⁶ Românii îi zic și simplu căciulă, iar sârbii „șubara”.

¹⁴⁷ Carić, *Serbia*, p. 120: Toți românii poartă căciuli mari și păroase, de piele de oaie, în unele părți țuguiate și înalte, în altele rotunde și joase. Astfel de căciuli sunt purtate și de către sârbii din Ivijđ, Homol, apoi de cei din jud. Chiupria [Kjupria] și Alexinaț [Alexinac] - afară de Morava -- de cei din județul Cernareca în jurul Rătanului și Brezovitei și în județul Cniajevaț [Knjaževac], în părțile care se mărginesc cu numitele județe.

¹⁴⁸ De altfel, în însăși forma întreaga a clăbățului se reflectă parcă un ținut mai sălbatic cu o climă mai aspră decât aceea a ținutului Serbiei, unde este purtat. Și ar fi interesant de urmărit cum mărimea clăbățului în părțile dinspre Morava scade, iar forma lui devine mai mult rotundă.

clăbăț, pe care îl cântă adesea ori în vechile lor balade populare: „de trei pălmi de lat în frunte”¹⁴⁹.

Se știe ce dezvoltare extraordinară luase păstoritul printre românii din Ungaria ale căror turme roiau odinioară prin munții Carpați.

Mai ales epoca aceea de abundență și ținuturile acelea cu păduri seculare și piscuri pururea înălbite trebuie să simbolizeze mărimea și întreaga înfățișare a clăbățului.

Clăbățul, podoaba cea mai caracteristică a întregii populații din ținutul Serbiei locuit de români a fost introdus din Ungaria, unde căciula aceasta a fost purtată încă de demult¹⁵⁰.

Părți caracteristice și comune portului ambelor populații care să păstreze amintirea unei locuiri prea vechi și continue a românilor în aceste ținuturi nu găsim¹⁵¹.

Că parte mai însemnată din portul româncelor din Serbia, menționăm „șapta dzin bătrâneată” cunoscută și în Ungaria¹⁵².

Portul românilor din Serbia este cu totul asemănător portului românesc din Ungaria, având și el toate numirile străine împrumutate pe teritoriul Ungariei de la populațiile cu care a venit în contact¹⁵³.

În lucrarea de față se dă rezultatul final al cercetării portului românesc din Serbia, rămânând ca altădată să se descrie în amănunțime portul românilor din Serbia, care prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea deplină a acestei populații.

Limba românilor „ungureni” prezintă un caracter bănățenesc pronunțat, având toate elementele slave comune limbii românilor de la nordul Dunării, precum și numeroase

¹⁴⁹ Alexiu Viciu, *Analele Academiei Române*, Seria II, tom. XXIX, p. 20.

¹⁵⁰ Este cântată în baladele novăcești.

¹⁵¹ Numirile sârbești din portul românilor din Serbia le găsim și la portul românilor din Ungaria.

¹⁵² M. Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea*, Convorbiri Literare XX, p. 993.

¹⁵³ Mai ales sârbi și unguri.

elemente sârbești proprii graiului românesc din Banat¹⁵⁴ la care se adaugă împrumuturile zilnice pe care le fac mai ales știutorii de carte.

Cu toată această bogăție, în limba românilor din Serbia nu se găsesc tocmai acele elemente de care este legată amintirea vechii organizații păstorești a românilor de la sudul Dunării, organizație născută pe teritoriul Peninsulei Balcanice și care s-a dezvoltat și a ajuns la o însemnătate așa de mare în cuprinsul statului sârbesc de odinioară¹⁵⁵.

În limbă nu găsim nici elemente particulare românilor de aici, din care să rezulte legătura lor veche și continuă cu teritoriul ce-l ocupă, precum și cu populația în mijlocul căreia trăiește azi¹⁵⁶.

Pentru lucrarea de față s-au urmărit mai ales aceste elemente din limbă, rămânând ca un studiu special al limbii făcut de filologi specialiști să cerceteze și celelalte elemente din limba românilor din Serbia, care pot lămuri chestiunea vechimii lor în aceste ținuturi¹⁵⁷.

Ceea ce caracterizează sufletul populației românești din Serbia sunt mai ales obiceiurile arhaice.

Îngrădiți în lumea lor de superstiții păgâne sau creștine, românii aceștia par a trăi o viață din alte vremuri¹⁵⁸. Iar unele obiceiuri dispărute abia de curând, cum este de pildă dezgroparea

¹⁵⁴ De pildă: *clep* (bleg), *goston* (oaspe), *cotaie* (căldare), *cotariță* (coșuleț), *carlință* (un vas), *pasuli* (fasole), *pesăc* (nisip) etc.

¹⁵⁵ Organizația păstorească sub șefia unui „*celnic*”. Însemnătatea ei a se vedea la St. Novacovici: *Selo*. Această organizație s-a păstrat la aromâni, și până mai deunăzi „*celnicatele*” erau în floare.

¹⁵⁶ La cercetarea toponimiei, felului de așezare și a portului s-a insistat mai mult.

¹⁵⁷ Va trebui anume să se stabilească dacă limba românilor din Serbia păstrează sau nu forme caracteristice, comune cu graiul românilor de la sudul Dunării, care nu există în limba românilor de la nord.

¹⁵⁸ Satele din ținutul Mlavei - bogate în apă -- dau o deosebită însemnătate izvoarelor. Vezi L. Iovanovici, *op. cit.*, p. 417.

morților după patruzeci de zile de la moarte, și mai ales arderea după ceafă cu fier înroșit a bătrânilor spre a le înlesni moartea, ne reamintesc obiceiurile atât de crude ale păgânilor de odinioară¹⁵⁹.

Dintre obiceiurile creștinești cel mai însemnat este praznicul¹⁶⁰. Se știe că această sărbătoare este proprie sârbilor, și la ei „*slava*” are o însemnătate națională deosebită¹⁶¹. Acest obicei este răspândit și printre românii din Ungaria și probabil că a fost primit în timpul când ei erau sub jurisdicția bisericească a sârbilor din Ungaria. Așa că împrumutul pare să se fi făcut nu pe teritoriul de azi locuit de românii din Serbia, ci pe un teritoriu comun românilor, care au acest obicei, precum și în împrejurări identice, care au determinat acest împrumut.

Tot din această epocă trebuie să fi rămas și obiceiul de a sărbători un sfânt ca patron al satului întreg care există la românii din Serbia și Ungaria. Dintre obiceiurile românești de la naștere, nuntă¹⁶² și înmormântare¹⁶³, cele mai multe sunt cu totul asemănătoare cu ale românilor din Ungaria.

¹⁵⁹ Ca o amintire a acestui obicei azi unii români „*îndănghează după cap*”, adică fac semnul crucii cu un fier (rece) pe ceafa celui ce se „*prechinește*” (agonie mai lungă) [la Gamzigrad]. La Lugnița „*îi cruncează*”, făcându-le o cruce la piept și spate.

¹⁶⁰ Sărbătorirea unui sfânt, patron al casei, care durează trei zile: prima la cină, a doua, la trup (la prânz), a treia, la coadă (la prânz) [Gamzigrad].

¹⁶¹ Carić, *op. cit.*, p. 170.

¹⁶² La românii din Serbia când un tânăr se însoară și se duce la casa socrului, ia și prenumele nevestei sale [Vezi *Descrierea populară a Ardealului* de Silvestru Moldovan]. Este obicei românesc, la slavi nu există: S. S. Bobceff, *Bălgarscua celeadna zadruha*, p. 60.

Interesante de relevat și numirile *govia* pentru mireasă și *dâr-ză* pentru zestre pe care le găsim la românii din Serbia și care sunt în legătură cu unele obiceiuri ale românilor din Ungaria [v. Frâncu-Candrea, *De la românii din Munții Apuseni*, p. 163].

¹⁶³ Cel mai caracteristic este punerea unui băț în coșciugul mortului; după cum se vede un obicei legat de viața păstorească a românilor, [Frâncu-Candrea, *op. cit.*, p. 173; T. Georgević, *op. cit.* p. 67].

Iar când se va cerceta întreaga cultură sufletească a românilor din Serbia, atunci va rezulta și mai evident legătura strânsă care există între populația românească din Serbia și Ungaria și se va lămuri astfel vechimea populației românești din ținuturile Serbiei de răsărit.

Stoian Romanski

ROMÂNII DINTRE TIMOC ȘI MORAVA¹⁶⁴

La fel cu celelalte mari fluvii europene, Dunărea luată în general nu înfățișează o frontieră strictă între popoarele care locuiesc cele două maluri ale ei. În cursul superior vedem germani, pe cel mijlociu unguri, iar mai departe sârbo-croați. Abia în cursul ei inferior apare ca fluviu de frontieră între bulgari la sud și români la nord. Adevărat că în cele din urmă două vecuri, mai cu seamă pe timpul „cârjialilor” și a războaielor turco-ruse, coloniștii bulgari s-au așezat în locuri răslețe și în mase mai compacte la nord de Dunăre, mai cu seamă în Basarabia și în România. Pe de altă parte, românii din Valahia și Moldova, treptat și neobservați, treceau marele fluviu și se așezau pe malul drept, îndeosebi în regiunea Vidinului și către Dobrogea. Dar aceasta nu schimbă aici însemnătatea acestui fluviu ca frontieră etnică între bulgari și români.

La sud de Dunăre, în ținutul dintre râurile Timoc și Morava, elementul românesc apare mai puternic. În cea mai mare parte acest element provine din Banat și numai în partea cea mai răsăriteană, pe Timoc, s-a infiltrat din Valahia.

De existența acestui element românesc, în colțul estic al fostului regat sârb, se știe și de la câțiva învățați sârbi (Milicević îi semnalează în cartea sa *Cnejevina Sârbia*, Belgrad 1876), la descrierea județelor nord-estice; după aceea Carić în scrierea sa *Sârbia* (descrierea pământului, poporului, statului și a țării – Belgrad 1887, p. 92-95) și alții. Nu-l trec cu vederea nici statisticile oficiale sârbești de la 1884 încoace, de când la

¹⁶⁴ Stoian Romanski, *Românite mejdu Timoc i Morava*, în *Makedonschi Pregled*, an. II, vol. I, Sofia, Tip. Gluscov, 1926, cu 5 fotografii afară de text și o hartă etnografică. Traducere din limba bulgară de C. Constante.

recensământul populației în Serbia au început să menționeze și limba „maternă” a populației. Pe baza rezultatelor recensământului din 1884 a fost lucrată o mică *Hartă a naționalităților din Serbia nord-estică*, care se găsește în numita scriere a lui Carić (p. 94) și de unde se vede că populația română din acest colț al Serbiei alcătuiește o masă compactă. Despre acești români vorbește Tih. R. Georgević, în notele sale de călătorie, *Printre românii noștri*, Belgrad, 1906. Tot așa doi cercetători români, G. Giuglea și G. Vâlsan, prin vara anilor 1910-11 au călătorit printre românii din Serbia și au publicat o colecție de cântece populare românești, *De la românii din Serbia*, București, 1913, ca aceea publicată mai înainte de Émile Picot, *Chants populaires des Roumains de Serbie*, Paris 1889. Din harta anexată la colecția celor doi români se vede că caracterul etnic al acestei regiuni de la 1884 încoace nu s-a schimbat. Prin urmare este neadevărat aspectul acestei regiuni în harta etnografică a profesorului sârb Cvijić, reproducă în revista germană: *Petermann's Mitteilungen Jahrg. 59 -- 1913*, după care ea ar fi locuită de o populație mixtă sârbă și română și că numai la răsărit de Timoc, în regiunea Vidinului, adică în Bulgaria, populația română ar alcătui o masă compactă. Profesorul german Weigand, în vara anului 1898, a călătorit în scop științific printre românii din Serbia. El a plecat din Cladova [Kladovo] către Bârza Palanca [Brza Palanka], de acolo a mers spre apus până la Dolni-Milanovaț și Maidan-Pec [Majdan Pek], de unde s-a întors iar la răsărit către Negotin. El s-a mișcat peste tot în regiunea etnică română și numai la Negotin, la apus de acest oraș, a călcat într-o insulă de câteva sate sârbești. (Vezi articolul lui, *Die Rumänen in Serbien*, în rev. *Globus*, vol. 77, 1900, p. 265-269 și în a lui *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, Vol. VII). El spune categoric: „Populația din Craina [Krajina], colțul muntos cel mai nord-estic al Serbiei este românească. Această regiune deocamdată nu numai că este la adăpost de serbizare, dar în ea se constată chiar o întărire considerabilă a elementului românesc

și aceasta mai ales prin creșterea naturală, precum și prin deplina asimilare a elementelor slave din Craina [Krajina], cu excepția orașului Negotin și a satelor sârbești vecine” (Globus, 77, 267-268). La apus el n-a mers mai departe de Maidan Pec [Majdan-Pek], unde de la românii din satele din împrejurimi și de la funcționarii sârbi a adunat informații despre răspândirea mai departe a elementului românesc. De aceea, profesorul Weigand n-a putut avea o idee deplină despre răspândirea acestui element spre apus ca și spre sud. Din aceste două cauze el îl socotește mărginit cu liniile Golubaț-Petroveț și Petroveț-Zaicear. De fapt, în regiunea dintre aceste două linii – Dunăre și Timoc – se mărginește, până la un punct, numai elementul compact român între care sunt uneori câteva sate de altă limbă. De altfel, sate românești nu numai răzlețe, dar și grupări întregi de sate, a căror populație își păstrează bine limba ca și portul ei, se întind departe spre apus și spre sud. Satul Dobra la răsărit de Golubeț nu este cel din urmă sat apusean românesc de pe malul drept al Dunării, cum afirmă Weigand, întrucât este românesc și satul Bârnița așezat mai la apus de el, iar încă mai spre apus, tot pe lângă Dunăre sunt și alte sate românești. Curat românești sunt și satele Ram și Recița la Apus de Velico-Grădiște, între râurile Pec și Mlava, iar amestecat cu sârbi este satul Petca, la miazănoapte de Pojarevaț [Požarevac], care de fapt este satul românesc cel mai apusean de lângă Dunăre. În interior satele curat românești ajung la apus chiar până la țărmul Moravei, de la gura ei până la orașul Chiupria [Kjupria]. Munții Homolie care despart apele dinspre Mlava de Sus și Pec, de asemenea nu sunt frontiere ale elementului românesc spre sud-vest. În spatele lor, în valea râului Mlava, Weigand știe și pomenește „numai un singur” sat românesc – Lanița – lângă Jagubița. De fapt, sate curat românești, cu populație bine păstrată, găsim chiar și până la Chiupria, anume: satul Batineț, un ceas la sud-est de acest oraș fiind cel mai de sud sat românesc în această regiune. Asemenea, și mai la răsărit, satele românești ajung destul de departe la sud până la muntele Rătan și mai încolo până după

Zaicear [Zajčar] (de pildă satul Pârlita, la poalele muntelui Vrâșca Ciuca) și încă sate tot cu caracter românesc bine păstrat.

Prin urmare, nu sunt conforme cu adevărul, informațiile lui Weigand cum că elementul românesc, în afară de frontierele arătate de el, în ultimii 50 de ani, s-ar fi pierdut și că: „*mulțimea de români așezați mai înainte spre Chiupria și Zaicear, despre existența cărora Weigand știe din scrierea lui Kanitz, Serbien, Leipzig, 1868, a fost «definitiv slavizată» și că românii care s-ar mai întâlni azi prin acele locuri ar fi «cei mai mulți elemente singurate, nou venite»*“ (p. 267). Chiar statisticile oficiale sârbești care, în treacăt fie zis, sunt aproape cu totul inexacte la menționarea populației române și adesea se contrazic vorbesc și despre existența unor sate românești și despre un procent de element românesc în regiunea Chiupriei, natural și în județul Zaicear. Toate satele românești, curate și mixte, împreună cu orașele cu populație română, în Serbia nord-estică, nu sunt deci numai 83, câte le enumără Weigand (p. 268), ci mult mai multe și anume: 193, din care 151 așezări curat românești și 42 mixte, după cum vom vedea mai la vale.

II

În vara anului 1916, am avut puțința să traversez, în scop științific, timp de cinci săptămâni – de la 14 iulie la 21 august – regiunea dintre Timoc și Morava. În timpul acestei călătorii am putut urmări amănunțit întinderea elementului românesc în acest unghi al Balcanilor, între bulgari și sârbi. Înainte de a călca în regiunea județului Negotin și Pojarevaț [Požarevac], locuită de o masă românească compactă, am trecut de-a curmezișul regiunii dintre Timoc și Morava, la sud de așezarea elementului românesc. În chipul acesta am putut deci să studiez indirect acel element slav în locul căruia s-au așezat românii la venirea lor în acest ținut. Căci nu există nicio îndoială, actuala regiune locuită de români între Timoc, Dunăre

și Morava, până nu demult era locuită de o populație slavă la fel cu aceea pe care o găsim astăzi la sud de această regiune. Acest lucru este atestat, mai bine ca orice, și de frânturi de limbă ale acestei populații, păstrată în toponimia slavă, nume de munți, râuri și așezări din chiar actualele colțuri curat românești ale regiunii. Toate aceste numiri indică particularități bulgărești iar nu sârbești, care sunt de asemenea proprii vorbirii populației din Timoc. Un sat românesc, în bazinul râului Pec, în plasa Cucevo, care în hărți și în controalele oficiale este scris pe sârbește, Duboca este numit de locuitorii lui, după cum am controlat la fața locului, cu numele bulgăresc, Dălboca, nume pe care fără îndoială l-au adoptat de la populația locală pe care au întâlnit-o când s-au așezat aici. Un alt sat românesc, în plasa Sălașca, din Negotin, este scris, în harta Statului Major Austriac și în publicațiile oficiale sârbești, Duboceane, pe câtă vreme de locuitorii lui este numit Dălbocani. Un vârf de munte dintre râurile Târna și Bela și a bazinului râului Poreci poartă numele bulgăresc Stol, așa după cum este scris și în harta Statului Major Austriac, ca și în unele hărți sârbești mai vechi, cu toate că hărțile sârbești mai noi îl scriu cu numele sârbesc, Sto. Un sat românesc de pe râul Poreci, în plasa Dolni-Milanovaț, este numit de populația lui Topolnița (pe câtă vreme în hărți ca și în publicațiile oficiale sârbești, îl găsim cu forma lui sârbizată: Toponița). Tot așa în hărțile și în publicațiile oficiale sârbești numele unui sat de pe râul Pec, mai jos de Cucevo, este scris în limba sârbă, Caone, pe câtă vreme populația lui, care este românească, îl numește Câmna (în loc de Calna). Tot așa numele altor câteva sate din această regiune, în limba română au astăzi forme ceva mai schimbate decât acelea întrebuintate în mod oficial: Șarbanovți în locul oficialului Șarbanovaț; Sumracovți în loc de Sumracovaț, din plasa Bolievaț [Boljevac]; Brestovți în loc de Brestovaț, din plasa Zaicear [Zajčar] etc. În genere, în tot ținutul dintre Timoc și Morava, în timpurile mai vechi erau întrebuintate primele forme. În raportul lui Maxim Radacovici, exarhul mitropoliei din Belgrad, din 1733, publicat în *Glasnic*

sârbscog učenog društva [Cartea 56, 1884, p. 114 și următoarele] sunt enumerate destule nume de așezări cu asemenea forme, mai târziu sârbizate: Mișlienovți, astăzi oficial Mișlienovaț (pl. Cușevaț); Radoșefți – Radoșevaț (pl. Golubaț); Drgaovți – Dragovaț (pl. Pojarevaț [Požarevac]); Raianți – Rajanaț; Jvacovți-Ivacovaț (pl. Chiupria); Sfilanți, actualul oraș Sfilianeț etc. Schimbarea formei tuturor acestor nume este opera autorităților oficiale sârbești, după restabilirea statului sârb, urmărind a le da în chipul acesta o fizionomie mai tipic sârbească. Dar populația românească a păstrat vechile accente ale numelor de localități, pe câtă vreme în pronunțarea oficială ele au fost schimbate după pronunțarea sârbească. Așa bunăoară, românii pronunță: Boșniac (iar nu Bósniac), sat în plasa Petroveț; Busur (iar nu Búsur). Tot așa Panôr (iar nu Pónor), o mahala din satul Dâlboca, din plasa Cucevo și așa mai departe. Acestea sunt particularități ce se găsesc și în limba populației slave care trăiește în ținutul dintre Timoc și Morava, la sud de populația românească.

Călătoria în această parte mi-am început-o de la Niș și Alexinaț, de unde prin Soco-Bania am trecut la Cniajevaț, iar de acolo peste Timoc la Zaicear, în împrejurimea căruia încep a se arăta sate românești. Sate românești întâlnim și mai departe, pe drumul care duce de la Zaicear, prin Bolievaț [Boljevac], la Parachin și Chiupria. De aici, prin Despotovaț și Sfilianeț, am ajuns în județul Pojarevaț [Požarevac], a cărui populație este în majoritate românească.

Cu privire la sentimentul național al populației slave din această regiune se observă o oarecare nehotărâre, cu toată existența unui stat politic neatârnat de o sută de ani. Populația așezată de-a lungul râului Morava, ea însăși ține să se deosebească bine de sârbii curați din Șumadia, înainte de toate prin limba pe care o vorbește, numind „bulgari” (bugari) pe cei din regiunea Timocului, care într-adevăr vorbesc un dialect ceva mai deosebit de acela pe care îl întâlnim pe râul Morava. Prin această poreclă se cunosc îndată acei locuitori de pe Morava care în vremurile de restriște ale ultimului și

penultimului secol au emigrat din părțile Timocului spre râul Morava. La această emigrare a populației din Morava înspre părțile Timocului a contribuit mult tradiția istorică a trecutului nu tocmai depărtat. Se știe că regiunea Moravei inferioare și mai ales vechea regiune Branicevo, care se învecina aproximativ cu cele două județe actuale, limitrofe cu Morava și anume Pojarevaț [Požarevac] și Chiupria [Kjupria], până la finele veacului al XIII-lea, făcea parte din statul bulgar, fiind numai un anumit timp sub dominația bizantinilor sau a ungurilor. Abia atunci această regiune a fost pentru prima dată cucerită de sârbi și alipită statului lui Dragutin. În timpul căderii ei sub dominația turcească se găsea sub stăpânirea lui Strațimir de la Vidin, ale cărui posesiuni se întindeau la apus până la cursul superior al râului Pec (lângă orașelul minier Maidan Pec). La restaurarea statului sârb, sub prințul Miloș, șase din județele de la răsărit și sud dintre care trei Craina [Krajina], Cernareca și Cniajevaț [Knjaževac] îmbrățișau tocmai acele ținuturi rămase încă sub stăpânirea turcească, abia la 1833 au fost definitiv alipite la statul sârb. Granița Serbiei dinspre răsărit înainte de aceasta începea la Dunăre, puțin mai spre apus de Techia [Tekja]; trecea aproape la sud de muntele Miroci și masivul Velichi, până ce acesta ocolește bazinul râului Poreci. După aceea înconjura pe la vest și sud-vest, tot pe linia de despărțire a apelor, de la Pec, Mlava și Resava dinspre nord și Cernareca sau Crivorvirski-Timoc dinspre sud, după ce tăia râul Morava între Chiupria [Kjupria] și Parachin. Ideea despre o naționalitate sârbească la populația din regiunea Timocului natural nu există multă vreme încă după aceea și nici nu se putea forma. Pentru epoca celor șaptezeci de ani ai secolului trecut acest lucru este menționat de pildă de către ungurul Ștefan Maciai, farmacist la Cniajevaț [Knjaževac], bun cunoscător al acestui ținut. Într-un studiu al său (*Graghia za Topografiju Ocruga Cniajevacicog* = *Contribuții pentru topografia județului Cniajevaț*) publicat în *Glasnic sârbscog učenog društva*, p. XIX, (1866), citim: „Adeseori poți auzi de la orișicare bătrân «că ne-au luat

sârbi!» sau «când au ocupat Serbia», expresii din care se vede clar că la noi ideea despre neatârnare, despre o naționalitate sârbească pentru moment se reazemă pe temelii șubrede”.

Tradiția nu dispare ușor. Generația nouă în aceste ținuturi este într-adevăr alimentată în spiritul sârbismului, dar cu toate acestea, de pildă la Alexinaț, se aude spunându-se nu din ipocrizie, că și ei nu sunt „bulgari”, ca cei de la Niș. Acolo își amintesc că până acum vreo 40 de ani granița Bulgariei era numai la „trei km” departe de oraș și după limbă și tradiții această graniță îi separa de granița soră, din părțile Nișului.

Pe lângă aceasta este de remarcat și un al doilea moment. În regiunea dintre Timoc și Morava se găsesc destui coloniști din interiorul Bulgariei, refugiați și așezați acolo de pe vremea turcilor, care s-au adunat în sate sau mahalale aparte, numindu-le totdeauna cu numele bulgăresc („bugar maala” = mahalaua bulgară), dar mai ales răspândite ca familii rătăcite sau ca familii înrudite cu populația locală. Cu cât înaintezi spre nord, acești coloniști se întâlnesc tot mai des. Din toți aceștia, cei care și-au păstrat mai bine caracterul lor național sunt așa-numiții „tetenefții” originari din ramificațiile nordice ale Balcanului, din Teteven, situat la răsărit de Malchi-Iscăr. Cele mai mari și mai bogate așezări bulgărești de acest fel sunt pe lângă Timocul de Mijloc, în împrejurimile orașului Zaicear [Zajčar], a cărui populație de asemenea este exclusiv bulgărească. Bulgarii din Zaicear [Zajčar] vorbesc dialectul bulgăresc de la răsărit, așa cum se vorbește în marele sat curat bulgăresc *Velichi-Isvor* (Marele Izvor, 674 case, cu 4284 suflete pe când în satul Gârlian, a cărui populație este mai mult românească (424 case, cu 2027 suflete: 1308 români, 698 bulgari și 21 țigani, la 1916), bulgarii vorbesc dialectul bulgar apusean, acela pe care îl întâlnim prin Malchi-Isvor, în Bulgaria. De asemenea satele curat bulgărești sunt: Vratarnița (304 case, 1768 suflete) și Zagradsco (numele oficial sârbesc Zagraghia, 252 case, cu 1222 locuitori).

Această populație de colonizatori stă în legătură cu coloniștii de dincoace de Timoc, din Cula și Vidin, de unde există coloniști mai vechi și în Timocul mijlociu, în târgulețul Crallievo Selo (Novihan), centru al plasei din regiunea dintre Zaicear [Zajčar] și Cneajevo, înființat, spune tradiția, de către locuitori refugiați din satul acum dispărut „Han” din ținutul Belogradic. Coloniști din Teteven care mențin legături cu conaționalii lor din Zaicear, cu deosebire cu cei din „Isvor” se găsesc și în vale, de ambele părți ale râului Morava. În regiunea noastră se poate da ca exemplu satul Dublie, de lângă orașul Sfilianeț, mare și bogat sat bulgăresc (307 case și 1722 locuitori, 1905), a cărui populație își păstrează bine independența națională – limba, portul, obiceiurile și simțirea – cu toate măsurile de tot felul luate de autoritățile sârbești pentru sârbizarea ei. Sunt mai mulți cei din Pojarevaț [Požarevac], dar nu sunt așa de bine feriți de sârbizare. În chiar orașul Pojarevaț [Požarevac] există o mahala bulgărească separată numită „Bugarsca Maala”, situată în partea dinspre răsărit a orașului (aproape 200 case). O mahala asemănătoare există și în satul din apropierea Salacovețului (170 case), fiind și cea mai mare, în care însă locuiesc și români. Și unii și ceilalți sunt originari din partea Timocului și a Vidinului și s-au stabilit aici pe „vremea lui Haiduc Velico”. Asemenea bulgari (și români) mai există și în satul Țarnice, tot pe râul Mlava. La apus de Pojarevaț [Požarevac] de asemenea mai există bulgari și în cătunul Popovici (lângă satul Lucița), la Brejani (amestecați cu români din părțile Negotinului) și la Batoveț care mențin legături de rudenie cu populația bulgărească din satele Șavineț și Culici, dincoace de Morava, lângă Smederevo [Semendria].

În general, bulgarii, ca popor agricol, se stabilesc prin emigrare mai ales la șes și prin văi. Valea râului Morava este deosebit de atrăgătoare pentru asemenea coloniști, pentru că ea și în general cea mai mare parte a județului Pojarevaț [Požarevac], care este udat de râurile Mlava și Pec [Pek], este renumită prin fertilitatea ei; ea hrănește populația muntoasă din interiorul

țării. Pe la sfârșitul lunii iulie și începutul lunii august, pe când la sud câmpia fusese vestejită de secetă, în aceste locuri era o verdeață bogată și abundentă și porumbul, mai ales în șesul din cursul inferior al Mlavei, cunoscut sub denumirea de „stig”, întrecuse înălțimea unui om. Tocmai atunci și recolta anului precedent era dusă la târg. În călătoria mea pe șoseaua care duce peste râurile Resava și Morava spre Pojarevaț [Požarevac], trecând mereu prin sate mari și bogate, aproape lipite unul de altul, am întâlnit mulțime de căruțe trase de boi, încărcate cu saci de grâu și porumb, duse de femei la Chiupria și Parachin, unde erau vândute pe niște prețuri ridicol de ieftine: grâul 0,30 bani kilogramul și porumbul 0,50 bani.

La 1 august eu mi-am continuat călătoria în județul Pojarevaț [Požarevac], prin urmare în plășile: Velico-Gradiște, Golubeț, Cucevo, Jagubina, Petroveț și înapoi spre Pojarevaț [Požarevac], de unde cu vaporul am ajuns la Dolni Milanovaț, în județul Negotin. Prin urmare aici am străbătut plășile: Dolni-Milanovaț, Bârza Palanca [Brza Palanka] și Negotin, plasă pe care am părăsit-o la Prahova, în ziua de 21 august. În chipul acesta, în curs de trei săptămâni, am izbutit să străbat și aceste două județe în diferite direcții și să-mi fac o idee clară despre caracterul lor etnic, în special despre răspândirea elementului românesc. Românii locuiesc de preferință, dar nu exclusiv, localitățile muntoase care, aici, în opoziție cu multe alte colțuri de munte din Peninsula Balcanică, sunt acoperite peste tot cu masive păduroase, presărate cu poieni, în care se văd răsfricate casele (sălașele) satelor românești răspândite prin munți. Asemenea caractere au mai ales satele situate la răsărit de Mlava superioară și mijlocie și la nord de Cernareca și anume în jumătatea de nord a plaselor Bolievaț [Boljevac] și Zaicear [Zajčar], ca și în partea de răsărit a plasei Jagubina, Petroveț și Golubeț și aproape în toate satele plasei Cucevo, Dolni-Milanovaț și Bârza Palanca [Brza Palanka]. Urmând drumul de munte, românii și-au făcut apariția la sud-vest, până și în plășile

Despotovaț și Chiupria [Kjupria], dar ar fi greșit să se conchidă de aici că ei s-au oprit numai pe povârnișurile muntoase.

Câmpia de pe cursul inferior al Timocului din părțile Negotinului este locuită exclusiv de români. Românii ocupă de asemenea pe Dunăre și zăvoiul numit Cliuci, din plasa Cladova [Kladovo], iar sate curat românești găsim de asemenea și în valea râului Pec, la Velico-Gradiște și pe râul Morava, în plasele Sfilainsca și Jabarsca (jud. Morava), ba chiar până și în plasa Pojarevaț [Pozarevac]. Iar sate sârbești alături de cele românești vedem pe povârnișurile munților Jagubișca (Homolie) și în plasa Despotovaț.

III

Întinderea populației române începe de la râul Timoc, unde coloniile românești împestritate cu câteva sate neromânești stau într-o directă legătură cu populația de același neam din părțile Vidinului și se continuă în locurile muntoase la apus de valea Timocului, în care satele românești se îndesesc, pentru ca să se rarească din nou în câmpiile de pe cursul inferior al râurilor Pec, Mlava și Morava. Pe malul drept al acestui din urmă râu încetează întinderea elementului român la apus. Prin urmare, el e mărginit în regiunea dintre râul Morava la apus, Dunărea la nord și râul Timoc sau vechea frontieră bulgaro-sârbă la răsărit, ajungând la sud până la muntele Râtan – linia de despărțire a apelor Cernareca și Moravița – sau mai exact până la o linie curbă ce începe din vârful Vrâșca Ciuca, pe frontiera sârbo-bulgară și se încovoiaie prin muntele Râtan, atingând gura râului Rovanița la vărsarea ei în Morava (lângă orașul Chiupria). Această regiune cuprinde două județe întregi, al Negotinului (Craina [Krajina]) și Pojarevațului [Požarevac] și plășile nordice ale altor două județe, plasele Zaicear [Zajčar] și Bolievaț [Boljevac] din județul Zaicear [Zajčar] (Timoc) și

plasele Parachin, Despotovaț și Sfilainat din județul Morava. Și fiindcă județul Negotinului are cinci plăși, anume: Bârza Palanca [Brza Palanka], Dolni-Milanovaț, Cladova [Kladovo], Negotin și Sălaș, iar al Pojarevațului [Požarevac] șapte: Velico-Grădiște, Golubăț, Jabarevo, Jagubița, Cucevo, Petrovaț și Pojarevaț [Požarevac], rezultă că această regiune cuprinde șaptesprezece plăși administrative din care, în unele, ca de pildă la Dolni-Milanovaț, nu e niciun sat curat sârbesc.

Întinderea totală a acestei regiuni se ridică la 10.773,7 km². Populația ei, după recensământul sârb din 1905, al cărui rezultat provizoriu îl am la îndemână (vezi rezultatele provizorii din recensământul populației și animalelor domestice din regatul sârb, în luna decembrie 1905, Belgrad 1906), a fost numai de 503.658 suflete. Existența unui mare procent de populație română în această regiune se arată și de statisticile oficiale sârbești.

După recensământul populației din 1884, la care e făcută deosebirea și după limba maternă, în întreaga Serbie, care număra atunci 1.901.736, sunt 149.727 locuitori „români”, adică 7,8% din toată populația, din care 5.196 locuitori populație urbană și 144.531 rurală¹⁶⁵. În general „în Regatul sârb, din locuitorii de naționalitate străină cei mai mulți sunt românii, care locuiesc numai în patru județe; după români vin țiganii, care locuiesc prin toată țara. În comparație cu aceste două popoare, numărul locuitorilor de celelalte naționalități străine e neînsemnat”. Cele patru județe despre care e vorba aici sunt județele: Craina [Krajina], Pojarevaț [Požarevac], Chiupria [Kjupria] și Cernareca, care se compunea numai din plasele: Zaicear [Zajčar] și Bolievaț [Boljevac]. După această statistică, aceste patru județe au următorul procent de populație străină:

¹⁶⁵ Statistica țării sârbești, vol. XVI, 1889, p. XXVIII

Craina [Krajina] / 63,91% sau 31,93% în orașe 63,71% în sate
 Pojarevaț [Požarevac] / 34,39% sau 16,51% în orașe 36,60% în sate
 Chiupria [Kjupria] / 16,80% sau 4,14% în orașe 20,32% în sate
 Cernareca / 51,25% sau 57,67% în orașe 56,25% în sate

Dacă se ia în vedere că toată populația străină din Serbia dă un procent de 10,96%, din care numai populația română este de 7,87% și că restul de populație străină 3,09%, din care 1,79% (sau 34.066 suflete țigani) e împărțită aproape egal în toată țara, e clar atunci că populația străină de care e vorba în cele patru județe este alcătuită aproape exclusiv din români.

După recensământul din 1890, când toată populația din Serbia era 2.161.961 locuitori, românii numărau 143.684, adică 6,64% din toată populația țării. Pe când populația sârbă în perioada de la 1884 până la 1890 a crescut cu 262.571 locuitori sau cu 15,51%, cea română s-a micșorat de la 7,87% la 6,64%, după cum în general populația străină arată o micșorare de la 10,96% la 9,53%. Cea mai multă populație străină, bineînțeles românii și de data aceasta¹⁶⁶, se arată în județele nordice, la răsărit de râul Morava.

Craina [Krajina]	55.649 locuitori sau	60,77%
Pojarevaț [Požarevac]	58.463	82,51%
Morava	11.301	7,05%
Cernareca	30.908	44,56%

În schița grafometrică anexată la „locuitorii după naționalitate” din acel timp, se vede că românii, care sunt desemnați cu o anumită culoare, predomină în ce privește procentul în județul Negotin, ajung aproape la jumătate în județul Cernareca, dau un procent însemnat și în județul Pojarevaț [Požarevac], iar în Chiupria [Kjupria] un procent mic din cauza măririi județului cu teritorii de peste Morava.

¹⁶⁶ *Statistica Regatului sârb*, vol. I Belgrad, 1893, p. LXVII ș.u.

După recensământul de la 31 decembrie 1895, din toată populația Serbiei, care s-a ridicat la 2.312.484 locuitori, românii au fost 159.519 s., din care 153.560 săteni și 5.950 orășeni. După județe ei apar astfel:

Craina [Krajina]	54.582 loc.	36.658 (sârbi)	58,09%
Pojarevaț [Požarevac]	59.011	151.867	27,03%
Morava (cu Jagodina)	9.232	161.817	5,32%
Cernareca	34.797	37.575	46,97%

În *Statistica Regatului sârb*¹⁶⁷ unde găsim aceste date, e anexat și un tablou grafometric despre proporția dintre procentul de populație străină față de cea sârbă după județe și din care se vede de asemenea că „Românii sunt așezați în general în aceste patru județe: Craina [Krajina], Cernareca, Pojarevaț [Požarevac] și Morava; în Craina [Krajina] și Cernareca sunt mai mulți, în Pojarevaț [Požarevac] mai puțini, iar în Morava și mai puțini”. De însemnat este că la acest recensământ de asemenea s-a ținut socoteală și de numărul românilor care vorbesc și care nu vorbesc „și sârbește”¹⁶⁸.

Ca urmare s-a constatat că din numărul total al românilor, numai 36.755 locuitori vorbesc și sârbește pe lângă limba lor maternă și natural mai mulți bărbați (22.114) decât femei (14.561). Din acești români care vorbesc și sârbește sunt în județul Craina [Krajina] – 5.839 sau 10,70%; în Pojarevaț [Požarevac] – 19.442 sau 32,95%; în Morava – 1.538 sau 16,56% și în Cernareca – 9.019 sau 25,89%.

Din aceasta se vede că chiar în județul Morava, unde, după aceste date, populația românească ca număr este neînsemnată față de cea sârbească, ea se ține bine și numai un mic număr de români vorbesc și limba sârbă și, în acest număr, sunt mai mulți bărbați decât femei. La 100 de bărbați care

¹⁶⁷ Vol. 13, Belgrad 1899, XCVI ș.u.

¹⁶⁸ Cu prilejul recensământului în foile respective, s-a notat cine dintre români, pe lângă limba maternă, vorbește și limba sârbă.

vorbesc și sârbește, tot în același județ, se găsesc numai 36,4% femei care știu și sârbește.

În sfârșit, recensământul populației din Serbia, din 31 decembrie 1900, cel din urmă pe care îl avem la îndemână¹⁶⁹, arată de asemenea că elementul românesc din Serbia, deși micșorat considerabil în comparație cu numărul arătat în statisticile precedente: din 2.092.882 suflete, românii „care întrebuințează limba română” = „sluje se jezicom rumunschim” = sunt un număr de numai 89.873 locuitori sau 3,61% și aceasta natural aproape exclusiv în aceleași patru județe:

Craina [Krajina]	34.619 suflete
Pojarevaț [Požarevac]	26.965
Morava	7.170
Timoc	19.963

Dezacordul dintre rezultatele acestor patru recensăminte se datorește nu sârbizării elementului românesc, cum ar fi putut să creadă cineva, având în vedere scăderea din statistica de la 1900, în comparație cu cele mai vechi, ci neexactității recensământului. Dacă înfățișăm de pildă statisticile pentru plasa Cucevo din județul Negotin, în care numai trei așezări (orașelul Cucevo și satele Cuciaina și Mișlenoveț) sunt sârbești, iar celelalte toate curat românești, vedem că unul și același sat într-o statistică e dat ca sârbesc și în alta ca românesc sau ca mixt. Așa de exemplu satul Caona, care este și astăzi curat românesc, în statistica din 1884 este trecut cu o populație de 827 locuitori toți de naționalitate străină (nesârbi) și niciun sârb. La 1890 se arată 862 locuitori din care numai 8 inși de alte naționalități (drughe narodnosti), iar toți ceilalți (854) sârbi. La 1895 – 920 locuitori, din care 918 de altă naționalitate, adică români și numai 2 sârbi. Și la 1900 se arată 1005 locuitori și aceștia toți sârbi. Ceva asemănător

¹⁶⁹ *Statistica Regatului sârb*, Vol. 24, partea II-a, Belgrad 1905, p. CIX ș.u

vedem și cu satul românesc Mustapic, tot din aceeași plasă: la 1884 sunt 1142 locuitori toți de naționalitate străină, adică români. La anul 1895 se arată 1544 locuitori din care 738 sârbi și 806 locuitori de altă naționalitate. La 1890 se arată 1396 locuitori, din care 1391 sârbi și numai 5 de altă naționalitate și la fel și în 1900 – 1614, din care 628 sârbi și 986 de altă naționalitate și tot așa cu multe sate nu numai din aceasta plasă ci și din celelalte plase locuite de români.

IV

Această călătorie mi-a dat posibilitatea, între altele, să urmăresc amănunțit extinderea și numărul populației române. Pe lângă asta am putut să stabilesc exact care sate din această regiune sunt curat românești și care sunt mixte. Relația numerică dintre unul și celălalt element în aceste sate mixte, precum și numărul populației în satele curat românești, așa cum se arată mai jos, este înainte de toate rezultatul unei anchete personale. Am căutat să stabilesc în primul rând numărul exact al caselor românești și neromânești, după care apoi a fost ușor să stabilesc aproximativ și numărul locuitorilor.

Toate așezările din regiunea hașurată, cu privire la naționalitatea locuitorilor, se împart astfel:

Jud. Negotin total: 84 curat rom., 57 mix. 6 sârb. și 21 alt.;

Jud. Pojarevaț [Požarevac] total: 189 curat rom., 60 mix. 26 sârb. și 103 alt.;

Jud. Chiupria [Kjupria] (pl. Parachin, Despotovaț și Sfilainat) total: 70 curat rom., 13 mix., 6 sârb. și 51 alt.;

Jud. Zaicear [Zajčar] (pl. Zaicear [Zajčar] și Bolievaț [Boljevac]) total: 48 curat rom., 21 mix., 4 sârb. și 23 alt.;

Adică, total: 291 curat rom., 151 mix., 42 sârb. și 198 alt.

De aici se vede că din totalul așezărilor lor (sate și orașe) din această regiune, care se ridică la 291, aproape jumătate și anume 193 sunt românești, din care 151 curat românești și 42 amestecate. Numărul așezărilor românești ar fi întrecut chiar numărul celorlalte, dacă am fi socotit și mahalalele unor sate românești răspândite în sălașe, ca de pildă cele din plasa Cucevo și anume din satele Duboca, Nereznița [Nerežnica] și altele, cu cartiere separate, așa cum s-a procedat în statisticile sârbești.

După calculul meu, numărul românilor pe la jumătatea anului 1916, este de 181.696 sau aproape 42% din totalul populației celor patru județe. Aplicând acest calcul la cifra totală a populației din această regiune pe anul 1905, 503.688 s. așa cum ne este cunoscută din *Rezultatele provizorii ale recensământului populației* pe același an 1905, cifra aproximativă care s-ar fi câpătat după întoarcerea locuitorilor refugiați din pricina războiului pe la casele lor, numărul românilor s-ar ridica la cifra de 212.405 locuitori. *Prin urmare după calculul meu, imediat după terminarea războiului, în regiunea dintre Timoc și Morava, populația românească – adică acei locuitori care întrebuințează limba românească ca limba lor maternă și se știu de români – se ridică la cifra rotundă de 200.000 locuitori.*

Cifra totală de 181.696 români, în 1916, după județe se repartizează astfel:

Județul Negotin	60.093 locuitori sau	69%
Pojarevaț [Požarevac]	73.168	35%
Zaicear [Zajčar] (două plase)	33.627	44%
C'hiupria [Kjupria] (trei plase)	14.808	23%

1. Județul Craina [Krajina] (Negotin)

Elementul românesc în acest județ, a cărui populație la 1916 se ridică la 86.168 suflete (la 1905 erau 104.530 s.) comparativ este cel mai puternic în întregul județ și formează aproape $\frac{3}{4}$ din întreaga populație a județului. Cele trei plase ale lui de la nord-vest: Dolni-Milanovaț, Cladova [Kladovo] și

Bârza Palanca [Brza-Palanka] sunt aproape exclusiv românești. În prima nu există niciun singur sat curat sârbesc, în a doua numai unul – Petrovo Selo sau Cralevaț, colonizat cu 600 de ani în urmă cu muntenegreni din triburile Tuțco, Mircovich și Pacovich și tot așa și în a treia, numai unul singur – Ștubic – (1963). Acest sat stă în legătură cu alte 9 sate curat sârbești din plasa Negotin (Vidrovet, Jasenița, Carbulovo, Ciubra, Recica, Ralevo, Smiedovet, Temnici și Paet) și peste 10 sate din plasa Salaș (Salaș, Brusnic, Sicole, Popovița, Metriș, Șarcamen, Tâmbiane, Clenovet, Coprivnița, Fleșnița), care formează insule curat sârbești, colonizate de mult din ținuturile sârbești de la apus și înconjurate din toate părțile de o populație românească.

a) Plasa Dolni-Milanovaț

Plasa Dolni-Milanovaț, numită „Porecichi srez” după numele râului Porecica (a fost odată și un oraș de insulă numit Poreci), vine în atingere mai puțin, dar exclusiv cu partea muntoasă, din pricina căreia este slab populată; ea are 13 așezări din care cele mai multe răspândite prin munte, sălașe (colibe) dintre care 9 sunt curat românești și 4 mixte, cu o populație totală de 11.516 suflete. Românii sunt 9.443 suflete sau 32%.

Sate curat românești sunt următoarele:

Mosna – 127 c. cu 512 s. – pe râul Porecica, nu departe de gurile lui, la Dunăre. Acest sat a fost curat românesc încă de la 1733, când avea un total de 11 case românești¹⁷⁰.

Topolnița – 160 c. cu 818 s. – tot pe râul Porecica, mai sus de Mosna. Mai sunt aici și români veniți mai târziu (din Iasicovo și din alte părți).

Clococevaț – 200 c. cu 811 s. – Cemareca – 260 c., 1.114 s., Tanda – 147 c. cu 526 s., Gorniane – aproximativ 400 c. cu 1.684

¹⁷⁰ „Imathlebov 11 Vlasi...”, v: Izveštai Maxima Exarha 1.733 în *Glasnic* 56, p. 136.

s., Rudna glava – 360 c. cu 1.258 s. – Debelilug – cătun din comuna Dolni-Milanovaț cu 45 c. și 190 s.

Golubinie – 240 c., cu 1.034 s. – pe țărmul Dunării, la răsărit de Dolni-Milanovaț. O parte din locuitorii lui vorbesc și limba sârbă și se dau cu mândrie drept sârbi.

Sate amestecate sunt:

Orășelul *Dolni-Milanovaț* – 1.400 s., majoritatea sârbi, minoritatea români. Românii trăiesc într-o mahala separată numită Oreșcovița, care încă din anul 1733 a existat ca sat curat românesc cu 22 de case.

Bolietin – 164 c. cu 703 s., cei mai mulți români. Satul a fost înființat cu 50 ani în urmă de bulgarii din părțile Vidinului, care înainte de eliberarea Bulgariei au emigrat de aici și în locul lor s-au așezat români de la Poreci și sârbi din părțile Timocului (Negotin).

Orășelul *Maidan Pec* [Majdan Pek] – 190 c. cu 1.100 s., a cărui populație de mineri e mai mult românească, dar mai sunt germani și slovaci, toți din Ungaria,

b) Plasa Cladova [Kladovo]

Regiunea plasei Cladova [Kladovo] (jud. Cluci, după numele marului zăvoi pe care Dunărea îl formează lângă Cladova [Kladovo]) până nu demult era exclusiv românească. Din 20 de așezări care formează plasa, 19 sunt curat românești și una amestecată, anume orășelul Cladova [Kladovo] (500 c., 2.000 s.). În acest orășel elementul sârbesc care este în minoritate se compune mai ales din câteva familii de funcționari și din negustori veniți din diferite părți, mai ales din Banat și Bacica. Satul curat sârbesc Petrovo selo (sau Cralievaț [Kraljevac]) așezat la munte, între Cladova [Kladovo] și Techia [Tekja] este după cum am văzut populat de muntenegreni. Întreaga populație a plasei la 1916 se ridică la 19.057 s., din care 17.477 sunt români, adică 91%.

Sate curat românești sunt următoarele:

Cladușnița – 805 s., – la nord de Cladova [Kladovo], pe
 țărmul Dunării;
Davidoveț (sau pe românește Gegerați) – 400 s. tot pe Dunăre;
Manastirița – 300 s., face parte din comuna Davidoveț;
Sip – 450 s., în fața Porților de Fier;
Costol – 550 s., la sud-est de Cladova [Kladovo], în zăvoiul
 Dunării;
Mala Vârbița – 1.000 s. (românii îl numesc Vârbița Mică);
Velica Vârbița – (rom. Vârbița Mare) — 1.300 s.;
Râtcovo – 1.500 s.;
Corbovo – 1.172 s.;
Vaiuga – 1.300 s., din această comună face parte și cătunul
Milutinoveț (sau Bărloaga) – 400 s.;
Velesnița – 503 s. pe lângă șoseaua care duce la Bârza;
Palanca [Brza-Palanka];
Grahovița – 1.560 s. – tot acolo;
Liubiceveț (sau Bordeli) – 914 s., – pe țărmul Dunării;
Podvârșca – 1.600 s. – sud-vest de Cladova [Kladovo]. În
 afară de români „pământeni”, în acest sat sunt
 și „ungureni”; din aceștia există și în cele două
 sate apropiate:
Recița – 102 s. și *Velica Camenița* – 1.028 s.;
 Orășelul *Techia* [Tekja] – 593 s. – cu un amestec
 neînsemnat de sârbi.

c) *Plasa Bârza Palanca* [Brza Palanka]

Această plasă de asemenea este aproape în întregime
 românească. Dacă se exclude satul curat sârbesc Stiubic, toate
 celelalte așezări – 11 la număr – sunt curat românești. Până
 chiar și orășelul Bârza Palanca [Brza Palanka] (977 s.), în care
 sunt vreo 10 familii de români macedoneni din Gopeș, care s-au
 stabilit aici cu 30 de ani în urmă și bulgari din satul Buf, Bitolia,
 după caracterul lui etnic este românesc.

Celelalte așezări curat românești sunt următoarele:

Reca – 400 s.; cei mai mulți „ungureni”.

Cupuziște – 543 s.

Slatina – 847 s.

Mihailoveț – 1.300 s.

Mala Camenița – 952 s.

Populația acestor sate este originară de pe celălalt mal al Dunării (la Bârza Palanca [Brza Palanka], bunăoară, sunt destule familii venite din satul Isvor, de dincolo de Dunăre, din România). Iar în următoarele sate românii sunt „ungureni” (originari din Ungaria), ca și în satele așezate ceva mai la apus:

Urovița – 2.178 s.

Vratna – 457 s.

Iabâlcoveț (rom. Iacoboveț) – 3.675 s.

Malainița – 975 s.

Plavna (Plamna) – 1.670 s.

Din 15.926 s., în plasa Bârza Palanca [Brza-Palanka], la 1916, un număr de 13.963 s., sunt români, adică 88%.

Plasa Negotin

În plasa Negotin, cu toate că sunt 9 sate sârbești, românii formează majoritatea, nu numai după numărul așezărilor – 11 curat românești și unul amestecat (orașul Negotin) – dar și după numărul locuitorilor și al procentajului. Din totalul de 24.325 s. cât este cifra totală a plasei, 13.845 sunt români sau în anul 1916, 57%.

În orașul Negotin (la 1916, aproximativ 5.000 s.) românii formează o mahala separată (cca. 300 s.).

Celelalte așezări curat românești sunt:

Dupiane – 1.180 s.

Dușanoveț sau Geanevo – 2.380 s.

Miloșevo sau Coroglaș – 290 s.

Samarinoveț – 545 s.

Prahovo – 1.200 s. și

Cusiac, lângă Prahovo, pe Dunăre – 50 s.

Raduevaț, târgușor, port la Dunăre – 1.800 s.

Sârbovo sau Sârbovlahi – 500 s. români curați.

Acest nume nu are niciun fel de
legătură cu caracterul lui etnic.

Bucovcea – 3.200 s.

Velcovo sau Bluvanoveț -- 480 s.

Cobișnița – 2.000 s.

Milanovo sau Mocrație -- 1 .170 s.

Plasa Salaș

În județul Negotin numai această plasă numită *Crainski Srez* (pl. Craina [Krajina]) este în majoritate sârbească. Din cele 17 așezări care o compun numai 7 sunt curat românești, iar celelalte curat sârbești. Din totalul populației care la 1916 era de 15.217 suflete, 5.365 erau români, iar ceilalți sârbi. Prin urmare românii formează cam 35% din totalul populației din această plasă.

Sate românești sunt:

Luca – 1.504 s.

Dâlbociani – 1.074 s.

Glogovița [Glogovica] – 1.330 sârbi.

Mala-Iasicova – 691 s.

Velica-Iasicova – 1.750 s.

Tabacoveț – 400 s. face parte din comuna Brusnici.

Cioconar – 204 s. face parte din comuna Coprivnișea.

Numărul populației din aceste sate îl dau după recensământul oficial sârbesc din 1905 (pentru primele 5 sate) și din 1900 (pentru celelalte 2 sate).

2. Județul Zaicear [Zajčar]

În regiunea locuită de români intră numai cele 2 plase de nord din acest județ: plasa Zaicear [Zajčar] și plasa Boljevaț [Boljevac], care la 1900 numai ele formau județul însuși. Aici procentul elementului românesc este mai slab decât în județul Pojarevaț [Požarevac]. Din populația de 75.792 sârbi, sunt 33.627 suflete români, adică 45% din totalul populației. (La 1905

întreaga populație se urca la 82.438 suflete). Mai mult de jumătate din așezările acestor 2 plase au o populație curat românească. Din 48 de așezări, 21 sunt curat românești și 4 amestecate. Răspândirea elementului românesc în cele 2 plăși este aproape aceeași; el este însă mai puternic în părțile lor nordice.

a) *Plasa Zaicear* [Zajčar]

Din totalul populației acestei plase – 48.765 s. la 1905 (să ne servim de cifrele recensământului oficial sârbesc din acel an) – 18.856 suflete sunt români. Așezările românești sunt în număr de 12 curate și 2 amestecate, iar toate – românești și neromânești – sunt 26. Cele două așezări amestecate sunt formate din români și bulgari: unul este satul Gârlan (295 case sau 1.380 suflete români și 132 case sau 698 suflete bulgari, coloniști din părțile Teteven), celălalt este orașul Zaicear [Zajčar], unde pe lângă bulgari și câțiva funcționari sunt și români într-o mahala separată care se compune din 200 case sau aproape 1.000 de suflete.

Așezări curat românești sunt:

Pârlita – 634 s., românii sunt la fel cu cei din Gârlan și Zaicear [Zajčar] și se deosebesc de „ungurenii” din celelalte sate din plasă.

Șlivar – 796 s.

Lubnița (românește – Lugnița) 1.905 s.

Gamzigrad – 1.037 s. Acum în urmă s-au așezat aici și vreo 10 familii de sârbi „cosoviți” veniți din Kosovo, din apropiatul sat Zvesdan.

Metovnița – 1.547 s.

Nicolicevo – 1.185 s.

Slatina – 1.674 s.

Oștreli – 902 s.

Brestoveț – (rom. Brestovți) – 1.746 s.

Bor – 1.113 s.

Criveli – 2.708 s.

Buce – 1.331 s.

În satele neromânești populația se compune de asemenea din locuitori mai vechi sau mai noi veniți din alte localități sau bulgari din părțile Teteven, ca în satele curat bulgărești: Velichi-Isvor, Vratarnița și Zagrajda (Zagrațco), sau coloniști din Kosovo-Polje, ca în Zvesdan — Vrajoğrânți și aiurea.

b) Plasa Bolievaț [Boljevac]

Din 22 de așezări în această plasă, 9 sunt curat românești și 2 amestecate. Populația și la 1916 se urca la 27.027 suflete din care 14.771 s. sunt români.

Satele românești sunt următoarele:

Dobropolie – 921 s., din care 44 țigani-români și 1 sârb.

Bacevița – 1.039 s., din care 9 țigani-români și 46 sârbi.

Osnici – 1.717 s., din care 3 sârbi și 18 țigani.

Savineț – 495 s.

Valacoñie – 1.281 s., din care 11 sârbi și 24 țigani-români.

Bogovița – 1.071 sârbi.

Podgoreț – 2.223 s., din care 13 sârbi și 28 țigani.

Zlot – 3.321 s., din care 59 sârbi și 55 țigani-români.

Șarbanoveț – 2.217 s., din care 14 sârbi și 17 țigani.

Ca amestecate se consideră următoarele 2 sate:

Mali Izvor [românește — Izvorul ăI Mic] 1.117 s., din care 4 sunt sârbi și 23 țigani.

Lucovo – 1.204 s., din care 628 sârbi și 341 țigani, cei mai mulți țigani-români.

3. Județul Pojarevaț [Požarevac]

Acest județ este cel mai mare din toată regiunea și este în întregime presărat cu așezări românești. Caracterizând populația din plasa Petrovaț (Mlavski Srez) din acest județ, unul din elevii profesorului Cvijici, Liubomir Ivanovici, în *Naselja sârbских zemlia* observă că: „populația în această regiune este de așa natură încât judecând după port și după limbă, un

*necunoscător care ar trece prin această regiune, ar putea să creadă că aici trăiește numai o populație românească*¹⁷¹; pe lângă aceasta mai adaugă că nu există aproape niciun sat sârbesc „în care să nu fie vreun «ma(ha)la», unde să nu se auză românește”. Aceste cuvinte sunt exacte, cu mici excepții, pentru întreg județul. Urmărind răspândirea elementelor etnice ale așezărilor diferitelor părți ale acestui județ, găseam sate care aveau aparența unor sate curat sârbești, în care totuși descopeream nu numai familii românești răzlețe, ci întregi cartiere în care mai există încă persoane care nici nu cunosc limba sârbă. Pe de altă parte, în unele din satele curat românești sunt familii a căror origine sârbească se mai ține minte, dar care s-au românizat complet și ca și la cealaltă populație românească, femeile de obicei nu cunosc limba sârbă. În jumătatea de la sud-vest a județului elementul românesc predomină.

Întreg județul are o populație de 207.096 s. (la 1916) din care 73.168 s. români sau 35% din totalul populației. Din totalul de 189 așezări, 60 sunt curat românești și 26 amestecate. Cel mai mare număr de așezări românești natural se găsesc în plășile de la vest, unde populația românească este în atingere cu populația din județele Negotin și Zaicear, cu care se află în rudenie.

a) Plasa Cucevo [Kučevo]

Plasa Cucevo, numită „Zviški srez”, ocupă partea cea mai răsăriteană a județului Pojarevaț [Požarevac], în locurile muntoase de pe cursul mijlociu al râului Pec și se învecinează la răsărit cu plasa Dolni-Milanovaț din județul Negotin. Ca și aceasta din urmă și ea este populată aproape exclusiv cu români. Din cele 17 sate care o compun (mahalalele din satele răspândite nu le socotesc separat) inclusiv orașelul Cucevo, 14 sunt curat românești și numai 3 (orașelul Cucevo, satul din apropierea lui, Cuceaina și satul Mișlenovaț, așezate în partea de nord-est a plasei), sunt sârbești. În general, din toată populația care la 1916 număra 17.710 s., 14.675 sau 82% sunt români.

¹⁷¹ *Colonizarea pământului sârbesc*, vol. II, Belgrad 1903, p. 294

Urmând cursul superior al râului Pec găsim următoarele sate curat românești:

Mustapic – 1.158 s., alături de drumul care merge la Pojarevaț [Požarevac]. Încă din 1733 acest sat era curat românesc, 26 case. (Vezi comunicatul exarhului Maxim, *Glasnic*, 56, p. 140). Pe partea cealaltă a râului Pec [Pek], pe drumul care merge la Velico Gradiște, este satul Srbți – Srâpți, care formează o singură comună cu satul din apropiere, Leșnița. Amândouă cu o populație de 650 s.

Turia – împreună cu cătunul Șumeceai – 976 s.

Calna (sârbește Caona), rom. Camna – 980 s.

Terovița – 335 s.; face parte din comuna Cucevo.

Bucovska – 880 s.

Teremoșnia – 350 s.; face parte din comuna Cuceaina.

Maidan-Cuceaina, sat de mult rămas pustiu.

Neresnița – 2.445 s. Acest sat este răspândit și populația lui trăiește în majoritate prin sălașe, care formează după numele localităților: Glojene, Kisela-Voda, Pole, Popoveț, Șevița și Comșa; aceasta din urmă se compune din 30 case – țigani-români (care fac albi). Acest sat este arătat la 1733 ca fiind populat numai de români – 48 de case.

Voluța – 1.805 s. Din el fac parte și sălașele Rudnic și Sf. Varvara. Și acest sat este arătat la 1733 ca fiind locuit de români – 47 case populație flotantă.

Dâlboca – 2.408 s.; răspândită în sălașe, prin locurile Șevița, Ponor etc. La 1733 erau 35 case numai românești.

Radenca – 1.407 s.; răspândită prin sălașe. Acestui sat aparține și locul acoperit cu sălașe, de pe teritoriul Cliuci.

Racova-Bara – 865 suflete.

b) Plasa Jagubița

Regiunea de sud din plasa Cucevo, numită Zvižd, este despărțită prin marele masiv împădurit al munților Homolie, care în niciun punct al lor nu trec peste 1.000 metri deasupra nivelului de o vale rece numită „Homolie”, în partea de sud-

vest a căreia, pe râul Mlava, la chiar capul („vrelo”), se află așezat orașelul Jagubița. Ca și plasa Cucevo și plasa Jagubița („Homolski srez”) ca populație este în majoritate românească, numai că satele sârbești aici sunt mai numeroase decât în prima (Suhodol, Isvorița, Milanoveț, Vucoveț, Ioșanița, Ribari și Crupaia – aproape toate în vale). Elementul românesc aici atinge 61% din totalul populației care este de 18.242 s., din care 11.152 sunt români. Din cele 20 sate care compun întreaga plasă, 10 sunt curat românești și 2 amestecate. În numărul celor din urmă se găsește și orașelul Jagubița (3.500 s.) unde predomină elementul românesc. Românii populează cea mai mare parte din sudul orașului.

Sate amestecate sunt:

Crepolin – 1.300 s., din care o treime sunt români.

Blisnac – 600 s., în cel mai îndepărtat unghi de sud-vest al Homoliei.

Medvedița este un cătun care face parte din comuna Plisnașca.

Magudița sau (Milanovăț) – 405 s. Face parte din comuna satului sârbesc Crupaia.

Sate curat românești mai sunt următoarele:

Sighe – 424 s.

Breznița – 100 s. Face parte din comuna Crepolinsca.

Osanița – 2.000 s.

Lasnița – 2.000 s.

Seliște – face parte din comuna Laznișca. 200 s.

Lescovo – 987 s. Se găsește pe râul Veliki Pec, în cel mai depărtat unghi de sud-est al plasei. Acolo sunt și satele:

Iasikovo – 802 s.

Vlaole – 389 s.

c) Plasa Petrovaț

Și în această plasă care ocupă regiunea din cursul mijlociu al râului Mlava, „Mlavski srez” elementul românesc este

destul de puternic. Românii în această plasă ca număr dețin locul întâi în întregul județ (18.411 s. români), dar pentru că plasa în general este mare (total 44.231 s.) ei nu formează elementul majoritar și dau un procent de 41% din totalul populației. Din cele 35 așezări numai 13 sunt curat românești și restul amestecate. Elementul românesc a dat caracterul său exclusiv satelor de pe malul drept al râului Mlava. Într-adevăr, și pe malul stâng nu există sate în care – după cum spune cercetătorul acestui ținut, Liubomir Iovanovici¹⁷² – *să nu fie mahala în care să nu se audă românește*; totuși ca sat curat românesc aici de fapt se socotește numai satul Busur. Este de observat că același cercetător, la studierea amănunțită a originii unor anumite neamuri a putut să constate că întreaga populație a acestei plase, români și sârbi, este formată din coloniști veniți de curând din alte părți și așezați aici cam de vreo 200 de ani încoace. Vechea populație a fost distrusă.

Sate curat românești:

Busur – 1.155 s., sat de munte la sud de Petrovaț.

Jdrelo – 1.315 s., pe malul drept al râului Mlava, la intrarea trecătoarei din Gorniac. A fost descris de Kanitz în călătoriile lui prin Serbia (*Serbien*, 1868).

Stamnița – 1.439 s.

Vitovnița – 519 s.

Melnița – 1.945 s.

Cladurovo – 1.344 s.

Ranoveț – 2.100 s.

Manastirița – 1.096 s.

Rașaneț – 1.630 s.

Cobillie – 1.479 s.

Dubocica – 1.827 s.

Starcevo – 1.017 s.

Lescovaț – 100 case cu circa 500 s. Face parte din comuna Petrovaț cu care aproape este unificat. Cu toate acestea cea mai mare parte a femeilor nu știu limba sârbă.

¹⁷² *Nasellia Srbski Zemlia*, v. II p. 294.

Sate amestecate cu un număr de români mai mare sunt:

Veliki Popoveț – 1.583 s.; a patra parte români.

Pancovo – 551 s.; jumătate români.

Oreșcovița – 1.122 s.; o treime români.

d) Plasa Golubeț

Ea se compune din 26 așezări, dintre care 7 sate curat românești și 2 amestecate. Satele din această plasă sunt mici, de aceea și numărul populației nu este mare: 12.956 s. la 1916, din care 3.720 s. sau 28% români. Elementul românesc este mărginit aproape exclusiv în partea de sud-est a plasei unde vine în atingere cu populația din plasa Cucevo, din care nu se deosebește nici după vorbă, nici după port și nici ca obiceiuri.

Sate curat românești mergând de la sud spre nord sunt următoarele:

Vucovici – 474 s., pe malul drept al râului Mlava.

Jitcovița – 313 s. Alcătuiește o singură comună cu satul Cudrej care are 317 s.

Șnegotin – 335 s.

Dvoriște – 542 s.

Crivacea – 943 s.

Bârnița – 546 s.

Sate amestecate:

Dobra – 833 s.; majoritatea români.

Poniceva – 155 s., la nord de Golubeț. Românii formează o treime din totalul populației și aceasta aproape sărbizată.

e) Plasa Velico-Gradiște

Ea cuprinde 32 așezări, situate în partea inferioară a râului Pec. Din acestea 6 sunt curat românești și 2 amestecate. Totalul populației este de 27.211 s., din care 5.501 s. sau 20% români.

Satele curat românești aici sunt grupate în trei insule, fiecare cu câte 2 sate:

Reșița – (781 s.) și Ram (284 s.), pe Dunăre la vest de Velico Gradiște.

Topolovnic (1.600 s.) și Gloracovo (501 s.), pe lângă drumul care duce de la Velico Gradiște la Pojarevaț [Požarevac].

Ceșleva Bara (1057 s.) și Dolașnița – (744 s.), în partea de sud a plasei.

Amestecate sunt:

M. Breșnița – 250 s., satul cel mai de la sud din plasă, face parte din comuna Rabrovo.

Kusici – 852 s., pe malul râului Pec. Cartierul românesc, care formează o treime din sat, este sârbizat.

f) Plasa Pojarevaț [Požarevac]

Este cea mai mare și cea mai bogată din tot județul. Are o populație de 58.231 s., din care 10.355 s. sau 18% sunt români. Are 39 așezări din care 3 curat românești și 9 amestecate. Satele sunt așezate în general pe malul râului Morava și a râului Mlava.

Cele trei sate curat românești sunt următoarele: Alidovo – 282 s., face parte din comuna Cula, ambele înainte făceau parte din plasa Petrovaț.

Șlivoveț – 338 s., situat lângă comuna Crivodol, la sud de Pojarevaț [Požarevac], pe o colină nu prea înaltă care se ridică între Morava și Mlava.

Zabrega – 304 s. Este situat în comuna Șapișca, pe drumul de la Pojarevaț [Požarevac] la Cucevo.

Sate amestecate sunt:

Petca – 875 s. – la nord de Pojarevaț [Požarevac] pe malul Dunării. Jumătate din locuitori sunt români.

Târniane – 2.000 s., majoritatea români și puțini bulgari.

Ceva mai sus, tot pe Mlava, urmează:

Salacoveț – 675 s., din care aproximativ 250 s., români,
restul bulgari.

Velico Țârnice – 850 s., din care cca 600 s. români.

Malo Țârnice – 1.500 s., jumătate sunt români, restul
sârbi și bulgari.

Velico-Selo – 1.700 s., din care două treimi români.

Pe malul râului Morava mai sunt două sate amestecate:

Brejane – 1.560 s., unde românii formează două treimi
din totalul populației, restul amestecați cu
bulgari și

Popiano – 2.500 s., în care trăiesc până la 2.000 de români.

Din așezările amestecate face parte și orașul Pojarevaț
[Požarevac], unde există o mahala românească cu circa 300
case, 1.300 s.

g) Plasa *Jabar*

Această plasă *Moravski srez* unește satele de la sud de
Pojarevaț [Požarevac], așezate de-a lungul râului Morava, și
cele de pe povârnișul văilor dintre Mlava și Morava. Aici
elementul sârbesc este în majoritate, dar nici cel românesc nu
este neînsemnat. Populația e de 27.985 s., din care 9.384 s. sau
33% sunt români. Procentul elementului românesc din această
plasă ține al patrulea loc după plășile Cucevo, Jagubina și
Petrovaț. Din cele 20 de sate din această plasă, 7 sunt curat
românești și 7 amestecate.

Satele curat românești aproape toate sunt așezate la
munte sau în partea lui de răsărit, din bazinul râului Mlava.

Vârbița – 715 s.

Ticheveț – 942 s.

Sfiniarevo – 84 case amândouă formând o singură
comună cu 829 s.

Orlevo – 135 case,

Mirievo – 871 s.

Cocetin – 593 s.

Porodin – 3.378 s., din care numai 240 sârbi, care locuiesc într-un cătun separat, Livadița. Porodin este unul din satele mari de pe râul Morava.

Sate amestecate, aproape toate de-a lungul râului Morava:

Rachineț – 2.570 s.

Orehovița – 1.507 s. românii sunt numai câteva case veniți de curând din satul Jdrelo.

Alexandrovaț – 3.012 s., românii locuiesc într-o mahala formată din 35 de case.

Vlaški Dol (Valea Românească) 1.940 s. – trei pătrimi români.

Polatna – 454 s., cu vreo 20 de case români.

Sus pe munte:

Sibnița – 882 s.

Bošniac – 611 s., jumătate români.

a. Județul Chiupria [Kjupria]

Populația românească în acest județ a pătruns numai în cele trei plăși de la răsărit: Sfilaina, Despotovaț și Parachin, și asta de preferință în sate separate în care elementul românesc se menține destul de bine. Din totalul populației acestor trei plăși se ridică la 64.698 s., 14.808 români.

Populația românească trăiește în 13 sate curat românești și 6 amestecate. (Totalul satelor în cele 3 plăși fiind de 70).

a) Plasa Sfilainaț

Atât cantitativ cât și procentual în această plasă trăiesc cei mai mulți români din județul Chiupria, *Resavski srez*. Din 29.269 s., 8.692 s. sau 30% sunt români. Acești români trăiesc îngrămădiți în 8 sate curat românești și 3 amestecate (toată plasa are 28 sate). Ei sunt adunați în locurile muntoase nu

numai de la nord de Resava, unde stau în nemijlocit contact cu populația românească din plasele Jabar și Petrovaț, ci și de la sud de Resava.

Sate curat românești sunt următoarele:

Vitejevo – 1.415 s.

Bobovo – 2.200 s.

Proštineț – 366 s.

Jasenovo – 1.224 s.

Gladna – 412 s.

Maceveț – 257 s.

Subotița – 827 s.

Vlașca – 484 s.

La sud de acest sat din urmă, pe malul râului Morava se mai află, amestecat cu sârbi și satul Subseo – 921 s. din care 385 s. sunt români.

Sate amestecate sunt:

Dubița – 956 s., jumătate români și Troponie – 1.128 s., jumătate români.

b) Plasa Despotovaț

Această plasă numără 33 sate așezate pe cursul superior al râului Resava, din care numai 6 au populație românească, care și-a păstrat foarte bine graiul și portul. Trei din aceste sate:

Belaica – 986 s.

Resavița – 249 s. și

Isacova – 875 s., sunt curat românești și 3 amestecate și anume:

Jidile – 569 s., din care 372 români.

Ezero – 528 s., din care 185 români.

Popovniac – 303 s., din care 34 români.

Aici populația, din punct de vedere spiritual și cultural, a rămas foarte în urmă. În toată plasa nu există o singură biserică afară de mănăstirea Sf. Manasie, pe râul Resava. Din

această pricină sunt foarte multe concubinaje, lucru nu tocmai rar și în celelalte ținuturi din Timoc și Morava.

c) *Plasa Parachin*

Această plasă atinge imediata vecinătate a centrului județean Chiupria. Din ea fac parte și satele românești cele mai dinspre sud din tot ținutul. Ele sunt satele curat românești anume:

Bigrenița – 2.602 s. este un sat mare și foarte răsfirat, și Batineț – 813 s., sat curat românesc, cel mai dinspre sud din tot bazinul râului Morava.

V

După limbă și port populația românească dintre Timoc și Morava se desparte limpede în două părți inegale: una răsăriteană, mai mică, pe râul Timoc și alta mai mare, apuseană, spre apus de valea râului Timoc.

Dialectul românilor apuseni se deosebește prin extraordinara înmuiere a consoanelor, care se caracterizează mai limpede prin trecerea consoanelor dentale *d* și *t*, înaintea vocalelor moi *i* și *e*, în consoanele africcate *dz* și *ts*. Astfel cuvântul *dinte* se pronunță *džintś'e* (adică: djince); verde – *v'erdž'e*; teiu – *tś'eiu* ș.a.m.d; bineînțeles africcatele *dz* și *ts* sunt moi (palatale) – înmuierea lor *e* exprimată cu liniuța de deasupra. Apariția acestor africcate, în toate cazurile unde *d* și *t* sunt așezate înaintea lui *i* și *e*, a atras după sine simplificarea primelor africcate *dz* și *ts* în toate cazurile, în aspirantele siflante *ž* și *š*, astfel încât cuvântul cinci nu se mai pronunță ca înainte, ci *šinši*, picior – (*pitśor*) – piśor, ceriu (tseriu) etc.

Prin aceste particularități ale limbii se cunoaște îndată românul din partea apuseană a ținutului românesc.

Dialectul românesc *răsăritean* se deosebește, comparativ, prin mai slabă înmuiere a consoanelor înaintea aceluiași vocale, așa încât consoanele dentale *d* și *t* în cazurile acestea apar înmuiate *d'* și *t'* sau chiar trec în *g'* și *k'*: *g'ink'e*, în loc de *dinte*, *v'erg'e* în loc

de verde, *k'ei* în loc de *teiu* etc. Bineînțeles că vechile africcate au rămas neschimbate: *pîsôr*, *tseriû* etc.

Frontiera dintre cele două dialecte începe de la malul Dunării între orașul Cladova [Kladovo] (la răsărit) și satul Cladușnița (la apus) și trece la sud între satele Milutinovaț (Bărloaga) și Recița, astfel încât toate satele din localitatea Cliuci rămân în regiunea dialectului răsăritean. Pe urmă continuă între Veleșnița și Velica Camenița, între Bârza Palanca [Brza Palanka] și Reca și mai la sud, la apus de satul Cupužiște, la răsărit de Urovița, Pratna și Iabâlcoveț, la apus de Dupliane, Miloșevo (Coroglaș), Negotin, Milanovo (Mocranie) și Velicovo (Balovanoveț), unde ajunge râul Timoc. La sud de insula etnică sârbă de la Negotin, satele Tabacoveț, Velica-Iasicova, Mala-Iasicova și Cioconiar rămân în dialectul român răsăritean, așisderea Zaicear și cele două sate apropiate: Gârlan și Pârlita. Astfel, dialectul răsăritean cuprinde exclusiv populația satelor din valea Timocului și de pe malul Dunării, iar cel apusean regiunea muntoasă de la apus.

Locuitorii dintr-una ca și din cealaltă regiune la prima vedere se mai deosebesc, înainte de toate, și prin îmbrăcăminte femeilor, din care cea mai caracteristică – în partea apuseană – este o pestelcă cu ciucuri lungi de diferite culori – adeseori atât de lungi încât rama de care atârnă aproape dispare sub cingătoare – numită: „chițelia cu șucuri” sau simplu „șucuri”. Ea se încinge la spate și adeseori și în față. În față însă, peste cămașa albă cu râuri, mai adeseori se încinge o pestelcă țesută peștriț, în aceste locuri numită „opreg” („opreg dinainte și opreg dinapoi”). Portul acestei fote acum în urmă s-a răspândit și în afara granițelor dialectului răsăritean, fiind adoptat și de populația munteană de pe Miroci din valea râului Porci (pl, Dolni-Milanovaț).

Limba și portul – ca să nu mai vorbim de celelalte particularități – arată clar că populația românească din aceste două părți provine din diferite regiuni românești de la nord de Dunăre. Iar acest lucru se cunoaște din tradiție. Românii din partea apuseană muntoasă se știu ca veniți din Ungaria, anume din Banat și Transilvania, de aceea se și numesc „ungureni”, pe

când românii din partea răsăriteană se numesc „șărani” – veniți din Țara Românească (România). După particularitățile din graiul diferitelor sate poate să se cunoască mai exact din ce ținut de peste Dunăre se trage populația lor. Pe aceeași cale se poate cunoaște și mișcarea acestei populații prin emigrare dintr-un loc într-altul. Românii din satele Bejanc, Salacovaț, Velico și Malo-Țâmice (Pojarevaț [Požarevac]) vorbesc dialectul român răsăritean, ca și cei din părțile Negotinului, de unde s-au mutat la începutul secolului al XIV-lea. Mai amănunțit și mai documentat despre aceste emigrări se vorbește în cartea lui Tihomir Georgević¹⁷³.

Relativ la timpul emigrării acestei populații românești găsim un punct de sprijin în cunoscutul *Comunicat* al lui Maxim Radacovici, exarh al mitropolitului din Belgrad. Din ordinul acestuia din urmă el a călătorit, la 1733, la sud de Dunăre prin regiunea ocupată de Austria, ca să studieze situația bisericilor, preoților și a poporului de acolo¹⁷⁴. Din descrierea lui Radacovici se vede că multe din actualele sate românești în văile râurilor Poreci, Pec și Mlava au avut încă de atunci o populație întreagă sau pe jumătate românească. Orešcovița (acum mahala din Dolni-Milanovaț) și Mosna în plasa Dolni-Milanovaț erau sate curat românești, iar Iastrebița – care cel puțin sub acest nume nu mai există – pe jumătate. La fel satul Dvoriște, de lângă Golubaț a fost curat românesc. Pe râul Pec erau populate cu români satele: Kusici (pe jumătate), Srednevo (pe jumătate), Češleva-Bara și Zeleniche (jumătate), Mustapic (mixt), Mišlenovți (mixt), Nereșnița [Nerešnica], Voluia și Dâlboca. La apus de Velika Gradiște înspre Ram: Topolovnic, Chiselevo (mixt), Zatone (mixt), Biscuplije (mixt), Cilicjevaț (mixt). În bazinul râului Mlava: Rahanoveț (acum Ranoveț), Melnița și Jdrelo. Românii au populat prin urmare regiunea râurilor Poreci, Pec și Mlava și sigur și Timocul. Pentru regiunea Timocului, în memoriul lui Radacovici, nu găsim informații întrucât ea nu aparținea eparhiei

¹⁷³ *Iz Sârbie Cneza Miloš*, Belgrad, 1924, p. 90.

¹⁷⁴ v. *Glasnik na sârbosko uceno društvo*, v. 56, p. 117 ș.u.

mitropolitului din Belgrad, dar este sigur că și acești români au venit de peste Dunăre încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Din cauza războaielor nimicitoare și a răscoalelor, jumătatea nordică a regiunii dintre Timoc și Morava precum și a Vidinului, la sfârșitul secolului al XVII-lea, se arată aproape în întregime lipsită de populație și ajunge loc de așezare și împământanire pentru locuitorii de prin satele din împrejurimi. Pe lângă imigranții din părțile mai apusene, în regiunea Pojarevac [Požarevac], pe râul Mlava și în partea Negotinului, alături de veneticii din Kosovo Polje și de pe povârnișurile nordice ale Balcanilor centrali, așezate în Timocul mijlociu (în regiunea Zaicearului), aici vedem înainte de toate români veniți de peste Dunăre – din Banat, Sibiu și Valahia, a căror imigrare de peste Dunăre a durat până în timpurile cele mai noi. Se întâlnesc încă în multe sate anumiți oameni născuți peste Dunăre. Populație românească în unele din satele citate din această regiune se găsește ca și azi, încă de la începutul secolului al XVIII-lea; prin înmulțire și neîncetată imigrare această populație treptat s-a întins și a dat aproape întregii regiuni actualul ei caracter românesc, mai cu seamă în jumătatea răsăriteană.

În această privință, aproape deplina românizare a regiunii dintre Timoc și Morava în decursul a două veacuri și asimilarea populației slave mai vechi din partea ei nordică ne dau posibilitatea să înțelegem în ce chip românii în timpurile mai vechi au putut să schimbe caracterul național al pământurilor carpatice, odinioară populate de bulgari-slavi și să le dea caracterul exclusiv românesc de astăzi. Precum aici, în locurile muntoase dintre Timoc și Morava au venit nu demult și vin încă români de la nord, din Banat și Valahia Mică și printr-o repede înmulțire și prin proverbialul lor atașament la graiul și obiceiurile lor, ei înecă populația băștinașă, tot așa și mai înainte venind de la sud, din vatra unde s-a format limba și poporul român în Peninsula Balcanică, au trecut la nord, probabil pe crestele munților dintre Morava și Timoc, peste Dunăre, în Carpați, acei români din care s-a înmulțit actuala populație românească de pe pământurile de la nord de Dunăre.

C. Constante

ROMÂNII DIN VALEA TIMOCULUI ȘI A MORAVEI¹⁷⁵

Războiul, groaznicul război mondial, în învălmășeala căruia au fost târâte mai toate popoarele lumii, s-a terminat cu izbânda unui mare principiu: principiul naționalităților.

Potrivit acestui principiu, provinciile locuite în majoritate de către o populație vorbind aceeași limbă, având aceleași datini, legată prin aceeași cultură sufletească trebuie să formeze în limitele lor etnografice un singur corp politic.

Acestei împrejurări ca și jertfelor ce a adus în lupta comună pentru o rânduială nouă, în care să domnească mai multă dreptate și mai multă umanitate, generația noastră datorează cea mai înaltă mulțumire sufletească, aceea de a fi văzut întruchiparea visului secular al neamului nostru, unirea celor trei provincii subjugate într-o Românie mare și puternică.

Această mulțumire, din nenorocire nu poate fi întreagă, pentru că, la conferința păcii, acest mare și frumos principiu nu și-a putut găsi aplicarea întocmai.

Și aceasta nu pentru că principiul naționalităților, așa cum se prezintă după război în conștiința umană n-ar fi o noțiune simplă și clară. Nu. Cauza neputinței în care s-au găsit oamenii de stat de-a împăca teoria cu practica este că, în mai totalitatea statelor europene, afară de câteva excepții, rasele cele mai eterogene trăiesc laolaltă, formând în anumite regiuni, adevărate mozaicuri de naționalități.

La aceste considerații dacă mai adăugăm unele necesități de ordin practic, cum ar fi: condițiile geografice, necesitățile

¹⁷⁵ Conferință rostită la *Societatea de cultură macedo-română* în 1925. București, Tipografia Eminescu, 1929.

strategice, ca și nevoile economice – fără a vorbi de cele de ordin politic – găsim explicația pentru ce aspirațiile noastre naționale n-au putut fi satisfăcute în întregime. Această explicație însă, oricât ar fi ea de justă, durerea noastră rămâne aceeași când ne gândim că, în afară de granițele României Mari au rămas numeroase grupuri de români în unele state chiar întregi regiuni, fășii sângerânde din corpul mare și frumos al neamului românesc!

Din aceste grupuri etnice românești rămase în afară de granițele României Mari cel mai numeros și cel mai puțin cunoscut, de bună seamă, este acela al românilor din Valea Timocului și a Moravei.

Ca unul ce am avut ocazia să-i cunosc mai de aproape și să atrag asupra lor luarea aminte a cercurilor noastre intelectuale, încă în 1906¹⁷⁶, printr-o monografie, care a deschis drumul cercetărilor de mai târziu, să-mi dați voie să vă întrețin despre acest viguros vlăstar al neamului nostru care, timp de secole, și-a păstrat nealterată individualitatea lui etnică, cu întreaga lui comoară sufletească: limba, datinile, obiceiurile, credințele și superstițiile.

Grupul românilor din Serbia, pe care de obicei îi numim români din Valea Timocului și a Moravei, locuiesc regiunea situată în partea de nord-est a vechiului regat sârb, udată de râurile Timoc și Morava.

Solul acestei regiuni nu are o valoare egală. Sunt șesuri unde se cultivă cereale, dealuri bogate în viță de vie, cu renumitele podgorii de la Negotin, munți acoperiți cu păduri, văi cu pajiști prielnice pentru creșterea vitelor, iar subsolul bogat în minerale, de pildă: cărbuni, aramă, fier, cariere de marmură și ape minerale.

¹⁷⁶ La 1906, am fost însărcinat din partea regretatului dr. Istrate, pe atunci comisar general al Expoziției Jubiliare, să organizez secția etnografică a românilor din Valea Timocului, cu care ocazie am făcut o călătorie și am adunat foarte multe costume și obiecte casnice.

Frontiera naturală a acestei regiuni în care populația românească formează un grup numeros și compact este cuprinsă între râurile Dunărea, Timocul și Morava. Frontiera înspre sud ar fi formată dintr-o linie dreaptă care ar uni Marea Moravă cu râul Timoc, înaintând de la vest spre est, prin frumoșii munți ai Rătnei.

În această suprafață de aproape 12.240 km² sunt cuprinse cele patru districte nord-estice ale fostului regat sârb și anume: Craina [Krajin], Morava, Pojarevaț [Požarevac] și Timoc.

Românii din Serbia altă dată se întindeau până dincolo de râul Morava. Aceasta se poate deduce ușor din toponimia localităților care au rămas și azi românești. Așa bunăoară, dacă ne urcăm spre izvoarele râului Timoc, toate numirile ne dovedesc existența nu tocmai depărtată a unei populații românești. Așa este Vlașco-polie (câmpia românească), Vlașca-planina (muntele românesc), Vlașco-selo (satul românesc), Vlașchi-dol (valea românească) și Vlașca, cuvânt prin care sârbii desemnează Țara Românească și multe altele de felul acestora.

Această populație românească a fost cu timpul serbizată, după cum s-au serbizat și alte numeroase grupuri de români din alte regiuni, despre existența cărora găsim dovezi în cărțile de donații ale vechilor regi sârbi.

Primul document în care se pomenește despre sate românești făcute danii unor mănăstiri, este acela al jupanului Ștefan Nemanja, din 1198.

Apoi avem de la Cneazul Ștefan Uroș I, din 1253 și de la Ștefan Uroș al II, din anul 1318.

Dar cele mai importante documente ne-au rămas de la marele rege al sârbilor, țarul Dușan, din 1348.

În aceste documente, afară de satele românești, găsim și numele de familie ale locuitorilor și ni se păstrează chiar unele porecle, ca: surdul, fierarul etc., fără ca sensul acestor porecle să fi fost tradus în limba sârbă.

Avem apoi alte documente de pe la 1428 până la 1434, care se referă la românii din Bosnia și Herțegovina.

În secolul al XIII-lea și al XIV-lea, românii din Valea Moravei și a Vardarului trebuie să fi fost foarte numeroși de vreme ce ei aveau un episcop cu sediul la Vrania. Așa se explică că muntele de unde izvorăște Vardarul și azi se numește Vlahiștea, iar la poalele lui există un sat ce se cheamă Vrut, pe când platoul din apropiere se cheamă Buneți.

Unele localități din aceste ținuturi și astăzi chiar păstrează un caracter particular românesc, încât savantul istoriograf sârb Cvijić, în marea sa lucrare *Geografia și geologia umană*, este silit să afirme că aceasta se datorește unei vechi populații românești care a fost deznaționalizată.

Ca să fiu mai complet, trebuie să adaug că, în afară de cele patru districte de care am vorbit mai sus și care prin numărul covârșitor al populației românești dau acestor districte aspectul unui ținut eminamente românesc, românii trăiesc în număr mai mic și în plasa Podunafskaia din județul Smederevo [Semendria].

Această regiune ce se întinde în jurul Porților de Fier, din punct de vedere geografic are același caracter ca și partea răsăriteană, a Olteniei. Forma terenului, după studiile făcute la fața locului de cunoscutul geograf Vâlsan este o continuare de la un țărm până la celălalt țărm ca și cum n-ar fi fost despărțit prin albia Dunării.

Munții Carpați nu se isprăvesc la Dunăre, ci la Timoc. În partea care se cheamă „la Cazane”, albia fluviului este atât de îngustă, încât s-ar părea că Dunărea în căutarea unui drum spre mare a despicat Carpații în două, iar malurile au rămas așa de apropiate încât locuitorii de pe cele două versante ar putea să și vorbească. Cu toate că în aceste părți ale Dunării coastele munților sunt stâncoase și abrupte, grație văilor, râurilor ce curg de-a curmezișul, trecerea Dunării, de pe malul stâng pe cel drept, este foarte ușoară.

Și, de bună seamă, în decursul mult zbuciumatei existențe a poporului nostru, pe aici s-au scurs fugarii ce și-au găsit adăpost în Craina [Krajina], pe timpul bejeniiilor de groaznică amintire. Și această trecere a fost cu atât mai ușoară cu cât era înlesnită de însăși ocupația de pescari a locuitorilor mărginași.

*

Din cele de mai sus ați văzut că atât aspectul etnografic cât cel geografic ne înfățișează acest colț de pământ ca o continuare a țării românești, ca un pământ românesc.

Dunărea, care curge majestuoasă printre cele două maluri deopotrivă, n-a fost o barieră care să oprească legăturile dintre locuitorii de dincoace și de dincolo.

De-o parte și de alta se întind sate la fel, care din depărtare par de o albeață imaculată.

Același grai românesc își plimbă muzica lui dulce peste luciul apelor albastre, aceeași doină își revărsă notele ei melancolice peste turmele de oi care pasc în pajiștile verzi, pe când ciobanii, culcați pe așternutul de mătase al vâilor, cu gândul la ibovnică își potolesc nostalgia cântând:

*Ruscă Rusculiță,
Dalbă la pieliță,
Roșă la catrință,
Neagră la cosiță.*

În luptă cu națiunea dominantă, rezistența unei ramuri etnice – despărțită de tulpina neamului și lipsită de seva hrănitoare ce i-o dă școala și biserica națională – în trecut, când politica de deznaționalizare nu făcea parte din metoda de guvernământ a statelor era în funcție de număr. Numai acele grupe etnice puteau să reziste influenței ce se exercita asupra lor prin școala și biserica

străină, care locuiau o anumite regiune și în mase compacte. Cu cât masa slăbește, fie prin infiltrații străine mai numeroase, fie prin strămutări mai dese, slăbește și rezistența etnică. Elementele limbii străine devin tot mai numeroase, înscrisurile cu conlocuitorii de altă origine tot mai dese și astfel grupul etnic din ce în ce mai puțin numeros, pe nesimțite dispăre cu desăvârșire.

Așa se explică deznaționalizarea aromânilor care, din cauza noilor condiții de viață ce li s-au creat după stabilirea slavilor în Balcani, au fost nevoiți să se răzlețească în grupe din ce în ce mai mici. Căci, în afară de orice îndoială este că la început numărul lor trebuie să fi fost foarte mare de vreme ce-au putut să-și întemeieze state, cum erau Megalovlahia, în Acarnania și Valahia mică în Etolia. Acest proces de deznaționalizare a aromânilor se petrece azi sub ochii noștri, mai cu seamă de la război încoace, de când sunt siliți să-și părăsească comunele curat românești, unde nu mai găsesc condiții de trai, pentru a se așeza în orașe cu populație compactă sârbă, bulgară sau greacă, cu care se asimilează, pe de-o parte din lipsa școlilor naționale care să le țină treaz sentimentul rasei și pe de alta prin înscrisuri.

Acest proces de deznaționalizare s-a petrecut și la românii din Serbia, care s-au avântat dincolo de valea râului Morava, unde, trăind în grupe tot mai răzlețite, n-au mai putut rezista cu aceeași îndărătnicie înăscută cu care rezistă masa compactă de la est.

Dar sunt semne că și rezistența acestora începe să slăbească de pe urma infiltrațiilor sârbe tot mai numeroase ca și a politicii de deznaționalizare a statului sârb.

Aceste semne se învederează în faptul că deocamdată se deformează limba, după care, firește, va veni și deformarea sufletului românesc, dacă nu vom reacționa la timp pentru a-i scăpa de primejdia ce-i amenință.

Am spus că acest element românesc a rezistat până astăzi, datorită nu numai-rezistenței sale etnice proverbiale, ci și faptului că trăiește în masă compactă, aflându-se în număr covârșitor față de populația dominantă.

Dar, odată acest lucru stabilit, se pune următoarea întrebare firească: care este numărul acestei populații de țărani români, harnici, vânjoși, care lipsiți de cultura națională și-au păstrat neîntinat sufletul românesc?

De la început, trebuie să mărturisesc că la această întrebare nu se poate da un răspuns categoric, pentru că cifrele oficiale pe care le găsim în statisticile sârbești sunt cu desăvârșire inexacte. Iar dacă ne referim la scriitorii sârbi sau la cei străini care s-au ocupat de românii din Serbia, vom constata că, deși numărul ce ni-l dau este mai mare decât acela al statisticilor oficiale, totuși cifrele nu se potrivesc între ele.

Astfel, învățatul Kanitz, specialist în chestiunile balcanice, la 1868 socotea numărul românilor din Serbia la aproape 123.000 suflete.

Istoriograful sârb Carić admite o cifră superioară, aceea de 140.000 de indivizi care vorbesc numai românește, fără a socoti, bineînțeles, pe cei dintr-înșii care vorbesc și limba sârbească.

Și în fine, cunoscutul filolog Weigand, care s-a ocupat în special de aromâni, socotea că în toată Serbia ar fi cam 200.000 de suflete.

Dar să lăsăm pe scriitorii care, deși au toată bunăvoința, nu au însă și puțința de a fi informați și să ne întoarcem din nou spre statisticile oficiale din consultarea cărora să căutăm, pe cale de deducție, să descoperim adevărul.

Organizarea statisticii pe baza recensământului a început, în Serbia, la 1834.

Primul recensământ, pe cât era cu puțință pe vremea aceea, s-a făcut destul de complet, atât în ce privește populația cât și proprietatea imobiliară.

Acest recensământ însă s-a făcut pentru a satisface două nevoi ale statului deopotrivă de importante: fiscal și armata, fără vreo considerație de alt ordin. Deci, toate celelalte date au fost neglijate.

De aceea, populația românească n-a fost trecută într-o rubrică specială. Ea apare pentru prima dată în anuarul statistic de la 1846. Dar și în această statistică datele nu sunt complete, pentru că lipsesc din ea românii care locuiesc în plasa Podunafska din județul Smederevo [Semendria].

Totuși secțiunea economico-statistică a Ministerului de Finanțe, în prefața acelei lucrări, ne asigură că „de astă-dată s-ar fi ținut o socotcală riguros exactă de numărul locuitorilor români, ce locuiesc în sate curat românești, ca și de cei ce locuiesc laolaltă cu sârbii. Cu o greșeală de cel mult 5% – ne asigură funcționarul Ministerului de Finanțe – se poate determina numărul exact al populației românești din toată Serbia.

Pe temeiul acestor asigurări, statistica din 1850 ne dă, pentru cele patru județe, o cifră de 104.343 români, față de 829.999 sârbi în întreaga Serbie de atunci.

În anuarul statistic pe 1854, numărul populației românești rămâne neschimbat, pentru ca în aceea de la 1859 să se urce la 122.593 de suflete. Deci, în timp de 13 ani, avem o creștere de aproape 18.000 suflete, sau în medie o creștere de 3% pe an, pe câtă vreme populația sârbească de la 135.000 suflete la 1846 se urcă, în 1895, la 300.000, adică o creștere de 16.000 suflete sau în medie o creștere de 50%.

Această neînsemnată creștere a populației românești, de bună seamă este foarte puțin, dar ea este, totuși, binevenită, pentru că ne dă putința să facem un examen comparativ al mișcării acestei populații românești, așezată de soartă ca o stâncă de granit într-o mare slavă, unde, de secole, rezistă talazurilor ei, când mai mult, când mai puțin furioase.

Statistica de la 1866 ne dă pentru populația românească o creștere de numai 5.000 de suflete. Cea de la 1874, îi trece sub tăcere, pentru ca cea de la 1884 să fie ceva mai completă. De astă dată numărul românilor este repartizat după sate, după orașe și după sexe.

Astfel, pe când la orașe avem un număr de 5.196 suflete, la sate avem un număr de 146.517 suflete, adică un total de 159.510 suflete.

Din aceste cifre rezultă că, într-o perioadă de 18 ani, populația românească ar fi crescut numai cu 22.401 de suflete.

Cu anul 1884 mișcarea populației românești din Serbia, sub condeul meșteșugit al statisticianului sârb, începe să descrească.

Astfel, cu excepția recensământului din 1905, care arată o creștere neînsemnată, toate celelalte ne arată o descreștere continuă.

De pildă: statistica din 1890 reduce numărul românilor de la 149.559 la 141.523, sau un minus de 8.208 suflete. Acea de la 1900, de la 159.510 suflete, câți erau la 1895, la 120.658, adică un minus de 37.015 suflete, pe când cea din urmă despre care am cunoștință, cea de la 1905 nici nu pomeneste despre populația românească, ci ne dă cifra totală a populației celor patru districte locuite de români.

Dacă putem atribui unei greșeli de redactare micșorarea numărului românilor în statistica de la 1890, nu putem face, însă, același lucru cu cele posterioare în care pretenția de a fi cât se poate de complete ne apare evidentă, din feluritele cifre ce ni se dau.

De aceea descreșterea pe care ne-o indică statistica din 1900, reducând numărul românilor cu 37.000 suflete, precum și tăcerea pe care o păstrează statistica de la 1905, ne apare ca o tendință vădită de a nu atrage atenția fraților de peste Dunăre asupra acestei mase mari de români, deoarece noile curente naționaliste ce încep să-și croiască drum în lume își fac loc pe aici pe acolo și printre românii din Serbia.

Și, ca să ne dăm bine seamă că nu există niciun cuvânt binecuvântat pentru o astfel de grabnică descreștere a populației românești din Valea Timocului și a Moravei n-avem decât să comparăm cifrele ce ne dau mișcarea celor două populații conlocuitoare, română și sârbă, pe o perioadă de timp determinată.

Dacă vedem că mișcarea populației sârbești, în plus sau în minus, merge paralel cu cea a populației românești, n-avem de ce pune la îndoială exactitatea cifrelor oficiale.

Dacă, dimpotrivă, vom constata că, în aceeași perioadă de timp, populația românească a descrescut, pe când cea sârbească a crescut – ceea ce științific este inadmisibil când este vorba de populații supuse acelorași condiții de viață – atunci, de bună seamă, putem trage singura concluzie ce se impune și anume că aceste date sunt lipsite de seriozitate.

În adevăr, pierderile provenite din războaie sunt deopotrivă pentru amândouă populațiile, atât pentru cea de origine românească cât și pentru cea de origine sârbească.

Nicio calamitate nu s-a putut abate asupra populației românești de care să fi fost ferită populația sârbească, conlocuitoare.

Prin urmare, dacă consultăm tabelul comparativ al mișcării celor două populații pe anii din perioada de la 1895 la 1900, găsim că, pe când numărul românilor a scăzut cu 27.015 suflete, numărul sârbilor a crescut cu 96.133 suflete.

Dacă populația sârbească a crescut, firese lucru era proporțional să crească și cea românească, cu atât mai vârtos cu cât orice ipoteză de emigrare a românilor în alte regiuni sau de imigrare a sârbilor este înlăturată, iar în ce privește o serbizare în masă, într-un timp așa de scurt, nu este cu puțință când se cunosc însușirile de rasă extraordinare cu care este înzestrată populația românească din Serbia, căreia nu-i pasă nici de persecuțiile jandarmilor, nici de anatema preoților și care nu se lasă amăgită nici de propaganda insinuantă a învățătorilor pentru a înlocui prin cea sârbească, dulcea ei limbă românească.

În armată, în fața justiției sau a agenților forței publice, „nu schiu sârbește” a fost răspunsul românului și sub acest scut, el și-a păstrat neatinsă conștiința despre originea lui latină.

Dar, dacă, cu toată bunăvoința, nu putem să credem cifrele oficiale, care poate să fie cifra adevărată la care se ridică românii din Serbia?

Acei care au avut prilejul fie de a călători prin Valea Timocului și a Moravei, fie de a veni în contact cu românii din acele părți știu că satele locuite de români sunt așa de multe și așa de dese încât ei socotesc pe românii din Serbia la peste 300.000 suflete.

Și ca să nu fiu acuzat de exagerare, să-mi dați voie să vă citesc câteva părți dintr-un articol publicat de un scriitor sârb, care numai favorabil românilor nu putea să fie, cu ocazia unei călătorii, în părțile Negotinului, locuite de români. „În societatea câtorva prieteni – zice autorul articolului – am întreprins o călătorie pe jos de la Belgrad la Negotin și înapoi. La plecarea noastră eu mă simțeam, ca tot omul care călătorește în propria sa țară, liber și vesel. Dar în loc de a juca rolul unui om care călătorește prin patriu sa liberă, eu mă simțeam străin în țara mea. De la Petrovaț, trecând prin Gorniașna Clisura, înspre Jagubița, pentru a te duce la Negotin, de-a curmezișul înălțimilor de la Omolie trăiesc în mare parte așa-numiții vlasi....

Ați avut poate ocazia de a-i vedea, dar n-ați avut poate curiozitatea de a merge pe jos, prin regiunile lor, pentru ca să vă dați seamă cum poate o rasă să-și întindă rădăcinile așa de adânci într-o țară care totuși este de cultură sârbească.

Limba lor așa de mult s-a întins în aceste regiuni ale Serbiei, încât un călător cu foarte multă greutate s-ar putea servi de limba sârbă. Ca să vă dau un exemplu, trebuie să vă spun că comercianții sârbi din aceste părți, trăind în mijlocul românilor, vorbesc limba românească. Este ceva surprinzător să auzi pe un comerciant, pe un preot, pe un învățător, sau pe un primar, vorbind cu concetățenii săi limba românească.

Pentru ca să vedeți până unde au ajuns acești români cu limba lor, trebuie să vă arăt că în unele primării, ca la Bârza Palanca [Brza Palanka], Tekia [Tekja] etc., ordinele și dispozițiile administrative sunt afișate în limba română. În unele școli învățătorii sunt nevoiți să dea explicații copiilor români în limba română. La întrebarea ce i-am pus unui învățător, că de

ce vorbește cu copiii limba românească, mi-a răspuns: «pentru că copiii nu știu sârbește»».

Dar această descriere făcută de un publicist sârb ar fi poate suficientă ca să ne arate că nu se înșală acei care socot numărul românilor din Serbia la 300.000 și totdeodată cauza pentru care statisticile oficiale caută să ascundă adevărul.

Dar, să revenim la examinarea cifrelor.

Cele patru districte, despre care sârbii admit că sunt locuite de români, aş putea zice de un mare număr de români, sunt, după cum am spus, Timocul, Pojarevaț [Požarevac], Morava și Craina [Krajina].

Este în afară de orice îndoială că în două din aceste județe și anume în Craina [Krajina] și Pojarevaț [Požarevac] populația românească formează majoritatea, pe când în celelalte două, Timocul și Morava, precum și în plasa Podunafska formează minoritatea.

Plecând de la acest fapt riguros exact, dacă socotim populația românească din primele județe la 3/4, iar în celelalte la o pătrime, după statistica din 1905, vom obține:

Craina [Krajina]	104.450 s.
Pojarevaț [Požarevac]	243.705 s.
Total	348.155 s. sau 261.114 români.

Morava	186.900 s.
Timoc	140.807 s.
Pl. -- Podunaf.	35.062 s.
Total	362.769 suflete, 90.692 români

sau un total general de 351.806 locuitori români.

Dar ca să nu vi se pară că această cifră poate să nu fie riguros exactă, să-mi dați voie să fac o altă socoteală, la care vom publica coeficientul nașterilor dat de însăși statistica sârbească.

La 1859, cele patru districte erau locuite de 282.378 suflete, iar la 1895 de 710.000.

În acest număr, admitând pentru sârbi $\frac{3}{4}$ și pentru români $\frac{1}{4}$, românii la 1900 trebuie să fi fost de 210.822 suflete, iar, socotind o creștere de 1,72 % pe an, medie ce ne este indicată de statistica din 1908, populația românească la 1912 a trebuit să fie de 300.000 suflete, iar la 1924, de peste 400.000.

Cu o diferență neînsemnată, această cifră se apropie de cea pe care am găsit-o, după prima socoteală, bazată pe informațiile noastre, despre situația reală a celor două populații, română și sârbă.

Este ceva grozav să te gândești că în urma marelui război din care a ieșit biruitor principiul naționalităților, când pe temeiul lui noi am acordat minorităților din România Mare toate drepturile culturale și politice ca atare, este dureros, zic, să vezi cum un grup atât de numeros și viguros de consângeni să fie lipsit de cele mai elementare drepturi naționale: de a se instrui și ruga lui Dumnezeu în limba maternă, într-o țară amică și aliată.

Noi, românii macedoneni care cunoaștem durerea de a fi adăpați la cultură străină, care nu este decât beția minții și otrava sufletului, suntem datori să ridicăm glasul nostru și să cerem pentru frații rămași sub jugul străin mai multă dreptate și mai multă umanitate, amintind aliaților noștri că prietenia se clădește pe solidaritate, iar nu pe violență și nedreptate.

Cu privire la așezarea românilor din Serbia este greu să dăm o părere definitivă, întrucât ne lipsesc documentele doveditoare.

Totuși, din cercetarea amănunțită a graiului, a portului, a obiceiurilor și a ocupației lor, un lucru pare neîndoios: acela că românii din Serbia s-au stabilit în acele părți trecând din stânga Dunării.

Rămâne însă de stabilit în ce anume epocă s-a făcut această strămutare și care au fost motivele ce i-au putut determina pe acești români de a-și părăsi vatra strămoșească pentru a-și căuta adăpost în munții și văile de peste Dunăre.

Asupra epocii aşezării lor, părerile istoricilor sârbi sunt împărţite.

Unii socotesc că acest fapt s-ar fi petrecut pe la sfârşitul secolului al XIV-lea, după năvălirea turcilor, din cauza împilărilor la care erau supuşi românii în ţara lor.

Alţii afirmă că prima aşezare ar fi avut loc prin sec. al XVII-lea, şi, în fine, cei mai mulţi pretind că românii numiţi ungureni ar fi trecut Dunărea în masă la 1848, fugind din Ungaria după răscoala lui Horia şi Cloşca, pentru a scăpa de teribilele persecuţii ale maghiarilor, iar cei numiţi ţăreni ar fi venit din judeţele dunărene învecinate, pe la 1832, în timpul Regulamentului Organic.

Istoriograful sârb Carici, în cartea sa *Sârbia*, vorbind despre aşezarea românilor în valea Timocului şi a Moravei zice:

„Printre aceşti români cu greu să se găsească azi descendenţi ai celor aşezaţi în vechime şi peste care au dat sârbii la aşezarea lor în aceste ţinuturi.”

Numele localităţilor, ale râurilor, ale dealurilor şi ale munţilor, în toate aceste ţinuturi, cu mici excepţii, sunt toate sârbeşti. Multe din aceste localităţi prin numirile şi legendele ce s-au format în jurul lor sunt în legătură directă cu istoria sârbească. A trebuit, deci, să treacă multă vreme în care sârbii să fie stăpâni exclusivi în aceste ţinuturi pentru ca să fi putut imprima pecetea curată şi inalterabilă a caracterului sârbesc. În adevăr, în Cucevo şi Branicevo înainte de năvălirea turcilor, populaţia sârbească era foarte deasă; dar luptele din ultimul pătrar al secol. al XV-lea au rărit-o simţitor, iar mai târziu pe la 1481, când principii Pavo şi Zmai şi despotul Vuc au strămutat vreo 50.000 de suflete în Banat, aceste ţinuturi au rămas cu desăvârşire deşerte şi aşa s-a creat posibilitatea stabilirii unor populaţii din alte ţinuturi, cu atât mai mult cu cât Valea Moravei, a Mlavei şi acea dintre Pec şi Timoc, prin fertilitatea pământului şi blândeţea climatului a oferit condiţii destul de prielnice ca să atragă pe locuitorii din împrejurimi.

În această epocă – adaugă el – au început să se stabilească și românii din România și Transilvania.

Mai târziu, imigrarea românilor a fost provocată și de alte neplăceri la care erau expuși în țara lor. Din Transilvania au început să se stabilească în grabă, târziu, pe vremea domniei lui Iosif II, din cauza teribilei sălbăticii cu care a fost înăbușită răscoala de sub Horia etc.

Acești români transilvăneni s-au stabilit pe la Cucevo și Branicevo, iar pe alocurea au trecut până dincolo de confine, aproape de cataractul Timocului. Că stabilirea mai intensă a acestor români s-a făcut în timpuri mai moderne, o dovedește și comunicatul exarhului Maxim, scris la 1773, în care sunt enumerate toate satele din Cucevo și Branicevo existente pe atunci, împreună cu numele locuitorilor și naționalitatea căreia aparțineau, comunicat din care lipsesc satele cu o populație exclusiv românească care se găsesc azi în acele ținuturi.

Românii din Cucevo și Branicevo se numesc ungureni, ceea ce dovedește că s-au refugiat din Ungaria. Ei și azi vorbesc dialectul limbii românești vorbite în Transilvania.

Românii din România au început să se stabilească în Serbia și imediat după liberarea Serbiei, iar principala lor imigrare cade abia după anul 1832, în urma unui regulament care a făcut și mai mizerabilă situația și așa destul de mizerabilă a poporului român.

Acești români din România se numesc *țărani*, ceea ce înseamnă că sunt de loc din Țara Românească și vorbesc chiar limba ce se vorbește acolo. Libera Serbie, în care țăranul însuși este proprietar al pământului și croitorul soartei sale, a momit și mai târziu pe locuitorii români din țările învecinate, care și azi încă gem sub jugul arendașilor. Sunt sate prin toate ținuturile nord-vestice ale Serbiei, ba chiar până și în Morava, în care românii s-au stabilit de vreo zece ani de zile.”

Nu avem documente pentru a putea reconstitui fazele luptelor ce, desigur, s-au dat între sârbii venetici și populația autohtonă romană și traco-iliro romanizată. Fără îndoială că această luptă s-a terminat cu izbânda sârbilor, de vreme ce, după toate probabilitățile, românii din Valea Timocului și a Moravei au venit din România și Ungaria.

Cu toate acestea, la românii din Serbia s-a păstrat tradiția după care ei ar fi descendenții coloniilor romane aduse acolo de împăratul Traian pe când se așezase cu armatele sale pe malul drept al Dunării, așteptând construirea podului pentru a trece în Dacia.

După aceeași tradiție o parte din aceste colonii ar fi rămas în Valea Timocului, descendenții cărora ar fi românii de azi, pe când un grup, despărțindu-se de dâșii, ar fi luat drumul spre sud.

Am căutat să aflu dacă tradiția este veche sau dacă a fost importată de la românii de peste Dunăre. Mi s-a spus că tradiția e foarte veche, că bătrânii de azi au auzit-o de la bătrânii de ieri, care la rândul lor tot de la bătrâni spuneau că au auzit-o. Tradiția însă nu e unică. În unele părți există o variantă după care românii s-ar fi așezat în Valea Timocului pe vremea împăratului Iraeli și, în fine, o a treia după care locuitorii satelor din Craina [Krajina] ar fi venit de la sud, din niște locuri numite Fundoanie.

Nu știu ce sămbure de adevăr conțin aceste tradiții. Ceea ce însă, în lipsă de documente, nu poate descurca istoria, filologia, prin studiul evoluției limbii, a reușit să-i dea de rost.

Până când dar filologia își va spune cuvântul autorizat, să ne fie permis să credem că aceste tradiții ar putea să fi rămas moștenire până azi de la vreun grup de coloniști romani care să fi supraviețuit undeva, într-un colț de munte, până când au început să vină primii fugari de peste Dunăre, cu care apoi să se fi contopit.

Judecând după îndărătnicia cu care și azi românii își păstrează însușirile lor de rasă, lucrul nu pare să fie așa de paradoxal.

În sprijinul acestei credințe, după mine militează unele particularități ale portului româncelor din Serbia și în special *ciapsa*, o podoabă care se aseamănă cu *ciceroană* româncelor fărșeroate și portul fetelor care se aseamănă cu al mireșelor tribului fărșerotesesc.

Acest port pare a fi foarte vechi.

În legătură cu această podoabă, iată ce mi-a povestit un român din Serbia, martor ocular la o descoperire arheologică.

Un profesor de arheologie fiind însărcinat de ministerul Instrucțiunii Publice ca să facă cercetări arheologice în județul Pojarevaț [Požarevac], într-o parte unde fusese descoperit un drum roman, a dat peste un sarcofag pe care erau cioplite chipuri de femei împodobite la cap cu *ciapsa* și *plecherul*. La exclamația românului că podoaba de pe sarcofag este la fel cu aceea purtată de româncele din partea locului, subprefectul care însoțea pe profesor l-a dojenit că a putut face o asemenea observație în fața românilor ce căscau gura și care, astfel, ar putea bănui originea lor comună cu cea a românilor din țară, ceea ce după dânsul ar fi constituind un pericol pentru statul sârb.

Românul care mi-a povestit această scenă și din care se vede teama guvernului sârb de a nu se trezi sentimentul național la românii din Valea Timocului, voia să conchidă de aici cum că românii din Serbia sunt descendenții vechilor colonii romane, stabilite aici la trecerea lui Traian în Dacia.

Am observat acestui român că istoricul sârb Carić dovedește, cu nomenclatura sârbească a topografiei, că coloniile romane, pe care sârbii le-au găsit la așezarea lor în aceste părți după ce-au rezistat cât au rezistat, în cele din urmă au fost asimilate de numărul cotorpitor al sârbilor.

Românul meu, se vede, în curent cu procedurile de serbizare a tot ce nu sună sârbește – ca și în Ungaria – cu un

surâs ironic pe buze, care însemna: „D-ta nici idee n-ai de ceea ce se petrece la noi” îmi răspunse că afirmația lui Carić n-are niciun temei științific.

Că numirile râurilor, plaiurilor, al satelor și munților nu mai sunt românești sau latine – adaugă el – este adevărat, dar botezarea lor nu este de dată așa de veche cum afirmă el. Ea este de dată cu totul recentă și formează un sistem care are de scop ștergerea caracterului pur românesc al regiunii dintre Dunăre, Morava și Timoc.

Multe din aceste numiri care prin geografii poartă azi nume de origine sârbească, nu-s cunoscute populației românești, care continuă a le da vechile nume românești.

Dacă însă nu avem documente pentru a controla veridicitatea tradiției de mai sus, se găsesc documente doveditoare cum că sate întregi de români au trecut din România și Ungaria în Serbia și Bulgaria. Astfel, avem un document datat din 1630, care arată trecerea unui sat întreg în părțile Vidinului. Apoi lucrările comisiilor de recensământ de prin anii 1741-1746 dovedesc micșorarea numărului contribuabililor prin emigrare. La 1787 numai din județul Dolj au emigrat peste 15.000 țărani, bărbați, femei și copii.

Aceste emigrări se datorau marilor suferințe la care erau supuși bieții țărani români din principate.

Ni se zbârlește părul numai când ne aducem aminte de suferințele acestor nenorociți de țărani jefuiți fără milă de munca lor, batjocoriți fără omenie în demnitatea lor, așa încât te miri cum de nu și-au luat cu toții lumea în cap spre a se răspândi în cele patru colțuri ale pământului și au rămas să sufere cu resemnare veacuri întregi.

În adevăr, mai ales primele timpuri ale invaziilor turcești ale acestor hoarde de barbari asiatici trebuie să fi fost îngrozitoare pentru populația de la câmp, care, fiind cea mai expusă, cea dintâi cădea pradă bașibuzucilor și ienicerilor.

Trebuie să se fi întâmplat evenimente din acelea care au făcut ca viața lor plină de trude, zbuciumări și traiul căreia ziua

de azi să nu-ți lase nicio speranță pentru ziua de mâine, pentru ca românii să-și caute scăpare pe vârful munților, ca fiarele în vizuini.

Și evenimente din acelea în care bietul popor român de la țară, abia scăpat de sălbăticia turcilor și tătarilor, se lovea de aceea a ungarilor și leșilor, sunt dese în istoria poporului român.

N-apuca să răsuflă de această luptă supraomenească cu dușmanii din secolul al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea și-l așteptau altele noi, în care locul ungarilor și polonilor, îl iau nemții și rușii care spulberă, adeseori, până și cenușa din vatra românului și ceea ce mai rămânea în ființă, din aceste catastrofe, se însărcinează s-o distrugă domnii fanarioți de tristă memorie.

Iată de ce locuitorii din apropierea Dunării, cum era și firesc, la cea dintâi ocazie fugeau peste Dunăre, în partea Țimocului, spre a-și pierde urma pe vărfurile munților acoperiți de păduri, de păduri seculare, de văi cu pajiști frumoase, bogate în pășuni pentru turmele ce puteau lua cu ei.

Aceste păduri, timp de veacuri, au fost scutul de apărare al românului, frate cu codrul, cu a cărui foaie verde își începe el toate cântecele:

*Foaie verde siminic,
Suie fata pe colnic,
Răsucind la borangic.
Răsuceștete de trei zile
Și pe fus n-are trei fire.*

Dar pentru a ne lămuri mai bine dacă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în care istoricul sârb presupune că s-au întâmplat evenimente de natură să justifice o emigrare a românilor în masă, să deschidem istoria și în acest scop să luăm firul întâmplărilor de la 1462 până pe la 1480.

„La anul 1462 Radu Vodă cel Frumos, cu voința sultanului Mahomed al II-lea s-a urcat pe tronul Țării Munteniei, în locul fratelui său Vlad Țepeș. După 9 ani de zile, la 1471, într-o luptă cu Ștefan Domnul Moldovei, Radu Vodă

este biruit, la bătălia de la Cursul Apei. Ștefan Vodă în locul lui aduce pe Laiot Basarab care, totuși, nu pregetă să se dea de partea turcilor în lupta de la Războieni.

Din această cauză, la 1476 Ștefan Vodă se aliază cu Matei Corvin regele Ungariei pentru a aduce pe tron în locul necredinciosului Laiot pe Tepeș Vodă și cele două oștiri nu se mulțumesc numai să bată pe turci, dar le omoară 10.000 de soldați, din cei 18.000 pe care Laiot îi avea în ajutorul său.

Laiot Basarab, bătut, fuge în Turcia și în locul lui vine Tepeș Vodă.

Dar, nu mult după aceea, Tepeș Vodă este omorât și Laiot Basarab este adus din nou pe tron de puternicii săi aliați, turcii.

Această reinstalare se face pe la 1476, adică în preajma epocii în care istoriograful sârb admite prima strămutare în masă a românilor în Serbia și de astă dată, Laiot Vodă rămâne domn nesupărat de nimeni până la 1484.

Este ceva de neînchipuit ca armatele turcești venite să reinstaleze pe tronul Munteniei pe Laiot Basarab și să-l apere, timp de 8 ani ca să fie – cum zic cronicile timpului – „domn nesupărat de nimeni” să nu fi profitat de ocazie spre a răzbuna sângele celor 10.000 de turci, omorâți de Ștefan și Tepeș, răzbunare care, de bună seamă, s-a făcut mai cu deosebire pe spînarea bieților locuitori, pe care, intrând în țară, i-au întâlnit în drumul lor. Că trebuie să se fi petrecut cu acest prilej grozăvii, n-avem decât să ne amintim de cele ce s-au petrecut sub ochii noștri, în Macedonia turcească, și ne vom da seama de cele ce se puteau petrece acum 450 ani.

În Macedonia turcească, cea mai mică răscoală era prilej pentru armatele imperiale, sub ochii agenților reformatori ai Europei umanitare, să prefacă satele în cenușă, necruțând nici pe copilașii de la sânul mamelor lor. Ghiaurii erau trecuți prin sabie și averea prădată.

Vă puteți dar închipui cât de mare trebuie să fi fost setea de răzbunare la armatele turcești, venite să reinstaleze pe Laiot Basarab, pentru uciderea de către ghiauri a celor 10.000 de turci.

Trebuie să se fi săvârșit sălbăticiile de acelea care-l pe fac om să-și ia lumea în cap, cum zice românul, provocând astfel exodul populației celei mai expuse, care, trecând Dunărea caută scăparea în pădurile dese, de pe vârfurile munților dintre Timoc și Morava unde își făcură sălașele, păduri pe care, într-un târziu, în dorul lor de pământ de muncă, au început să le distrugă, dând ființă curăturilor, cum spun ei locurilor de arat, rămase de la despăduriri.

Aici, în aceste sălașe, ei au putut să-și găsească o viață mai liniștită, să-și refacă gospodăria și să se oțelească pentru luptele haiducești împotriva turcilor din preajma revoluției sârbești, dând pe cel mai viteaz dintre haiducii intrați în legende populare sârbești, pe haiducul Velco, originar din Craina [Krajina], căruia românii din partea locului până și azi îi cântă isprăvile:

*Lină verde de-un pelin,
D-aiduc Velco-n Negotin,
Cu frați-său Milotin,
Se vorbea, se tănuia
Să se ducă la Praova
Pește de morun să-mi ia...*

Această masă compactă de români din punct de vedere etnografic se împarte în munteni sau ungureni și țărani sau margininți din care fac parte și mistrițoii.

Țărani se numesc acei din ținutul Craina [Krajina], iar *ungureni* cei de la apus. Satele locuite de țărani sunt cele așezate de-a lungul Dunării și aproape toate sunt pur românești. Ungurenii sunt împrăștiați peste o întindere mai mare și pe alocurea trăiesc laolaltă cu sârbii.

Satele de lângă Dunăre au casele grămadite, ca și cele din câmpia Moravei, pe câtă vreme cele de la munte sunt formate din case răspândite.

Locuitorii de la șes se ocupă cu plugăria, pe câtă vreme cei de la munte se ocupă cu păstoritul și pe lângă casa din sat au și sălașe unde locuiesc vara.

Sunt unele sate care sunt formate numai din sălașe. Sălușul, astfel, devine pentru aceste ținuturi o formă de așezare caracteristic românească.

Casa din sat se compune din mai multe încăperi: întâi avem casa unde arde focul în vatră, unde românii își țin varnicu sau țăstul, coleserul, găleți, cobîlcă de dus apă, cărlită de făcut mălai, plosca de pământ, apoi soba de dormit, pîmnița și podrunul, unde își păstrează cele trebuincioase pentru iarnă. Casele sunt acoperite cu paie, unele cu scânduri și foarte puține cu lespezi.

În apropierea casei se află curelnicul pentru găini, toblari pentru vaci, oborul îngrădit cu nuiile pentru porci, iar mai la o parte, coșul, ambarul și cazanul pentru fiert rachiu. Unele case au și grădină sau baceea, unde își cresc oacheșele, moț de curcan, priboi, tămâioasă și alte flori.

Prin fundul grădinilor au pomi roditori și pe lângă ei au coașele pentru albine.

Casele sunt curate.

Femeile ajută pe bărbat la munca câmpului, gătesc bucatele și prepară îmbrăcăminte sau cum îi zic ei, schimbul, și Țoalele adică scoarțele.

Pe lângă agricultura și păstoritul românii din Serbia, acei așezați prin târguri și orașe, se ocupă și cu comerțul și meșteșugurile.

Îmbrăcăminte românilor din Serbia, cu mici deosebiri, se aseamănă cu a românilor din stînga Dunării, îndeosebi cu a românilor din Oltenia și Banat.

Bărbații poartă cămașă cu rîuri, care se cheamă călțan, apoi zăbun alb, care ajunge până la genunchi și se încinge cu șîșta și curea, peste care se pune aina, tot albă, care are forma unei muntale și peste care nu se încing, lama se poartă șuba cu bârnașe.

Izmenele sunt de pânză groasă, iar peste ele se îmbracă cioareci albi. În picioare se încalță cu opinci, obiele de lână, legate cu ață și călțuni albi, în formă de ciorapi.

Pe cap poartă căciulă. Căciulile locuitorilor de la munte sunt confecționate de o întreagă piele de oaie și se cheamă clăbăț.

Femeile poartă și ele cămăși brodate frumos, la guler, la umeri și la mâneci. Apoi o chebă de lână având forma unei cămăși fără mâneci. Iarna poartă opregi sau fote, una în față și cealaltă în spate, cu ciucuri. Fotele le ajung până la genunchi. Haina este la fel cu a bărbaților, Iarna și femeile poartă șubă.

Portul românilor din Serbia - după cum am văzut - se aseamănă cu acela al țaranilor români, afară de podoaba pe care mai ales femeile de la munte o poartă pe cap, care se numește plecher. Ea este împletită dintr-o întreagă coadă de cal, cu mare meșteșug, peste ea se încinge ciapsa și pe deasupra se pune broboadă.

Plecherul, care trebuie să fie de origine foarte veche, de când portul ei a fost interzis de autorități, pentru motive igienice, începe să dispară.

Datinele românilor din Valea Timocului la naștere, căsătorie și înmormântare se aseamănă foarte mult cu ale românilor din Ungaria, dar ei mai păstrează și unele obiceiuri străvechi așa că formează o amestecătură curioasă de credințe creștinești și superstiții păgâne. Acestea din urmă însă, cum este credința în pricolici, dezgroparea morților după 40 de zile, arderea bătrânilor neputincioși cu fierul roșu după ceafă spre a le grăbi moartea și nenumăratele pomeni și sărbători păgâne încep să dispară.

Pe lângă aceste datini ale lor, românii din Serbia au mai împrumutat de la sârbi sărbătoarea așa numită *slava*, adică sărbătorirea unui anumit sfânt ca patron al familiei și al unui alt sfânt ca patron al satului întreg.

Un alt obicei nu puțin curios și care ar merita să fie studiat aparte este un joc hipnotic care are loc în ziua de Rusalii, când românii se adună în zbeguri, adică în locuri anume destinate pentru petreceri și veselie.

Toate aceste obiceiuri și credințe ne arată cât de bogată este comoara sufletească a acestui grup etnic românesc, care

unde să dispară spre marea pagubă a științei folcloristice românești și mai ales spre marea părere de rău a aceloră dintre noi care n-am pierdut încă speranța în unitatea culturală a tuturor românilor!

Cu îndărătnicia cu care românii din Serbia și-au păstrat aceste străvechi obiceiuri și-au păstrat și limba, semnul cel mai distinctiv al unei națiuni.

Limba ungurenilor seamănă mai mult cu cea a românilor din Banat, având elemente slave comune românilor din nord ca și numeroase elemente sârbești proprii graiului românesc din Banat. Limba celor din Craina [Krajina] este aproape cea vorbită în Oltenia. Cu toate acestea ca și la românii din Transilvania, Macedonia sau Istria și la românii din Serbia se observă unele schimbări ușoare de fonetică, urmare neapărată a influenței mediului, în care această ramură a naționalității noastre, a trăit și s-a dezvoltat, despărțită de trunchi, timp de câteva secole.

Dar ceea ce este esențial din punct de vedere etimologic și sintactic nu prezintă nicio deosebire și dovedește contactul neîntrerupt dintre acest grup de români și cei din stânga Dunării. Schimbarea fonetică este următoarea:

d – transformat în gh

l – în l muiat

t – în ch

m – în m (muiat)

n – în n (muiat)

Bunăoară, ei în loc: *de unde ești?* zic: *ghe unghe ești?*

Dacă însă schimbarea fonetică este atât de neînsemnată, în schimb vorbirea românilor din Serbia a fost influențată de cuvinte slave ce-și fac loc zilnic, gonind cuvintele neaoș românești.

Această influență este urmarea contactului lor cu târgoveții și îndeosebi a tineretului, la început în școlile statului din satele mixte, care devin tot mai numeroase, iar mai târziu în cuzărmi, în timpul serviciului militar pe care recruții de origine română îl fac în ținuturile cele mai îndepărtate ale regatului.

Din cauza acestor influențe între limba vorbită în țară și cea vorbită în Valea Timocului și a Moravei s-a format un fel de linie de demarcație, care cu timpul, dacă românii din Valea Timocului nu se vor serbiza complet, va sfârși prin a o reduce la rangul de dialect.

Dar, pe lângă limba maternă, o parte din românii din Serbia vorbesc și limba sârbă. Zic o parte, fiindcă numai acei români care locuiesc laolaltă cu sârbii vorbesc amândouă limbile, pe câtă vreme ceilalți, cu toate sacrificiile ce fac sârbii, înființând școli până și în cele mai neînsemnate cătune, nu cunosc nicio boabă din limba țării în care s-au născut, trăiesc și își îndeplinesc toate datoriile de buni cetățeni.

După statistica din 1900, numărul românilor din Serbia care vorbeau amândouă limbile era de 35.556 suflete, din care 21.449 bărbați și 14.107 de femei.

Acest fapt în aparență neînsemnat prezintă o deosebită importanță. El ne arată dragostea cu care românii din Serbia țin la limba lor și partea largă ce deține româncea în păstrarea graiului strămoșesc, pretutindeni unde românul a fost despărțit de la sânul cald al mamei lui. Româncea și aici, în Valea Timocului și a Moravei, a fost îngerul păzitor al familiei ori de câte ori soarta a hotărât să însoțească destinele unui bărbat de altă limbă. Româncea măritată după un sârb și-a românizat nu numai bărbatul, ci întreaga lui familie, mahalaua toată, deseori satul întreg. Și această dragoste a româncei pentru limba ei, pentru obiceiurile strămoșești a dat naștere în Serbia zicătoarei populare: *O româncă romanizează un sat întreg!*

Dar nu trebuie să ne facem iluzii:

Astăzi o minoritate etnică oricât de numeroasă nu poate rezista fără o cultură națională intensă.

Românii din Valea Timocului și a Moravei, cât timp au trăit izolați în sălașele lor de prin munți, departe de contactul cu poporul sârb, cât timp au putut evita controlul autorităților școlare, bisericești și militare au putut rezista influenței culturii

sârbe, menținându-și naționalitatea lor cu toate comorile ei sufletești: obiceiurile, datinile și credințele.

Dar acest control de care am pomenit, pe viitor va fi tot mai greu de evitat, căci politica de stat unitar la vecinii noștri începe să-și facă drum încă de pe la 1900.

În adevăr, dacă un cercetător curios și-ar arunca ochii pe un anuar statistic sârb din 1900, ar putea să facă următoarea constatare.

Pe când în patru dintre cele mai populate județe sârbești și anume: Vrania, Ujița, Ciaciac și Toplița în 791 sate nu erau decât 105 școli cu 206 învățători, în cele patru județe în care locuiesc și români, pentru 509 sate nu erau mai puține de 397 școli cu 716 învățători.

397 școli și 716 învățători sârbi fără nicio școală românească și nicio biserică românească, nu e de mirare dacă pe de-o parte limba românească vorbită de acești români nu se va mai lovi cu a noastră, cum zic ei, iar pe de alta, vor începe să dispară portul, datinile și credințele, cum au început să dispară unele cântece populare, despre care scriitorul sârb Gheorghevici ne spune că se cântau, în comuna Brestovaț, unde și-a petrecut copilăria, tatăl său fiind acolo preot, cântece, astăzi, date uitării.

Iată unul din aceste cântece:

*Vine Stana de la lemne,
Are-n brațe mulche lemne și nuele,
Aideți, aideți fechelor,
Să dăm paie vacilor
Și fân boilor...*

Dispariția unor cântece, obiceiuri și credințe la românii din Serbia trebuie să ne pună pe gânduri, deoarece ele ne arată că rezistența lor etnică proverbială începe să se mlădieze. Pentru a preveni această mlădiere suntem datorii a le întări credința într-un ajutor eventual, dacă această credință la românii din Serbia, a existat cândva.

Această credință a existat. Iată o amintire personală, care vă va face dovada afirmației mele.

La 1907 eram funcționar la Legația română din Belgrad.

Într-o zi vine la mine un tânăr, în etate cam de 20 de ani, cu o figură foarte simpatcă, dar tras la față, cu ochi mari căprui pierduți în fundul capului.

Era absolvent al unui liceu sârbesc și ocupa un post de telegrafist într-un birou de provincie.

Prin același puternic instinct al rasei care a făcut pe un Boiagi și pe un Ucuta să-și descopere, sub cultura greacă care le învăluia creierul sufletul lor de român, tot așa Carol Fisceagă dintr-o comună din Timoc, într-o bună zi simți că bate în el o inimă românească, la fel cu a acelora din stânga Dunării.

Mănat de dorul de a-i cunoaște mai de aproape și de a-și desăvârși studiile în metropola lor culturală, la București, el veni la mine plin de încredere că dorința lui va fi împlinită.

Mistuit de boala care îl rodea, dar și de indiferentismul cu care erau întâmpinate de cei în drept toate demersurile mele de biet idealist, Carol Fisceagă se stinse într-o zi cu ochii spre Dunăre, dar cu gândul la frații săi din Serbia cărora, în versuri șchioape, ale unui biet începător în ale propriei sale limbi pe care și azi le păstrez cu sfințenie pe un ton jalnic și tânguitor, ca sunetul clopotului ce anunță o înmormântare, le lăsă acest testament:

*Ia ascultă, mă, române!
Și eu să-ți spun un cuvânt,
Dar îl ține bine-n minte;
Nu-l lăsa să zboare-n vânt.*

*Ajutarăm noi pre sârbi,
De scăpară de dușmani,
Dar ei astăzi ne omor
Cu ai noștri proprii bani.*

*Drept nu este ei ce fac,
Dar se poate cu cei inculți,
Deșteaptă-te, mă române,
Că ne perdem cât de mulți.*

*E păcat de Dumnezeu,
E rușine de strămoși!
Să învățăm a zice: „deda”¹⁷⁷
Și să uităm pe „tata moș”!*

¹⁷⁷ Cuvânt sârbesc care înseamnă „bunic”.

G. Vâlsan

ROMÂNII DIN SERBIA¹⁷⁸

Făuritorii de state care după război s-au adunat la masa verde și au tăiat vechile mantii imperiale ca să dea veșminte noi țărilor din răsăritul Europei, având, pesemne, vreme puțină, s-au grăbit cu foarfeca, tăind nu numai postavul prețios ci și câte o bucată de carne vie din trupurile provinciilor care timp de secole își dovediseră viața unitară. Astfel Banatul, provincia perfect definită geografic avea o unitate economică indiscutabilă și în trecut o unitate etnică pe care a tulburat-o numai politica austriacă dușmană maselor naționale omogene. Prin noua pace, această provincie a fost despicate în trei crâmpeie sângerate care nu au izbutit încă să-și îndeplinească noile destine, făcând să sufere tustrele state dăruite cu câte o bucată. Îndeosebi a fost tulburată buna vecinătate între Serbia și România. Și ca să rămânem numai la punctul de vedere etnic, pe când în România au rămas vreo 90.000 sârbi, în Serbia românii ating o jumătate de milion: vreo 160.000 în Banatul sârbesc, vreo 280.000 în triunghiul de râuri Morava-Timoc și Dunăre și vreo 60.000 în Macedonia. O disproporție supărătoare, stimulând tendințele șoviniste ale vecinilor noștri care nu vor să recunoască decât sârbi în țara lor și făcând să sufere pe nedrept o minoritate

¹⁷⁸ Prezentul articol este o conferință ținută la 10 martie 1928 și publicată în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, an. LVI; București, 1937, cu 8 fotografii și nouă texte. În legătură cu românii din Serbia profesorul G. Vâlsan a mai publicat următoarele lucrări:

a) *Românii din Craina [Krajina] Serbiei*. An. de Geogr. și Antropogeogr. an. II, București, 1911.

b) *Românii din Bulgaria și Serbia în România și popoarele balcanice*, București, 1913.

c) *Idem* în limba franceză (trad. O. Tafrali), Paris, 1918.

vrednică și devotată statului în care se află. Situația e cu atât mai nenorocită cu cât cea mai mare parte din această populație românească are o slabă conștiință națională din cauza întinericului în care a fost ținută în toate timpurile și cu cât în regatul vecinilor noștri se află azi polul paroxismului național. Tot sud-estul Europei trăiește de la o vreme într-o intensă exaltare națională, explicabilă prin împrejurări istorice, dar nicăieri nu s-a ajuns la culmea din Serbia.

Trebuie să disperăm de viitorul acestor români? Cea mai bună atitudine e să arătăm hotărât că nu ne putem uita frații, că suntem conștienți de drepturile lor și cunoaștem starea lor actuală. Și aceste lucruri trebuie repetate mereu, fără patimă, cu toată argumentarea imparțială care poate apropia pe oamenii cu judecată, repetate până ce dreptatea va ieși deasupra, dacă nu prin voia oamenilor, cel puțin prin înseși împrejurările istoriei care au arătat că de multe ori știu să pună pe fiecare la locul lui.

Spre a îndeplini această datorie către neamul nostru risipit peste hotare, vorbesc astăzi despre românii din colțul de N-E al Serbiei. Din toți românii aflați în Serbia aceștia sunt cei mai numeroși și cei mai amărâți. Și în același timp cei mai puțin cunoscuți. Cu multe greutate i-am putut vizita împreună cu colegul Giuglea, în anii 1910 și 1911. Am adunat mult material lingvistic și etnografic care în cea mai mare parte a rămas nepublicat.

A fost obiceiul până de curând ca un etnograf când cercetează un ținut să se intereseze numai de oameni și să nu mai vadă restul naturii. Există opere etnografice care nu dau nicio indicație geografică, sau cred că s-au achitat față de geografie în câteva fraze scurte și inutile asupra situației și înfățișării pământului, sau printr-un itinerar. Geografia actuală e însă mai fecundă decât se bănuiește și poate da uneori directive, sau poate ridica probleme pe care etnografia nu le-ar bănuși fără ajutorul geografiei. Avem prilejul să dovedim aceasta din însăși cercetarea românilor din Serbia pe care făcând-o din punct de vedere geografic, vom putea scoate concluzii interesante și pentru etnografia românilor din Serbia.

Una din cele mai frumoase călătorii în cuprinsul românesc este trecerea prin defileul Porților de Fier. Această mare și ciudată apă iubește și acum aventura și reprezintă tipul cel mai original între fluviile Europei. Înfigându-și furca celor două izvoare tocmai în inima apusului, la doi pași de bazinul Rinului civilizat, cu care are secrete înțelegeri subterane, după ce adună apele albastre ale ghețarilor alpini și după ce sparge câteva șiruri de munți ca să intre în căldarea de lut a Panoniei, nemulțumită cu platitudinea pusteii, după o ezitare care poate să fi durat câteva zeci de milenii, Dunărea, printr-un ultim capriciu de uriaș, se înfige între văile Carpaților și străpunge acest întreg masiv larg de 100 km. Căutându-și victoria în stâncile Gherdapului și bucurându-se în largile ocoluri pe marginea câmpiei oltene, după ce primește apele Jiului, Dunărea amorțită de căldura verii, ca o divinitate cochetă se culcă în larga sa luncă pe pat de nisip și de sălcii, întinzând brațe leneșe ca să prindă oglinda ovală a lacurilor, fără să-și dea seama că cu încetul s-a apropiat de inevitabilul cimitir al Mării Negre, căruia zadarnic îi aruncă disprețul aluviunilor sale.

În defileu Dunărea se poate vedea sub mai multe înfățișări. Se poate vedea stagnând ca un lac, ușor înfiorată de grija stâncilor care îi zgârie pieptul în adâncimi. Se poate vedea alunecând repede, tăcută și neînvingătoare, printre stâncile drepte ale Cazanelor, nu cu mugete de mânie și cu creste de valuri, cum se spune la cartea de citire, ci pe alocuri netedă ca o lespede, alte locuri cu bulboane din fund sau cu rotiri largi, mai periculoasă și mai impresionantă în muțenia ei care e atât de desăvârșită, încât poți auzi foșnetul pădurilor de pe coastele repezi, țipătul haiducesc al șoimilor încununând cu zborul lor țancurile sure, sau glasul pescarilor făcând popas în jurul unui foc pe drumul lui Traian suspendat deasupra apei. Dunărea se mai poate vedea la Porțile de Fier, singurul loc unde în adevăr viața este ca o mare depărtată. Aici, orice scriitor care se respectă îți va vorbi de „ciocnire de titani”, de „năpraznica luptă între cei doi uriași”, de urlete de mânie, de valuri furioase. Am stat zile întregi pe

marginea cununii de piatră a Gherdapului (căci așa de frumos numesc locul românii din Serbia). Niciodată nu am avut impresia de furie nebună și desigur numai o imaginație de târgoveț speriat să nu i se ude pantofii a putut să răspândească această exagerare stilistică despre fluviul nostru. Dunărea este simplu, măreață și voinică. Nu se luptă cu mânie, ci cu grația apei, în mii de forme și de sunete. Se îmbrățișează cu stâncile, se ridică în scoică argintie deasupra lor, se strecoară șuie printre ele, aruncă buchete de flori celor mai amenințătoare și poate mai curând râde decât urlă, bineînțeles cu râsul imens al uriașului care înspăimântă urechile noastre de pitici. Decât o luptă „cu clăbuci de mânie”, cum o descrie Vlahuță, mi-a făcut mai curând impresia unui răsunător sărut de rămas bun al muntelui cu fluviul. Căci dacă ar fi pe luptă, atunci Carpații s-au trezit prea târziu la Porțile de Fier, unde Dunărea le scapă din brațe. De aici la vale Dunărea salută frumosul Severin cu urmele podului lui Traian și curge, fără luncă, mlădiindu-se ca un gât de lebedă printre malurile aproape egale ca înălțime, acoperite de dune vechi care dau pământului o înfățișare de păr ondulat.

Pe toată această întindere, de la Belgrad până la Vidin, dacă ați cerceta malul sudic, ați descoperi cu surprindere că mai toate satele sunt românești. Și nu numai satele de pe mal, ci un ținut întreg, pe o adâncime de 80 km în interior, nu e decât țară românească, amestecată cu sârbi sau bulgari, numai pe margine și numai în câteva insule din interior. 185 sate curat românești și 79 sate de populație românească amestecată cu sârbi se află numai în colțul dintre Morava-Timoc și Dunăre.

Călătoria pe care azi o poți face cu vaporul prin defileul Dunării nu a fost întotdeauna așa de ușoară. Ca să ne dăm seama, trebuie să cercetăm hărțile și descrierile vechi ale defileului. Niște ofițeri austriaci, Lauterer și Tauferer, au făcut o astfel de hartă și descriere în 1789. Descrierea și harta se află la Bibliothèque Nationale din Paris. Iată ce descriu acești călători. „De la Golubaț [Goluhac] până la Gherdap, numai pe scurte distanțe fluviul nu prezintă piedici pentru navigație. Colții

periculoși ieșeau din apă mai pretutindeni. Din cauza lor se formau adevărate vârtejuri care sugeau corăbiile spre fund. Astfel de vârtejuri se înșirau la rând între Barzasca și actualul orașel Milanovaț (odată Poreci), apoi la gura râului Poreci, lângă satul Golubnina, în Cazane, lângă Ogradina, lângă Adakale, afară de gherdapuri prin mijlocul cărora se strecura un singur jgheab cunoscut numai de localnici. Era mare ispravă ca o *șaică* (adică o corabie mică) să treacă peste toate aceste piedici și să ajungă nevătămată de cealaltă parte a defileului. Lucrul nu se putea face decât în anume timpuri de ape prielnice. Căci pe lângă stânci și vâltori mai erau și alte pricini de primejdie. Fluviul pe alocuri e îngrădit de stânci verticale și are lățimi foarte variabile. Pe alocuri e larg de 2 km și domolit ca un lac, așa că micile bărci scobite într-un singur trunchi, de care se folosesc românii și acum, pot trece ușor de pe un mal pe altul. În alte locuri însă, albia se îngustează și apele alunecă irezistibile. În Cazane Dunărea ajunge la îngustimea de 112 m., ceea ce a dat naștere la legenda lui Arambașa care, urmărit de poteră, s-a sprijinit într-o bătă și a sărit ciobănește pe malul din față. Tot în Cazane adâncimea atinge 53 m, ceea ce înseamnă 12 m sub nivelul Mării Negre, lăsând să se presupună că în această regiune de calcare a existat odată o adevărată Niagară din care nu a mai rămas urmă.

Nici cu ușurință și nici dintr-o dată nu a reușit Dunărea să străpungă Carpații. Nu ar fi izbutit dacă nu ar fi fost o trădare. Carpații au fost trădați de un râu valah – trădarea e o specialitate a valahului pentru cronicarii vecinilor noștri – un fel de Jiu sau Olt. Ca și aceștia a măcinat îndărătnic o vale îngustă și adâncă până pe versantul opus al Carpaților. Ajuns aici și împrumutând albia unui râu care se ducea spre Panonia, râul valah a întins o mână de ajutor apelor dunărene care mocneau în câmpia ungară. Atât a fost de ajuns ca tot potopul apelor să se furișeze cu încetul pe urma trădătorului și să alcătuiască defileul actual.

Prin malurile sale de multe ori căzând vertical în fluviu, prin repetatele sale bariere de stânci ascunse sub apă, prin

repezișurile sale numeroase și prin curgerea sa impetuoasă înainte de defileu, între Titel și Baziaș, Dunărea coboară numai cu trei metri, pe când între Baziaș și Severin, pe o distanță egală, coboară cu *treizeci de metri* – deci în defileu Dunărea are o curgere de zece ori mai repede decât în câmpia Panonică – Dunărea se arată ca un fluviu tânăr care cu toate forțele sale uriașe nu a avut încă timpul necesar să-și armonizeze cursul și să-și lărgască albia. Pentru viața omenească acest caracter a avut o mare însemnătate. Cu toate silințele omului, din vremea lui Traian până în zilele noastre, Dunărea nu a fost un drum de trecere între bazinul panonic și bazinul Câmpiei Române. Mai mult, Dunărea, care interzice trecerea în lungul ei, favorizează trecerea transversală, de pe un mal pe altul. Am văzut că repezișurile alternează cu domoliri în care apa se liniștește ca un lac și poate fi trecută fără pericol. Aceste domoliri au loc mai cu seamă la gura văilor afluate, pe care vin și drumurile și unde revărsările de pietrișuri permit așezarea unui sat. Acești afluenți obișnuiți cad perpendicular pe Dunăre și când în fața lor, pe celălalt mal, nu se află o altă vale, se poate vedea drumul care urcă pe culme, așezat exact în fața văii de pe malul opus. Toate drumurile de culmi, atât în Banat cât și în Serbia au această direcție perpendiculară pe fluviu, fapt care caracterizează direcția dominantă a circulației omului în tot ținutul Porților de Fier.

O concluzie însemnată putem scoate din această cercetare: Dunărea de-a curmezișul Carpaților e o vale îngustă de eroziune și nu alcătuiește un accident geografic însemnat în masivul Porților de Fier. Mult mai însemnat este coridorul Orșova – Caransebeș, larg de mai mulți kilometri și având o origine tectonică. Acesta în adevăr separă masivul Carpaților Meridionali de masivul Porților de Fier care nu se întinde până la Dunăre, ci până în valea Timocului, unde limitele sunt marcate prin o largă cicatrice vulcanică apărând pe hărțile geologice ca o pecete de ceară roșie pe poala unui document. Poate ar fi bine ca această concepție, singura corectă din punct de vedere științific, să-și facă loc mai mult și în manualele

noastre de școală, ca copilul să nu rămână cu impresia că îndată ce treci Dunărea ai intrat în pământ cu totul străin. Nu. Sunt aceiași Carpați, cu aceleași caractere fizice, cu aceleași caractere umane și etnice, lucru pe care îl vom vedea îndată.

Dunărea și-a adâncit valea în masivul Porților de Fier cu cel puțin 350 m, lăsând pe alocuri opt etaje de terase. Faptul are nevoie de lămurire. Dunărea a fost silită să se adâncească, *fiindcă întreg masivul se ridică*. La fierăstraiele mecanice, fierăstrăul stă pe loc și lemnul e împins sub dinții care îl rod. Așa s-a întâmplat și aici. Pe măsură ce masivul se înălța, Dunărea își adâncea albia. Astăzi înălțimea dominantă în masiv e 450-500 m. Dacă Dunărea s-a adâncit cu 350 m, acest masiv trebuie să se fi aflat abia cu 100 sau 150 m deasupra nivelului actual al Mării Negre. Chiar dacă ținutul ar fi fost pe țărmul mării, această înălțime ar fi mai mică decât râpa care adăpostește Coasta de Argint. Vă închipuiți ce puțin poate valora pentru eroziunea fluvială o înălțime de 100-150 m la o depărtare atât de considerabil de mare. Aceasta înseamnă că odată ținutul a avut poziția unei câmpii ceva mai înalte decât câmpia Bucureștilor care ajunge la altitudinea de 90 m. Un fel de câmpie slab undulată, din care însă ieșeau creste care atingeau câteva sute de metri. Căci de fapt nu era câmpie, ci un munte ros până la temelie din care nu ieșeau în proeminență decât nodurile de roci dure, așa cum se înfățișează azi masivul din nordul Dobrogei. Era un munte transformat aproape într-o câmpie, adică, cu termenul consacrat pentru astfel de fenomene, era o *peneplenă*. Am văzut că această peneplenă a început să se ridice. Ea se afla la o cotitură carpatică asemănătoare cu cotitura Carpaților din dreptul Vrancei. Și acolo s-a ridicat recent tot lanțul de munți în așa fel încât a dispărut regiunea intermediară de deal, iar muntele vine direct în contact cu câmpia. Măgura Odobeștilor are 1001 m și se află chiar în marginea câmpiei. Mai interesant e faptul că această ridicare în bloc a arcului carpatic a fost însoțită de o parte și de alta de cufundări considerabile. În dreptul Măgurei Odobeștilor se întinde zona

cea mai coborâtă din Câmpia Română, iar în Ardeal se află largile bazine de cufundare ale Bârsei și Trei Scaunelor. Deci un masiv muntos, cu margini abrupte, încadrat de două zone de cufundare. În masivul Porților de Fier se pare că lucrurile sunt asemănătoare. Și aici avem un arc carpatic, terminându-se brusc spre partea concavă, probabil într-o depresiune. Murgoci a arătat că Dunărea intrând în Câmpia Română se îndreaptă spre sud din cauza unei astfel de depresiuni care începe în cursul inferior al Topolniței și ține până la Vidin și care nu e decât continuarea zonei de depresiuni subcarpatice, despărțind muntele de dealuri în tot amfiteatrul getic. Spre exteriorul curbării carpatice din zona Porților de Fier, avem trei zone de depresiune: câmpia Banatului și bazinul Moravei, în marginea cărora munții se termină brusc printr-un abrupt mai accentuat decât cel din răsărit. Pe când latura dinspre Câmpia Română domină lunca Dunării în medie cu vreo 300 m, latura dinspre Câmpia Panonică e înălțată cu 600-700 m deasupra acestei câmpii. Dacă nu ținem seamă de crestele de munți, masivul Porților de Fier între Valea Timișului și Valea Timocului se prezintă ca un soclu înalt, așezat oblic, cum s-ar înfățișa balconul unui amfiteatru cu fațada spre Câmpia Română. Defileul Dunării apare ca o simplă intrare îngustă și cotită, prin care se poate trece din exteriorul amfiteatrului – adică din Câmpia Panonică – spre arena lui – adică spre bazinul carpato-balcanic. E de insistat asupra faptului că pe când laturile de est și vest sunt abrupte și greu de urcat, către nord și sud legătura se face mult mai ușor deoparte spre complexul de munți ai Olteniei, de altă parte spre Balcani. Masivul Porților de Fier este deci o formidabilă cetate care împiedică trecerea în direcția est-vest sau invers și în același timp este o punte de legătură între Balcani și restul Carpaților.

Această constatare se confirmă până în amănunte. Am văzut că însăși Dunărea, cu toate puterile sale nu a putut săpa decât un fel de șanț prin acest masiv. Valea ei, cu versanți destul de deschiși pe înălțimi se strâmtează ca o tranșee în

adâncime. Nu întâlnești luncă sau terasă joasă în defileu, decât unde constituția rocii, sau împrejurări speciale o permit. Traian a fost nevoit să sape drum în stâncă și să-l lărgască cu bârne care făceau balcon deasupra apei. La *Tabula Traiană* nu te poți duce decât cu barca. Iar șoseaua lui Szekeny, pe malul bănățean a fost scobită în munte cu dinamita. Același caracter îl prezintă toți afluenții Dunării care ies din masivul Porților de fier. Toți au văi extrem de înguste și sălbătice, îmbulzite de bolovani, printre care pâraiele curg pe săltate. În Cazane, unele văi afluențe au rămas suspendate și cum înălțimile sunt acoperite de un sol adânc de culoare roșiatică, datorită unei clime mai calde, așa numita *terra rossa*, pe vreme de ploaie, călătorul de pe vapor cu surprindere vede cascade roșii aruncându-se din înălțimi ca și cum ar țâșni sânge din vinele tăiate ale muntelui. Când unul din afluenții Dunării trece printr-o regiune calcaroasă, valea devine o adevărată *chicla*, prin care nici poteca nu mai are loc. Și cum atât spre est cât și spre vest, masivul Porților de Fier e format din roci cretacice, în care calcarele predomină, se înțelege că aceste văi afluențe, singurele drumuri de pătrundere în inima masivului au porți de piatră zăvorâte mai strașnic decât ar fi putut-o face orice muncă omenească. Am urcat pe o astfel de vale în Craina [Krajina], către Mănăstirea Vratna (= Poartă). În această parte, Dunărea bate chiar în malul masivului muntos. De la vărsare valea e foarte îngustă și pârâul, în loc să curgă domol, ca orice pârâu normal în cursul inferior, dimpotrivă se precipită în cascade, așa că pe 500 m se înșiră trei mori aproape una lângă alta: primul sat întâlnit, Slatina, nu s-a putut așeza lângă râu, ci sus, pe o terasă superioară, căci valea râului, aproape cu totul ascunsă în vegetație, nu este decât un șanț adânc, în timpul verii plin de noroi (slatină = noroi). După repetate lărgiri și îngustări ale văii, într-un ținut cu aspect atât de părăsit și de sălbatic că ți s-ar fi părut o absurditate să mai continui drumul – adevărată strâmtoare de haiduc – dacă nu ar fi siguranța pe care o dă harța, la o cotitură neașteptată, deodată valea se deschide și în mijlocul livezilor de pruni și de meri, culcat între

ogoare de semănătură, ca pe o velință tărcată, iată și satul Vratna, cuib ascuns românesc, adevărat muzeu etnografic. În care locuințele, portul și obiceiurile s-au păstrat neprefăcute din cine știe ce adâncimi ale trecutului. Sărăcia și izolarea sunt cele mai bune aliante ale etnografiei. Aceasta nu înseamnă că satele bogate de pe drumuri umblate nu ar fi și ele interesante pentru această știință, dar etnograful care vrea să pătrundă cât mai mult în trecut, ceea ce îi lămurește probleme esențiale de actualitate, nu poate vedea decât cu ochi răi prosperitatea satelor, căci ea nu e însoțită numai de bunăstarea locuitorilor ei și de invazia civilizației sub aspectele ei cele mai meschine și mai ucigătoare ale tradiției.

Valea Vratnei nu se sfârșește aici și dacă rămâi în sat deși vei putea umple un volum cu material inedit, ai pierde încă un aspect al vieții acestui ținut. O surprindere pe care o ai de la început e că satul e prea tăcut și aproape pustiu. Câte o babă torcând de zor în poartă, câte un moș cu mers șovăitor și copii mărunți care nu îndrăznesc să se depărteze prea mult de poala buncii. Dar viața adevărată, tinerețea și bărbăția, fetele cu crăițe în păr și flăcăii cu șuieratul pe buze, floarea satului, unde este? Și atunci bătrâna cu alțițe brune din păr de capră pe cămașa de cânepă și cu opregul țesut cu o finețe și o armonie de culori că ar face fala oricărui perete de salon bucureștean, bătrâna desculță care s-a rezemat de stâlpul sculptat elegant al căsutei strămoșilor ei îți răspunde: „Apoi tinerii stau la sălaș și se coboară în sat numai la *svecină* (veselie). La noi cântă cocoșul mai mult pe deal decât pe vale”.

Părăsești satul și urci mai departe pe valea sălbatecă și pustie, spre mănăstirea Vratna. Nicio urmă de om. Dar dacă lași fundul văii și ostenești până pe o stâncă mai răsărită, atunci descoperi că o întreagă lume a știut să-ți rămână ascunsă deși se afla atât de aproape de tine. Te-ai aștepta să vezi culmi de munți împăduriți, profilându-se până în zare. Și iată că în față ți se arată aproape o câmpie ușor ondulată, acoperită, nu atât de pădure, cât mai mult de pășuni și arătură. Pădurea îmbracă mai mult versanții văilor și părțile accidentate. Pe locurile mai

netede, foarte numeroase sunt curăturile făcând ochiuri în pânda pădurilor. Și în mijlocul fiecărei curături, o casă, două, trei, uneori până la douăsprezece, depărtate între ele, unite prin drumuri înguste, pe care umblă fete în călduri, sau oameni călare. Se aud mugete de vite, lătrături de câini, strigăte de păsări de casă. Cu adevărat aici, pe înălțimi, s-a mutat viața satului, mai ales în lunile de vară. Și în trecut fenomenul avea o amploare mult mai mare, căci despre multe sate ți se spune că numai de la o vreme s-au adunat lângă râu.

Cobori iar în albia râului și după un drum anevoios iată și mănăstirea. O biserică umilă, cu unul sau doi călugări, cu cărți românești, cu inscripție că ar fi întemeiată de domni români. Nu te simți în țară străină și tot trecutul e românesc. Numai popa se uită bănuitor, caută să ascundă cărțile, e zgârcit la vorbă și se întrecă dacă această vizită nu-i va aduce neplăceri. Fiindcă notarul din sat, care invariabil e un sârb din Banat, crescut în școală șovinistă sârbească, precum e și învățătorul – *singurii* sârbi adevărați din atâtea numeroase sate românești – i-a spus să se ferească de străini și de atâtea ori a căutat să-l convingă că nu e român, ci sârb românizat, care trebuie să uite că părinții lui s-ar fi crezut vreodată români. Aici avem dezlegarea cuvântului *Vratna*, care înseamnă *poartă*. Mănăstirea se află într-un decor asemănător cu al schitului lalomicioara. Pereți verticali de calcar, plini de peșteri și înfățișând toate fenomenele carstice, dispariții ale apei în adâncimi, apariția întregului râu de sub o stâncă, mai multe splendide brățări de piatră, adevărate portaluri imense care arată cât de nimerit e cuvântul *Vratna* și care fac din această localitate cel mai pitoresc ținut pe care l-am văzut în Craina [Krajina]. Ce vor fi ascunzând aceste numeroase peșteri nu se știe, dar întemeierea bătrânei mănăstiri în acest loc arată că o veche tradiție de sfîntenie este legată de ele.

Peștera nu a fost numai locuința omului preistoric, ea a fost mai cu seamă locuința divinității, căci omul a găsit-o făcută de divinitate și deci respectată, a servit ca loc de refugiu

ocrotitor în vreme de primejdie și mai târziu când fost definitiv părăsită a adăpostit pustnicii care prin cruce au sfințit vechea capiște, iar când au putut, au zidit mănăstirea, fie chiar în gura peșterii, fie în apropierea ei. O întreagă lume de mistere rămâne legată de astfel de ținuturi. Nu numai vuietul apelor de afară, stânilor amenințătoare, aparițiile și disparițiile de râuri care fac dovada unei alte lumi ascunse. Dar mai ales întunericul bolților sonore, sub care se zbate zborul liliecilor, coloanele și altarele naturale scânteind de pietre prețioase la lumina unei făclii, abisurile din care pare că vin glasuri și vorbe greu de prins, pământul în care dacă sapi găsești schelete de uriași, coarne și unelte de piatră, galeriile prin care te strecuri cu groază, uneori pe brânci, ca să descoperi adevărate palate ascunse, uneori poate cu chipuri și semne colorate sau sculptate, care au avut un tâlc îngrozitor, de piață rea a căruia nu te poate scăpa decât semnul crucii, chiar dacă îl faci cu limba în cerul gurii; toate aceste elemente fac din aceste regiuni carstice cei mai intensi făuritori de emoții mistice pentru imaginația populară. De la început, creștinismul și-a dat seama de valoare acestor ținuturi și a făcut din ele aliați, ștergând colțurile svasticii păgâne spre a o transforma în crucea creștină.

Vratna! Cu acest prilej mai apare un lucru nou, destul de important pentru cercetările noastre. Numele, atât de nimerit în acest loc din Craina [Krajina], este purtat și de un sat așezat în dunele consolidate ale jud. Mehedinți. O Vratnă, „poartă” în nisipuri nu are niciun sens. Numele din Mehedinți pare a fi adus de locuitori care au venit din adevărata Vratnă și care și-au păstrat numirea satului și în locul nou unde s-au stabilit. Aceasta ar fi un indiciu de emigrare nu numai din Oltenia spre Craina [Krajina], ci și din Craina [Krajina] spre Oltenia.

În desfășurarea expunerii mele am introdus această excursie pe valea Vratnei, nu numai fiindcă ea e tipică pentru cunoașterea fizionomiei ținutului, ci și fiindcă ne ajută să completăm imaginea obținută până acum și să rezumăm spre a ajunge la concluzii noi.

Masivul Porților de Fier, alcătuit din grupul munților Banatici și grupul munților românești din Serbia înfățișează ultima subdiviziune a Carpaților Meridionali și formează o *singură unitate despărțită* de o parte de restul Carpaților prin coridorul tectonic Orșova-Caransebeș și de altă parte de Balcani prin Valea Timocului superior și o largă cicatrice vulcanică. Valea Dunării, care îl taie prin mijloc, nu e determinată de structura acestui masiv, ci e un accident superficial, o simplă vale de eroziune, îngustă, care nu tulbură unitatea întregului și nu deschide un drum de circulație. Neținând seama de accidentele secundare ale reliefului, întregul masiv se prezintă ca o peneplenă recent ridicată, în care atât Dunărea cât și toți afluenții săi nu au putut săpa decât văi foarte strâmte, zăvorâte de chei chiar în marginea masivului, încadrat de calcare spre E și spre V. Caracterul de peneplenă e completat prin aspectul înălțimilor care, în afară de unele culmi izolate, se înfățișează ca niște câmpii înalte și ondulate. În ridicarea sa recentă, masivul a fost deplasat oblic cu latura mai plecată spre Câmpia Română, iar cu cea mai ridicată spre Valea Moravei și Câmpia Panonică. Ca și la cotitura carpatică din bazinul Buzăului, această ridicare a fost însoțită de cufundări periferice, ceea ce face ca masivul să se ridice brusc deasupra depresiunilor din jur, *dar mai ales asupra restului Serbiei*. Dar pe când la cotitura carpatică de la Buzău ridicarea a fost însoțită de cutări puternice, provocate de roca mai moale a flisului din care e alcătuită acea porțiune a Carpaților, în masivul Porților de Fier, alcătuit dintr-un bloc rigid cristalin și cretacic, ridicarea nu a provocat cutări ci spărturi și prăbușiri în adâncime, ca cea alcătuiind coridorul Caransebeș și Valea Timocului, în sus de Zaicear.

Aceste caractere fizice au importanță pentru așezarea umană. Masivul Porților de Fier a căpătat rolul unei cetăți greu accesibile atât din spre E cât și din spre V. Faptul că spre est acest masiv domină Oltenia numai cu vreo 350 m, îl face mai accesibil din această parte. Să nu uităm însă că și aici Dunărea curge pe marginea masivului, uneori lipit de el și face ca cetatea

să cupete în chip natural o latură abruptă și un șanț de ape udânci, ceea ce a avut importanță în vremurile medievale. Către vest, în Banat, legăturile între masiv și câmpie sunt mai înlesnite, dar în Serbia, râpa de peste șase sute de metri care domină Valea Moravei e atât de greu accesibilă, încât numai în timpuri cu totul recente s-a putut construi o singură șosea însoțită de o cale ferată îngustă și care leagă ținutul românilor din Serbia de restul regatului sârbesc. Un tânăr francez, mort în război, Gaston Gravier, luându-și doctoratul la Belgrad, a făcut o teză cu subiectul *Les frontieres historiques de la Serbie*. Cu imparțialitatea omului de știință, el arată că marginea masivului alcătuiește aici o frontieră, un „paravan muntos”, „adevărată zonă de hotar dintre cele mai clar marcate de natură”. Faptul a avut urmări istorice hotărâte. În toate timpurile, afară de rare excepții, din vremea romană până în secolul al XIX-lea, hotarul Serbiei a rămas pe această râpă „cu o fixitate remarcabilă”. Și fiindcă la întemeierea statului modern sârbesc, la 1833, Miloș nu găsea niciun argument, nici istoric, nici geografic, nici etnic, ca să obțină Craina, a apăsător cu toată greutatea asupra argumentului politic: anume Serbia are nevoie de legătură cu România vecină și prin ea cu Rusia. Nevoia pe care o aveau sârbii de prietenia României a adus anexarea la Serbia a celui mai compact grup de români rămas în afară de regatul românesc actual.

Valea Dunării prin defileu nu a fost niciodată în trecut un drum de trecere, astfel că acest masiv nu a putut fi străbătut, ci numai evitat. Și pentru aceasta erau două căi pe unde se puteau scurge armatele sau popoarele ajunse în preajma masivului: coridorul Caransebeș și valea Timocului. Fiecare dominate de acest masiv și fiecare având o *poartă* ca și Dunărea *Porta orientalis* de la Domașnea, *Derven* de la izvorul Timocului și *Porțile de Fier*. Acesta e motivul pentru care se poate propune ca întreg grupul acestor munți să fie numit al Porților de Fier.

Dacă circulația est-vest este imposibilă, am văzut că circulația N-S sau S-N este mult mai ușoară și înlesnită chiar de

Valea Dunării. Faptul are importanță. Masivul Porților de Fier permite trecerea din Carpații Meridionali spre Balcani și invers, bineînțeles, unei populații de munte și cu ocupație predominantă pastorală. O astfel de populație de la Traian până acum, în tot ținutul carpato-balcanic, nu a fost decât una singură – *românii*. Aceasta e un lucru pe care nici unul din vecinii noștri nu l-a contestat vreodată. Noțiunea *vlah* e atât de înrudită cu cea de *păstor* încât în peninsula Balcanica azi vlah înseamnă *păstor*. Așa că dacă a fost un neam care s-a putut bucura de foloasele oferite de masivul Porților de Fier, acest neam nu a putut fi decât cel românesc. Toate celelalte neamuri care au evitat masivul și satele sârbești din Craina [Krajina] sunt de origine recentă.

Mai e un lucru care rezultă tot din însușirile fizice ale acestui masiv. Lanțul muntos în Carpații Meridionali și tot atât de înalt în Balcani, în zona Porților de Fier se coboară până la o altitudine medie generală de 400-600 m. Înălțimile sunt netede ca o câmpie înaltă. Și atunci e de presupus că acest masiv nu a servit numai ca o punte de trecere pentru păstorii Carpaților și Balcanilor, ci a putut adăposti și o permanentă viață agricolă care e dovedit că nu a dispărut niciodată din viața poporului român. În acest masiv se putea face tot atât de bine păstorie ca și plugărie și mai mult, chiar pescărie în apele Dunării. Starea de acum ne îndreptățește să scoatem această concluzie. Niciun pământ românesc nu are mai multe ținuturi de locuire împrăștiată. Satul are o formă dublă: o parte din case sunt adunate pe vale, dar populația cea mai numeroasă se află răspândită la sălașe pe înălțimi. A fost un ținut ideal pentru marile nevoi în care căzuse poporul român în vremurile de năvăliri. Bine apărat de natură, cu întinderi considerabile care puteau hrăni o populație destul de numeroasă, dar așezată împrăștiat, permițând conservarea vechilor îndeletniciri, atât de viață nomadă cât și de viață statornică, ar fi de neînțeles ca acest ținut să nu fi fost utilizat de populația care locuia pe versantele Carpaților și Balcanilor. Chiar cu lipsa completă de știri pentru sute de ani de existență românească, avem atâtea probabilități care se completează

armonic una pe alta, încât putem afirma, fără multe rezerve, că ținutul Porților de Fier ascunde mai mult ca oricare altul taina formării și conservării poporului român. Deplasând centrul atenției noastre asupra acestui ținut scăpăm și de marea controversă care a împărțit timp de sute de ani pe învățați cu privire la dezvoltarea poporului românesc în sudul sau nordul Dunării. Numai existența acestui fluviu și toate peripețiile istorice legate de cursul lui au putut aduce încurcătura care pentru noi e rezolvată de la început. Dunărea nu e deloc un hotar în regiunea Porților de Fier și cu atât mai puțin e marginea unei lumi și cine a locuit partea de nord a trebuit să locuiască și partea de sud.

Dunărea a fost în trecut mai curând o axă națională românească, cum e și lanțul carpatic, iar nu un hotar. Un fluviu numai în vreme de primejdie desparte; în vremuri de pace e un fir de legătură și de propagare. Așa a fost Dunărea pentru români în tot cursul inferior și în regiunea Porților de Fier. Românii satelor din defileu erau barcagii vestiți – numai lor li se încredința trecerea ambarcațiunilor prin gherdapuri. Erau și pescari îndrăzneți. Aceste însușiri i-au răspândit până în inima Ungariei, iar în cursul inferior până la mare. Poezia lor populară cântă marea tot atât de des ca și muntele.

O singură obiecție serioasă se poate aduce împotriva acestei concepții care leagă atât de statornic neamul românesc de ținutul Porților de Fier. *Toponimia* care atât la N cât și la S Dunării are un caracter slav pronunțat. E curios că această problemă a numirilor de localități a preocupat atât de puțin pe cercetătorii noștri. Ce s-a făcut până acum e atât de redus și uneori atât de rudimentar, încât aproape nici nu merită să fie luat în seamă. Se vorbește de caracterul slav al toponimiei, dar cine a adâncit de aproape, cu toată competența, această delicată chestiune? Nu pentru tot ținutul românesc, dar nici măcar pentru un județ sau pentru un crâmpei de munte, nu s-a făcut un repertoriu bun toponimic. Nu au fost utilizate nici măcar hărțile topografice, necum să se întreprindă o cercetare proprie pe

teren. Aceste hărți cuprind o cantitate considerabilă de numiri, dar când te duci în regiune și controlezi, descoperi că unele numiri sunt greșit transcrise, altele sunt complet falsificate – ca în provinciile alipite – iar cele mai multe nici nu sunt trecute pe hărți. Ce concluzii se pot scoate din astfel de date? Cine a făcut repertorii toponimice pe regiuni? Cine a comparat masiv cu masiv, vale cu vale, provincie cu provincie? Cine a făcut raportul numeric cel puțin, între numirile slave și cele românești, în munte și câmpie sau în diferite ținuturi? Cine a urmărit geografic pe tot pământul românesc anume forme sau anume familii de forme? Cine a căutat raportul între înțelesul cuvântului și localitate? Cine a cercetat numirile duble, slave și române, date unei singure localități? Cine a urmărit schimbarea numelor, mai ales în ținuturile care au fost sau au rămas sub stăpânire străină? Nici Hașdeu, nici Xenopol, nici Onciul, nici istoricii moderni nu s-au ridicat mai sus decât materialul pe care îl dă cartea de școală sau harta murală a lui August Treboniu Laurian. În aceste condiții străinii pot afirma orice, fără să avem puțința să le răspundem. Ca exemplu voi lua tocmai ținutul românilor din Serbia. Harta Statului Major sârb 1 / 75.000 arată Craina [Krajina] ca un ținut cu numiri sârbești covârșitor de numeroase. Dacă te duci însă în regiune și controlezi, descoperi că ofițerii au trecut pe hărți cât mai multe numiri sârbești, că unele numiri românești au fost traduse și că numai unde nu există nicio numire sârbească și nici puțința unei traduceri, numai acolo era înregistrată numirea românească. S-au tradus pe sârbește nu numai numiri de culmi sau de râuri neînsemnate, ci chiar numiri de sate. Degerații, atât de românești, au devenit Davidovaț, Bârloaga, Milutinovaț, Bordei, Liubicevaț, Geanava (pe care Giuglea o derivă de la „geană”) a fost prefăcut în Dușanovaț, Vidra în Vidrovăț, Sârbovlasul existent de la 1723 devine Sârbovo. O hartă toponimică lucrată imparțial la fața locului (cum am făcut una incompletă pentru Craina [Krajina]) e fundamental deosebită de harta oficială. Iar dacă cercetezi hărțile vechi descoperi că procentul numirilor românești era cu

mult mai mare în trecut decât acum. Pe o hartă austriacă din 1723 găsim următoarele numiri românești: munții Știrbiți, Vâscul, Deli-Ion, văile Severinești, Costești, Podișor, Casa Verde, pâraul Alb; satele Oriștioara, Costești și Vlașca (cu semn de târg în apropiere de Negotin). Din toate aceste numiri azi nu a mai rămas nicio urmă. Pe altă hartă din 1769, pe lângă multe din vechi arătate mai sus, aflăm Bătuța, Vlașetu și Vlaskita-Văltura. Degerații apar întâi pe o hartă din 1789. La 1799, harta lui Weiss cuprinde alte câteva numiri românești: Cotu Timok, Gura Sargun, Vlaski-dol, Batuța, Drestie, Stâna și alte două numiri care par românești: Cestuga și Resestuga. Autenticitatea acestor numiri nu poate fi contestată. Ele apar pe hărți diferite, la autori diferiți, timp de un secol. Și ele arată că îndată ce adâncești cât de puțin problema toponimică, datele se schimbă într-o măsură considerabilă.

Ce mister se ascunde sub mulțimea numirilor slave, chiar în regiunile cele mai pure românești? Banatul și Oltenia sunt îndesate de numiri slave ca și ținutul românilor din Serbia, ca și restul Serbiei. Și totuși cine ar putea spune că Banatul și Oltenia au fost ținuturi sârbești romanizate? De când avem știri precise istorice aici au fost români. Și chiar dacă nu am avea astfel de știri, aspectul fizic al oamenilor, portul, obiceiurile, viața psihică e atât de deosebită de a sârbilor încât orice apropiere trebuie respinsă. Dar pe tot pământul românesc avem numiri slave! Deci pretutindeni au fost slavi românizați? Atunci unde a fost rădăcina acestui șariaj uman, cuibul românilor curați? Și ce forță de asimilare a avut acest cuib enigmatic de a putut deznaționaliza pe întinderi atât de imense o populație numeroasă, aiurea asimilatoare și în orice caz față de românii evului mediu, superioară din punct de vedere al culturii materiale și al organizației sociale? Oriîncotro ai merge cu raționamentul, ajungi la atâtea contradicții încât ești silit să nu consideri toponimia ca un argument de valoare *etnică*. Problema toponimică e poate mai curând o problemă *culturală*. Să nu uităm marele ascendent al limbii slave, limba sfântă a bisericii, limba oficială a statului și a

actelor scrise și limba la modă a stăpânilor. Să nu uităm nici faptul că regatul sârb ajunsese la o strălucire deosebită când domniile române abia se întemeiau.

Dacă lăsăm însă la o parte această problemă toponimică, la care nici românii nici adversarii lor nu pot da răspunsuri precise, existența românilor din Serbia, repartiția și conservarea lor, se explică prin considerațiile geografice făcute până acum.

Având în vedere unitatea indisolubilă a ținutului Porților de Fier, nu poate fi vorba de o emigrare recentă a românilor din Serbia, cum pun problema învățații sârbi. Cine a locuit restul masivului a locuit și partea lui aflătoare la sudul Dunării, fluviu care nu a putut fi o piedică etnică, ci dimpotrivă a înlesnit circulația transversală pe valea lui. Se poate vorbi de o emigrare sârbească în acest ținut, dar nu de una românească. Tot cursul istoriei arată că ținutul nu a fost sârbesc decât cu numele, iar stăpânirea recentă sârbească nu durează nici de un secol. Ținutul, strâns legat de Banat, a fost întors cu spatele către Serbia și cu fața către Oltenia și această situație s-a oglindit și în populație. În adevăr cei mai mulți români din Serbia sunt numiți ungureni spre a se arăta apropierea lor de bănățeni, în mai mică măsură sunt numiți cei de pe versantul oltean, țereni, spre a se arăta asemănarea cu locuitorii din țară și numai un grup redus de colonizare recentă, venit din sud, *sunt sârbi adevărați*. Dinspre sud deci și nu dinspre vest, pe unde Craina [Krajină] nu a avut legături bune cu restul Serbiei. Tot din sud au venit nu numai sârbi ci și români macedoneni și probabil români din Balcanii occidentali, fiindcă Cernareca, ținutul din jurul Zaicearului, are o populație de care se spune că e alcătuită din români. După informațiile culese în scurtul timp pe care ni-l lăsau autoritățile sârbești, care îndată ce aflau de prezența noastră ne interziceau să ieșim din hotel, apoi ne expulzau, în jurul Zaicearului [Zajčar] ar fi o populație de români în satele Râgotina, Sumracovaț, Vrajogămaț, Gamzigrad, Svezdan, Osnice, Planinița, Slivar, Lenovaț, Vărbovaț, Bacevița și Lasovo.

Ajunge să privim o hartă a regiunii spre a ne da seama de cum s-au putut păstra românii în acest colț. Dunărea face un

unghiul drept care se înfige între Banat și Oltenia. Latura din spre Valea Moravei fiind atât de greu de trecut, de unde se putea alimenta cu populație acest ținut decât din Banat și din Oltenia, sau cel mult din sud, adică dinspre Macedonia sau bazinul Sofiei? Acestea au fost cele trei direcții fundamentale de emigrare, corespunzând cu alcătuirea fizică a ținutului care are trei compartimente: latura dinspre Banat, versantul etajat în terase dinspre Oltenia și bazinul Timocului superior sau Cernareca. În trecut situația era mai favorabilă pentru români, care coborau din cetatea lor până la Morava și treceau dincolo de acest râu, iar spre sud se întindeau până lângă Niș, după cum dovedește faptul că în unele sate azi sârbizate, țigani, de care nimeni nu s-a îngrijit să-i deznaționalizeze, vorbesc încă și astăzi românește. De altfel chiar Țvijici a arătat că întregul ținut de hotar cu Bulgaria are o populație românească *deznaționalizată* care a mai păstrat unele caractere doveditoare ale vechii lor origini.

Izolarea de restul Serbiei s-a manifestat până în latura culturală. S-a păstrat tradiția și pe unele locuri au rămas inscripții care arată că vechile mănăstiri din Craina [Krajina] și Cernareca au fost zidite de domni români. Toate cărțile vechi bisericești erau românești. Iar viața bisericească întreagă era sub ascultarea episcopului de Râmnic. Azi românii nu mai știu nici „*Tatăl nostru*” în românește, iar copilului nou născut i se refuză botezul dacă nu i se dă nume curat sârbesc.

Mulțumită izolării lor însă, românii și-au putut păstra până acum în colțul lor de cetate limba și unele obiceiuri vechi care s-au pierdut la românii din nordul Dunării. Aceasta face importanța din punct de vedere etnografic a acestui grup de legătură între românii macedoneni și românii din Dacia.

**STRUCTURA ETNICĂ A REGIUNII TIMOC DUPĂ
RECENSĂMÂNTUL GENERAL DIN
31 IANUARIE 1921**

[Cralievina Jugoslavia. Definitivni Rezultati Popisa
Stanovništva od 31 Ianuara 1921. Prisutno stanovništvo po
veroispovesti i materniem jezicu Belgrad, 1923]

	Total	Sârbi	Români	Alții
V. JUD. CRAINA [KRAJINA]	105.631	42.730	61.604	1.297
1. Orașul Negotin	5.869	5.213	124	531
<i>a. Plasa Brza Palanca</i>	16.942	2.536	13.918	488
1. Vratna	463	11	440	12
2. Iabucovaț	3.761	69	3.692	—
3. Cupužiște	613	3	610	—
4. Malainița	878	—	878	—
5. Mala Camenița	1.037	3	1.033	1
6. Mihailovaț	1.498	19	1.479	—
7. Plavna	1.582	4	1.578	—
8. Slatina	956	3	953	—
9. Urovița	2.618	81	2.242	295
10. Stubić	1.779	1.777	2	—
Brza Palanca (târg)	1.757	566	1.011	180
<i>b. Plasa Cluci</i>	17.392	2.239	15.037	116
1. Vaiughe	865	7	858	—
2. Velesnița	533	—	533	—
3. Velica-Vârbița	1.166	2	1.164	—
4. Velica-Camenita	1.045	89	946	10
5. Grabovița	1.510	53	1.457	—
6. Gherdap	814	11	802	1
7. Cladovo (oraș)	1.627	980	548	99
8. Cladușnita	685	9	674	2
9. Corbova	1.490	23	1.465	2
10. Liubicevaț	1.073	—	1.073	—

11. Mala-Vârbița	1.340	—	1.340	—
12. Petrovo Selo	828	806	22	—
13. Podvârșca	1.317	—	1.317	—
14. Râtcovo	1.410	4	1.406	—
15. Sip	561	4	556	1
16. Techia [Tekja] (târg)	1.128	251	876	—
c. Plasa Craina [Krajina]	19.921	13.946	5.940	35
1. Brusnic	1.439	1.437	1	1
2. Velichi-Iasenovaț	1.666	17	1.648	1
3. Velica-Iasicova	1.943	1.941	2	—
4. Glogovița [Glogovica]	1.110	23	1.087	—
5. Duboceane	869	2	867	—
6. Clenovaț	654	648	—	6
7. Coprivnița	1.761	1.541	219	1
8. Luca	1.181	5	1.164	12
9. Mala Iasicova	592	7	585	—
10. Metriș	939	928	1	10
11. Poponița	1.244	1.241	—	3
12. Salaș	1.272	1.268	3	1
13. Sicole	1.810	1.808	2	—
14. Tabacovaț	375	14	361	—
15. Târnianie	1.043	1.043	—	—
16. Șarcamen	808	808	—	—
17. Sipicovo	1.215	1.215	—	—
d. Plasa Negotin	32.591	15.340	17.201	50
1. Alexandrovaț	943	—	930	13
2. Bracevaț	1.825	1.814	8	3
3. Brestovaț	718	718	—	—
4. Bucovcea	2.348	386	1.961	1
5. Velicovo	526	61	464	1
6. Vidrovaț	1.595	1.595	—	—
7. Dupliane	1.038	211	821	6
8. Dusanovaț	2.205	328	1.877	—
9. Iasenita	1.160	1.160	—	—

10. Carbulovo	857	853	4	—
11. Cobîșnița	2.509	368	2.141	—
12. Covilvo	856	2	854	—
13. Miloșevo	691	133	558	—
14. Mocrane	1.919	306	1.607	6
15. Prahovo	1.920	314	1.604	2
16. Raduievaț	2.694	365	2.316	13
17. Raiat	1.511	1.510	—	1
18. Recica	1.201	1.198	1	2
19. Rogllievo	618	618	—	—
20. Samarinovaț	721	88	632	1
21. Smedovaț	512	512	—	—
22. Sârbovo	731	119	612	—
23. Tamnici	1.499	1.499	—	—
24. Târnomasnița	809	—	809	—
25. Ciubra	1.185	1.182	2	1
<i>e. Plasa Poreci</i>	12.916	3.455	9.384	77
1. Bollietin	780	433	343	4
2. Golubinie	1.005	86	919	—
3. Gorniane	1.939	2	1.923	14
4. Doni-Milanovaț (târg)	2.602	2.453	108	41
5. Clococevaț	989	6	977	6
6. Miroci	572	444	128	—
7. Mosna	570	—	570	—
8. Rudna-Glava	1.712	10	1.697	5
9. Tanda	559	—	559	—
10. Toponița	914	—	914	—
11. Târnaica	1.274	21	1.246	7
VII. JUDEȚUL MORAVA	184.539	177.217	5.845	1.477
Orașul Chiupria	5.039	4.683	19	337
<i>a. Plasa Belița</i>	40.054	38.947	739	368
1. Bagârdan (târg)	230	225	2	3
2. Bagârdan (sat)	1.584	1.583	—	1
3. Belița	1.732	1.732	—	—
4. Beocich	710	710	—	—

5. Bucovce	628	628	—	—
6. Bunar	1.300	1.300	—	—
7. Vinoracia	660	660	—	—
8. Vranovaț	1.454	1.454	—	—
9. Glavinți	1.124	1.114	5	5
10. Glogovaț	1.869	1.863	—	6
11. Gornie-Stiplie	464	464	—	—
12. Deonița	2.403	2.403	—	—
13. Dragotvet	2.624	2.623	—	1
14. Dragoșevaț	1.012	1.012	—	—
15. Duboca	1.378	1.376	—	2
16. Iagodina (oraș)	4.863	4.513	28	322
17. Iovaț	1.627	1.615	1	11
18. Lanște	1.308	1.307	—	1
19. Lovți	832	832	—	—
20. Lochica	895	895	—	—
21. Maiur	1.265	1.265	—	—
22. Miatovaț	1.141	1.139	2	—
23. Miloșevo	1.718	1.718	—	—
24. Ostricovaț	485	485	—	—
25. Panievaț	845	845	—	—
26. Pracina	1.388	1.388	—	—
27. Ribare	1.595	1.595	—	—
28. Strijilo	703	166	537	—
29. Treșnievița	1.318	1.138	164	16
30. Șantarovaț	899	899	—	—
b. Plasa Despotovaț	21.223	19.354	1.836	33
1. Belaica	601	12	589	—
2. Bogova	602	601	—	1
3. Brestovo	595	595	—	—
4. Bucovaț	658	658	—	—
5. Velichi- Popovichii (târg)	1.435	1.428	—	7
6. Virine	1.021	1.021	—	—
7. Vitanțe	911	911	—	—
8. Grabovița	1.090	982	108	—

9. Despotovaț (târg)	287	286	—	—
10. Despotovaț (sat)	1.029	1.029	—	—
11. Jidillie	681	526	154	1
12. Isacovo	936	39	875	22
13. Iezero	985	876	109	—
14. Lomnița	757	757	—	—
15. Medoveghe	1.238	1.238	—	—
16. Miliva	948	948	—	—
17. Panievaț	1.227	1.227	—	—
18. Plajane	1.416	1.415	—	—
19. Resavița	591	591	—	—
20. Stenicevaț	1.191	1.190	—	1
21. Stărmosten	1.978	1.978	—	—
22. Truchevaț	1.046	1.046	—	—
c. Plasa Levaci	28.066	28.054	—	12
1. Belușichi	1.274	1.274	—	—
2. Velica Crușevița	1.099	1.099	—	—
3. Velica Sugubina	755	755	—	—
4. Veliche Pcelițe	1.573	1.568	—	5
5. Gornia Sabanta	908	908	—	—
6. Dragovo	1.946	1.946	—	—
7. Duleni	701	701	—	—
8. Jupanievaț	2.307	2.307	—	—
9. Oparich	1.563	1.562	—	4
10. Pollina	2.149	2.145	—	1
11. Preveșt	2.407	2.407	—	—
12. Ratcovichi	1.153	1.153	—	—
13. Recovaț (oraș)	2.211	2.209	—	2
14. Rilliaț	835	835	—	—
15. Securici	1.849	1.849	—	—
16. Sibinița	1.160	1.160	—	—
17. Sillievița	585	585	—	—
18. Slatina	990	990	—	—
19. Teicichi	2.601	2.601	—	—
d. Plasa Parachin	38.122	37.147	576	399

1. Batinăţ	882	882	—	—
2. Bigreniţa	2.047	2.047	—	—
3. Boşniane	859	859	—	—
4. Bulanie	1.532	1.511	—	21
5. Busilovaţ	1.781	1.779	—	2
6. Vlaşca	562	9	553	—
7. Glaviţa	1.284	1.283	—	1
8. Gornia-Mutniţa	1.517	1.506	—	11
9. Donia-Mutniţa	1.947	1.940	—	7
10. Donie-Vidovo	1.586	1.586	—	—
11. Drenovaţ	1.539	1.539	—	—
12. Ivancovaţ	894	894	—	—
13. Izvor	1.583	1.569	—	14
14. Cruşar	1.438	1.438	—	—
15. Mirilovaţ	1.215	1.215	—	—
16. Parachin	5.191	4.972	6	213
17. Plana	1.515	1.509	—	6
18. Popovaţ	1.268	1.203	—	65
19. Senie	2.231	2.173	2	56
20. Sichiriţa	2.228	2.225	—	3
21. Strija	1.355	1.355	—	—
22. Stubiţa	1.342	1.342	—	—
23. Supsca	1.017	1.002	15	—
24. Cepure	1.309	1.309	—	—
5. Plasa Resava	28.770	26.171	2.380	219
1. Bobovo	2.235	1.707	528	—
2. Bresie	532	531	—	1
3. Vitejevo	1.510	1.019	487	4
4. Voisca	1.243	1.232	5	6
5. Gladna	506	506	—	—
6. Glojane	1.833	1.831	1	1
7. Grabovaţ	1.887	1.887	—	—
8. Dubllie	1.752	1.745	—	7
9. Dubniţa	1.012	1.012	—	—
10. Ghiurinaţ	555	555	—	—

11. Jasenovo	1.318	1.298	19	1
12. Cupinovaț	661	661	—	—
13. Lucovița	584	584	—	—
14. Macevaț	315	315	—	—
15. Proștinaț	442	48	394	—
16. Radoșin	708	708	—	—
17. Raichinaț	621	621	—	—
18. Roanda	875	875	—	—
19. Roghevaț	747	747	—	—
20. Sfilainaț	4.403	4.250	48	105
21. Sedlare	1.058	975	—	83
22. Subotița	933	42	890	1
23. Troponie	1.267	1.259	8	—
24. Târcvenaț	1.773	1.763	—	10
XI. JUD. POJAREVAȚ [POŽAREVAC]	217.998	172.660	43.732	1.606
Orașul Pojarevaț [Požarevac]	10.604	10.113	46	445
1. Plasa Golubaț [Golubac]	14.473	14.446	11	16
1. Barici	821	819	—	2
2. Bichinie	598	598	—	—
3. Branicevo	1.080	1.080	—	—
4. Vinți	467	466	—	1
5. Voilovo	1.304	1.304	—	—
6. Vucovici	652	652	—	—
7. Golubaț [Golubac] (târg)	1.306	1.300	3	3
8. Dvoriște	472	472	—	—
9. Dobra	1.515	1.512	—	—
10. Dona-Crusevița	526	520	—	6
11. Zelenic	746	746	—	—
12. Clenie	864	864	—	—
13. Crivacia	488	488	—	—
14. Cudreș	694	686	8	—
15. Milenice	804	803	—	1

16. Mărcicovaț	547	547	—	—
17. Radoșevaț	762	762	—	—
18. Snegotin	384	384	—	—
19. Șuvaiche	443	443	—	—
2. Plasa Zvižd	19.717	8.133	11.356	228
1. Bucovsca	900	148	752	—
2. Voluia	1.708	480	1.087	141
3. Duboca	2.524	850	1.673	1
4. Caona	1.073	125	948	—
5. Cuciaina	1.243	935	295	13
6. Cucevo (târg)	2.548	2.523	10	15
7. Leșnița	727	98	626	3
8. Mișlienovaț	1.032	1.031	—	1
9. Mustapici	1.529	250	1.279	—
10. Neresnița	2.630	882	1.710	38
11. Radenca	1.322	255	1.067	—
12. Racova-Bara	989	367	606	16
13. Sena	428	22	406	—
14. Turia	1.064	167	897	—
3. Plasa Mlava	46.023	34.035	11.983	43
1. Bistrița	1.185	1.174	—	11
2. Burovaț	1.005	1.000	—	5
3. Busur	1.289	—	1.289	—
4. Vezicevo	601	600	—	1
5. Velichi-Popovaț	1.692	1.692	—	—
6. Velico Laole	2.582	2.582	—	—
7. Vitovnița	520	520	—	—
8. Voșanovaț	854	853	—	1
9. Dobranie	973	973	—	—
10. Dubocița	994	107	887	—
11. Jdrelo	1.399	751	648	—
12. Zabărghe	1.084	1.084	—	—
13. Zlatovo	859	859	—	—
14. Camenovo	1.452	1.452	—	—
15. Cladurovo	971	206	765	—
16. Cnejiza	1.275	1.272	2	1
17. Cobillie	1.461	1.440	21	—

18. Cârvie	789	788	1	—
19. Lopușnic	627	627	—	—
20. Malo Laole	832	824	8	—
21. Manastirița	1.481	1.312	169	—
22. Melnița	2.097	27	2.070	—
23. Oreșcovița	1.264	1.264	—	—
24. Pancovo	555	552	3	—
25. Petrovaț (târg)	3.593	2.939	634	20
26. Rănovaț	3.069	20	3.048	1
27. Rașanaț	1.745	705	1.038	2
28. Stamnița	1.409	9	1.400	—
29. Starcevo	1.088	1.088	—	—
30. Tabanovaț	1.105	1.105	—	—
31. Târnovce	1.175	1.175	—	—
32. Ghiovdin	1.505	1.505	—	—
23. Târlienaț	1.731	1.730	—	1
34. Șetonie	1.800	1.800	—	—
4. Plasa Morava	29.995	24.848	5.085	62
1. Alexandrovaț (oraș)	2.452	2.427	9	16
2. Boșniac	679	679	—	—
3. Bărzohode	1.621	1.621	—	—
4. Vlașchi-Dol	2.462	2.462	—	—
5. Vârbița	885	872	13	—
6. Jabara(târg)	1.844	1.842	—	2
7. Cocetin	615	547	68	—
8. Cușillievo	3.927	3.923	1	3
9. Livadița	2.248	2.248	—	—
10. Mirievo	1.062	487	575	—
11. Oreovița	1.766	1.762	1	3
12. Orllievo	1.011	16	988	7
13. Polatna	485	485	—	—
14. Porodin	3.728	280	3.429	19
15. Rachinaț	2.768	2.756	1	11
16. Sibnița	967	967	—	—
17. Tichevaț	576	576	—	—
18. Cetereje	899	899	—	—

5. Plasa Pojarevaț [Požarevac]	44.998	44.135	378	485
1. Bare	1.485	1.481	—	4
2. Batovaț	920	919	1	—
3. Batusa	877	877	—	—
4. Beranie	848	848	—	—
5. Bojenaț (târg)	3.172	3.168	2	2
6. Bradoraț	1.008	971	—	31
7. Bratinaț	699	698	1	—
8. Brejane	1.510	1.504	—	6
9. Bubușinaț	906	906	—	—
10. Velico-Selo	1.258	1.251	—	7
11. Velico- Târnice	942	942	—	—
12. Dragonaț	1.063	1.063	—	—
13. Drâmno	1.013	1.011	2	—
14. Dubravița	1.524	1.520	—	4
15. Jivița	896	882	—	14
16. Calişte	789	785	3	1
17. Casidol	1.235	1.235	—	—
18. Clenovnic	1.009	982	1	26
19. Costolaț	1.395	1.197	2	196
20. Cravli-Do	554	554	—	—
21. Cula	1.720	1.390	329	1
22. Lucîța	2.380	2.377	1	2
23. Malo Târnice	1.205	1.090	3	112
24. Molliurevaț	623	621	—	2
25. Nabârche	505	502	3	—
26. Petca	1.402	1.401	1	—
27. Polliana	2.604	2.604	—	—
28. Prugovo	958	952	—	6
29. Salacovăț	792	707	24	61
30. Smollivaț	2.921	2.919	1	1
31. Toponița	1.803	1.803	—	—
32. Tarniane	1.495	1.496	2	1
33. Chiricovaț	1.336	1.334	—	2
34. Șapine	2.148	2.146	2	—

6. Plasa Ram	31.628	28.182	3.251	195
1. Biscuplie	668	665	3	—
2. Velica Breșnița	427	427	—	—
3. Velico Gradiște	2.674	2.624	9	41
4. Garevo	459	459	—	—
5. Desina	1.211	1.211	—	—
6. Dolliășnița	820	820	—	—
7. Ghiuracovo	821	545	300	46
8. Zatonie	958	958	—	—
9. Camievo	547	547	—	—
10. Chișillievo	921	918	2	1
11. Clicevaț	2.192	2.185	4	3
12. Cumane	616	616	—	—
13. Curaice	1.255	1.255	—	—
14. Cusiche	1.025	1.025	—	—
15. Liubine	764	764	—	—
16. Mailovaț	1.193	1.106	—	87
17. Macțe	1.924	1.924	—	—
18. Malo Gradiște	696	696	—	—
9. Oștrovo	379	376	2	1
20. Peceanița	772	772	—	—
21. Pojejena	1.066	1.066	—	—
22. Rabrovo	1.769	1.769	—	—
23. Ram	321	160	160	1
24. Recița	935	16	919	—
25. Siracovo	1.236	1.223	—	13
26. Grednievo	834	834	—	—
27. Topolovnic	1.893	49	1.844	—
28. Tribrod	764	764	—	—
29. Tarevaț	1.359	1.356	1	2
30. Ceșllieva Bara	1.059	1.052	7	—
7. Plasa Omolie	20.522	8.768	11.622	132
1. Bliznac	675	386	289	—
2. Vlaole	1.005	4	1.001	—
3. Vucovaț	715	707	—	8
4. Jagubița (oraș)	2.629	1.036	1.498	95
5. Jasicovio	799	4	795	—

6. Ioșanița	789	789	—	—
7. Crepollin	2.238	1.196	1.037	—
8. Crupaia	1.003	525	478	—
9. Laznița	3.494	40	3.450	4
10. Lescovo	574	—	574	—
11. Milatovaț	954	953	1	—
12. Oșanița	1.705	26	1.666	13
13. Ribare	780	780	780	—
14. Sighe	840	6	833	1
15. Suvi Do	2.322	2.316	—	6
XIV. JUDEȚUL TIMOC	135.380	99.845	33.847	1.688
Orășul Zaicear	9.108	7.987	268	853
1. Plasa Bolievaț [Boljevac]	32.063	14.036	17.856	171
1. Bacevița	1.097	103	990	4
2. Bogovina	1.373	190	1.157	26
3. Bolievaț [Boljevac] (târg)	1.114	1.088	18	8
4. Valaconie	2.151	13	2.135	3
5. Vârbovaț	1.021	1.018	3	—
6. Dobro Pollie	996	19	977	—
7. Dobruievaț	843	843	—	—
8. Zlot	4.664	97	4.542	25
9. Ilino	693	629	1	63
10. Jablanița	1.264	1.262	2	—
11. Crivi Vir	2.024	2.022	2	—
12. Lasovo	1.532	1.532	—	—
13. Lucovo	1.225	1.224	1	—
14. Mali Isvor	1.245	478	767	—
15. Mirovo	628	627	1	—
16. Osnici	2.120	22	2.097	1
17. Planinița	1.189	1.189	—	—
18. Podgoraț	2.538	269	2.251	18
19. Gavinaț	670	5	648	17
20. Sumracovaț	1.390	1.385	5	—
21. Șarbanovaț	2.286	21	2.259	6

2. Plasa Zuglavaci	36.419	36.058	69	292
1. Aldinaț	1.298	1.298	---	---
2. Balanovăț	967	967	---	---
3. Balinaț	1.107	1.107	---	---
4. Beli Potoc	1.577	1.574	---	3
5. Bercinovaț	988	988	---	---
6. Bucie	1.869	1.812	42	15
7. Valevaț	1.907	1.905	---	2
8. Vasilli	1.553	1.547	---	6
9. Vina	982	973	5	4
10. Gabrovița	1.406	1.405	1	---
11. Gornia Camenita	1.047	1.047	---	---
12. Gornie Zunice	1.093	1.093	---	---
13. Gradiște	579	579	---	---
14. Deianovaț	636	630	---	6
15. Donia Camenita	1.197	1.093	---	6
16. Donia Scolovița	403	403	---	---
17. Donie Zunice	748	748	-	---
18. Iline	1.081	1.076	---	5
19. Jucovaț	933	931	1	1
20. Zarnovaț	622	621	1	---
21. Zubetinaț	837	837	---	---
22. Cnăjaveaț (oraș)	3.544	3.364	2	178
23. Crenta	1.730	1.711	1	18
24. Oreșăț	789	744	---	15
25. Papratna	440	440	---	---
26. Potârcanie	1.049	1.049	---	---
27. Radicevaț	657	641	16	---
28. Răgoște	821	821	---	---
29. Svârlișca	550	550	550	---
30. Serobnița	826	814	814	12
31. Slatina	670	670	-	-
32. Târgoviște	1.014	999	-	15

33. Tărvenie	765	759	—	6
34. Stripti	734	734	—	—
3. Plasa Zaicear	41.434	25.424	15.653	356
1. Bor	1.633	468	890	275
2. Brestovaț	1.769	25	1.743	1
3. Bucie	1.087	59	1.028	—
4. Velichi Isvor	3.859	3.852	1	6
5. Vrajogârnaț	2.244	2.235	6	3
6. Vratanița	1.648	1.647	—	1
7. Gamzigrad	1.071	57	1.014	—
8. Gornia Bela Reca	1.045	1.045	—	—
9. Gradzcovo	1.616	2	1.614	—
10. Gârliște	2.076	2.076	—	—
11. Gârlian	2.203	903	1.273	27
12. Donia Bela Reca	1.379	1.369	—	10
13. Zagraghe	1.020	1.018	—	2
14. Zvezdan	1.414	1.394	17	3
15. Crivelli (târg)	2.586	2.572	14	—
16. Lenovaț	1.286	1.286	—	—
17. Lescovaț	615	615	—	—
18. Lubnița	1.848	77	1.765	6
19. Metovnița	1.499	22	1.467	4
20. Niculicevo	1.147	10	1.137	—
21. Oștrelli	796	11	785	—
22. Pârlita	650	31	614	5
23. Răgotina	2.373	2.371	—	2
24. Slatina	1.413	1.357	56	—
25. Târnavăț	889	889	—	—
26. Halovo	1.538	14	1.519	5
27. Șlivar	730	20	710	—
4. Plasa Timoc	16.356	16.339	1	16
1. Borovaț	82.1	821	—	—
2. Vârbița	1.273	1.273	—	—
3. Debelița	957	957	—	—
4. Drenovaț	506	506	—	—

5. Jacovaț	1.039	1.039	—	—
6. Jelașnița	796	796	—	—
7. Cojeli	967	967	—	—
8. Cralievo Selo (târg)	1.896	1.886	1	9
9. Mali Isvor	1.689	1.688	—	1
10. Maninaț	524	524	—	—
11. Marinaț	1.206	1.206	—	—
12. Novo Corito	1.279	1.279	—	—
13. Oșlliane	1.596	1.591	—	5
14. Selacica	1.026	1.025	—	1
15. Târnovaț	781	781	—	—
TOTAL GENERAL	643.548	492.452	145.028	6.068
JUD. BELGRAD	1.100	—	—	—
JUD. VALLIEVO	1.325	—	—	—
JUD. VRANIA	83	—	—	—
JUD. CRAGUEVAȚ [KRAGUEVAC]	225	—	—	—
JUD. CRUȘEVAT	325	—	—	—
TOTAL	3.058	—	—	—

REZULTATUL ANCHETEI ÎNTREPRINSE ÎN LAGĂRELE DE PRIZONIERI DIN ARMATA IUGOSLAVĂ

Aducerea în țară a prizonierilor sârbi de origine etnică română a oferit prilejul de a cunoaște situația grupului etnic românesc din nord-estul Iugoslaviei.

Institutul Central de Statistică a delegat, între 9-22 mai 1941, un grup de funcționari pentru a întreprinde o serie de anchete în lagărele de la Curcani – Ilfov, Odăile – Teleorman, Bălănoaia – Vlaşca, Remetea, Bucovăț și Moșnița Nouă, lângă Timișoara.

În anchetele întreprinse nu s-a întrebuințat un formular unitar, informațiile fiind culese doar în linii mari, după indicațiile Institutului.

În fiecare lagăr, prizonierii au fost grupați de către echipa de anchetatori, după comunele cărora aparțineau, punându-li-se întrebări, în grup, asupra numărului locuitorilor și repartitia acestora după originea etnică.

De asemenea, s-a stabilit numărul bisericilor și al școlilor, foarte puține de altfel în care limba întrebuințată era cea română.

În ce privește situația politică, anchetatorii s-au interesat de compunerea consiliilor comunale și de frecvența primarilor români în satele mixte. Din relatările prizonierilor s-a stabilit că dacă autoritățile iugoslave erau în general blânde și binevoitoare în regiunile în parte sârbizate ale Timocului, nu erau aceleași pentru satele Banatului iugoslav, unde unei conștiințe românești puternice i se opunea o autoritate administrativă dârză.

Pe latură economică s-au pus întrebări în legătură cu moșia satelor, felul culturilor, centrul economic cel mai apropiat și procentul de populație de origine etnică românească în comerțul și meseriile satelor.

Din materialul strâns în aceste anchete, s-a totalizat în tabelele date mai jos numai partea care se preta la o formă comparativă generală. Tabelul obținut oferă o indicație cu privire la numărul populației de origine etnică românească și al celorlalte naționalități conlocuitoare din partea de nord-est a Iugoslaviei.

Este de observat că, în afară de Banat, în Iugoslavia nu există nici școli, nici biserici în care limba întrebuințată să fie cea română.

Numele localităților	Case	Locuitori	Români	Sârbi	Alții
Total Banat-Timoc	228.024	616.131	470.184	122.178	23.769
Total Banat	78.668	149.335	87.281	46.545	15.509
Total Timoc	141.356	434.796	350.903	75.633	8.260
BANAT					
<i>I. Pl. Alibunar</i>	5.154	23.415	18.780	4.135	500
Alibunar	1.350	5.375	3.750	1.500	125
Dobrița	---	3.300	1.500	1.800	---
Marghița	260	1.300	1.000	280	20
Sarcea	341	1.100	550	550	-
Seleuș	703	2.660	2.300	5	355
Sveti-Mihailo	900	4.500	4.500	---	---
Vladimirovaț	1.600	5.180	5.180	---	---
<i>II. Pl. Bela Tárkva</i>	5.200	24.775	11.115	12.460	1.200
Dupljaja	400	1.700	850	850	---
Grebeanaț	766	3.300	3.250	50	---
Izbiște	2.110	9.000	200	8.800	---
Krușcița	814	3.200	600	1.400	1.200
Oreșăț	250	800	800	---	---
Nicolinți	---	3.600	3.600	---	---
Straja	400	1.575	1.575	---	---
Zagaița	460	1.600	240	1.360	---
<i>III. Pl. Kovacița</i>	---	6.000	6.000	---	---
Uzdin	---	6.000	6.000	---	---
<i>IV. Pl. Kovin</i>	2.750	16.900	7.350	5.950	3.600
Mramorak	750	7.000	2.000	1.500	3.500
Deliblato	1.200	6.000	3.100	2.800	100

Gaj	800	3.900	2.250	1.650	—
<i>V. Pl. Pancevo</i>	3.060	12.600	9.200	1.150	2.250
Banatsko Nevo Selo	1.910	8.000	6.800	1.150	50
Glogoni	800	3.000	800	—	2.200
Ovcia	350	1.600	1.600	—	—
<i>VI. Pl. Velika Kikinda</i>	6.000	28.800	6.000	15.000	7.000
Velika Kikinda	6.000	28.000	6.000	15.000	7.000
<i>VII. Pl. Veliki Becik</i>	12.575	14.500	13.200	1.300	—
Ecika	600	1.800	900	900	—
Jankov-Most	315	1.300	1.300	—	—
Klec	360	1.200	800	400	—
Mali Torak	?	2.500	2.500	—	—
Stara Ecika	500	3.600	3.600	—	—
Vankov	?	1.100	1.100	—	—
Veliki Torak	800	3.000	3.000	—	—
<i>VIII. Pl. Vârșeț</i>	10.595	23.145	15.636	6.550	959
Jablanka	350	1.200	900	300	—
Cuștili	400	2.000	2.000	—	—
Mali Jam	300	1.500	1.000	400	100
Male Srediște	200	1.500	1.000	400	100
Marghita	600	3.000	1.800	1.100	100
Markovaț	350	1.500	1.450	—	50
Mesichi	155	650	650	—	—
Militicevo	400	2.030	30	2.000	—
Ritișevo	290	1.225	1.200	10	15
Socița	170	800	786	—	14
Sveti Jovan	325	1.300	1.300	—	—
Vlajkovaț	335	1.800	1.400	330	70
Voivodinți	320	1.440	1.420	10	10
Vârșeț	6.400	3.200	700	2.000	500
ȚINUTUL TIMOCULUI					
<i>I. Pl. Morava</i>	4.875	26.635	18.845	7.775	15
Alexandrovaț	600	3.300	1.650	1.650	—

Kocetin	300	1.500	1.500	-	—
Mirijevo	—	1.400	1.400	—	—
Oreovića	350	2.100	1.050	1.050	—
Orljevo	300	1.200	1.180	5	15
Polatna	120	720	400	320	—
Porodin	900	5.100	5.100		—
Rakinač	1.000	5.000	2.500	2.500	—
Tichevač	125	815	815	-	
Tomislavač	880	2.250	2.250	—	-
Vârnița	300	1.000	1.000		—
<i>II. Pl. Pojarevač [Pozarevac]</i>	6.700	34.786	19.381	15.405	—
Batovač	170	850	300	550	—
Bârdarac	220	1.100	250	850	—
Dubravića	400	2.000		2.000	—
Lucița	900	3.200	300	2.900	-
Lidova	75	?	?	?	-
Petka	400	2.000	1.000	1.000	
Poljana	800	3.125	2.500	625	
Pojarevač [Pozarevac]	2.700	15.000	10.000	5.000	-
Sapino	520	2.820	940	1.880	
Târnjane	—	1.991	1.991		
Veliko-Târnice	-	1.200	1.200		
Veliko-Selo	425	1.500	900	600	
<i>III. Pl. Ram</i>	3.133	17.720	13.360	4.280	80
Biscuplje	170	850	300	550	—
Cesljeva-Bara	250	1.050	1.050	—	-
Desina	530	1.500	-	1.500	-
Doljasița	200	875	875	-	
Ghiuracovo	200	1.000	1.000		
Garevo	?	540	270	200	70
Kisiljevo	209	1.000	1.000	-	—
Kumane	140	700	200	500	
Kurjace	?	1.654	1.654	-	
Ljubinje	?	1.267	1.267	-	
Makțe	400	1.300	1.260	40	-
Ram	94	500	350	140	10

Recița	220	1.184	1.184		
Srednjevo	200	1.000	250	750	
Topolovnik	400	2.200	2.200		
Zatonje	300	1.100	500		
<i>IV. Pl. Belița</i>	560	4.380	4.380		
Bukovce	560	2.300	2.300		
Strijilo		1.216	1.216		
Tresnjevița		864	864		
<i>V. Pl. Boljevaț</i>	5.555	30.615	22.585	7.730	300
Bacevița		1.385	1.385		
Boljevaț(orăș)	-	1.663	1.663		
Bogovina	500	2.100	2.100		
Dobro-Polje	350	1.325	1.325		
Logovaț	795	3.930	3.900	30	
Lukovo	360	1.900	800	800	300
Mali Izvor	300	1.400	1.400		
Podgoraț	650	3.000	3.000		
Șarbanovaț	500	2.580	180	2.400	
Savinaț	-	832	832		
Valakonje	900	4.500		4.500	
Zlot	1.200	6.000	6.000		
<i>VI. Pl. Brza Palanca</i>	5.545	25.526	21.926	3.600	
Brza Palanca (oraș)	600	2.500	2.500		
Jabukovaț	1.200	6.000	6.000		
Kupuziște	200	1.000	1.000		
Malainița	300	1.300	1.300		
Mala Kamenita	500	1.830	1.830		
Mihajlovaț	500	2.000	2.000		
Plavna	400	1.900	1.300	600	
Reka	60	300	300		
Slatina	285	1.297	1.297		
Ștubik	800	3.500	500	3.000	
Urovița	700	3.200	3.200		
Vratna	--	699	699		
<i>VII. Pl. Despotovaț</i>	1.700	12.540	7.820	4.720	

Beljajka	300	1.800	1.800		
Grabovița	300	1.500	250	1.250	
Iezero	250	1.200	250	950	-
Medveghe	300	1.500	750	750	---
Resavița	350	3.000	3.000	-	-
Jidilje	--	3.540	1.770	1.770	
<i>VIII. Pl. Golubaț [Golubac]</i>	730	11.496	10.007	1.489	---
Bernița	200	1.000	1.000	---	---
Branicevo	-	1.354	1.354	-	-
Dobra	---	2.344	2.344	---	---
Dvoriște		759	759		
Krivacea	--	646	646	-	
Golubaț [Golubac] (oraș)	380	2.000	1.000	1.000	
Kudreș	-	896	896		
Mileviche	--	978	489	489	
Snegotin	150	756	756	---	-
Vukovice	---	763	763	-	
<i>IX. Pl. Omolje</i>	3.700	19.907	15.807	3.900	200
Breznița	100	500	500		
Jasikovo	-	1.096	1.096		-
Krepoljni	600	1.600	1.000	600	
Laznița	1.200	2.500	2.500	---	
Leskovo		824	824	-	-
Milatovaț	--	1.287	1.287	-	-
Mogodița	100	600	600	--	
Medvița	50	300	300		---
Osanița	500	2.000	2.000		
Sighe	200	1.000	1.000	-	
Suvi Do	--	3.000	-	3.000	-
Vlaole	250	1.200	1.200		--
Zagubrița (oraș)	700	4.000	3.500	3.000	200
<i>X. Pl. Ključ</i>	5.491	26.965	25.350	1.600	15
Grabovița	650	2.000	1.500	500	
Kladovo (oraș)	500	2.315	2.300		15
Kladușnița	160	1.000	1.000		-

Korbovo	600	3.400	3.400		
Kostol	225	1.250	1.250		
Ljubicevaț	320	1.600	1.600		
Mala Vârbița	200	1.000	1.000	---	
Petrovo Selo	250	1.200	600	600	-
Podvârșka	300	2.000	1.500	500	—
Ratkovo	400	2.000	2.000	-	---
Sip	186	900	900	-	---
Tekija (oraș)	500	2.300	2.300		---
Vajughe	250	1.500	1.500		---
Velesnița	150	700	700		---
Velika Kamenita	500	2.000	2.000		-
Velika Vârbița	300	1.800	1.800		-
IX. Pl. Krajna	2.384	14.146	12.246	1.900	---
Brusnic	405	2.100	100	2.000	-
Duboceane	303	1.500	1.500	-	----
Glogovița	302	1.300	1.300		
[Glogovica]					
Klenovaț	185	750	600	150	-
Koprivnița	290	1.600	800	800	
Luka	280	1.300	1.300		
Malo Jasikovo	150	700	700		-
Mali Jasenovaț	--	893	893		---
Popovița	370	1.500	1.200	300	---
Sipikovo		1.400	1.400		---
Tabakovaț	99	400	400		-
Veliko Jasikovo	---	2.053	2.053	-	----
XII. Pl. Mlava	2.190	23.934	23.934		---
Bistrița	---	1.508	1.508		
Dubocika	320	1.600	1.600		---
Kobilje	500	2.500	2.500		
Manastirița	370	1.800	1.800	-	-
Melnița	---	2.700	2.700	-	-
Malo Sacle	200	1.100	1.100		-
Ranovaț	800	3.500	3.500	-	---
Rășanaț	---	2.052	2.052	-	
Stamnița	-	2.057	2.057	-	

Starcevo	—	2.057	2.057	—	—
Vitovnița	—	700	700	---	—
Idrelo	—	1.820	1.820	—	—
<i>XIII. Pl. Negotin</i>	7.090	51.624	39.384	5.740	6.500
Alexandrovaț	---	1.143	1.143	---	---
Bracevaț	---	2.205	2.205	—	—
Brestovaț	---	942	942	—	---
Bukovce	600	4.700	4.700	—	---
Cubra	380	1.600	200	1.400	---
Dusanovaț	700	3.200	3.200	---	---
Dupljane	—	1.420	1.420	---	---
Jasenița	300	1.200	1.200	---	---
Kobișnița	600	3.000	3.000	---	---
Kovilovo	---	1.017	1.017	---	---
Koroglași	200	800	800	---	---
Miloșevo	220	900	900	---	---
Mocrânje	500	2.300	2.300	—	---
Negotin (oras)	1.500	13.000	4.000	2.500	6.500
Prahovo	500	2.500	2.500	—	---
Radujevaț	620	3.000	3.000	—	---
Recika	---	1.525	1.525	—	---
Samarinovaț	200	1.000	1.000	—	---
Sârbovo	200	900	900	---	---
Tornic	---	1.840	1.840	---	---
Tomislavovo	---	864	864	---	---
Vellikovo	170	570	570	—	---
Vidrovaț	400	2.000	2.000	---	---
<i>XIV. Pl. Paracin</i>	200	4.215	4.215	---	---
Lebane	—	1.063	1.063	—	---
Plana	---	2.152	2.152	---	---
Zadriga	200	1.000	1.000	—	---
<i>XV. Pl. Poreci</i>	1.980	17.721	17.821	---	---
Boljetin	---	1.332	1.332	---	---
Tâmaica	---	1.600	1.600	---	---
Doni Milanovaț (oras)	750	3.800	3.800	---	---
Golubinie	270	2.290	2.290	---	---

Gornjane	450	2.200	2.200	-	---
Klococevač	---	1.289	1.289	---	-
Miroci	100	600	600	-	---
Rudna Glava	---	2.610	2.610	---	---
Tanda	170	800	800	---	-
Toponiča	240	1.200	1.200	-	-
<i>XVI. Pl. Ravniča</i>	1.200	9.310	8.515	795	-
Batinač	300	2.100	2.100	-	-
Bigreniča	700	3.500	3.500	-	-
Isacovo	---	1.250	1.250	-	-
Supska	---	1.590	795	795	-
Vlaška	200	870	870	-	-
<i>XVII. Pl. Resava</i>	2.704	22.439	15.725	6.414	300
Bobovo	850	3.050	3.000	-	50
Bresje	---	3.500	700	2.800	---
Dubniča	---	1.334	667	667	-
Gladna	---	730	730	-	-
Jasenovo	400	3.050	3.000	-	50
Kupinovač	---	894	447	447	-
Kušiljevo	204	1.224	24	1.200	-
Lukoviča	200	900	900	-	-
Macevač	-	648	648	-	-
Proštinač	---	594	594	-	-
Racevač	-	1.041	1.041	-	-
Subotiča	-	1.274	1.274	-	---
Troponje	400	1.800	900	900	-
Vitejevo	320	1.800	1.800	-	-
<i>XVIII. Pl. Zaječear</i>	5.574	32.492	30.222	2.070	200
Bor	500	5.000	5.000	-	-
Brestovač	500	3.000	3.000	-	-
Bucje	250	1.300	1.300	-	-
Donja Bela Reka	450	2.000	150	1.850	-
Gamzigrad	306	2.500	2.400	40	60
Gârljan	668	3.000	2.800	160	40
Krivelli(oraş)	---	2.572	2.572	-	-
Lubniča	500	2.400	2.400	-	-
Metovniča	600	2.200	2.200	-	-

Nicolicevo	350	1.600	1.600	-	
Ostrelli	250	1.300	1.300	---	
Pärlita	140	900	900	---	-
Slatina	360	1.600	1.500		100
Särjivar	200	800	800	---	---
Vrajogârnaț	500	2.320	2.300	20	-
<i>XLV. Pl. Zvijđ</i>	4.627	26.015	23.850	2.015	150
Bukovska	400	1.500	1.500	---	---
Duboca	600	1.500	1.500	-	---
Kaona	227	850	100	600	150
Kuciajna	--	1.810	905	905	
Kucevo	700	3.200	3.100	100	
Leșnita	---	950	950	-	---
Mișlienovaț	---	1.274	1.274		
Mustapichi	---	2.000	1.600	400	-
Neresnița	600	3.000	3.000	---	-
Radenka	750	3.300	3.300		---
Rakova Bara	360	1.800	1.800	---	-
Sena	120	536	536		-
Sevița	220	?	?	---	-
Turija		1.345	1.335	10	
Țarovica	150	450	450		---
Voluja	500	2.500	2.500	---	---
<i>XLV. Pl. Posavina</i>	1.602	4.920	1.420	3.500	-
Baraevo	800	3.420	420	3.000	---
Konatițe	502	?	?	?	---
Mala Smereița	300	1.500	1.000	500	
<i>XXI. Pl. Takovo</i>	650	3.250	3.250		
Pranjani	650	3.250	3.250		
<i>XXII. Pl. Rajani</i>	450	2.200	500	1.700	-
Pojate	200	1.000	300	700	---
Prskovice	250	1.200	200	1.000	-
<i>XXIII. Pl. Vraccar</i>	1.870	11.000	11.000	---	-
Mirijevo	370	2.000	2.000		-
Ripanj	1.200	7.000	7.000		
Veliko Selo	300	2.000	2.000		

F. Kanitz

BULGARIA DUNĂREANĂ ȘI BALCANII

PRIN ȚINUTUL TOPOLOVIȚA, DELEINA ȘI TIMOC¹⁷⁹

Șoseaua care duce de la Vidin spre revărsarea Timocului merge, cu scurtă întrerupere, aproape riguros spre nord prin câmpia ușor ondulată care alcătuiește povârnișul cetății Vidinului. La capătul ei începe un șirag de coline verzi. Pe ele alternează pădurici verzi de stejari cu vîi și culturi de porumb. Acest ținut deluros se desfășoară vreme de o oră sau două, în chip de arc întins, începând de la Vitol și până la Dunăre și trecând pe la Tatargic, Rianofce, Hilova, Alvagi. El îmbrățișează, în chip de amfiteatru, povârnișul întins, pomenit mai sus, al cetății bulgare de la Dunăre. Acest teritoriu, prin nenumăratele sale bălți și prin configurația sa neregulată, opune o rezistență oricărui atac.

Peisajul este pitoresc numai în văile scobite și în defileurile stâncoase ale râurilor, care se avântă către Dunăre. Numai gândul că ne aflăm pe un pământ interesant din punct de vedere istoric și pe unul din cele mai celebre câmpuri de bătălie ale răsăritului, dau regiunii un farmec oarecare.

Curând după ce am lăsat în urma noastră linia de apărare exterioară a Vidinului, au apărut doi tumuli. În fiecare an, în timpul verii, garnizoana Vidinului se stabilește în aceste locuri și tumulii formează de obicei locul de așezare al corturilor comandantului marelui lagăr militar. Un al treilea tumul se află la răsărit de șoseaua dintre Vidin și Capitalița, un al patrulea la dreapta, puțin înainte de Negovanița. Ultimul, deși nu este prea înalt, datorită formei lui de con regulat,

¹⁷⁹ Capitolul VIII din lucrare.

domină întinderea până departe. Aceste monumente funerare care aparțin timpului trecut sunt răspândite prin toată Bulgaria. În ultimele călătorii de explorare (1871 – 1874) am însemnat pe hărțile ce am întocmit sute de tumuli, apărând izolați sau în grupe, pe ambele laturi ale Balcanului, anume pe lângă Osma, Jantra și în apropiere de râul Tungea. Îți atrag atenția mai ales acei tumuli care, despărțiți între ei prin spații regulate, se întind foarte aproape de Dunăre, pe terasa de nămol dintre Șiștov și Nicopole. După cum se știe, aceste monumente istorice se întind din nordul depărtat și până în sudul Rusiei, unde apar în masă. Tumuli cercetați au dovedit prin conținutul lor bogat în arme, armuri și obiecte de podoabă, în parte foarte frumos lucrate, că cei înmormântați aparțineau unor popoare care au atins un oarecare grad de cultură sau că cel puțin întrețineau relații cu popoare foarte înaintate. Aceste descoperiri interesante, aparținând unor epoci preistorice, vor distruge în cele din urmă credința unora și mai ales aceea tenace a turcilor că aceste movile ar fi fost durate în scopuri militare, abia în epoca cuceririi turcești a Bulgariei, de către ieniceri. Nu se contesta de altminteri că vor fi fost utilizați pentru interese militare, cum era cazul, de pildă, cu cei doi tumuli de la Vidin, citați anterior. Societatea antropologică din Viena a luat hotărârea să acorde atenția ei deosebită tumulilor turcești și a început cu însemnarea lor pe harta lui Kiepert. Numeroșii tumuli ai Bulgariei constituie o însemnată contribuție la materialul acestei hărți.

La capătul de nord-vest al terasei dunărene bulgare găsim astăzi bulgari și români. Peste acest ținut s-au abătut multe popoare. Timpul atotdistrugător amenință să șteargă cu desăvârșire ultimele lor vestigii.

De altfel, aceeași soartă cu tumuli o împart și urmele mult mai apropiate de noi ale domniei romanilor. Pe Timoc precumpănesc localitățile valahe. În tratatul prof. Brădasca și în harta *Răspândirea slavilor în Turcia și în ținuturile învecinate* elementul bulgar apare drept cel mai puternic. Acest lucru nu este însă exact.

Pricini diferite și, mai ales, regimul boierilor valahi, ostil țăranilor, au favorizat ivirea și creșterea rapidă a populației române pe malul bulgar al Dunării. Pe de altă parte, guvernul turcesc privea cu simpatie colonizarea acestor județe, foarte depopulate în urma necontenitelor războaie, cu o populație supusă, obișnuită cu poveri aspre și cu totul străină de elementele slave și de tendințele acestora.

În ultimele capitole voi vorbi despre lucrurile acestea mai pe larg. Voi arăta anume cât de bine s-a priceput guvernul turc să folosească împrejurările etnografice pentru scopurile lui politice și cu cât succes a urmărit el până la capăt să despartă marea masă bulgară, devenită tot mai conștientă de trecutul ei național, prin introducerea penei albanezo-tătaro-cercheze. O suprastratificare a ei cu rasa română trebuia să apară foarte bine venită turcilor, întrucât, cum am dovedit eu, întâiul – față de susțineri contrare formulate de curând – naționalitatea românilor nu se asimilează cu alta, din pricina îndârjirii ei cu care se apără; dimpotrivă, ea și-a dovedit în ultima vreme puterea de a putea să absoarbă ușor elemente străine și mai ales slave.

În afară de asta, în ultimii ani, misionari catolici s-au străduit să despartă pe români, element eterogen, de sârbi și bulgari și din punct de vedere religios și să-i îndrume spre unirea cu biserica din Roma. Străduințele, sprijinite pe tot felul de promisiuni, păreau a fâgădui la început mari succese. Atitudinea lipsită de tact a misionarilor și străduințele contrare ale rușilor au reușit să oprească mișcarea unionistă. Majoritatea satelor române, trecute la catolicism, s-au reîntors la biserica ortodoxă și, cum am mai arătat, bisericuța sărăcăciosă din lemn, ridicată la Kumbair în interiorul liniei exterioare de fortificații a Vidinului, cu greu ar putea să se transforme într-o construcție nouă și solidă, dacă misionarii ar dori acest lucru.

După ce am stabilit datele etnografice ale ținuturilor limitrofe sârbo-bulgare, Timocul sârbo-bulgar alcătuiește după

mine nu numai hotarul politic între Serbia și Bulgaria, ci, cu rare excepții, o linie de demarcație lingvistică între aceste două popoare. Spun în chip expres hotar lingvistic, căci nu există îndoială că ținuturile actuale Negotin, Zaicear [Zajčar], Cneajevaț [Kneajevac] și Alexinaț [Alexinac] au fost locuite până de curând de către bulgari. Atât localitățile sârbești cât și cele bulgărești, care s-au menținut de o parte și de alta a Timocului, în toată integritatea naționalității lor, sunt însemnate pe harta mea după cele mai bune izvoare, care se deosebește de aceea a lui Lejean. Pe terasa bulgară a Dunării nu există, și acest amănunt pare curios, decât un singur sat sârbesc, Brațjevaț, care s-a menținut ca o oază între bulgari și români în toată puritatea lui. În schimb, în sudul Serbiei sunt mai multe sate exclusiv bulgărești.

Elementul turcesc nu se găsește decât sub formă de populație minoritară în orașele: Niș, Bela Palanka, Pirot, Lom, Arcer, Vidin, Belogradecic, Kula și Florentin. Se face abstracție de garnizoanele de caraule risipite prin țară.

Așezări tătărești am găsit în Vidin, Florentin, Racovița (pe Timoc), Bregova, Rachitnița, Kula, Kusefce, Rabis, Racovița (pe Vitol), Dobridol, Sliva, Urzoid, Krivodol, Klincovo-Mahale, Tatar-Mahale, Vasilovți, Topolnița și Cervenibreg.

Așezări cercheze înființate de curând sunt în: Halova, Kula, Racovița (pe Vitol), Dobridol, Giurgie, Belatince, Topolnița, Cervenibreg, Mramor și Niș.

Comunități de evrei spanioli sunt la: Niș, Pirot, Lom și Vidin. Familii izolate trăiesc în toate orașele turcești; mai rar la țară.

Colonii mai mari de țigani s-au stabilit în Vidin și Niș. Totuși, se poate spune că nu există în Bulgaria o singură localitate în care să nu fie câteva sau cel puțin un singur bordei țigănesc. În plasa Rahovo sunt câteva sate, în care țiganii sedentari ocupă 30 – 70 case.

Țințarii (macedo-românii), grecii și armenii alcătuiesc cel mai mic procent al populației orășenești bulgare. Ei nu

lipsește decât rar din orașele comerciale, dar nu formează niciodată un element deosebit de puternic în orașele bulgărești apusene. Amestecătura popoarelor Turciei europene, însemnată pe harta mea, impune călătorului, chiar dacă stăpânește limba principală, folosirea unui interpret. Eu, pentru repetatele mele călătorii prin Bulgaria, am tocmit un dragoman (interpret), care în afară de mai multe limbi slave, stăpânea limba turcă și pe cea valahă. Acesta mi-a adus servicii prețioase.

În două ore am atins punctul de unde șoseaua Vidinului coboară pe un teren râpos spre Florentin. Pe timpul romanilor, Florentinul va fi avut poate vreo însemnătate oarecare prin așezarea lui pentru marginea Imperiului și pe marea șosea strategică, care duce de la Ratiaria spre gura Timocului. Numele acestui oraș și mai ales vestigiile neîndoioase ale unei vechi așezări militare ne îngăduie să presupunem că ne găsim aici pe locul Florentianeii romane, de care menționează Procop.

Mai târziu în locul castrului roman un castel medieval stăpânea micile ramuri deluroase, pe care terasa bulgară dinspre nord le împinge spre Dunăre. În războiul austriaco-turc din anul 1737 Florentin n-a jucat decât un rol pasiv. Mareșalul Khevenhuller îl lăsa neocupat la retragerea lui de la Vidin, ceea ce ușură în mare măsură turcilor trecerea Timocului.

Temeliile castelului sunt vizibile. Dar materialul părții de deasupra a dispărut cu desăvârșire. Cum își amintesc unii locuitori turci mai bătrâni, acest material a fost întrebuințat acum câteva decenii la construcția forturilor de la Kumbair și de la Chazibair din Vidin. În momentul de față, un pichet al cordonului militar turcesc și-a ridicat corturile albe pe punctul admirabil de observații. Situat lângă un blochaus și, de la observatorul postului, am putut să observ, pe partea cealaltă a Dunării, celebrul punct, numit cetate, care a jucat un rol atât de însemnat în războiul ruso-turc.

Turcii din Florentin, care fac puțin negoț, se ocupă și puțin cu pescuitul, dar își petrec mai ales timpul în trândăvie, se plâng că a dispărut bunăstarea de altădată. Într-adevăr bătrâna

moschee are nevoie de reparație; o baie năruită, un han prost și o cafenea și mai mizerabilă sunt ilustrații triste ale decăderii acestei așezări nordice turcești de pe Dunăre, așezare care va fi fost odinioară mai cuprinzătoare decât Vidinul.

De altfel, pretutindeni în cartierul turcesc e o ruină și o resemnare fatalistă în fața puterilor naturale. Cu el se iau la întrecere numai cele tătărești, care prin mizeria coloniilor amintesc de așezările africane ale cafrilor. Abia mai sus, în cartierul bulgar, respiri mai liber. El se întinde pe povârnișul terasei. Și aici se găsesc case asemănătoare unor locuințe de troglodiți, dar întâlnim și multe gospodării care trădeză bunăstare. Dacă pășim în interiorul unei case de *cmeți*¹⁸⁰, avem impresia, privind bogatul și curatul mobilier, precum și vasele de zinc, de pământ și obiectele de sticlă atârnate de pereți, precum și acele din lemn de stejar sculptat, că ne găsim în vreo casă de țaran înstărit din Tirol sau din Elveția. Dintre toate obiectele casnice, numai patul este de o simplitate spartană.

În timpul prezenței mele acolo, în anul 1864, se întâmplă să viziteze localitatea Florentin și Mehemed, coborâtor al unei vechi familii turcești de spahii, care locuia în bătrânul castel roman din Rula. El era în același timp membru al marelui consiliu din Vidin și mare moșier. După ce bătrânul urmaș al ienicerilor, puțin cam bănuitor, cercetă pașa-buiurdiul¹⁸¹ meu cel deschizător de drumuri și se convinsese că nu am nicio intenție rea față de turci în general și față de dărăpănatul lui castel în special, îmi vorbi despre un mormânt ciudat care a fost dezgropat, cam prin 1857, în apropierea de Florentin. L-am rugat pe Mehemed-efendi să mă conducă în acel loc. Apucărăm pe o potecă îngustă, situată la nord-vest de șoseaua ce conduce spre Rakovița și, după o căutare prin câmpuri de porumb, am găsit mormântul. Eu am găsit, în aceeași stare în care va fi fost probabil după deschidere, un patralater cu laturi egale, măsurând

¹⁸⁰ Primar

¹⁸¹ Pașaport

fiecare 2.84 m, și având o adâncime de 1.90 m. Această groapă a fost zidită cu pietre amorfe. Mehemed-efendi susținea că a găsit aici trei schelete. Ele s-ar fi păstrat în stare bună. Erau situate toate în aceeași direcție, unul lângă altul. Dintre ele, unul ar fi posedat un inel, care era împodobit cu o piatră tăiată și ar fi avut alături o lămpiță de lut. Aceste obiecte, care ar fi putut da unele indicații asupra celor înmormântați aici, au fost predate, cum pretindea efendi, de dânsul guvernatorului din Niș. Părerea lui Mehemet, cum că aceste morminte ar fi fost ale unor „latinsky”¹⁸² așa cum se numeau acolo de obicei toate rămășițele necunoscute, chiar ale trecutului mai apropiat, nu era pentru mine concludentă. Totuși structura zidăriei și descrierea formei lămpii justifică oarecum părerea însoțitorului meu.

Piatra de calcar bogată în petrefacte, utilizată pentru zidăria mormântului, apare în straturi orizontale în vâgăunile bogate în ape ale malului bulgar al Dunării, pretutindeni acolo unde pătura de nămol acoperitoare a fost dusă de ape. Probele pe care le-am luat cu mine au următoarele caracteristici stabilite de Institutul Geologic Regal și Imperial: galben deschis, gri. Judecate după poziția varurilor depuse din apele brahice, care cuprind numeroase resturi de cardium, amintesc de anumite forme ale treptei Congeriilor, dar care totuși nu corespund pe deplin cu acestea. De la Florentin, cu excepția câtorva curbe neînsemnate, am păstrat în general direcția nordică. Șoseaua duce prin mijlocul satului Novaselo spre Vârf, în a cărui apropiere am găsit rudimentele unei mari fortărețe, situate foarte aproape de malul Dunării. Era fără îndoială unul din numeroasele și micile castele de care pomenește Procopius, situate între Dorticum și Bononia. Pietrăria acestor forturi a fost întrebuințată pentru clădirea caselor din Vârf. De această localitate țin și câmpurile de porumb din interiorul meterezelor¹⁸³.

¹⁸² Latine, adică romane (notă la ediția I).

¹⁸³ Forturi.

La Racovița am găsit resturile unui alt castru roman; el este așezat chiar pe limba de pământ care stăpânește Timocul și Dunărea. Despre acest castru a scris și contele Marsigli. Pe această limbă de pământ d'Anville situează Dorticum, restaurat de Iustinian. Castelul de la Racovița pare să fi avut odată o oarecare masivitate, căci în lungime măsoară 160 m, iar în lățime 35 m. La colțuri abia se recunosc turnurile rotunde, care la majoritatea castrurilor romane ies în afară. Este probabil că Timocul se vărsa odinioară mai aproape de acest bastion. Direcția de azi a pârâului este mai mult nordică și formează între Racovița și gura Dunării o deltă de o apreciabilă lățime.

Racovița, unde caraula turcească trebuie să supravegheze nu numai trecerea apropiată a Timocului, dar care are și misiunea de a stăpâni pe raiahi¹⁸⁴, număra 55 de gospodării valahe și 30 tătărăști. De mai mulți ani posedă o bisericuță modestă; înainte vreme, serviciul religios nu se putea oficia decât într-o colibă joasă. Și astăzi însă mai lipsește o școală; și, apoi, în afară de popă, nimeni nu știe să citească sau să scrie. La fel se petrec lucrurile la Skomlia și în alte părți.

De concesiunea acordată creștinilor din Turcia prin tratatul de la Paris (Hatti-Humaiun, 1856) de a-și clădi în voie biserici, s-a folosit și localitatea Bregova, situată în apropiere.

¹⁸⁴ S-ar prea putea ca valahii din Bregova să ascundă resturile romane aflate acolo. Același lucru mi s-a întâmplat în satul valah Praovo din Serbia, în anul 1870. Abia după ce arătasem celui mai bătrân membru al comunității locul unde am găsit, în 1860, înscrisuri referitoare la împăratul Nerva, îmi arătară locul altor două înscrisuri, pe care le-am comunicat prof. Mommsen. O jumătate din piatra cu înscrisul din 1860 o trimiseseră spre Negotin. Abia după o ostenitoare căutare am găsit a doua jumătate a înscrisului într-o cafenea a localității. Am luat-o de la posesorul care se împotriva și am rugat pe cmetul localității s-o transporte la Negotin. Propusesem să se strângă aici, în clădirea gimnaziului, toate obiectele romane găsite! Mă îndoiesc că acest lucru s-a întâmplat.

Această localitate poate fi atinsă, plecând de la Rakovița pe o șosea destul de bună, după o cale de 3/4 de oră, trecând peste satul românesc Bale, așezat pe Timoc.

Orientându-mă după Boué, speram să găsesc în Bregova ruinele unui oraș vechi. Nenumăratele mele cercetări n-au dus decât la un rezultat negativ. Poziția importantă din punct de vedere strategic a Bregovei îngăduie totuși presupunerea că odinioară se va fi găsit în apropierea ei vreo așezare romană însemnată. Poate că se vor mai găsi urmele acestei așezări. În tot cazul, chiar pe timpul romanilor trecea pe la Bregova o rețea de șosele. Putem trage concluzia că a fost așa după o cale veche, precum și din ruinele unor poduri vechi, situate pe malul sârbesc al Timocului. Aceste poduri sunt îndreptate direct asupra Bregovei. Mai este și un pod frumos din piatră, pe care l-am citat în cartea mea *Serbia* și care poartă în gura poporului numele semnificativ de *roman most*¹⁸⁵.

Cea mai mare insulă formată de Timoc pe care o cunosc este aceea de la Bregova. Cam un sfert al ei, peste drum de satul sârbesc Blinovaț, aparține Serbiei. Ea este înconjurată de un gard și este păzită de o caraulă de frontieră. Garnizoana acesteia comunică prin bărci cu teritoriul sârbesc.

Imigrația valahă în Bregova s-a petrecut cam acum 25 de ani. Ea oferă prilejul pentru unele comparații foarte sugestive. Pe teritoriul din Valahia, sub regimul demoralizant al boierilor, românul stătea ca om pe aceeași treaptă cu negrul din America de Sud. El era considerat, și pe bună dreptate, ca fiind leneș. În schimb, aici, pe pământul bulgăresc, deși trăiește sub un regim antipatie creștinilor, el este întotdeauna activ și inteligent. Aceste însușiri își găsesc expresia în înfățișarea Bregovei. Aici, la Bregova, se cultivă pe lângă porumb, grâu, cânepă, vin și pepeni și tutunul și gogoșii de mătase. Întreg orașelul poartă pecetea unei oarecare bunăstări. Aceasta n-a putut să fie ștearsă nici prin poverile ce au căzut pe capul raialelor, de pe urma

¹⁸⁵ Pod roman.

colonizării tătărești-cercheze. În mijlocul satului se înalță biserica cea nouă, zidită în anul 1857, mai mult impozantă, decât clădită într-un oarecare stil; e lunguiață, în formă de paralelogram, fără abside laterale și cu un turn mărunț în fațada principală. Construcția a costat 200.000 de piaștri¹⁸⁶, o sumă destul de importantă pentru această țară; cea mai mare grijă s-a acordat împodobirii interioare a bisericii. Iconostasele, jilțul metropolitan și amvonul sunt toate foarte bogat sculptate și aurite; atât că sunt vopsite în culori prea vii. Lucrate de țințari, ele învederează acel ciudat dar de zidari și constructori ale acestei foarte talentate ramuri macedo-valahice ale românilor. Unele porțiuni decorative ale sculpturii cum sunt zmeii și pasărilor de pe ambele laturi ale crucii de la ușa mijlocie a iconostasului, scaunul metropolitan purtat de lei, în stare de odihnă, amvonul sprijinit de un vultur, amintesc de influențele vechilor monumente bizantine ale peninsulei ilirice, transmise prin tradiție până aici.

Comunitatea română din Bregova față de mediul înconjurător bulgar și turc acordă o grijă deosebită și aspirațiilor intelectuale. În casa unui profesor chemat din Serbia, am găsit copiii satului citind, scriind, socotind și cântând foarte drăguț cântece religioase. Se simte aici, în această regiune de la graniță, înrăurirea binefăcătoare a tânărului stat sârbesc, animat de grija continuă de a propăși.

La cele 400 de case românești din Bregova se adaugă cu începere de la 1861 încă 110 gospodării tătărești. La început, colonizatorii turci i-au lăsat fără vitele de muncă promise, așa încât au avut de luptat cu foarte mari greutăți. Acum însă, fiind agricultori harnici, iubesc fertilul pământ bulgăresc și și-au câștigat chiar o oarecare bunăstare.

De la Bregova spre Cula duce una din rău-întreținutele șosele; ea este îndreptată, în cea mai mare parte, în direcția nord-vestică și numai din când în când în adâncile scobituri ale Timocului, în direcția sud-vestică. Pe o mică ridicătură, între

¹⁸⁶ 1 piastru – 0,20 bani vechi. (nota editorului, ediția I).

Zlocutia și Deleina, imediat înainte de o coborî spre aceasta, la sud de un sat păzit de blochausuri, se vede la sud-vest piramida sârbească Râtan, tăiată în muchii ascuțite și continuând călătoria apar profilele dealului Vârșca-Ciuca.

La Deleina m-am găsit oarecum pe punctul cel mai înalt al terasei deluroase. Marginea ei nord-vestică cade în povârnișul așa de aplecat spre Timoc, încât nu lasă loc pentru o șosea; în schimb povârnișurile răsăritene coboară ușor spre Dunăre în linii întinse.

Pe hărțile noastre de până acum înfățișările terenului acestei porțiuni a vârfului bulgar al Timocului erau cu desăvârșire greșite. Ele arătau anume că dealurile mărginașe sârbo-bulgare continuă departe, dincolo de Vârșca-Ciuca, într-o linie neîntreruptă, până în fața localității sârbești Koconjur de pe Timoc. Apoi întrevedeau un lanț, botezat Vratarnița Pianina cu spate îngust, coborând la răsărit și apus cu povârniș repede și, în sfârșit, pomeneau de marginea lor răsăriteană. Harta maiorului von Scheda asupra Turciei mai exagerează unele din aceste greșeli prin hașurarea mai pronunțată; ceva mai mult, reprezentarea lui acoperea terasa la răsărit de Vârșca-Ciuca cu munți de mai multe mii de picioare înălțime. În realitate, chiar în punctele cele mai importante, cele mai înalte dealuri mărginașe sârbo-bulgare nu ating asemenea înălțimi, iar la răsărit și la nord de Vârșca Ciuca tot terenul coboară spre Timoc, sub forma unei terase deluroase puțin mai tare ondulată. Datorită acestor condiții favorabile ale solului, această frumoasă limbă de pământ a Timocului pe care eu am cutreierat-o în toate sensurile se potrivește pentru toate ramurile de agricultură. Pretutindeni am văzut alături de codri mici, livezi frumoase și câmpii și alături de bogate culturi de vii și de fructe, plantații de tutun și de duzi. Nenumărate turme de vite pasc, mai ales vaci și boi, oi și cai, pe întinsele pășuni ale platoului. Din aspectul exterior al gospodăriilor și din înfățișarea fizică a populației se poate deduce că există aici o pronunțată bunăstare.

Reîntors dintr-o excursie arheologică, întreprinsă pe temeiul spuselor garnizoanei de carauale din Vrâșca-Ciuca spre poalele muntelui cu același nume, am purces, în septembrie 1868, călare, de la blochausul citat spre izvorul râurilor Topolovița și Delenscareca. Am traversat cursul mijlociu al acestor riulețe la Deleina și Boinița încă în anul 1864, dar atunci venirea iernii m-a împiedicat să continui explorarea lor.

Când am pornit în dimineața minunată a zilei de 25 septembrie de la Caraula Vrâșca-Ciuca, de-a lungul zăplasului hotarnic al Serbiei, se desfășură înaintea privirilor noastre ținutul sârbesc Tâmareca [Cernareca], cufundat într-o liniște încântătoare. Nici cea mai mică ridicătură nu stânjenea perspectiva spre frumos așezatul oraș de județ Zaicear [Zajčar]. Chiar însoțitorii mei, mai puțin înclinați să guste frumusețea unui peisaj, erau mișcați de încântătoarea priveliște. Cotind apoi spre răsărit, după ce am plecat de la caraula Gola-Manova, înaintea noastră se desfășură spre sud o altă panoramă. Lăsând la o parte răpitoarea ei frumusețe, ea îngăduia o privire plăcută în configurația dealurilor mărginașe sârbo-bulgare, până departe dincolo de Sveti Nikola-Balkan. La caraula Gola-Manova, care va servi mai târziu ca porțiune negrăit de prețioasă pentru operațiunile de triangulație a terasei bulgare de nord am atins arterele izvoarelor brațului stâng al râului Topolovnița-reca: ele se găsesc în gropi adânci. Am urmărit pe cea nordică până la Gola-Manova și datorită numeroaselor rupturi transversale cășunate de ploi mi-am amintit de chipul în care s-au format văile din Rusia sudică. Despre formarea lor a scris în chip magistral I. G. Kohl. Frumosul și bogatul sat Boinița primește un afluent ce-i vine de la Burilovce. După aceea, pârâul merge mai departe între povârnișuri adânci spre „Haiducica Ceșma”. În apropiere de această cișmea, „Cișmea a Haiducilor”, ambele brațe se împreunează.

La „Haiducica Ceșma” priveliștea capătă, prin terasa răspicată și prin uriașele blocuri de calcar desprinse din ea, un caracter de un romantism sălbatic, care nu se mai ivește până la

vărsarea Timocului. Izvorul, unde am poposit în târzii ore de seară – luna lumina demult – și-ar fi dobândit numele său care nu sună prea îmbietor, de la conducătorul sârb al războiului de gherilă „Haiduc Velico”, care în timpul războaielor de libertate a umplut de groază aceste ținuturi. Într-adevăr, punctul unde este așezată *Haiducica Ceșma* este cum nu se poate mai bine potrivit pentru atacuri piezișe. Nici astăzi n-au dispărut asemenea atacuri. De pe peretele nordic al scobiturii văii privesc căsuțele satului cerchez, rău famat, Albatina. Nu departe de el se înalță o puternică culă. Ea asigură paza călătorului care cutreieră valea ce se lărgeste mereu. Topolovnița curge între înălțimi. Acestea deveneau tot mai joase în urma acțiunilor erozive ale apei și se micșorau pe măsură ce ne apropiem de marele sat Girca. Pădurile întâlnite în cale sunt tinere. Numai ici colo câte un viguros trunchi de stejar uitat amintea de furia populației nepricepute și neîndeajuns luminate împotriva pădurii, neocrotită nici de lege nici de vreun personal forestier.

Am zăbovit mai îndelung în diferitele puncte ale căii amintite. În afară de însemnările cartografice, care cer mult timp, atenția mi-a fost reținută de industria casnică ivită sporadic și mai ales de frumoasa industrie ceramică din Boinița, împodobită cu ornamentații, care trădează evidente influențe antice. Priveliștea de la *Haiducica Ceșma* mă îmbia s-o desenez.

În chipul acesta se făcu noaptea târziu, oricum o noapte înfrumusețată de strălucirea stelelor și de lumina lunii. Și așa târziu am fost găzduiți de ospitalierul cnez din Girca, un bărbat impunător și inteligent: el este unul din cei mai bogați locuitori ai acestui sat prosper. Posedă vreo 400 de oi, numeroase vite și cai, ogoare frumoase și vii. Privind mobilierul din casă, belșugul nu se vedea. În încăperi joase trăia omul acesta bogat cu familia sa, care cuprindea și pe cei doi fii ai săi căsătoriți și pe copiii foarte mulți ai unuia dintr-înșii. Tuna și fulgera împotriva celei de a doua nore, care, deși măritată de câțiva ani, totuși nu avea copii. Nu eram deloc lămurit pentru ce era certată

o femeie tânără, drăguță și, după chip, sănătoasă. Sărmana plângea, căci după concepția bulgară lipsa aceasta de copii era nenorocirea cea mai mare de care putea să fie lovită. Mie numai strâmtorarea casei îmi părea demnă de plâns. De aceea am preferat să-mi așez culcușul cât mai departe de casă, afară, în aer liber, pe acoperișul unui hambar.

Viul contrast dintre marea proprietate a moșierului și lipsa celui mai modest confort în casa lui se explică ușor. Încă acum câțiva ani creștinul, mai ales bulgarul – elementul cel mai harnic al populației – se străduia să-și ascundă roadele muncii sale de privirea pofticioasă a rasei stăpânitoare. Prea scurtă vreme a trecut de când sub presiunea continuă a apusului european s-au schimbat lucrurile în bine, întrucât privește raporturile dintre creștini și turci. Dacă nu s-au schimbat chiar cu totul s-au produs, totuși, unele îmbunătățiri. Și cu toată această îmbunătățire continuă a stărilor nenorocite din trecut, va mai trece multă vreme până când vor dispărea cu totul urmele rămase în viața culturală și în obiceiuri.

Biserica din Girca, clădită încă din anul 1854, care se vede până la Vidin, ne zugrăvește în chip caracteristic starea de atunci și de azi încă destul de tristă a raialelor. Biserica prin arhitectura ei amintește de vechile biserici ale sașilor ardeleni, clădite ca să servească pentru apărare. Zidurile ei sunt masive, sprijinite pe pilaștrii susținători, iar ferestrele seamănă mai curând cu niște ochiuri pentru tras cu arma. Ele sunt foarte rare și înguste. Fac impresia că cei ce le-au comandat sau constructorii ei s-au temut de vreo reînviere a fanatismului musulman. Zece ani mai târziu, după publicarea Hatti-Humaiun-ului, s-a construit în partea din față a bisericii un turn de lemn modest, de pe care sunetele de clopote ne-au întovărășit în dimineața următoare, când am pornit călare prin valea Delenscareca.

După ce am suț scurtă vreme în direcția nord-est, am ajuns jos într-o mică vale lăturalnică a râului Delenca, orientată de la SE spre NV și după o oră am ajuns și în această vale. Pe înălțimile bine cultivate ale malului ei stâng au apărut destul de

frumoasele localități Corocalina și Teanovce. Înălțimile apusene, între care curge Deleina, sunt acoperite până la satul cu același nume de o pădure tânără. La Hinova, râulețul iese pe câmpie și se împreunează pe povârnișul Vidinului cu Topolovița, care iese din defileu între Rianovce și Smârdan. Acesta din urmă curge foarte sinuos în jurul cordonului exterior de apărare a Vidinului și se varsă în Dunăre, lângă cel mai nordic fort al apărării lui exterioare. Mai bine decât pe toate hărțile publicate până la 1871, această regiune a Topoloviței a fost reprezentată pe harta lui Kieppert. Cu toată lipsa de detalii, harta lui Kieppert din 1853 nu păcătuiește prin numeroase deplasări de fluvii și localități, așa cum apar pe harta mult mai nouă a lui von Scheda.

La apus de Teanovce am atins punctul cel mai înalt al terasei deluroase, care se întinde în formă de semicerc dinspre Koilovo spre Florentin. El oferă o perspectivă întinsă, foarte favorabilă pentru fotografierea platoului, care coboară ușor spre Timoc. La Kakitnița și Gamzova acest platou este cultivat din loc în loc. Se plantează aici, în cea mai mare parte, porumb, având între știuleți pepeni și dovleci. Restul ogorului servește pentru pășune. Numeroase turme de vite însuflețesc ogorul și lăntâni originale, în jurul cărora se grupează mici așezări păstorești ambulante, amintesc de imaginile pusteii ungurești și întrerup binefăcător acea uniformitate prin care chiar câmpurile cele mai fertile obosesc ochiul călătorului.

De la Teanovce am mers aproape neîntrerupt printre vii care aparțin satelor îndepărtate Vârf și Novoselo, așezate pe Dunăre. Pretutindeni am întâlnit convoaie de căruțe, împodobite cu foi de viță și încărcate cu tineret vesel. Ele se îndreptau sau veneau dinspre aceste sate. Prezența arendașilor turci pentru strângerea impozitului de zeciuială abia se simțea. Ea nu reușea să alunge buna dispoziție a raialelor care duceau acasă bogata recoltă a viilor. Și în genere mi s-a părut că aici, unde culele și acoperișurile de țiglă roșie a caselor din satele sârbești și a caruțelor de dincolo de Timoc se văd atât de aproape, oamenii

au păstrat o ținută mult mai demnă. Prin desele legături cu frații lor de sânge liberi din țările vecine ei aflau despre uneltirile pe care tinerii bulgari din București le pregăteau la Dunăre împotriva rasei dominante din Balcani, prin mișcările de răzvrătire pe care le puneau la cale. Aveau în această privință felul lor de a privi lucrurile și uneori acesta dobânda o involburare mai pronunțată. Pretutindeni străbătea nădejdea că se vor libera în curând de cătușele care stânjeneau orice avânt spiritual. „Să scăpăm numai de clerul grec, care ne sughe și de pletora de funcționari răi ai statului; bunul nostru padișah nu cunoaște, din păcate, faptele lor rușinoase, atunci vom lucra și noi asemeni sârbilor de dincolo, la desăvârșirea culturii noastre. Știm că suntem oameni grosolani, fără știință de carte, dar de unde să luăm învățători buni pentru școlile noastre? Nu-i pasă nici pașei, nici vlădicii, dacă avem sau nu învățător. Nici cea mai mică parte a impozitelor noastre nu e întrebuințată pentru asemenea scopuri. În schimb, dincolo, în Serbia, unde se plătește așa de puțin principilor, guvernul ridică școli și plătește pe profesori.” Asemenea suspine și altele de același fel umblau în gura populației bulgare a Timocului și, din păcate, nu erau decât foarte justificate.

Pe cât de puțin frumoasă era porțiunea de cale de la Bregova și până la Dunăre, pe atât de încântătoare este valea sinuoasă prin care curge fluviul de la cea dintâi caraulă bulgărească. Tupan (aproape de Vrâșca-Ciuca) și până aproape de Bregova. Culturi bogate, câmpii de porumb și de grâu, grădini de fructe și vii acoperă malul râului pretutindeni până la înălțimile de pe care numeroase sate bogate privesc vesele în jos. Clădiri noi costând câte 5000 de piaștri¹⁸⁷ nu mai sunt aici o raritate. Valea Timocului unit, împărțită între Serbia și Bulgaria este în tot cazul unul din cele mai frumoase ținuturi ale ambelor țări. Cred că am un drept să judec acest lucru: căci lăsând la o parte drumurile mele la Zaicear [Zajčar] și Negotin, am

¹⁸⁷ Un piastru = 20 de bani.

cunoscut-o, în toamna anului 1870, în toată întinderea ei, întrucât am străbătut-o pe marginea malului bulgar. O privire pe harta mea arată multe sinuozități pe care le face Timocul, în cursul lui spre Dunăre. În multe locuri valea lui are o lărgime apreciabilă, așa de pildă ca la Țârna-Mașnița și la Bolievaț, unicul sat locuit de sârbi. Dincolo de acest sat, cele două terase ale malurilor se închid pe o distanță de împușcătură și povârnișul cade așa de repede spre partea bulgară, încât comunicația între Botievaț și Grațco nu se poate face aici decât printr-o șosea foarte rea, așezată pe culme. Priveliștea părții acestuia a Timocului este cât se poate de plăcută. Aproape toate cele zece sate de pe partea bulgară și cele mai multe de dincolo, din Serbia, sunt așezate printre admirabile culturi de viță de vie. Ele dau cunoscutul vin „Negotin” și așa numitele „pivnițe”, cu acoperișurile lor roșii privesc pretutindeni spre valea râului dintr-un înveliș de un verde proaspăt. Numai în unele locuri, unde irumpe straiul orizontal foarte bogat al pietrei de calcar de dedesubt, capra își păstrează dreptul ei și găsește hrană suculentă în tufișurile risipite. Însă, de îndată ce calci pe platoul cu totul neted, se întind la nesfârșit pereții verzi ai unor păduri de stejar și de fag întrerupte din când în când de mici porțiuni de teren cultivat. Este nevoie de o mare cunoaștere a locului, pentru a nu pierde direcția drumului; căci din toate părțile duc încoace și încolo drumuri primitive spre pădure, durate toate de opera de despădurire. Într-unul din luminișurile sale largi, pe drumul dintre Grațco și Halova, am ajuns, nu fără surprindere, la un fel de cetate, clădită de Azii-pașa¹⁸⁸, cu câțiva ani înainte, în formă de castel roman, cu turnuri rotunde la colțuri. Ea era destinată pazei hotarelor și adăpostea în cuprinzătoarele ei caturi o companie de nizami¹⁸⁹. Ea privește amenințătoare spre dealurile cu profiluri netede Stoil și Miroci, care încheie foarte pitoresc peisajul sârbesc.

¹⁸⁸ Guvernator.

¹⁸⁹ Soldați.

Multe carauale și forturi, pe care în ultima vreme Poarta le-a ridicat, împrejmuit cu ele Serbia și Muntenegrul, sunt cea mai bună dovadă a puținei încrederi pe care ea o acordă acestor vecini apropiați. Numeroasele mici întărituri din jurul Muntenegrului, începând de la Sutorina și până la lacul Scutari, servesc ca și forturile din Morava, Drina, Toplice, Nișava și Timoc, drept tot atâția „ochi în țară”, care au misiunea să supravegheze cu grijă orice mișcare în cele două state tinere, animate de năzuința de a se ridica. Dar mă tem că albele carauale, așezate sus, de la Vrška-Ciuca, Manova, Tupan, precum și fortul de la Halova, care mi-au deschis priviri cuprinzătoare asupra văii Timocului, vor putea tot așa de puțin să reziste valului furios al sârbilor pe cât ar putea să reziste întărirea așezată ceva mai la sud de la Halova, a cărei apărare, cum am auzit, este încredințată eroilor cerchezi ai Caucazului, din satul cu același nume.

Îmi pare cât se poate de important să pun într-o lumină mai vie, căci până acum m-am ocupat de aceste chestiuni deseori, dar numai în chip superficial, scopurile politice pe care Poarta le urmărește prin colonizarea cu cerchezi și prin acțiunea de atragere a multor mii de tătari, această acțiune a precedat colonizării către teritoriile ei de la Dunăre și să vorbesc despre urmările importante pe care le are, pentru Bulgaria și pentru raialele ei întărirea elementului mahomedan. Am de gând să închin următoarele două capitole acestei moderne migrații a popoarelor și cauzelor care au stat la baza ei.

Deși am cutreierat terasa bulgară a Dunării între Lom și Timoc în toate sensurile, în toate anotimpurile și în diferite stări de suflet, ea nu mi-a apărut niciodată mai frumoasă ca la Halova, în acea seară care la apusul ei a aurit-o cu cele mai desfătătoare culori, mingea aceea de lumină. Am uitat de carauale, de turci, de sârbi și țarnogorți¹⁹⁰, la priveliștea

¹⁹⁰ Muntenegreni.

minunatului, pașnicului ținut străbătut de scânteietorul Timoc, până când ivirea amurgului m-a hotărât să plec.

Numaidecât, în anul următor, 1871, am revăzut-o iar, am studiat continuarea ei până la culmile Balcanului de pe lantra și m-am reîntors cu un material neașteptat de mare. Publicarea lui rămâne rezervată volumului următor al operei mele. Să sperăm că-i va fi dat să izbutască de a o face cunoscută Europei, Bulgaria de mijloc și de apus, mai mult decât a fost cazul până acum și de a-i câștiga prieteni.

ANEXA¹⁹¹

În vara anului 1871, călătoria mea de studii a fost consacrată Balcanului central și occidental, precum și întinselor teritorii ce se întind spre nord și sud de acesta. Oricât de interesantă este prefața la această călătorie, adică drumul de la Viena la Vidin, de data aceasta i-am acordat mai puțină atenție și îmi permit și aici să trec peste amănuntele istorice și ale panoramei, deoarece am încercat să le descriu în lucrarea mea *Serbia* precum și în primul volum al celei de față. În timp ce coboram porțiunea sârbo-română a Dunării și meditam, retras în cabină, asupra itinerariului călătoriei mele, toate gândurile îmi erau îndreptate către ținutul acela muntos moesico-tracic ale cărui secrete nepătrunse mă atrăgeau magnetic de ani de zile.

La 17 mai eram în vechiul oraș-pașalâc Vidin, unde trebuia să vină să mă găsească dragomanul meu la o oră fixată dinainte. Orientalul nu este însă niciodată punctual. În ultimul moment găsise că mai avea de rezolvat mai multe chestiuni urgente, astfel că am fost obligat să fac o pauză în acest oraș antipatic, pe care-l cunoșteam destul de bine. E drept că nu au lipsit nici de data aceasta plăcutele ore petrecute în casa

¹⁹¹ Titlul în original: *Prin Vidin în orașul de reședință Rusciuc; un apostol român-unit din Ungaria (popa Dragsin)*.

vechiului meu prieten, domnul consul cavaler de Schultz și nici acele elemente străine care transformă uneori într-un mod interesant aspectul societății Vidinului.

Am amintit încă în primul volum unele dintre aceste figuri, altele merită să fie scoase aici din uitare, dacă nu din alt motiv, din acela că le revin deseori roluri foarte ciudate ca actori în marele joc al intrigilor din regiunile Dunării de Jos. Sub balconul scumpului meu amic și gazdă se plimba de pildă un popă român din Transilvania, cu numele Dragsin. Ce treabă avea acest urmaș al daco-romanilor, membru al clerului romano-unit, în Vidinul pravoslavnic-bulgar? Iată ce lucruri neverosimile și totuși adevărate am aflat din sursă bine informată:

Precum se știe, politica statului maghiar în Banat și Transilvania de multă vreme pune bețe în roată propagandei care tinde către unirea tuturor românilor într-un mare stat daco-român. Acest popă Dragsin se străduiește însă din anul 1869 să atragă valahii din jurul Vidinului, care locuiesc între Dunăre și Timoc, în făgașul mișcării naționaliste pentru crearea unei Româнії Mari. Aceasta nu o face încă din proprie inițiativă, ci sub egida oficială a episcopului de curând decedat, Pop-Szilágyi din Oradea-Mare.

S-a mai încercat catolicizarea regiunii Vidinului, anume în timpul scurtei domnii ungare asupra terasei dunărene a Bulgariei de vest (1364). Dar convertirea, împlinită în parte cu forța, nu a durat mai mult decât epoca ocupației. Popa Dragsin urma acum să reia încercarea în condiții cu totul diferite.

Sub pretextul de a convinge pe „schismaticii” valahi aparținând ritului răsăritean să se unească cu Roma, el răspândi o proclamație cu un conținut extrem de ciudat, care accentua nobila înrudire cu francezii, italienii, spaniolii, portughezii precum și cu românii de dincolo de Dunăre și le promitea protecția pe atunci atotputernicului împărat Napoleon, precum și a altor potenți latini. Despre împăratul Austriei și rege al Ungariei, sub al cărui sceptru numeroși valahi tind către o cultură superioară, nu putea fi

descoperit niciun cuvânt în acea proclamație bombastic stilizată. Cu toate acestea, acel misionar solicita sprijinul material al Austro-Ungariei și ocupa consulatul ei, aproape fără întrerupere, cu aplanarea certurilor provocate de lipsa lui de tact.

Precum se știe, în Orient se încrucișează cele mai variate tendințe ale statelor din afară. Eram aici în fața unei acțiuni pe care aș fi înțeles-o dacă ar fi fost pusă în scenă de mitropolitul din București. Considerând însă scopul celui ce l-a trimis, persoana celui trimis și mijloacele folosite, treaba aceasta mi se părea greu de înțeles. Numai neștiința grosolană a stărilor din răsărit putea să primească, împotriva interesului propriului stat, ca multe mii de suflete să fie hrănite cu spiritul românismului și ca, pe de altă parte, prin intervenția consulatului cezaro-craiesc în favoarea unei propagande complet lipsite de tact, insultătoare pentru biserica greco-orientală, să se creeze o tulburare între Austria de o parte și majoritatea populației – bulgarii și cu clerul lor – de altă parte! Ce-i păsa însă episcopului romano-unit din Oradea-Mare că din această pricină, confratele său schismatic, arhiepiscopul Vidinului (actualmente primul exarh al bulgarilor) a uitat să facă consulului austro-ungar vizita de rigoare la numirea sa și că majoritatea celor mai distinși notabili schismatici ai orașului în acel timp se dădeau în lături de la orice legături cu consulul cezaro-craiesc! Lucru de înțeles: întâi biserica, apoi statul!

Și cum arăta misionarul pe care l-a trimis episcopul Pop-Szilágyi să muncească în via Domnului? Un popă de cea mai neștiutoare speță, care necunoscând altă limbă decât cea valahă, nu era în stare să se înțeleagă nici cu propriul său consul fără ajutorul tâlmaciului, cu atât mai puțin cu autoritățile turce sau bulgare. Fiul său, tot atât de onorabil și care părea să-l ajute ca învățător, precum auzeam, fusese scos din slujbă fără voia sa pe mai multe luni. El aștepta în cazematele Vidinului să se pronunțe sentința în privința unei omucideri pe care o făptuise trăgând neîndemânatic mai multe

focuri de pistol. întru preamărirea Domnului, cu prilejul sfințirii unui loc destinat ridicării unei biserici catolice!

De la asemenea oameni nu se putea spera, desigur, o propagandă religioasă cu arme spirituale, întrucât subtilitățile care au dus la schismă, îngăduințele pe care mai târziu Roma le-a făcut membrilor bisericii orientale numai pentru a-i aduce, cel puțin nominal, să recunoască primatul papei, rămăseseră de bună seamă necunoscute domnilor Dragsin, tatăl și fiul. Ei căutară să lucreze prin mijloace mai realiste, dar și prin aceasta, din pricină că au depășit măsura, nu și-au ajuns deloc scopul. Era lesne să se promită celor ce se vor uni cu Roma că vor fi scutiți de impozite și alte dări. Când însă taxidarii turci le încasară zeciuiala ca și în trecut, iar popa Dragsin, care fusese trimis de preaonoratul episcop de Oradea-Mare aproape fără mijloace, începu să ia bani cu împrumut de la comunitățile rurale ale neofitilor, rândurile războtezați lor se răriră din zi în zi și numărul lor scăzu repede de la mai multe mii la câteva sute; dar nici acest număr nu avea mult de rezistat contra propagandei rusești, dotate cu bogate mijloace de acțiune!

Într-adevăr, banii care au fost trimiși mai târziu din Austro-Ungaria din mai multe părți, în urma plângerilor făcute de popa Dragsin, ar fi putut ușor avea o mai bună întrebuințare decât cumpărarea neîndemânică a unui loc pentru ridicarea unei biserici, a cărei clădiri, însă guvernatorul turc după aceea, sub cuvânt că dăunează apărării țării, a oprit-o. Dezlegarea acestei chestiuni, apoi a celeia a datoriilor făcute de misionar și neplătite și în fine omuciderea făcută de fiul domnului popă Dragsin care era înfățișată de dușmani ca omucidere cu voință au făcut ca consulul chezaro-crăiesc să-și piardă mult din timpul său prețios, pe care l-ar fi putut folosi în chip mai înțelept, pentru prosperarea negoțului austriac.

Vedem din păcate aici una din acele fapte în care, cu toate învățămintele mai noi și mai vechi, ne arată cum se risipesc banii și puterea austriacă, de pomană, din pricina totalei necunoașteri a stărilor etnografice și religioase din

Orient și astfel în mod cu totul nefolositor, s-a lucrat numai și numai pentru țarul Rusiei.

Istorisesc aici doar un fapt, fără să adaug sfaturi politice. Doresc numai să amintesc aici oamenilor de stat, care lucrează cu mijloace calice și tipicare ale școlii vechi, opinia pe care am mărturisit-o că momentul de a lucra prin misiuni romano-catolice în regiunile Dunării de Jos a trecut de mult.

În anul 1860, când oprimarea poporului bulgar prin clerul grec, care-i era străin din punct de vedere național, depășind orice natură, a dus la o profundă opoziție împotriva patriarhului constantinopolitan, în acel moment o acțiune comună a Austriei, Franței și Italiei, cu mijloace corespunzătoare importanței scopului, ar fi putut probabil obține rezultate care ar fi stânjenit serios activitatea politică a Rusiei în regiunile Dunării de Jos. Conducătorii statului austriac erau însă atunci prea preocupați de litigiile italo-polono-germane, iar evenimentele anului 1866 au îndepărtat atenția lor și mai mult de la evenimentele din Orient și conflictul religios bulgaro-grec, după ce trecu prin mai multe faze, se termină prin recunoașterea exarhatului bulgar, fără ca numărul bulgarilor romano-uniți să fie crescut simțitor.

Sarcina de a spori artificial această infimă minoritate în dauna mării majorități, care face parte din biserica orientală, ar putea să fie lăsată fără regret în seama exclusivă a Romei, cu atât mai mult cu cât în ultimele decenii de regim constituțional în toată Europa Centrală precum și în Austro-Ungaria s-a maturizat principiul că statul nu este chemat să dezlege atribuțiile unei biserici, oricare ar fi ea. Acest principiu ar trebui în consecință să-și găsească în fine aplicarea și la misiunile à la Dragsin, atât de compromițătoare pentru Austro-Ungaria. Toate părțile și mai ales statul nu ar avea, desigur, decât de câștigat din această abținere, iar consuli austro-unguri nu vor vărsa nici o lacrimă în cazul când vor dispărea aceste certuri clericale care le-au dat atât de mult de lucru.

G. Weigand

ROMÂNII ȘI AROMÂNII ÎN BULGARIA¹⁹²

CĂLĂTORIE PRIN BULGARIA DE LA VIDIN LA SOFIA¹⁹³

I.

Aveam de mulți ani dorința de a cunoaște mai de aproape Bulgaria, deoarece o călătorie făcută cu trenul, la 1897, prin răsăritul țării, ca și vizita mea în ținutul Vidin, din 1898, despre care am făcut comunicări în *Jahresbericht des Instituts für Rumänisches sprache zu Leipzig*, n-au făcut decât să-mi stârnească această dorință. Ceea ce mă interesa mai ales era de a cunoaște țara și oamenii, de a mă familiariza cu limba bulgară vorbită și apoi de a cerceta pe românii așezați de-a lungul Dunării, ca și pe aromânii care trăiesc răspândiți în interiorul țării și la granița turcească și, eventual, de a descoperi urma de așezări vechi. Majoritatea materialului găsit privind pe români și pe aromâni¹⁹⁴ este cuprins în cele ce urmează, iar restul, privind lingvistica referitoare la daco-români și bulgari, va fi publicat cu altă ocazie.

Am părăsit orașul Leipzig la 1 august, în tovărășia elevului meu, dl. Michov, din Târnovo (Bulgaria) și după un popas de două zile am ajuns în munții Tatrei, în satele românești din câmpiile Debreținului, pe care le-am vizitat pentru completarea studiilor mele privind dialectul daco-român. Am mers apoi cu trenul și, deseori, pe jos, prin ținutul Crișului Negru, după Brad, pe Crișul Alb, spre Deva pe Mureș, apoi la

¹⁹² G. Weigand, *Rumänen und Arumunen in Bulgarien*, în *Dreizehnter Jahresbericht des Instituts für Rumänisches seminar zu Leipzig*, 1900, cu 4 fotografii afară din text. Traducere din limba germană de L.L.

¹⁹³ Traducere din limba germană, apărută inițial în *Dreizehnter Jahresbericht des Institute für Rumanisches seminar zu Leipzig*, 1900.

¹⁹⁴ Capitolul referitor la aromâni nu este publicat în acest volum.

Hunedoara, Hațeg, Petroșani și am ajuns la granița românească, primit și găzduit pretutindeni de prieteni români. Drumul până la granița românească l-am făcut cu trăsura, de unde am coborât Valea Jiului prin trecătoarea Vulcan ajungând la mănăstirea Lainici noaptea. Aici am fost nevoiți, puținele odăi fiind ocupate, să dormim pe scândurile unui pridvor. Nici de mâncare n-am putut căpăta nimic, singura gustare ce ne-a oferit-o starețul fiind un ulcior cu apă. Desigur, dacă vii pe jos, acoperit de praf și de sudoare, ca noi, adesea ți se poate întâmpla să fii luat drept vagabond și tratat ca atare. Pe la 5 dimineața am părăsit acest adăpost neprietenos.

Valea, oricât ar fi ea de frumoasă, cu timpul obosește pe drumeț. De aceea am fost bucuroși că am ajuns la Bumbești, așezat la ieșirea din trecătoare, unde am fost despăgubiți de masa ce ne-a lipsit în ajun, printr-un prânz bogat, oferit de fii prof. Dumitrescu, bine cunoscut în România. Seara am poposit la Tg. Jiu, un orașel curat și plăcut și a doua zi seara am ajuns la Calafat. Pe la 11 noaptea, tocmai ne culcasem, când ne-am pomenit deșteptați din somn, prin bătăi în ușă, de un sergent, care a venit să ne poștească în mijlocul nopții la poliție. L-am rugat însă să revină a doua zi dimineața. La ora 6, sergentul a revenit și ne conduse la poliție unde comisarul, pe un ton răstit, ne reproșa că n-am executat ordinul ce ne transmisese prin sergent. Când însă acest „boier” se convinse că nu eram periculoși și că putem chiar dovedi acest lucru prin scrisorile de recomandare ce le avem din partea ministerului, cam rușinat, ne-a lăsat să plecăm însă fără să-și ceară scuze. Un vaporas ne duse repede la Vidin. Așadar, după un drum de 14 zile, foarte instructiv pentru tovarășul meu de drum, în ziua de 15 august am ajuns în Bulgaria. Prima zi a fost rezervată pentru odihnă și vizitarea orașului, care, dacă vii din Calafat, are o înfățișare orientală. Calafatul față de Vidin pare foarte modern, aproape elegant. La Vidin, pavajul este în parte îngrozitor, prăvăliile și atelierele se află pe jumătate sub cerul liber. Pe străzi mișună un furnicar de bulgari, turci, români, țigani și albanezi. Totuși,

casele au o înfățișare europeană, pentru că orașul are trotuare și este luminat. Numai vechea cetate, cu populația ei curat turcească, s-a păstrat întreagă. În labirintul de ulicioare înguste, încadrate de ziduri înalte, ici-colea descoperi o intrare care duce spre o cafenea sau spre o ospătărie de vară, unde, pe o masă șchioapă și niște scaune la fel, se poate căpăta o cafea, un șerbet și chiar o bere indigenă la prețuri modeste. După masa de seară luată la Hotelul Franz, unde am găsit un adăpost foarte bun, fiind recunoscuți de locuitori, venim să mă vadă prefectul, primarul, avocații și profesorii din localitate.

Dl. Kotabanoff a fost cu mine foarte îndatoritor. El s-a oferit să ne conducă, a doua zi, cu trăsura, la Gârși, un sătuleț unde se vorbește o limbă pestriță. Aici am studiat dialectele bulgar și român. A doua zi, dl. Cabaciev, inspectorul regional școlar, mă însoți la Cumbair [Kumbair], Gherimbec [Kirimberg], Seif și Cutova [Kutova], un sat pur românesc, unde am rămas câteva ore ca să fac studii. Mă interesau, mai mult chiar decât limba, portul, îmbrăcămintea, arhitectura caselor, viața, condițiile de trai, ca și situația culturală și politică a acestor români. Cu prilejul vizitării mai multor case românești în diferite sate, am putut să-mi dau seama că locuitorii se simțeau foarte bine în noua lor patrie, pe care o schimbaseră cu cea veche abia acum 100 de ani. Aici pământul este bun și locuitorii au din belșug de toate. Casele lor atât în exterior cât în interior arată că locuitorii lor au o anumită bună stare. Fiecare țăran este proprietar și toți se bucură de aceleași drepturi ca și bulgarii. În școli se predă limba românească; elevii însă învață cu plăcere și bulgărește, fiindcă au nevoie de această limbă. În părțile marginase ale regiunii lingvistice românești, cu sate în care se vorbesc mai multe limbi, limba românească se pierde, nu însă și în satele mari, pur românești, din regiunea lingvistică compact românească. Guvernul bulgar nu face nimic pentru a grăbi procesul de asimilare și aceasta este cel mai bun mijloc pentru a avea cetățeni mulțumiți. Timiditatea și umilința, care se vede adeseori la

țărani români din Regat în raporturile lor cu autoritățile, aici a fost înlocuită printr-o conștiință de sine îmbucurătoare. Ar fi cea mai mare prostie să credem că între țăranul român și cel bulgar ar exista diferențe de caracter congenitale, întemeiate pe diferența de rasă. Condiții sociale egale dau naștere la trăsături de caracter identice. Aceasta se poate observa lămurit la locuitorii de la sud de Dunăre. În două trei generații aceștia au adoptat cu desăvârșire caracterul bulgarilor ca și unele semne exterioare, cum ar fi de pildă portul care, cel puțin la bărbați se deosebește foarte puțin: numele de familie, felul de construcție al caselor, felul de muncă al pământului, gătirea bucatelor etc., pe care le-au adoptat de la bulgari și n-au nimerit-o prost. Dacă în multe privințe orașele românești sunt cu mult superioare celor bulgărești, chestiunea se prezintă invers în ceea ce privește satele și aceasta nu este valabil numai pentru regiunea mai bogată așezată pe Dunăre, ci chiar și pentru satele bulgărești de la munte, din Balcani, în comparație cu cele românești din Carpați. Acoperișuri de paie și stuf nu se mai găsesc, fiind toate, fără excepție, făcute din țiglă. Pereții sunt construiți din împletituri de nuiel, acoperite cu lut și de multe ori văruiți. Odaile de locuit de obicei sunt în număr de trei: o încăpere unde se gătește și care de obicei servește și de locuit, o odaie de iarnă și una de vară. În afară de aceasta, în fața casei se mai află și un pridvor acoperit, sau o tindă după modul bulgăresc. De asemenea, în casele țărănești de aici, se găsește și pivnița, care la cele din România lipsește. Chiar dacă tipul bulgăresc la unii indivizi se poate diferenția de cel românesc (care are fața ovală și corpul zvelt, în comparație cu fața mai mult rotundă și forma corpului lată, mai greoaie, a bulgăroaicelor), această diferențiere este, de obicei, atât de neînsemnată încât nici cel mai bun cunoscător nu poate distinge comparativ cărei naționalități aparține unul sau celălalt individ, cu atât mai mult cu cât tipul brun al românului, care contrastează atât de mult cu cel maghiar sau german, aici este tot atât de des întâlnit printre bulgari ca și printre români. Când este vorba însă de aromâni, atunci nu ne putem înșela.

Aici, în Cutova, am întâlnit primul aromân. Era un căldărar din Crușova, de lângă Monastir, al cărui tată era originar din Șipișca, în Albania. Era atât de fericit să poată vorbi cu mine în dialectul său matern, încât nu s-a liniștit până ce nu m-a dus la dânsul spre a mă cinsti cu o cafea. De la Cutova, m-am dus la Inova și la Smârdan, unde se află un monument românesc modest, ridicat în amintirea eroilor români căzuți în asaltul redutei din apropiere (1877). Întrucât pe celelalte sate le cunoșteam din trecuta mea călătorie, iar satele românești se ivesc abia în josul Dunării, după Lom Palanca, am putut părăsi ținutul călătorind cu diligența, timp de opt ore, pe un drum nu tocmai bun, până la Belogradcic care este așezat pe coasta muntelui, într-o poziție minunată. După ce am terminat aici studiile mele dialectale, a doua zi am coborât printr-un defileu de stânci conglomerat, foarte pitorești, care îți amintesc de ținutul Cala-baca, din Tesalia, cu mănăstirile lui (Meteoriții). Apoi m-am îndreptat spre răsărit, spre satul Dolni-Lom, unde am poposit pentru masa de amiază. De aici încolo drumul era atât de prost încât nu mai puteam călători spre Prevala, până unde închiriasem trăsura. De aici am coborât, întrucât era devreme, mergând pe jos, spre valea înverzită. August. Nu plouase de trei luni. În Ungaria și în România era secetă. Lângă Debrețin, țărani araseră câmpul fără să fi ridicat recolta. Aici însă țărani printr-o înțeleaptă întrebuințare a apelor pâraielor de munte, au izbutit să mențină ținutul într-o stare de umiditate. În grădinărie, turcii au fost dascălii bulgarilor, dar aceștia din urmă, nu numai că i-au ajuns pe turci, dar i-au și întrecut. Peste tot se văd canale de irigație cu apă curgătoare și acolo unde apa nu se poate aduce prin căderi naturale, oamenii se ajută cu puțuri construite foarte primitiv, făcute de mâna lor care, totuși, corespund scopului și sunt puse în mișcare cu ajutorul unui măgar, unei vaci sau unui cal.

Am luat hotărârea să înnoptăm la Mitrofi. Hanul nu avea decât o încăpere cu două paturi, și aceasta ocupată de un preot

bătrân. *Kmet-ul*¹⁹⁵ căruia i-am arătat scrisoarea de recomandare din partea ministerului rugă pe bătrân să doarmă o noapte, pe jos, în crâșmă. Binevoitor, el primi spunând că noi ca drumeți avem mai mare nevoie de odihnă, decât dânsul om bătrân, care jumătate din noapte tot o petrece în rugăciune. Noi am primit cu mulțumire, dar de somn nu putea fi vorba, deși eram frânți de oboseală, din pricina insectelor târătoare și săritoare.

În ceea ce privește murdăria și insectele, hanurile din Bulgaria sunt la fel cu cele din România și nu cred că vreuna din aceste țări să fie, în această privință, mai înaintată decât cealaltă. În schimb în casele locuitorilor din orașe se observă dorința de curățenie și de înfrumusețare a căminului. A doua zi de dimineață când ne-am sculat la ora cinci, hangiul, la plecare, n-a vrut să primească plată pentru odaie, iar la ieșirea din sat un țăran care era în pragul casei, pe motivul că suntem „drumeți”, ne-a oferit câte un rachiu. După ce mulțumindu-i, am refuzat cinstea, el ne-a oferit, de astă dată, ca să le mâncăm pe drum, niște pere la fel cu renglotele, de o formă cum nu văzusem până atunci.

Primul popas l-am făcut pentru a studia dialectul din Cerofti. La ora prânzului am poposit lângă o moară unde ne-am scăldat și ne-am astâmpărat foamea cu o găină pe care o luasem cu noi din ajun. În aceeași zi, eram în 20 august, am ajuns la Jirofti, unde, spre norocul nostru, am găsit o căruță care până seara ne-a dus la Bercovița, un orașel așezat la poalele Balcanului împădurit. Chiar dacă găzduirea la hotelul *Balkan* nu era prea bună, totuși aveam unde să ne rezemăm capul și am găsit mâncare din belșug. Populația orașelului este bulgărească și turcească, sunt însă și câțiva armeni și evrei spanioli și chiar cinci familii de aromâni stabiliți de curând. Am avut astfel prilejul de a nota denumirile aromâne pentru războiul de țesut. Aceste denumiri însă sunt foarte mult amestecate și cu denumiri luate de la bulgari.

¹⁹⁵ Primar.

De aici încolo n-am mai urmat drumul care peste trecătoarea din munții Balcani duce la Sofia, ci ne-am îndreptat tot spre Vârșeț, o localitate balneară renumită în Bulgaria, cu două izvoare termale de 36° și 39°, care se zice că ar fi foarte bune împotriva reumatismului. Am călătorit într-acolo de la 4 la 8 după amiază și cum am ajuns am dat peste o mulțime atât de mare încât cu multă greutate am putut găsi un adăpost: o odaie mizeră de 2,5 m lungime și 2 m lățime, fără niciun confort, nici măcar un lighean, așa încât trebuia să ne spălăm în pârâul din apropiere și să plătim pentru această magherniță 2 franci! Puținele case, primitive, care se intitulază hotel erau atât de înșesate cu vizitatori, încât îți dădeau impresia unor faguri de albine. Este de neînțeles cum puteau rezista oamenii săptămâni întregi într-o asemenea strâmtoare. Nu există grădini publice sau locuri de plimbare. Nimic asemănător. Cărciumile și cafenelele sunt atât de rudimentar construite încât nimeni nu poate sta înăuntru pe timp de ploaie. Sunt făcute numai pentru vară. Mâncarea este în general foarte ieftină, ca pretutindeni în Bulgaria. O mâncare cu carne costă 20 stotini¹⁹⁶, o supă 10 st, o jumătate de litru de vin 20 st. Seara am făcut câte o baie pentru care am plătit câte 20 st., iar pentru un cearceaf am mai plătit câte 20 st. De obicei însă, oamenii vin cu cearceaful de acasă. Bulgarii sunt foarte puțin pretențioși, înainte de toate totul trebuie să fie ieftin. Ei nu au boieri, deci n-au în stațiunile balneare nici lux și poporul, adică țărani, alături de meșteșugari și de funcționari, este reprezentat în număr mare. Ce deosebire ca de la cer la pământ față cu o stațiune balneară românească, cum ar fi Slănicul Moldovei, care, deși e situat izolat, într-o vale a Carpaților, are palate, vile cochete, promenade îngrijite și, bineînțeles, prețuri corespunzătoare.

¹⁹⁶ Centimă (nota autorului).

A doua zi era încă întuneric când am fost deșteptați din somn de un clopoțel însoțit de strigătul: *Bănia za mâje*¹⁹⁷. Aceasta deoarece rândul la fiecare două ore se schimbă în sensul că bărbații și femeile fac baie alternativ. Bărbații încep de la 4 dimineața, căci fiind numai două cabine, altfel n-ar putea să vină la rând toată lumea. La 6 dimineața, în tovărășia unui evreu spaniol, am pornit spre Vrața, unde am ajuns în timpul prânzului. Aici am luat masa la hotel *Europa*, după care am plecat spre Mezdra. Tânărul meu tovarăș de drum luă trenul de noapte spre Târnovo pentru a se recrea de oboseala celor trei săptămâni de călătorie, care îl obosiseră, cu atât mai mult cu cât își stricase stomacul. Eu am mai rămas la Mezdra încă o zi și am stat la hangiul aromân Arghir Dubo din Gobeș (un al doilea aromân ține un han la gară). Aici am strâns informații asupra aromânilor și românilor și am făcut studii de dialect aromân și bulgar și după aceea am plecat cu trenul trecând prin pitoreștile defileuri ale Iskerului spre Sofia unde am rămas până la 30 august, ocupându-mă în mod special cu studii lingvistice și etnografice. Nu este nevoie să menționez că aici am fost primit foarte prietenos și am avut sprijinul reprezentantului german, Freiherr von Falkenhausen, precum și a consulului român, dl. Mișu. De asemenea, am avut bucuria de a cunoaște personal pe profesorul Șişmanov, acum Ministru al Instrucțiunii Publice în Bulgaria, precum și pe dl. Miletici.

RĂSPÂNDIREA DACO-ROMANILOR ÎN BULGARIA

În timpul când scriam asupra populației bulgărești, cunoșteam numai comunele ținutului Vidin, pe când în ceea ce privește satele așezate de-a lungul Dunării, îmi culesesem informațiile pe malul românesc opus, care, din această cauză,

¹⁹⁷ Baie pentru bărbați (notă la prima ediție).

bineînțeleș, erau incomplete și imprecise. Întrucât, între timp, am vizitat și aceste sate, am cunoscut locuitorii lor și, în afară de aceasta, am avut la dispoziție și rezultatele recensământului din 1900, acum am puțința de-a face o recapitulare mai completă decât atunci: din *Resultats du recensement de la population* am utilizat partea a III-a, districtul Vidin, partea a IV-a districtul Vrața, și partea a VII-a, districtul Plevna, în care este vorba, în primul rând, de plasele: Vidin, Kula, Rahova și Nicopol, deoarece acolo se găsește o populație rurală românească numeroasă. În districtul Vrața, populația românească pătrunde, deși sub formă de mici colonii, în satele bulgărești până departe spre sud, în imediata apropiere de orașul Vrața deci nu este chiar așa de nejustificat ținutul românesc ce se află indicat pe harta lui Lejean, cu toate că numărul românilor, în comunele Liliace, Marmoren și Vâlbeșnița, este destul de mic. Este interesant faptul că în Marmoren și Liliace s-au întâlnit coloniști veniți de la nord, cu aromâni, veniți din sud. Cât de mare a fost în ultimul timp imigrarea românească se poate vedea din faptul că din totalul de 86.000¹⁹⁸ de români, 11.708 sunt născuți în România, din care însă numai 1.409 sunt cetățeni români. În ultimul timp, imigrația română, care a fost stimulată prin acordarea de pământ, a devenit pentru bulgari ceva mai incomodă, de aceea au început să-i pună piedici.

Românii care locuiesc la țară, bineînțeleș, sunt agricultori care în noua lor patrie se simt destul de bine. Nu e de mirare. Starea lor materială, de cele mai multe ori în comparație cu condițiile apăsătoare în care erau obligați să trăiască în România este de cele mai multe ori bună. Casele frumoase și curțile mari lasă să se întrevadă o anumită bună stare. Desigur că mai sunt destule bordeie, atât la români, cât și la bulgari, ca de pildă în satul bulgăresc Lukovit, pe Isker, unde trei pătrimi din case sunt bordeie, dar ele nu sunt locuințe așa de proaste cum ne-am putea

¹⁹⁸ Dl. consul Mișu din Sofia a fost atât de binevoitor să însărcineze pe cineva să culeagă pentru mine datele de mai sus (notă la prima ediție).

închipui. În tot cazul ele nu sunt o dovada de sărăcie. Felul de viață, moravurile, obiceiurile și religia la ambele popoare sunt identice, la aceasta se mai adaugă identitatea de spirit de care sunt dominate cele două limbi, precum și marele număr de cuvinte comune, așa că nu trebuie să ne mirăm dacă în comunele cu populație mixtă, românii învață ușor limba bulgară și încetul cu încetul se asimilează. Numai acolo unde românii formează o majoritate mare, sau unde locuiesc în masă omogenă, cum ar fi în județul Vidin, ei își păstrează limba. La români preocupări naționale n-am putut observa, cum de altfel nu era de așteptat din partea unei populații rurale, a cărei unică preocupare este îndreptată spre împlinirea nevoilor ei materiale. Plângeri despre nedreptăți din partea administrației sau samavolnicii din partea funcționarilor de stat nu mi-au fost aduse la cunoștință, deși am pus întrebări în acest sens. Din amândouă părțile oamenii sunt mulțumiți.

Epoca imigrației este – după cum am arătat – în unele localități, foarte diferită. Imigrația a început în secolul al XVIII-lea¹⁹⁹ (făcând abstracție de cazuri izolate din secolele trecute); ea a devenit foarte puternică după introducerea Regulamentului Organic, deci pe la 1830 și de atunci durează fără întrerupere, așa încât nu există județ în care să nu fie coloniști români. Cea mai puternică imigrație ne-o dă Vidinul (40.000 s.), Vrața (13.000 s.), Plevna (10.000 s.) și bineînțeles, cea mai slabă este în județele de la sud de Balcani, unde dimpotrivă, mai bine reprezentați sunt aromânii.

Urmează coloniile românești după județe (ocrâg), după plăși (ocolia), în ordine alfabetică. Scrisul cu litere latine este cel obișnuit.

¹⁹⁹ Cf. Jireček, *Fürstem Bulgarien*, p. 116.

I. JUDEȚUL VIDIN

a) *Plasa Vidin*

Vidinul din cei 15.791 locuitori are 9421 bulgari, 2.184 turci, 1.780 evrei, 958 români, 765 țigani, peste 100 de germani și alții. În zilele de târg sunt o mulțime de români în oraș.

Balevo vezi mai jos Breagovo.

Breagovo sau Balevo comună mare înstărită. 30 km la N-V de Vidin pe Timoc, cu 4.503 români și 161 bulgari, din care jumătate folosesc în casă limba românească.

Deleina, comună românească, 20 km V de Vidin, cu 654 locuitori.

Florentin, sat românesc înstărit, cu 747 locuitori, aparține comunei Negovanofți.

Gânzovo, comună românească, 15 km N-V de Vidin, cu 1.770 locuitori.

Gărci, comună, 10 km V de Vidin, cu 2.053 locuitori bulgari și 240 de români, care tind spre bulgarizare.

Gomotar sau Gomotarți, comună românească, 12 km N de Vidin pe Dunăre, cu 1.400 locuitori.

Halvagi, sat românesc cu 666 locuitori, S-V de comuna Ciunguruș, care la rândul ei se găsește la 10 km de Vidin.

Iasen, sat românesc 648 locuitori ținând de Negovanofți.

Kalenik, sat românesc cu 603 locuitori, ținând de comuna Gărci.

Kapitanofți, comună românească foarte aproape de Vidin cu 1.244 locuitori.

Kirimbei, comună românească în fața Porților de la Vidin, cu 1.687 locuitori.

Koilovo, sat românesc cu 697 locuitori ținând de comuna Rakitința pe Timoc având păduri și vii.

Koșava, comună românească la 15 km N-E de Vidin pe Dunăre, cu 946 locuitori.

Kosovo, sat românesc la 5 km N de Deleina, de care și ține, cu 629 locuitori.

Coșava, comună românească la 15 km N-E de Vidin pe Dunăre, cu 946 locuitori.

Kutovo, comună înstărita românească la 10 km V de Vidin, în apropierea Dunării cu 1.051 locuitori.

Molalia, sat românesc cu 641 locuitori aparținând comunei Gărci.

Negovanofți, comună românească cu 1.050 locuitori, la 10 km N de Vidin.

Novo-Selo, districtul Vidin, situat pe Dunăre, are o populație mixtă, al cărui nucleu este format din sârbi imigrați, la care s-au adăugat bulgari din diverse regiuni ca și români; s-a dezvoltat acolo un dialect slav foarte curios cu caracter românesc, însă caracterul de bază a rămas totuși sârbesc nu bulgăresc, după cum am putut să mă conving la Vidin. Statistica indică 3.675 bulgari și 19 români, însă după informațiile mele ar trebui să fie mai mulți.

Rakitița, comună mixtă în apropiere de Timoc, la S de Breagovo, cu 914 locuitori români și 201 bulgari.

Racovița, sat românesc între Breagovo și Vârf, cu 394 locuitori.

Stanotârn, sat românesc cu 799 locuitori ținând de comuna Kutovo.

Șef, sat românesc cu 739 locuitori ținând de comuna Kutovo.

Tianofți, sat românesc cu 381 locuitori ținând de comuna Gănzovo.

Vârf, comună frumoasă românească pe Dunăre la 20 km N-V de Vidin, cu 1.976 locuitori.

b) *Plasa Kula*

Boriloveț, sat românesc la 31 km V de Vidin, cu 611 locuitori ținând de comuna Sisenci.

Boșniak, sat românesc cu 253 locuitori, aparține comunei Car-Pejiovo.

Cernomașnița, comună românească cu 707 locuitori pe Timoc, 26 km V de Vidin.

Funden, vezi Rabrovo.

Golemi-Jasenovet, sat românesc cu 1.070 locuitori aparținând comunei Șipcovo.

Gradskof, comună românească cu 1.370 locuitori pe Timoc exact la 40 km V de Vidin.

Halovo, comună românească la 6 km S de Gradskof, în apropierea Timocului, cu 1.266 locuitori; este cea mai sudică comuna românească din districtul Vidin.

Mali-Jasnoveț, sat românesc cu 826 locuitori aparținând comunei Șipcovo.

Periloveț, sat românesc, 27 km V de Vidin, cu 478 locuitori, aparținând comunei Șișenți.

Rabrovo, comună românească 25 km V de Vidin, cu 1.687 locuitori; de aceasta aparține și sătulețul Funden cu 113 locuitori români.

Șipkovo, comună românească 31 km V de Vidin cu 1.105 locuitori.

Topoloveț, sat românesc cu 664 locuitori aparținând comunei Țar-Petrovo.

Zlokutia, sat românesc la Timoc cu 769 locuitori aparținând comunei Cernomașnița.

c) *Plasa Lom*

Lom Palanka, are printre locuitorii săi, în număr de 10.115, numai 95 de români, majoritatea fiind formată din 7.926 bulgari, afară de aceasta 1.200 turci, 373 evrei, 289 țigani și așa mai departe. Elementul românesc este în regresie. În Ursoaia, care după nume este o dovadă a originii românești, românii au fost izgoniți de către tătari și aceștia de către bulgari, se numără astăzi numai 52 de români (alături de 569 de bulgari), care își pierd limba maternă. În susul văii Cibărtale, se mai găsesc mici minorități românești, de pildă la Dălgodealți, Progorealeț.

Cibăr-Palanca de pe Dunăre are în cartierul Cibăr-Varoș 963 români (99 bulgari); în Dolni-Cibăr sunt 445 turci (48 bulgari).

Ciucian, 18 km V de Lom, aparținând comunei Cibăr este un sat pur românesc cu 354 locuitorii. Aici începe iarăși, după spațiul de la Vidin, un șir de sate românești, în josul Dunării, care ține până la Nicopole.

Kalugher-Mahala, sat mixt aparținând comunei Cibăr, 7 km S de Cibăr, 883 români și 113 bulgari.

Kule-Mahala, sat românesc aparținând comunei Cibăr, 5 km Sud de Cibăr, cu 920 locuitori.

Vasilofti, comună mixtă la Lom, în districtul Lom, numără printre 3.431 locuitori numai 104 români. Satul numit Vlașca Mahala nu are deloc români, unii sunt în Dondukof (Tatar-Mahala).

Orașul Belogradcic, are printre 2.078 locuitori 45 Români.

Orașul Akciar, 20 km. S de Vidin pe Dunăre are o populație de 1.937 bulgari, 408 turci. 218 țigani, 59 români.

II. JUDEȚUL VRAȚA

a) *Plasa Rahova*

Rahova (recte Oreahovo) numără între cei 5.550 locuitori aproximativ 700 români, ceilalți sunt în majoritate bulgari, toți imigranți din timpul turcilor, în special din districtul Teteven. Pe lângă 950 case, se numără 50 bordeie, dar altfel orașul are un aspect modern. Situația acestuia pe malul abrupt și mobil al Dunării, fără legături suficiente cu restul țării, este nefavorabil pentru prosperitatea comerțului și a comunicațiilor.

Beșli, comună românească, 40 km de la Rahova, în josul Dunării, cu 1.100 locuitori. Cu toate că satul are 2 învățători, marea masă este analfabetă.

Butan, comună mixtă pe Ogost, 22 km S-V de Rahova cu 1.270 bulgari și 1.000 români.

Glojene, comună mixtă, 15 km S-E de Rahova, pe fluviul Ogost cu 1.717 locuitori, printre care circa 450 români.

Kozlodui, comună românească mixtă, pe Dunăre, 20 km E de Rahova, cu 3.930 locuitori, printre care circa 2.800 români. Sunt 17 cârciumi și mulți locuitori, în special dintre români, ar fi ruinați de beție. În medie revin 80 dekar²⁰⁰ de pământ de cap de țaran, unii au însă 400 – 600 dekar.

Harleț, 11 km la S-V de Rahova, comună românească, cu 1.255 locuitori, dintre care numai 300 știu să citească și să scrie.

Krușovene, comună mixtă, având majoritatea populației de origine românească, în câmpia Iskerului, 35 km. E de Rahova, cu 2.632 locuitori, din care 1.800 sunt români.

Leaskoveț, sat românesc 5 km S-V de Rahova cu 612 locuitori printre care și un număr venit de curând.

Ostrof, comună mixtă, 18 km la E de Rahova, pe Dunăre, cu 1.952 de locuitori, printre care 500 care sunt vechii locuitori, pe când bulgarii au venit mai târziu din regiunea Vrața și Bela-Slatina; aceștia din urma formează marea majoritate.

Sărbenița, comună mixtă, 20 km S-V de Rahova în valea Ogost cu 2.200 de locuitori, din care 1.500 români.

Vadin, comună românească care se compunea din Doini-Vadin (Vidinu-Vechi), localitatea mai veche, de unde mulți locuitori s-au așezat mai departe, mai sus de Gorni-Vadin (Vidinu-Nou), deoarece râpa nisipoasă pe care era așezat satul se surpa din ce în ce mai mult. În timpuri mai vechi, comuna se afla pe locul numit astăzi Seliște, unde pe vremuri era satul Grajdipod. Parte din locuitori s-au refugiat, din cauza prigo-nirilor turcești, pe malul opus al Dunării, în România, unde și-au păstrat vechiul nume de Grajdipod. Acest exemplu ilustrează ce schimb continuu a avut loc. Populația din Vadin are 2.075 suflete.

²⁰⁰ 1000 mp.

c) Plasa Vrața

Vărbeșnița, 10 km la E de Vrața, 987 bulgari, 35 români. Acesta este satul așezat cel mai la sud, în care trăiește o populație rurală românească. Probabil că și Vlașco, în apropiere de Mezdra, situat și mai la sud, a avut pe vremuri populație românească, dar astăzi nu mai găsim urme de asemenea așezări.

Mramoren, 15 km N-E de Vrața. 707 bulgari, 138 români, 13 aromâni. Această localitate este indicată ca românească pe harta lui Lejean (1861), de asemenea și celelalte localități din districtul Vrața sunt însemnate ca regiune valahă; probabil că numărul românilor a fost pe la mijlocul secolului trecut în acea regiune mult mai mare față de astăzi, când a dispărut aproape complet.

Liliace, 15 km N de Vrața 1.151 bulgari, 159 români, 13 aromâni.

Vărbița, plasa Bela-Slatina, 16 km S-E de județul Vrața, 963 bulgari, 75 români.

Gabare, plasa Bela-Slatina, 17 km S de districtul Vrața., 1.653 bulgari, 60 români.

III. JUDEȚUL PLEVNA

Plasa Nicopole

Cercelan, comună românească la Dunăre, 24 km V de Nicopole, cu 751 locuitori.

Cercovița, sat românesc 5 km S-V de Nicopole cu 331 locuitori.

Debovo, sat mixt 15 km S de Nicopole, pe Osam, 598 români, 452 tătari, 203 bulgari.

Ermenlui, sat românesc 7 km S de Nicopole, cu 329 locuitori.

Găureni, comună românească pe malul drept al Vidului, 6 km distanță de gurile acestuia, județul Nicopole, 1.946 români.

Ghighen, mare și frumoasă comună românească la 32 km V de Nicopole, la 7 km departe de malul Dunării, este

situată la sfârșitul câmpiei de multe ori inundată, totuși un dig făcut încă de romani cu multe movile (moghilă), situat în spate apără regiunea de inundații, 1.880 bulgari, 715 români (100 turci, 45 țigani).

Ghighen-Mahala are 373 bulgari, 452 români.

Gulenți, pe malul stâng al Vidului, la 6 km de gurile de revărsare, 1.094 români (605 bulgari, 96 turci).

Kopriva, comună mixtă, cuprinzând și Kreta, 20 km S-V de Nicopole, cu 1600 locuitori printre care se află 274 români.

Măgura, sat românesc la Dunăre 28 km V de Nicopole, cu 952 locuitori aparținând comunei Cercelan.

Mărtvița e singurul sat cu populație românească în districtul Plevna, la o depărtare de 20 km de gura Vidului și numai la 15 km de Plevna, numără 595 bulgari, 406 români și 176 slovaci.

Somovid, la gura Vidului, la 10 km V de Nicopole, pe malul Dunării, sat românesc cu 1000 locuitori, care după cât se spune ar fi trecut Dunărea acum 200 de ani.

Șamlievo, la gura Vidului în apropiere de Somovid, sat mixt cu 479 români și 354 bulgari.

Șeikovo (Siiakovo) sat mixt, 18 km S-V de Nicopole, în apropierea Vidului, cu 236 români, 71 bulgari ținând de comuna Găureni.

G. Vălsan

ROMÂNII DIN BULGARIA ȘI SERBIA²⁰¹

Însemnatele evenimente din Balcani au fost, din punct de vedere național, un fericit prilej de a se aduce la cunoștința celor mulți elementul românesc din Bulgaria și Serbia, element până acum ignorat nu numai de publicul mare, ci chiar de o parte a păturii culte românești. Foarte mulți cititori de ziare au fost mirați citind telegrame care vesteau că sârbii au pus în fruntea focului din Balcani regimentele românești din Craina [Krajina], Pojarevaț [Požarevac], Timoc și că la Șiștov, în Bulgaria, preotul, dând binecuvântarea trupelor care plecau spre război, s-a rugat pentru regele Carol și a vorbit aducând elogii vitejiei românilor din care se compune majoritatea garnizoanei Șiștov. Tot acolo colonelul, care trebuia să ducă în grabă prima hrană pentru tunurile turcești, a declarat că e mândru că are sub comanda sa ostași români, pe care i-a admirat și în războiul cu Serbia (1886), „când soldații de origină românească au luptat cu multă vitejie”.

Zvonul despre această populație românească nu s-a răspândit numai în țara noastră. Ziarele străine, comentând atitudinea actuală a României, încep a pomeni de românii din Bulgaria și Serbia. Avându-i în vedere, *Deutsches Volksblatt* scoate concluzii destul de îndrăznețe:

„Alianța balcanică face război pentru un principiu național, spre a dezrobi popoarele balcanice. Însă în Bulgaria locuiesc 80 de mii de români, în Serbia 100 de mii. Ar fi dar drept și nimerit a-i alipi pe aceștia de România”.

²⁰¹ Publicat în *România și popoarele balcanice*, în colaborare cu V. Arion și alții, București, 1913.

Nu e gândul meu să discut dreptatea sau nedreptatea unei astfel de concluzii. Cred însă că, dacă astfel de lucruri se pun în discuție, ele trebuie puse cu toată precizia posibilă de date și de informații. Din această convingere a rezultat memoriul de față. El se întemeiază fie pe observații proprii, adunate în călătoriile la românii din Serbia și Bulgaria²⁰², fie pe literatura serioasă asupra acestei chestiuni.

Românii din Bulgaria se întind în grup foarte compact pe malul Dunării, între orașul Vidin²⁰³ și râul Timoc, fiind astfel în continuare cu românii din Serbia. Această bucată de pământ cu adevărat românească în privința populației, cuprinde 36 sate curat românești. O altă fâșie de populație românească începe pe malul Dunării de la Raliova și ține până spre Șiștov (adică de la gura Jiului până la Zimnicea), iar de la Turtucaia, oraș cu mulți români (în fața căruia se varsă Argeșul) începe alt ținut românesc, care cuprinzând Silistra se întinde și până la hotarul Dobrogei, formând astfel o fâșie continuă cu români. În afară de aceste grupări compacte, mai există, sau pe malul Dunării ca la Lom-Palanca, sau risipite în interiorul Bulgariei ca la Plevna și în jurul Vraței, alte multe puncte de populație românească.

În total sunt în Bulgaria, numărând numai satele descrise de profesorul Weigand, 91 comune în care locuiesc români, iar între acestea, 45 comune au numai populație românească. Aici nu sunt trecuți însă aromânii, care în vreo 30 de comune trăiesc în minoritate lângă bulgari, iar în munții Rodope au pe înălțimi 12 sate, între care unul Băkiță cu 1.000 de locuitori.

Înainte existau și mai multe localități cu români și în această privință marele învățat Jireček²⁰⁴ afirmă hotărât că „elementul românesc a fost în Bulgaria cu mult mai puternic și că o mulțime de români s-au slavizat de multă vreme”.

²⁰² Aceste călătorii făcute împreună cu colegul G. Giuglea din inițiativa noastră proprie, au avut scop științific, geografic, etnografic și lingvistic.

²⁰³ Sau *Diu* cum încă îi zic românii, menținând o denumire străveche.

²⁰⁴ C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien, 1891, p. 133.

Un document geografic destul de recent avem și în harta lui Lejean (lucrată în 1857), care între apele Ogost și Vid evidențiază o mare pată de români veniți, după spusa autorului, în vremea *Regulamentului Organic*. În această hartă sunt arătate ca românești satele: Ogodeni, Peștenii mari și mici, Cireni, Tudorițeni, Brușieni, Cremenii etc., care după numire se cunosc că sunt românești. Românii de aici, pe care Jireček îi credea doar păstori macedoneni veniți pentru iernat, sunt atestați din nou ca statonici de Weigand, care îi găsește încă în cinci sate ale acestui ținut.

Însă ținutul cel mai întins, care pare a fi fost odată puternic populat cu români, este cel din jurul actualei capitale bulgărești, Sofia. Pe o întindere cât a Dobrogei sunt presărate numiri vechi românești (Murgaș, Văcărel etc.). Studiindu-le, profesorul Weigand ajunge la concluzia că aici a fost o populație românească între secolul al X-lea și al XV-lea, populație care nu era macedo-română, ci mai curând din grupul carpatic²⁰⁵.

Față de această vechime, așezările românești de lângă Dunăre se pot numi noi, cu toate că nu sunt prea noi. Profesorul Iorga găsește pe la 1600 români în jurul Cernavodei și dacă avem în vedere că același Bărăgan se întinde în fața malului drept al Dunării până la Turtucaia, putem bănuî că populație românească a putut trece de mult și în împrejurimile Silistrei, unde de altminteri era vad mai însemnat decât la Cernavodă. Cu această presupunere coincide faptul că în satul Vaidomir, lângă Silistra, există tradiția că românii sunt veniți de peste două sute de ani²⁰⁶. Aceeași tradiție de peste o vechime de 200 de ani există în satul Samovid de lângă Nicopol²⁰⁷.

Pricina trecerii peste Dunăre a populației românești probabil n-a fost numai una. Desigur că și în Dobrogea au venit să populeze malul bulgăresc mulți păstori care rătăceau cu oile

²⁰⁵ Weigand, *Die Aromunen*, p.47-50.

²⁰⁶ Weigand, *ibid*, p.91.

²⁰⁷ *Ibid*, p.38.

în stepele noastre. În această privință e caracteristic faptul că fâșiile de populație românească în Bulgaria coincid cu regiunile unde stepa e mai puternic dezvoltată în România.

Însă pricina cea mare a acestei mutări în altă țară a fost regimul de stoarcere la care era supusă țărănimea în epoca fanariotică și în vremea Regulamentului Organic. Bolintineanu în 1848, trecând pe Dunăre ca prizonier turc, e întâmpinat, unde șaica lui trăgea la mal bulgăresc, de blestemele mulțimii românești venite în marginea apei la vestea că trec pe Dunăre boieri români²⁰⁸.

În privința numărului, acești români din Bulgaria sunt socotiți la 1857 de Lejean la 40.000. Numărătoarea din 1881 îi dă 49.070. Cifra nu e exactă și e suspectată și de Jireček²⁰⁹, care dă cazuri concrete de unde se vede cum numărătoarea trece la alte rubrici populația românească. În ultimul timp statistica bulgărească, pusă pe baze științifice serioase, s-a apropiat de rezultate mult mai admisibile. Astfel recensământul din 1887, publicat în 1903²¹⁰, dă 71.699 români, iar într-o lucrare recentă a profesorului Ichirkof²¹¹ sunt amintiți după socotelile din 1905, 88.109 locuitori bulgari „care vorbesc românește”, iar români macedoneni 1738, deci un total de circa 90.000 români mărturisii de însăși statisticele bulgărești (în 1905). Urmând strict datele bulgărești și adăugând creșterile cuvenite populației românești, urmează că în Bulgaria, înainte de războiul actual, se aflau în afară de aromâni, vreo 95.000 de români.

²⁰⁸ D. Bolintineanu, *Călătorii pe Dunăre*, București, 1911.

²⁰⁹ Jireček, *op. cit.*, p. 116 și 118.

²¹⁰ Th. Ivantschoff, *Résultats définitifs de recensement de la population du principauté de Bulgarie*, Paris, 1903.

²¹¹ I. Ichirkoff, *Die Bevölkerung in Bulgarien und ihre Siedelungsverhältnisse*, Peiermann's Mitt., 1911.

Se știe însă că într-un stat național o cercetare statistică, oricât de serioasă, făcută de autorități, va fi întotdeauna defavorabilă elementelor de naționalitate străină. Se știe de asemenea că populația străină, mai ales când e într-o stare primitivă de cultură, din teama sau din speranța unor foloase, își tăgăduiește naționalitatea, declarându-se ca făcând parte din neamul stăpânilor²¹². Desigur, aromânii nu se poate să fi fost în 1905 numai 1.738. În aceeași vreme, Weigand găsește numai păstori aromâni vreo 3.000. Afară de aceștia macedo-românii alcătuiesc o colonie destul de frumoasă la Sofia (vreo 2.000, după Weigand, declarați însă 739). Ei sunt risipiți prin toată Bulgaria de sud ca hangii, negustori, argintari și alcătuiesc, după Jireček și Weigand, o parte din populația satelor Peștera, Samocov, Bercovița, Orhanie etc.

Asemenea și cifra românilor de la Dunăre, calculată după statistică, este probabil sub realitate. Corespondența din ziar care pomenea de majoritatea românească a garnizoanei Șistov este semnificativă în această privință²¹³.

Fără nici o exagerare deci, în Bulgaria populația românească trece de 100.000 suflete.

Ca etnografie, românii de lângă Vidin cei pe care i-am văzut de aproape se împart în *pădureni* și *dunăreni*. Această împărțire pare determinată de așezarea lor geografică: unii locuiesc în ținuturi de dealuri păduroase de la hotarul Serbiei, ceilalți în șesul foarte mănăs de lângă Dunăre. Din această pricină pădurenii se ocupă mai mult de vite decât dunărenii, care sunt îndeosebi plugari. Există însă și diferențe etnice. Pădurenii poartă căciulă mare, cioareci, iar femeile o catrință foarte mărunț încrețită, semănând cu a bulgăroaicelor, pe când

²¹² Pentru cazul nostru cf. Weigand, *op. cit.*, p. 57 - 58.

²¹³ E de semnalat și următoarea telegramă: „Sofia, 24 oct. În urma unei statistice făcute de statul major general s-a stabilit că actualmente se află încorporați în armata bulgară 26.000 de soldați de origine română... Toți acești soldați sunt pe câmpul de bătaie” (*Vitorul*, 26 oct., 1912).

dunărenii n-au cioareci, ci pantaloni, au flori multe pe cămașă și în genere au portul ca în stânga Dunării. Aceasta poate să însemne două straturi de populație²¹⁴.

Acești români din Bulgaria, în privința situației materiale și în privința culturii, par a sta mai bine decât cei din Serbia și din România. Cei izolați între sate bulgărești se deznaționalizează. Grupul de sate din jurul Vidinului rezistă însă foarte bine. Aceștia au și un deputat român în Stanotâm, iar negustorii din Vidin sunt nevoiți să învețe românește spre a-și putea desface marfa.

Noi se pare nu prea ținem seamă de toți românii din Bulgaria. Iată câteva fapte povestite de românii din localitățile respective: „La școala din Sofia, care uneori are altele n-are profesori, trimitem serioșilor aromâni profesoare din București, îmbrăcate după ultima modă; iar la Turtucaia, când românii de aici ni se plâng că n-au institutori, trimitem amenințarea că, dacă nu se astâmpără... închidem școala!”

Mărginindu-mă la aceste date asupra românilor din Bulgaria, cred că pot trece la o doua grupă de români, mult mai însemnată.

Românii din Serbia locuiesc compact, lângă hotarul județului Mehedinți, un ținut care cuprinde a șasea parte din toată Serbia. Au pământ felurit, în care se află câmpii și terase cu cereale, coaste cu vii minunate și munți cu păduri întinse, cu mine de cărbuni, cupru și fier, cu marmură și ape minerale. La apus se întinde până la Morava, râul care taie în jumătate țara sârbească la miazăzi până la frumoasa piramidă a muntelui Râtan și reprezintă astfel punctul cel mai înaintat spre sud-est al grupului etnic daco-român.

²¹⁴ Dl. prof Weigand, cu privire la port, crede că populația română a adoptat întru totul portul bulgăresc. Însă atât la dunăreni cât și la pădurenii sunt deosebiri evidente, care fac pe localnici să distingă imediat după port un român de un bulgar.

Înainte se întindeau și dincolo de Morava și călătorul care trece cu trenul de la Niș spre Belgrad e uimit când în departe de capitală dă de stațiunea Vlaschi Dol, adică Valea românească, în care însă azi nu mai se află niciun român. Spre sud, spre izvoarele Timocului, hărțile actuale arată unele denumiri care dovedesc în trecut populație românească: Vlașcopolie (câmpia românească), Vlașcosclo (satul românesc), Petrușa, Vlahova, Tatmisița, Periș Vlașca. Un indiciu caracteristic al deznaționalizării recente e faptul că țiganii, între muntele Râtan și Pirot, în zece sate nu vorbesc decât românește. În Serbia de S-E, mai ales, în jurul Pirotului și Nișului, în vremuri de demult, populația românească trebuie să fi fost destul de numeroasă, formând continuarea populației vechi românești din jurul Sofiei. Ea e pomenită în legile și în hrisoavele vechilor țări sârbi și chiar acum unele localități ale ținutului mai păstrează caractere distinctive, după care învățatul sârb Cvijic a conchis că e vorba de o veche populație românească deznaționalizată

De altminteri, în cuprinsul regatului sârbesc s-ar fi aflând peste 250 de numiri de sate alcătuite din cuvântul *vlah*, afară de multe denumiri de râuri, munți și chiar ținuturi întregi (Stari Vlah).

Mărginindu-se la grupul compact românesc dintre Morava și Timoc, în privința vechimii lui, mai toți istoricii români și sârbi sunt de acord: nu avem dovezi de o mare vechime a românilor din aceste ținuturi²¹⁵. De fapt însă aici nu trebuie să ne gândim la o populație prea nouă. Un document al Academiei Romane pomenește în vremea lui Matei Basarab, deci înainte de 1654, de un sălaș de țigani trecuți peste Dunăre în ținuturile sârbești. Bineînțeles, e vorba de țigani, dar cum treceau țiganii puteau trece și românii clăcași. Lucrul se

²¹⁵ N. Iorga a exprimat odată părerea că românii din zona Timocului ar reprezenta legătura dintre românii din Dacia Traiană și cei din Macedonia.

confirmă și printr-un alt document, acesta de la 1630²¹⁶, în care se pomeneste de un sat întreg de români fugiți în apropierea Vidinului din pricina neomeniei boierului, care speriat de urmările purtării sale, a trecut și el Dunărea, spre a îndupleca prin făgăduieli pe săteni să se întoarcă în țară.

La 1695, marele geograf Marsilli, călătorește pe Dunăre până la Rusciuc, pomeneste de români. Marsilli înseamnă în hărțile sale pe malul sârbesc numiri evident românești, Palancutza și Banul. Dacă românii locuiau la 1695 pe malurile Dunării de unde încep munții, deci de pe la Golobaț (întocmai ca acum), aceasta înseamnă ca populația românească trebuie să fi fost în acest ținut cu mult înaintea de călătoria lui Marsilli²¹⁷.

Cred că în această privință, în lipsa izvoarelor istorice, indicații folositoare pot fi căpătate printr-o privire geografică asupra ținutului²¹⁸. Regiunea din jurul Porților de Fier, fie ea și în Oltenia, în Banat și în Craina [Krajină], din punct de vedere geografic e cu totul identică. Formele de teren se continuă de pe un mal pe altul ca și când n-ar exista un fluviu atât de mare. Carpații nu se opresc la Dunăre, ci la Timoc, iar Dunărea, de pe înălțimi nici nu se vede și nici nu e indicată prin nicio scădere a terenului care să-ți amintească de o vale. Cât timp trece prin Cazane e un adevărat șanț, destul de îngust ca locuitorii de pe un mal să se înțeleagă la vorbă cu cei de pe malul potrivnic. Comunicarea pe uscat în lungul apei, aici nu a fost posibilă; comunicarea între ambele maluri însă a fost totdeauna ușoară, fiind înlesnită prin văi de râuri, care vin perpendicular spre Dunăre. Asemenea e înlesnită prin ocupația locuitorilor, care bineînțeles sunt mai ales pescari și pot mânui minunat luntrile. Între Oltenia și Craina [Krajină], Dunărea n-are luncă și lunca ar putea fi numită o piedică cu toate că lunca de 10 km lățime

²¹⁶ Comunicarea lui Boga, care m-a însoțit în 1911 la românii din Serbia.

²¹⁷ Istoricul și geograful sârb V. Carić presupune prima venire a românilor în Serbia pe la 1481.

²¹⁸ Date mai amănunțite se pot citi în G. Vâlsan, *Românii din Craina [Krajină] Serbiei*, în *Anuarul de geografie*, an II, 1911, cf. *supra*.

n-a împiedicat popularea din vechime cu români a malului dobrogean. E un râu mare, care curge prin două maluri identice. De o parte și de alta se oglindesc satele albe. Și odată între aceste sate se făceau deseori înrudiri. Așadar Dunărea niciodată n-a fost un obstacol prea mare la trecerea de pe un mal pe altul.

Întrebarea esențială este însă dacă din vechime a putut fi populație românească în ținuturile sârbești.

Privind o hartă a ținutului se poate vedea că, în contur general, Dunărea face chiar un mare unghi aproape drept (Belgrad-Severin-Vidin), strâns la miază noapte, la răsărit de Oltenia. Ținutul românilor din Serbia, mai ales Craina [Krajina], se introduce ca o pană între Banat și Oltenia. Atât în privința Banatului cât și a Olteniei istoria certifică populație foarte veche românească până la Dunăre. Dacă lucrurile stau așa, atunci geografic și etnografic e greu să se admită că această populație a înaintat până în malul Dunării, când pământuri libere și de aceeași făptură existau și pe celălalt mal, când Dunărea nu era un obstacol de seamă și când adesea acest întreg ținut a fost cu aceeași stăpânire politică. Așa că, de când se admite existența românilor până la Dunăre, în Banat și Oltenia, cam de atunci e probabilă existența românilor în cuprinsurile sârbești de alături. Bineînțeles, prin chiar poziția de unghi care intră între Banat și Oltenia, ținutul a fost alimentat în deosebite timpuri de populație românească. Astfel de curente, mai puternice în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, au putut da iluzia că românii sunt atât de recenți în Serbia. De fapt însă, aceasta a putut face numai ca promontoriul românesc din Serbia să nu fie distrus, ba chiar să înainteze în paguba „mării slave”.

La drept vorbind, iată cum se arăta pe alocuri „marea slavă”, chiar la 1829, când ofițerul prusac von Pirch călătorea prin munții din această parte a Serbiei:

„Numai poteci duc la Poreci. Cea pe care înaintam noi călări se urca pe înguste și înalte spinări de munte, între păduri dese de fag și de stejar. Unde se arăta câte un luminiș, se vedeau văile adânc tăiate, acoperite cu păduri nepătrunse...

Vedeam numai mereu ici și colo păstori vlahi șezând la foc și îndeletnicindu-se cu vitele în țarcuri mari”.

Și mai departe:

„Acești păstori de obicei își aprind focul la rădăcina unui copac bătrân, pe care îl ard numai pe o parte; astfel flacăra este apărută de vânt și nu are nevoie de ațâțare. Păstorii de capre pricinuesc mari pustiiri, fiindcă doboară pe mari întinderi copacii tineri.”

Deci, nu pământ de fapt al sârbilor, ci pustiu de pădure, pe care păstorii români îl cuceresc prin mijloacele obișnuite de colonizare păstorească – arșite și curături. Aici desigur e de găsit originea multor sate de munte din aceste ținuturi și aceasta din vechi timpuri dacă ne gândim la un vechi citat din Marsilli, care în călătoria sa pe Dunăre observă că românii „*montes colunt libenter ob inveteratum usum*” adică: „din obiceiul bătrân le place să locuiască mai bine la munte”.

În privința numărului românilor din Serbia, spre rușinea anuarelor statistice sârbești, care s-ar părea că trebuie să fie publicații științifice, sunt nevoiți să spun că cifrele asupra românilor care se dau de la o vreme, nu merită luare-aminte. Avem a face cu unul dintre cazurile cele mai caracteristice din care se vede cum autorități și publicații științifice escamotează un neam. Spre a-și face cineva o idee de acest specimen de statistică, mă voi mărgini să înșir datele de seamă cu privire la români din Serbia²¹⁹.

Întâia statistică sârbească, a lui Iacșić, la 1864, arată pe români în număr de aproape o sută de mii (97.215), alcătuind astfel peste a zecea parte din populația de atunci a Serbiei. La

²¹⁹ Toți cercetătorii acestei chestiuni, fie sârbi, fie de alt neam au avut întotdeauna cifre superioare statisticii sârbești. F. Kanitz (*Serbien*, Leipzig, 1898) prețuia, în vremea lui pe români, la 123 000. V. Carić admite 140.000 români care vorbesc numai românește G. Weigand socotește pe români între 150.000 – 200.000.

1859 se face un recensământ în care românii pomeniți numai în patru județe sunt trecuți cu 122.593. La 1884 ei ating 149.713. De aici înainte cifrele statistice încep să-și piardă cumpătul. Căci peste șase ani (1890) românii au scăzut cu peste 6.000 (143.684), pentru ca peste alți cinci ani (1895) să crească cu aproape 16.000, ajungând la 159.510, cea mai mare cifră înregistrată de sârbi. Probabil acest rezultat a adus indignarea vie în cercurile patrioților sârbi, fiindcă peste cinci ani (1900) statistica îi reduce pe români cu peste 37.000. Astfel că, după ultimul rezultat din 1900, românii ar fi în Serbia 122.429, adică mai puțin cu 344 decât cu 41 ani în urmă. Chiar dintre aceștia numai 89.873 vorbesc românește. Restul de 32.556 vorbesc sârbește și românește și sunt trecuți departe, sub o altă coloană²²⁰.

Cifrele ultime sârbești sunt hotărât false. După ele ar însemna că în răstimp de 16 ani (1884 – 1900) populația românească a scăzut cu 29.000 suflete, pe când în același timp și în aceleași județe, populația sârbească ar fi crescut cu peste 260.000 suflete.

Acest rezultat, pentru o minte corect gânditoare, e cu totul lipsit de seriozitate. Căci afară de războaiele în care românii au fost totdeauna trecuți în primele rânduri și aceste fapte de iubire creștinească e bine să se țină minte, n-au fost alte calamități care să fi lovit mai mult pe românii decât pe sârbii din ținut. N-au fost nici emigrări mari de români, nici vreo afluență deosebită de sârbi, iar deznaționalizarea, cu toată silința cu care e condusă, față de un popor atât de conservator ca cel românesc, n-a putut da până acum astfel de rezultate²²¹.

Populația totală a celor patru județe, în care locuiesc compact români, era în 1859 de 282.378, iar în 1900 de 635.286. Admițând pentru sârbi trei sferturi, iar pentru români

²²⁰ Datele sunt culese din *Anuarele statistice sârbești*, care mi-au putut fi accesibile și din T. Georgević, *Croz naše rumune* (Belgrad 1906). Delatimoc, *Românii din Serbia*. București 1907, atrage atenția asupra falsității datelor sârbești. Tot acolo se găsesc detalii de cifre.

²²¹ Cf. în această privință Weigand, *ib.*, p. 16.

numai un sfert din creșterea totală, tot ar rezulta că românii la 1900 erau în număr de 210.822. Ceea ce ar veni admitând procentul de creștere 1,723% pe an al *Anuarului statistic sârbesc* ultim (1908) pentru 1912 cam vreo 260.000 suflete. Însă această cifră obținută numai cu un sfert din creșterea totală a numai patru județe, nu poate fi decât minimă. În realitate numărul românilor din Serbia e mai mare. Kanitz la 1896²²² numără numai în districtul Pojarevaț [Požarevac] 48 de sate curat românești și 545 de sate amestecate, cu o populație românească de 59.525 suflete, pe care recensământul, făcut cu patru ani mai târziu, le scade la 41.457, adică într-un singur județ cu peste 18.000 mai puțin decât cifra pe care o culege Kanitz. Nici lui Kanitz nu i s-au dat cifre exacte. Și argumente pentru aceasta oferă însuși *Anuarul statistic sârbesc* din 1908²²³. De aici se poate calcula că în acest județ media pentru fiecare localitate, omițând orașele și târgurile în care locuiesc și români este de 1.025 locuitori (cu orașe și târguri 1.142). Înmulțind această cifră minimă (1.025) cu numărul localităților curat românești și cu jumătatea numărului localităților cu populație amestecată, rezultă că în 1900 în acest județ erau aproape 77.000 români, ceea ce ar veni pentru 1912 vreo 94.000 români, numai în districtul Pojarevaț [Požarevac]. După socotelile noastre, bazate de cele mai multe ori pe declarațiile primarilor și notarilor, populația românească numai din 30 de sate ale Crainei [Krajinei] sate pe care le-am cercetat mai amănunțit (în acest județ sunt în total 72 comune) se ridică în 1910 la 50.000 suflete, pe când întreg județul e dat în statistica sârbească cu 54.647 români, adică cu 7.000 români mai puțin decât avusese în 1884. Cu toate acestea e sigur, și controlul nostru a fost făcut pretutindeni în aceste sate, că cel puțin în Craina [Krajina] n-au fost treceri de la români la sârbi.

²²² F. Kanitz, *Das Königreich Serbien*, Leipzig, 1904, p. 256.

²²³ p. 16-21.

Se poate spune deci că, după toate probabilitățile, populația românească în colțul NE al Serbiei se ridică la o cifră cuprinsă între 260.000 și 300.000.

Bineînțeles aici nu e cuprinsă populația de români-macedoneni răspândită în toate orașele și în foarte multe sate, nici populația de păstori din munții Kopaonic în ținutul Stari-Vlah, nici cea dinspre Ujițe, al cărei număr nu l-am putut stabili hotărât.

Din punct de vedere etnografic e de menționat împărțirea locală în munteni sau *ungureni* și *mărginiți* sau *țereni* (dintre aceștia fac parte și *mistrițoi*). Această împărțire corespunde evident unei diferențieri etnice și arată, cum e natural, legături pe de o parte cu Banatul, pe de altă parte cu Oltenia. Deosebirea e hotărâtă în înfățișare fizică, în așezare, limbă, port și obiceiuri. Chiar starea economică e deosebită. Țerenii, mărginenii, așezați pe terasele și câmpiile Dunării, sunt agricultori, au sate mari și o situație înfloritoare. Ungurenii, muntenii ocupă înălțimile și sunt în realitate o populație de păstori fixată, care n-a trecut decât în parte la starea agricolă. Au predilecție pentru locuirea împrăștiată, în sălașe, de aceea satul propriu-zis e mic și aproape pustiu; ei își fac semănăturile și viile pe culmi, în curaturile din mijlocul pădurilor. Chiar cîntecurile, mai ales în vechime le așezau pe culme. Mai puțin înstăriți decât țerenii, ei sunt păstrători mai credincioși ai unor obiceiuri rare. Căci cu toate asemănările cu românii din stînga Dunării, avem în Serbia elemente care dau populației o fizionomie aparte. Menționez opincile femeii, deosebite de cele din Banat și Oltenia, căciula uriașă făcută dintr-o oaie întrecagă (clăbăț, ciubara), gâteala de pe cap a femeii (ciapsa și pletséri), ciudatul joc hipnotic de Rusalii, obiceiuri speciale la nuntă, arderea cu fier roșu la ceafă a bătrânilor bolnavi etc. Există de asemenea unele elemente, în special la populația de păstori, care te fac să te gîndești și la grupul macedo-român. O legătură nu e de mirare, când avem în vedere că păstorii români vin și

azi cu turmele până la izvoarele Timocului²²⁴, până în câmpia Vidinului și la Lom Palanka, când ne gândim că bregovenii de lângă Gura Timocului sunt în mare parte români-macedoneni și că în Craina [Krajina] se povestește de sate a căror populație a venit dinspre sud, „din fundoaie”²²⁵.

Astfel că, din punct de vedere etnografic, se pare că această regiune reprezintă o urmă a unei vechi punți de legătură între grupul daco-roman și cel macedo-român, punte care, după toate probabilitățile, nu s-a sfărâmat de prea multă vreme. Toate aceste preocupări se întăresc prin cele spuse asupra vechii populații românești în Serbia și prin cercetările de toponimie și filologie asupra ținutului²²⁶.

După cum s-a văzut din cifrele statistice, guvernul sârbesc ar fi încântat să facă să dispară populația românească din Serbia. Oficial, având cel mai dulce zâmbet pe buze, îndemnând la legături trainice de prietenie cu România, statul sârb își dă toate silințele să ucidă ca popor pe cei trei sute de mii de străini care îl incomodează. La vamă se distruge orice publicație românească, pe care mii de români trecuți în țara noastră la muncă ar voi să o treacă în Serbia. Satele au notari aduși dintre sârbii șoviniști ai Banatului și aceștia îndeplinesc rolul de spioni ai locuitorilor, învățătorii care știu românește sunt strict opriți să vorbească această limbă. Copiii români care urmează la școală sunt pedepsiți, dacă sunt auziți că vorbesc românește²²⁷ și sunt îndemnați să hulească numele de român. Toate satele și cătunele românești au școală (ceea ce nu se întâmplă cu satele sârbești) și, după cum ne-a explicat un învățător, în regiunea românească școala are un an suplimentar preparator, în care copilul nu învață nici să citească, nici să scrie ci numai să vorbească sârbește. Biserica se silește și ea să atingă și ea aceeași țintă.

²²⁴ Weigand, *Die rum. Dialekte*, p. 19.

²²⁵ G. Vâslan, *op. cit.*, p. 14.

²²⁶ G. Giuglea, *Românii din Serbia (Vechime, Stratificări etnice)*, v. *infra*

²²⁷ Școală românească nu există în Serbia.

Mitropolitul a interzis prin circulară botezare cu nume românești și în biserici stă afișată lista numelor care pot fi alese.

Românii nu mai știu rugăciuni în românește. Preoții duc o adevărată cruciadă împotriva cărților bisericești românești. Căci trebuie să se știe că înainte Craina [Krajina] era sub ascultarea episcopiei de Râmnic, care trimitea cărțile sfinte, iar domnii români au zidit biserici în ținutul românesc. O astfel de biserică zidită de Radu cel Mare la 1501, se află azi în ruină la poalele munților Rătan, în localitatea Lopușnia²²⁸.

Aceste toate silnicii se fac pe tăcute, cu zâmbete față de noi și cu ură în urma noastră. Un profesor, îmi pare de Universitate, T. Georgević, nu se rușinează să scrie cu privire la populația românească lucruri ca acestea :

„La ei nu se află femeie sau fată cinstită, chiar de ar avea 13 ani... Fratele își prostituează sora, mama pe fiică-sa și asta nu e niciun păcat, nici rușine... Furtul, beția, desfrâul și bătaia sunt lucruri obișnuite.

Chiar omorul nu e nimic, omorul brutal și bestial ca al animalelor sălbatice. Au lipsă de curaj animalică și nu știu ce e mândria ostășească. Sunt vicleni și răi, feriți și lacomi... La ei nu se află nimic înălțător și nobil în măsură deosebită”²²⁹.

O astfel de descriere nu se poate citi nicăieri, despre niciun popor în lume. Au scris-o însă prietenii noștri sârbi despre populația românească din Serbia. O astfel de descriere nu merită răspuns, dar merită atenție din partea noastră²³⁰. Cuvinte ca acestea ne vor hotărî poate să mai aruncăm ochii și peste Dunăre spre atâta sărmană gloată românească.

²²⁸ *Buletinul monumentelor istorice*, 1911, fasc. 16.

²²⁹ T. Georgević, *Croz naše rumune, passim*.

²³⁰ Ea nu dovedește numai nenorocirea intelectuală a d-lui Georgević, ci este expresia unei păreri mai răspândite între unii sârbi care totuși se silesc din răspuțeri să asimileze cât mai repede un neam atât de ticălos și care nu se gândește la încurcătura ce-și fac singuri spunând că românii de aici sunt numai niște sârbi deznaționalizați.

Dacă la acești români nu se poate vorbi de o conștiință națională, se poate vorbi de un puternic instinct etnic. Acesta îl face pe român să poată rezista tuturor silințelor de deznaționalizare și să spună, în simplitatea lui, după ce a trecut prin școală, că el știe sârbește, că limba sârbească e cea mai frumoasă limbă, dar că lui tot mai dragă îi e limba pe care a învățat-o de la maică-sa. Acest instinct îl face să-și aducă mereu aminte cu admirație că România Vlașca e o țară mare și bogată și se întinde până la rus. Tot aceasta îl face ca, simțind situația lui îndoielnică de om care luptă și se jertfește pentru alții, care îl hulesc, să spună cu amărăciune: „Noi nu suntem nici sârbi, nici români, ia, niște amărâți!” Acest instinct îl face, văzându-te că-i vorbești românește și nu te rușinezi să-i spui că ești român, îl mișcă să spună cu privirea plină de duioșie: „Ne-ar fi dulce să avem rând cu voi”.

Concluzia rămâne deci că alături de noi, sub ochii noștri, peste Dunăre, în Serbia și Bulgaria, trăiește un grup compact de aproape 300.000 români care, în Serbia, sunt supuși celei mai îndărătnice propagande de deznaționalizare. Aceasta trebuie să o știe toată suflarea românească și trebuie să o afle și străinătatea. Avem o adevărată Bucovină de Sud, mult mai primejduită și de ea n-am vrut să știm nimic. De astă dată însă, în împrejurări când se duce un război pe tema dezrobirii neamurilor, țara noastră nu mai poate uita această puternică provincie de români, care trăiește sub ochii ei și care trebuie să fie direct sub supravegherea ei. Dacă fatalitatea geografică a hotarelor naturale a făcut un mare fluviu, Dunărea, să-și mâne apele printre ținutul acestor români și țara noastră și să însemne pe hărți și în mințile oamenilor o graniță pe care nu se gândește nimeni să o treacă, să se știe că o astfel de graniță trebuie să rămână numai politică, nu și culturală.

Cerem comunicație liberă sufletească între noi și provincia românească din sudul Dunării. Să ni se îngăduie să deschidem școli cu învățători și cărți românești și să dăm tot spirijinul cultural populației de același neam cu noi din Serbia și

Bulgaria. Românul din Craina [Krajina] și Timoc, care a fost silit să uite până și pe *Tatăl nostru* în limba lui, să se poată ruga iarăși Dumnezeului pe care-l înțelege și să poată asculta iarăși preot citindu-i în românește, cum a fost și până acum câtva timp. N-avem neam de risipit nimănui și niciodată! O mare datorie prezentă a noastră e să aprindem flacăra conștiinței românești în românii din Serbia și Bulgaria.

Emanoil Bucuța

ROMÂNII DINTRE VIDIN ȘI TIMOC

PĂMÂNTUL

La trei kilometri în jos de Calafat stă înfipt în apă, cu îndoitul lui brâu de ziduri de cetate, Vidinul. Cum aleargă barca, ținută de șuvoi pe lângă ostroave și ferindu-se de ulițele liniștite dintre ele, Ostrovul mare, Ostrovul mic, Chichinețele, al Schelei, Turcesc, Bogdanu, vechiul zăvor de piatră al Dunării crește singur și parcă se apropie el, tremurător, chemat din ruina istoriei, ca o vedenie. Depărtați, abia ca o poală mai vântată a cerului, și înalți peste fire, din fundul acestei râpi joase și netede, se ridică în zare Balcanii.

Luntrașul e un ardelean bătrân care de patruzeci de ani bate aceste paragini. Vrea să-mi povestească de un necaz avut aseară în prăvălia lui Toșa din Bitoli, dar nu-l las. Trecem pe lângă pescari, strânși în brâie late pestrițe, care azvârlesc năpasta în val, deschisă deodată, într-o mișcare isteasă rotundă, ca o rochiță străvezie de balerină. Sunt turci. Îl pun să le vorbească, îmi răspund și mie într-o românească sfârâmată. O clipă, pentru că unda ne-a și luat. Mai încolo, luptă din lopeți să ajungă la o troacă legănată, doi flăcăi îmbrăcați cu totul și cu totul în alb. Pe-aici trebuie să fie întinse pe dedesubt, curse peștelui, zăote și cârlige legate de vreo piatră cât cufărul. Ei vin greu încoace. Noi zburăm într-acolo. Și pe neașteptate aud, cu o limpezime numai pe apă întâlnită, parcă din gura cuiva de-alături: „Dacă nu ești gândit, gândește-te!” Sunt români de la Kirimbeg, întâii români bulgari care ne întâmpină. „Nu știm *bugărește*, neam!” Iată-i și cu adusătura lor de vorbă oltenească.

Ceva din babilonia de seminții dunărene răsare și în această potcoavă uriașă de cot leneș de fluviu. Toate neamurile

Balcanului, amestecate cu asiatici și cu apuseni s-au adăpostit pe-aici. Poligloți fiecare prin conviețuire mai îndelungată, cu asprimi și iuțeli care vorbesc de o rasă nouă ieșită din atâtea încrucișări de oameni aprigi purtați de toate vânturile, ei se aleg numai treptat în două grupe, după majoritatea înconjurătoare. Românii au ajuns la apă mai de mult și au stat neîntrerupt prin preajma schelelor care călăfătuiau corăbii și le primeau roadele trudei. Bulgarii, îndepărtați de raiaua și de spahiii din acest colț întărit de veghe, au coborât mai târziu, încet, către drumul fără pulbere, vestit prin negustori și legende până în munții lor și la marea cea mare. Numele lui Strașimir, țarul nenorocit de pe vremuri, cumnat lui Vlaicu Vodă, domn a toată Țara Românească și stăpân câțva timp ca *rege* valah peste Vidinul cel mândru, abia dacă e amintit azi de o uliță din cetate, strâmbă, cu caldarâmul ieșit și înfundat în niște maidane înnobilate de o geamie de piatră.

Golul dintre Vidin și Timoc fusese umplut însă înainte să sosească bulgarii de săteni dârzi trecuți de dincoace, care nu voiau să sufere apăsarea unor anumite orânduirii economice și sociale. Sau de frați de-ai lor, smulși de-acasă pe alte căi și porniți acum, într-o mișcare contrară celorlalți, de la miazăzi spre miazănoapte, prin păduri, de pe plaiurile sârbești. Când s-au întâlnit pe culmile care se înfundă în terasa fără copaci dunăreană, *câmpenii* și *pădurenii*, ei s-au descoperit uimiți din același os etnic și de același grai. Statul bulgar, încheiat din nou la 1878, i-a găsit aici. Moșiile părăsite de așezările de tătari, sparte după aceea de bunăvoie, s-au împărțit între satele românești rămase neclintite. Nicio pană bulgărească nu s-a strecurat între ele.

Călătorii, puțini, care au străbătut cam în cei din urmă cincizeci de ani ținutul, dau de români peste tot și vorbesc despre ei. Așa face Kanitz, curând după 1860, ale cărui cinci – șase volume mari și temeinice despre Serbia și Bulgaria, atât de aproape de noi prin ani și pământ cercetat, se citesc însă cu mirare, ca niște pagini exotice. Într-atât s-au schimbat lucrurile

și atât ne sunt de necunoscute! Nici astăzi nu știm o lucrare așa de cuprinzătoare despre cele două țări, care să fi fost scrisă cu o deopotrivă iubire și scormonire proprie, la fața locului, a tot materialului folosit. Sârbi și bulgari trebuie să fie mândri că au stârnit simțirile și munca din ea.

La fel face și Weigand, care aleargă pe-aici cam repede, cu puțin înainte de 1900. O răceală pe care o căpătase abia trecut din Serbia, într-o casă cu geamurile lipsă, de pe malul Timocului, unde rămăsese chiar în întâia noapte, îl silește să țină întins șoseaua de la Brégova prin Novosel și apoi de-a curmezișul câmpiei, până în Vidin. Cine știe câte lămuriri de preț ne-ar fi adus și despre oameni, nu numai despre limba și folclorul lor, fără acea blestemată răceală! Filologii au fost însă totdeauna mai gingași și destul a pățimit știința lor din această pricină. Îndeletnicire de multă arhivă și hârtie! Kanitz era mai mult arheolog și geograf și a răscolit locurile cu anii și fără milă. El mai are în ochii noștri și îndoita trecere că a fost pe-acolo încă de când mai era stăpân turcul și că nu s-a dus anume pentru noi, de care se lovește nepregătit și are cuvintele de proaspătă uimire.

Când am pornit într-un început de toamnă peste acest hotar curgător, nici nu citisem scrisul celor doi cercetători, nici nu ne munea gândul vreunui studiu. Veneam cu alte rosturi și știam, nedeslușit, numai că vom întârzia două, trei zile între ai noștri. Dar apoi acele zile s-au mai lungit și cinci călătorii la rând n-au izbutit să ne îndeestuleze deplin. Știrile adunate în aceste colindări vom căuta să le împărtășim aici. Așezarea lor în trei mănunchiuri: *Pământul*, care a fost totdeauna; *Oamenii*, care au venit și s-au potrivit lui; și *Datinile*, care au ieșit din viața acestor oameni pe acest pământ, ori s-au putut păstra pe el, nu e făcută nici pe departe cu vreo intenție de clasificare și tratare științifică. Ea nu urmărește decât să tragă cititorului câteva poteci în mulțimea unor simple însemnări de drumet, altminteri prea aspre și stufoase.

Ținutul pe care îl locuiesc românii între Vidin și Timoc, are înfățișarea unui mare triunghi, cu vârful la Coșava, sat chiar în îndoitura cea mare a Dunării, de deasupra Calafatului și de sub Cetatea. De la acest vârf până la baza așezată pe râul de graniță de către Serbia, sunt în linie dreaptă de-a lungul fluviului cam 35 km. Până la celălalt unghi sudic, latura poate să aibă însă pe puțin aproape de două ori atât.

Pământul e încins de două părți de Dunăre și de alta de Timoc. Latura de sud, de la Vidin înainte, prin Molălia, Calinic, Fundeni, Rabrova, Perilovăț, Boroivăț până la Halova, trece peste văi, dealuri, păduri. Apele cele mari rămân pe-aici românești. De o parte și de alta a lor răsună aceeași limbă. Oamenii sunt chiar prin aceasta apărați, cuprinși cum se găsesc și simțindu-se în strânsoarea caldă a aceluiași braț etnic. Pentru că, dacă locul acesta, luat în sine, nu e prea întins, însemnătatea lui cea adevărată răsare întreagă atunci când, peste șanțul hotarului sârb, e privit ca parte din acea singură lespede cu capătul tocmai la Dunărea bănățeană și în malul Moraviei și sfârșită aici. Afară de ochiurile sârbești, strâns circumscrise, conul acesta de deiecție etnografică, năvălit în lumea slavă balcanică, n-are nicio întrerupere.

La linia de sud bate și urcă încet valul străin.

Relieful are trei părți caracteristice, bine cercuite cu îndoite linii: una, curba de nivel, iar cealaltă și încă mai precisă decât ea, granița între provinciile de limbă ale aceleiași populații

Îndărătul genunchiului celui mare dunărean, care începe între Isăni și Gumațarți și se încheie numaidecât în josul Vidinului, locul e un șes neted, strâns între curba de nivel de 40 m și cea de 60. Trebuie să străbați de-a curmezișul 10 și pe alocuri 15 km, ca să urci zece și douăzeci de metri, spre dealurile care țin destul de înalte zarea. Iar fața Dunării e între 30 și 35 m deasupra mării.

Spre miazăzi de dreptunghiul întins, mărginit de sate, Gumațarți, Negovanii, Halvagii, Inova, Căpitanuț, Kirimbeg, Șeu, Cutova, Stanotârn, Coșava, dar fără așezare omenească la

mijloc, pământul coboară și mai mult. Punga aceasta, care merge lărgindu-se de la Stanotârn spre Smârdan, peste valea Deleinei și până în valea vecină a Topoloviței se umple de apele Dunării, revărsate primăvara și toamna. Din cerdacul rotund al unei geamii din Vidin, de unde își plânge hoga cântecele către toate unghiurile, ochiul nu alunecă decât peste o singură pânză de apă. Ca niște subțiri punți atâmate, pleacă în toate părțile, printre tabii sfărâmate, șoselele. Vidinul-cetate era apărat nu numai de zidurile și de tunurile lui, dar și de viitură. În vremurile de uscăciune ea putea fi pricinuită la voință. Râul Topolovița, care se împreună aici cu mai multe văi și se plimbă răsfirat, nesigur de drum, în câmpia joasă, era abătut și vărsat în depresiune. Vidinul-cetate stătea sigur în cingătoarea lui de apă.

Altminteri, căruța, ocolind șoseaua suită pe zăgazul scobit de poduri de scurgere, o ia de-a dreptul prin lăsătură, care e un ceair cu iarbă sau o pădure de salcie cu liane și țurțuri de mușchi de baltă. Drumul se cheamă *Prin Ostrov*, cu toate că atunci n-ai avea cum ghici de ce. Pe margini, mai sus, albește în fund, între mălinii întunecați, biserica ascuțită din Șeu, sau, la stânga, cele două turle în rând deasupra fațadei, din Căpitanuț. La dreapta se arcuiește liniștit malul dimpotrivă, iar în spate, pe o culme împădurită, se-nfige pe cer biserica grecească din Calafat, stăpână până la mari depărtări a vederii. Din desișul unde caii aleargă ușor pe moale, iar călătorul se ține încovoiat ca să nu-l taie crăcile, se aude cântecul oltenesc al vreunui sătean nevăzut care se întoarce de la oraș, sau al unui ciobănel pe urma oilor.

Pe aici nu ne simțim străini. Râul peste care trecem pe un pod de butuci, scoși din loc de fuga roților, se cheamă Părăsita. Când a ajuns pe aceste meleaguri, acum aproape șaiszeci de ani, Kanitz l-a însemnat fără să știe că e un nume românesc: *Peresit-bach*. Bulgari, care să-i fi adus până sub zidul cetății numele de la obârșie. Topolovița, nu erau. Turcii nu-i ziceau nicicum. Iar românii, care umpluseră satele dimprejur și se lipiseră chiar de porțile Vidinului cu satul Kumbair = Dealul-

de-nisip, azi încorporat oraşului, erau destul de puternici ca să dea şi numiri geografice.

Sătenii zic toţi Vidinului, *Dii*. E chemarea lui bătrână şi din hrisoave, iar alţii decât ei n-o cunosc. Weigand scrie destul de încurcat, nu atât despre origine, cât despre legătura cu românii localnici şi pronunţarea lui adevărată. Forma veche bulgară era БИДЗИИЪ, ungurească *Bodon*, românească *Diu*. Weigand îşi aduce aminte şi de o formă auzită la Luche în Serbia, *Dzii*, şi dă ca formă a românilor vidineni *Vd'ie*, ieşită ca şi cea bulgară de acum, Vidin, din Вѣдѣн, grecească (Bulgarii accentuează Vidin). Ce-a auzit profesorul de la Lipsca în Serbia e însuşi numele, singurul, dat Vidinului de toţi românii, numai că înmuiat bănăţeneşte. Ce poate fi *Vd'ie*, în afară de o diagramă etimologică fără înţeles, nu vedem. *Dii* e un cuvânt în totul asemenea cu *Jii* şi *Sibii* şi precum acestea, atriculate. Îşi pierd înfăţişarea de plurale, la fel se întâmplă şi cu *Dii*. Aşa se face că se găseşte *Diu*, care e *Diu'*=*Diiul*. Poezia populară stă mărturie.

La câte o margine de drum întâmpină vreo cruce măreaţă de piatră, cu pisanie românească. Slovele, cu înfloritura lor chirlică, sunt cioplite sigur de pietrarii care se cheamă Florea, sau asemănător, os din osul nostru. Aşa sunt cele două cruci puse într-un cap de pod, la ieşirea din Stanotâm, cu numele ctitorilor şi cu isprava minunată din care au ieşit: „Pentru pomenire – Dumnezeu să erte pe părinţii noştri... răposaţi în mare la muntele Ahton.”

Se însoţiseră câţiva Stanotâmeni şi Gumătărceni ca să se ducă în hagialăc la Sfântul Munte. Şi când ajunseră acolo la un ţârm, unii n-au vrut s-o ia pe apă, ci au apucat pe de lături, pe poteci stâncoase. Ceilalţi, când să coboare în bărci, au călcat greşit şi s-au înecat. Podul acesta s-a ridicat în amintirea trecerii lor năprasnice la cele veşnice.

Dar după ce rămâne înapoi scufundătura aceasta şi se isprăveşte şi dreptunghiul mai răsărit, plin de porumbişti şi de grădini de zarzavat, pe marginile căruia satele stau ca nişte oaspeţi de jur împrejurul unei mese chivernisite, locul se strâmtează deodată şi abia mai e o fâşie de-a lungul Dunării. De la Gumătarţi

la Isăni curbele de nivel de 40 și 60 m merg alături lipite de mal, iar de la Isăni li se adaugă cea de 80 și curând și cea de 100. Satele încep să se cuibărească greu prin surpături. Dealurile se apropie, se mușuroiesc încet sau se țuguie năprasnic, vinete ca niște munți de bazalt pe cerul de amurg. Așa e Băciova, dintre Isăni și Florentin, înalt de 220 m și pe care oamenii și-aduc aminte să fi văzut măiag, adică prăjina cu bairac sau flamură, ridicată de ofițeri ca să sărbătorească ducerea la bun sfârșit a măsurătorii și hărții ținutului, rezemate tocmai pe acest vârf.

Drumul taie drept printre vii, pe lângă pomi puțini, ascunși, îngust abia de-o trăsură. Câteodată, el înnebunește scurt, cotește, suie iute, cade prăpăstios printre pereți înalți cu mălini scuturați de vânt, iar roata se afundă fără spor într-un nisip cafeniu, făină vânturată prin sită. Măgura aceasta nu era decât o dună călătoare, oprită. În altă parte, o ruptură spintecă malul și printre coastele lui măcinate se arată fluviul gălbui. Pe-acolo vitele coboară opintite peste năruirea povămită la adăpat. Porțile acestea de lut se cheamă Unii. Una e Unia-cuiar, alta Unia-vițelor, alta Unia-albă. Pe alocuri Unia e o întortoachere de cărări pe lângă adânci rupturi, o cioplire ca de ape, de ploii și de scufundări subterane, cu case cocoțate pe tot felul de prispe spânzurând pe goluri și cu ogrăzi zăpăcite, în caturi, până la care nu te dumirești cum să ajungi. Căruța pârâie împiedicată, iar caii trag îndărăt de oiștea ridicată peste capete și repezită ca într-o gaură de răpă. Pe când dedesubt, liniștită și sclipitoare, la fiecare răspântie răsare și pierde doamna locurilor, Dunărea. Pe asemenea dărâmături e așezat Isănul, pe ogii, cum zic băștinașii. „Noi la popă, zicem turcește (h)oge. La o iarnă mare (groapă, răpă) zicem oagă și la mai multe, ogii”. Dicționarul Academiei abia amintește cuvântul, dibăcit la Creangă. Tiktin nu-l cunoaște. Acum în urmă l-am găsit în Topîrceanu²³¹: „Trecurăm pe lângă Hoaga-cu-ferigă”. Hoagă se aude pe aici numai Oagă; la fel Unia – dincolo, în Dolj, deasupra

²³¹ *La jderi*, în *Viața românească*, 1922, XII, p. 404.

Maglavitului stă călare pe șosea un sat: Hunia-oț, în loc de hoț. Pe malul acesta al Dunării cuvântul e în gura tuturor.

Între Florentin și Novosel e un fel de pas de piatră. Călea e săpată adânc, iar pe stânga se ridică zid culmea, din care bucăți de stâncă mărunțită pleacă să pietruiască toate șoselele ținutului. Roca e tare și vestită. Apoi valurile de cremene ocolesc mai de departe, se strâng iar în mănunchi, însă mai puțin semeț, abia de 170 m, înăuntru bine și tot plaiul se lasă mereu, până găsește curba de nivel de 60 m și trece și pragul ei, la cea de 40, de la care pornisem. Am ajuns în valea Timocului.

Apele lui cu bulboci line, făcute nu atât de repezișuri sau de gropile de pe fund, cât de izbitura cu malurile de lut foarte cotite, se ivesc pe neașteptate, sub o ruptură. Înaintea ochilor, dincolo, lunca e acoperită cu hainele poleite și beteala porumburilor coapte. Munții își învinețesc de la un capăt la altul al zării crestele colțuroase. Prin desișul de pomi își fac loc pâlcuri de case, cu biserica albă strânsă grijuliu la mijloc. Sunt întâile sate de graniță, ale celorlalți români, din Serbia: Bucovcea și Cobășnița. Am trecut peste marele sat Vârfu și suntem pe dâmbul de unde se vede spre miazăzi, Racovița. Grănicerii sârbi trebuie să fie chiar dedesubt. Aici hotarul a fost de curând mutat cu vreo doi kilometri, peste „țarină”, dincoace de Timoc, în lungul unei adâncituri pe unde a curs altădată râul și sârbii vor să-l abată din nou. Satele însă au rămas nesmintite și nicio casă n-a fost luată în noua țară.

Noi însă, de mult, încă de la Florentin, lăsaserăm îndărăt granița uneia din provinciile de limbă. Pe-aici oamenii încep să vorbească altminteri. Cei din jos, de unde venim, sunt *fundenii* sau *vălenii*, ceilalți, *câmpenii*; pământul locuit de ei, *valea*, sau, în termeni puțin mai geografici, lunca dunăreană; așezările celorlalți, câmpul, sau a doua prispă înaltă, terasa propriu-zisă, proptită în culmile împădurite, de pe ai căror pereți se alege două, trei gârle sărace.

Până în Gânzova și Florentin se zice *chiatră*; către Timoc, nu se mai aude decât *piatră*. E ceea ce izbește mai mult pe localnici și-ți dau de la sine ca semn deosebitor. Altele, mai

interesante poate filologic, le prinzi tu și ți se lămuresc numai la cerere. Oamenii s-au așezat și întins atât de strict după caracterul geografic al ținutului, încât de pildă, în Negovaniț, risipit și el pe unde de dună și ogi la o întâlnire de multe drumuri, partea de sat care privește spre înălțimile de la Halvagii și Ciunguruș, are graiul Cămpenilor, iar partea dinspre vale, vorbește ca Fundenii. Granița limbii e aproape curba de nivel. Satele într-adevăr de văleni, neamestecate, sunt, pe linia Dunării, Șeu, Cutova și Stanotârn, în baltă, Coșava, Gumătarți, Isăn și Florentin, în sus; iar înăuntru, Kirimbeg și Căpitanuț.

Când ieși din Vidin pe drumul Gazi-bair, așternut cu bolovani mari de gârlă, parcă pentru căruțe de acioaie zmeiești și te hurduci pe lângă tabia cu același nume, odinioară lacăt cetății, mai departe peste Topolovița, un șes împlinit ca o arie te întâmpină. Dinspre Șeu și Cutova abia îl ținusem, pe-o margine, de-a lungul, către vârful limbii celei mai subțiri, de la Stanotârn. Aici îl străbatem în toată lățimea.

Fundul acesta, dacă se saltă peste 36 m și ia orice umflare a Dunării, mustește și se umple. Uite cum joacă pe șoseluța albă din dreapta noastră, ca niște șerpi argintii, încolăciți și rezemați în coadă, care cad și iar se ridică, pier și se înmulțesc, intră în pământ și se apropie suluri și noruleți de praf. O fetiță desculță, cu părul scuturat pe spate, aleargă cu ochi de spaimă încoace către drumul mai înălțat. Îi scapă o tingirică trecută peste braț cu un baier. Nu se apleacă după ea. Țipă și vine. Șerpii de praf îi cuprind călcâiele. Și acum se prinde de-a bușilea de malurile șoselei și se înmoaie suspinând în mâinile noastre întinse în ajutor. O ajungea apa. Fluviul se strecurase repede prin scobiturile de la răsărit. Viitura!

Curba de nivel de 40 m care înaintează șovăitoare dinspre Șeu, pe unde s-a ținut în vederea țărmlui, face un ocol uriaș pe dincolo de Inova, Rubț, Tatargic și înconjoară la miazăzi, Vidbolul. Tot locul e plin în zilele uscate de o ierbărie umedă prin care se plimbă barza.

Smârdan și Inova, cele două sate bulgărești acum lipite, par așezate pe un înalt pinten de grind, și nu se găsesc decât pe întâia treaptă a terasei, la 5, 6 km de Dunăre. Ca să ajungă la unda de 60 m a scoarței, șoseaua mai merge încă pe atâta și sare peste încă o vale, a Deleinei. Dealurile însă s-au apropiat. Ele vin ca niște aripi, una de la miazănoapte și alta de la miazăzi. Pe coastele din dreapta sunt Halvagiii și mai după colț, în fund, Ciungurușul, iar între ele, la o parte, privind spre Dunăre. Negovanițul; în râpele din stânga, Dincovița. Călătorim pe hotarul altor două ținuturi, deopotrivă românești, dar deosebite și ele atât prin caractere fizice, cât și etnice și filologice. Suntem pe o linie care se menține cam la zece kilometri departe de albia fluviului, pe o lungime de 30 și îngrădește dintr-o latură o suprafață aproape regulat geometrică.

Apucând pe unul din multele drumeaguri care se furișează prin văile de la apus, călătorul ar da tot ceea ce n-a mai întâlnit în rătăcirile lui; ape, codri, maluri rupte, sătuce priponite pe câte o poieniță. Un braț al Balcanului se întinde până aici cu pumnul mișos în ploi și inele de piatră. Până sub streășină lui, Dunărea a cioplit în sutele și miile de ani, de o parte și de alta a căii sortite, după aceleași legi. Locurile se aseamănă. Oamenii, de s-ar așeza aici sau de ceea parte, nu-și dau seama, după cer și pământ, că sunt într-alte țări. Așa au fost românii de această latură, și bulgarii de pe la Băilești și aiurea, de cealaltă. Străinătatea începe abia cu muntele.

Ca și gorunii falnici, oamenii s-au oprit deasupra prispei uscate și goale și au privit numai la ogoarele aidoma unor chilimuri înflorite și la jocul de lumini schimbătoare al Dunării din vale. Ei aduceau cu sine graiul mai aspru și altul al moșilor poposiți prin curăturile și băile de aramă sârbești. Coborau cu toporul pe umăr, cu care abăteau copacii și scoteau buturugile ca să facă locuri de arătură. Mai mult decât alții, românii aceștia erau plini de puterea și dârzia colonistului, pătruns în sălbăticie singur și având să aștepte totul, în primejdiile de multe feluri, numai de la el însuși.

Față de goliciunea locului dintre dealuri și Dunăre, pădurea izbea. Ființele care ieșeau sperioase din desiș erau oamenii pădurii. Numele, pe care li l-au dat vălenii și câmpenii, a fost *pădureni*. Satele lor încep chiar de pe linia despărțitoare, slabe ca niște turnuri de pândar înaintate și din ce în ce mai puternice cu cât se afundă spre vetrele de populație de obârșie. Iată Cosova, Deleina, Calinic, în dosul cărora se desvoltă Rabrova cu Fundenii, Perilovățul, Boroivățul, cei doi Isănoveți, Halova, Zlocutea, Țârlomașnița, Grațcovul, Șipicova.

La mijloc, între pădureni și văleni, care, fără oarecare pene străine în părțile de jos, ar părea că se învecinează, ca un ostrov înalt și uscat, se întinde câmpul. Urci pe el între Ciorocălina și Gânzova, pieptiș, de la 80 de m aproape la 200. De-a curmezișul, scapă dinspre pădure și înaintează până între Florentin și Isăn, deasupra Dunării, dealul, din care Baciova e acolo cel mai avântat pisc. Îndărătul ei, pe-aici, în văzul Gânzovei, un sfârc de piatră se gurguiază chiar cu 15 metri mai sus.

În altă parte, Baciova n-ar fi decât o măgură oarecare. Când însă fața apei e la mai puțin de 40 m, lată și oglindă, parcă înadins, ca o tablă de nivel măsurătoare făcută pentru socotit orice abatere în sus ori în jos de la ea, un greabăn mohorât de stâncă repezit la 220 de metri are un aspect alpin. Cine l-a privit ca noi, de pe faleza din coasta Gumătarților, pe care nu încăpea, peste peretele drept de 20 m, decât o colibă-cort de vier, ca o căciulă de răchită și coceni, cu pușca haiducească spânzurată în curea de un proțap afară, l-a privit liliachiu sub baldachinul cu purpură de aureolă, al amurgului, cotropitor în cer cât bătea ochiul, știe ce fior de munți prăpăstioși dă. Sau cine cel puțin a văzut, de pe puntea legănată a vaporului, la celălalt capăt al Dunării, deasupra bălții dobrogene, „munții” Beștepè, poate să-și închipuie această părere. Șoseaua face ca să suie un mare colac și ajunge greu în creștet. Lăsaserăm trăsura. E, de unde se îndoaie cotitura, o potecă prin iarbă, care

ține drept. Pădurea de stejari plini de ghindă merge cu noi. A năvălit și ea în cârca îngustă a culmii. Dedesubt se scobește o copaie care se înmlădie și se pierde pe după înălțimi. Ar încăpea un fluviu în surpătura ei și n-are un firicel de apă. Povârnișurile au fost curățate. Astăzi le îmbracă porumbul. Din loc în loc s-a păstrat câte un tufan, cu crăcile în vârf, dar cu tulpina înverzită, ca sub o rotundă sarică de frunze. Și e o singurătate și o liniște, fără șoaptă de fluier sau glas de pasăre. Numai soarele trece, argintindu-se la o bătaie de gene în fire subțiri, ca niște ațe de păiajen plutitoare sau ca urzeala lovită de spata de la războiul Sorei Soarelui, Iana Sânziana. Iată bogazul de mare, de care zic lăutarii de-aici cu fața lipită de diplă, secăt de blestem și iată și gura de argea.

Sus, după această cățărare, numai ogor oblu. Gânzova e undeva de-a dreapta drumului celui mare, în niște ogi răsucite de basm, cu nenumărate curți păzite de mălini înfășurați în glugi de coceni, ca niște ostași ai barbariei în armuri de aur. Granița de gârle a rămas acum spre miazăzi, și valea Topoioviței, și șanțul Deleinei, care de la Tiănuț își începe încovoierea în pădure. Altminteri, zeci și zeci de kilometri, de la balta Dunării până în Timoc, ape nu se mai întâlnesc. Numai o gârlă puțină se împletește din fântânile de sub Gânzova și își caută scurgere, însă paralel cu fluviul, printre ulițele iuți și nisipoase ale Bregovei. Nicio vale transversală către Dunăre. O apă pornită spre Florentin se pierde într-o gaură ca o peșteră, înainte să ajungă pragul terasei.

Puțurile sunt adevărate monumente. Furca lor e făcută din două – trei rânduri de goruni bătrâni necojiți, crăciți zdravăn în lut și rezemându-se unul în altul către cer. Cumpăna e lungă și spânzurată în văzduh peste orice închipuire. Iar lumânarea ciuturii, din multe prăjini lustruite, înădite, sau din sangir, adică lanț, coboară în căutarea apei până la 15, 20 sau mai mulți metri. Doar în unele năruiri, cum sunt acelea unde, ca o jucărie de copii uriași, s-a fost clădit Gânzova, turcii au putut zidi, albe și

cu ciubuce, chiar cișmelele lor de piatră. Acum, femei cu zăvelca prinsă în brâu bat cu maiul la rufe în marginea bogatelor jghiaburi și vorbesc între ele sau ne urmăresc, fără să-și ridice capul. Dincolo, în altă uliță, fântâna e cu ciutură și are câțiva metri. Așa de tonatecă aleargă pe dedesubt pânza de apă! Pădurile lipsesc și ele. De la Ciorocălina linia fuge în arc spre apus. O geană de copaci de-aici se cheamă Basaraba. În fața acestui străvechi nume de întemeietor, dat unui codru ca acela de unde craiul unguresc vrea să-l scoată de barbă pe întâiul nostru domn, înțelegi care sunt zeii și focul altarelor, luați de pribeagul de astăzi la plecare de-acasă, pentru țarmii străini. Oamenii nu știu ce cuvânt de pază au înfipt pe-aici. Poate că e o amintire a satului dintre Golenți și Calafat, poate că e o păstrare din vechi între ei. Oricum, satul e Basarabi, iar numele acesta suna bătrân și plin, articulat femeiește ca în zilele descălecărilor: Basaraba. Până departe ne însoțește freamătul copacilor, se învolbură în jurul capetelor noastre, slăbește, se întoarce iară. Frunzișul pădurii dintre Ciorocălina și Tîanuț! Șopotă după noi! Basaraba veghează!

Mai încolo spre Bregova, altei dumbrăvi îi zic oamenii La Ghiocci. Locuitorii malului îți vorbesc de ele ca de dreptul lor la umbră și de singura pădure. Pe la ei, ca și în lungul Timocului, prin locuri mereu nisipoase, numai sălcii și salcâmi. Salcâmi, cărora aici li se zice mălini, pâlce măreț întunecos în verdele argintat al celeilalte frunzături, ca aceia dintre Cutova și Șeu, sau înalți și pletoși, cu coroana foarte sus, într-un belșug de țări mai calde, cum sunt cei ce mărginesc drumul și găsesc Baleii și Racovița, satele împletite pe după șerpuielile Timocului, n-am mai văzut. Pe aici malul, la borile încropite ale austrului, se acopere de mărgăritărel și de liliac nepus de nimeni. Începe să se simtă pieptul mediteranean al Adriaticii.

OAMENII

Șăici cu înalte catarguri și tunuri de bronz n-au adus pe români de pe țărmul stâng al Dunării la schelele și gura de râu dintre Vidin și Timoc. Am găsi atunci crestate pe răbojul istoriei o zi și un an. Iar acea zi și acel an nu se întâlnesc nicăieri.

Oamenii au trecut, dar urmele pașilor lor s-au șters. E pentru toate miile de pe aceste locuri ceea ce-mi povestea despre moșul tatălui său un bătrân verde din Bregova.

Așezământul lui Kiseleff pusese peste țară orânduielele și birurile lui noi. Oltenii de pe plaiul Cloșanilor și de aiurea, unde au crescut pandurii lui Tudor și sămânța slobozeniei prinsese și scosese holde roșii, se mișcau. Un om din Lupoia, sat tocmai de sub streășină gorjană, a dat să pornească împreună cu toți ai lui, în căruță către Dunăre. Dar l-au bănuț că vrea să se strecoare la turc. Trebuia să adaste, sub pază, pândit pas cu pas. El era maistor nălbant și a potcovit atunci caii cu cuiele înainte. Paznicii socoteau că Lupulescul a tunat în coșere, pentru că într-acolo arăta pecetea copitelor, pe când el luase drumul fără întoarcere, al apei.

Nălbanți meșteri au fost, pentru istorie, românii toți câți și-au ales pe acele vremuri altă țară. Istoria s-a încurcat în urmele lor și i-a scăpat. Ne rămâne nouă, târziu și după alte semne, slabe și rătăcitoare, să le descoperim obârșiile.

Scrisori vechi în vreun sertar, necum în vreo arhivă de sat, care să cuprindă cel puțin un cuvânt despre așezarea alor noștri anume aici, cu toată căutarea, n-am aflat. E greu de închipuit că nici n-ar fi. Vreo hârtie cu plângeri de exod al plugarilor de pe pământuri, a vreunui boier sau ispravnic ori vâtaf și cu arătarea unghiului unde s-au oprit trebuie să fi fost scrisă. Dar la cine sau în ce volum de acte și documente stă ascunsă, nu știm. Ea de altminteri n-ar da la iveală decât clipe ale unui fenomen de lungă durată, cu scăderile, creșterile și mutările dintr-un țărm într-altul. Ființa lui însăși e de așa fel că nu poate fi cuprinsă întreagă, nici în însemnările logofeților și

vameșilor, nici în ale oamenilor de știință. Emigrarea pe furiș, chiar în timpuri mai puțin tulburi și în alte împrejurări administrative și culturale decât era Țăria Olteniei în părțile ei de apus-miazăzi pe la începutul veacului al nouăsprezecelea sau mai înainte, anevoie se poate urmări.

Altminteri, dovezi despre fenomenul acesta al emigrării spre miazăzi, poate îndreptat mai mult spre Serbia, sunt *Analele Olteniei* au reprodus câteva în an. I p. 236 ș.u. și an. II p. 29 ș.u. (de N.G. Dinculescu).

1613 ani, Aprilie 6

(Io Radul Voevod) ...acestor oameni pre nume, popa cu feciorii și Stoian I. Pătru și Iulova și Stoian I Giora de în sat de în Comani ca să fie de acuma înainte în pace și slohozi de cătră boiarinul Domnii Meale Ion Comisul de în Priia pentru că au venit acești oameni ce sînt mai sus ziși înaintea Domnii Meale de se-au jehuit și au spus cum sunt „rumânii sfintei mănăstiri dela Tismeana de moșie de în sat de în Comani. Deci, cîndu au fost mai denainte vreame au fost trecut Dunărea de multe nevoi și de răutăți. Iar cîndu au fost în zilele lu Șerban-Vodă, deacă se-au împăcat țeara, ei au trecut Dunărea, iar deinceoace în țeară. Deci au fost mersu de au șezut în satul lu Ioan Comisul în Măglavit patru ai și au lucrat și i-au dijmuit ca pre nește oameni ce se-au hrănit pre locul lui de-atunce până acum. Iar cîndu au fost acum, în zilele Domnii Meale și se-au dus la a lor moșie în Comani. Iar Ion Comisul, el i trage să-i facă rumâni cu sila.

1629 (7137), Fevruar 9

Io, Alexandru Voevod, ...voo tuturoră megiișilor den sat den Șovărlor carii ați fost rumâni ai sfînșii mănăstiri Topolnița ce este hram sti. Haranghel Mihail și acum v-ați răsipit pren țeara turcească și pren țeara ungurească, după

acrușta vă dau în știre Domnia Mea pântru ci am înțeles Domnie Mea di 3 călugărași sârbi cum au venit din țeara turcească de au mersu la acea sfântă mănăstire Topolnița de se-au apucat de mănăstire pustie să o dereagă și au venit aicea-naintea Domnii Meale de se-au jăluit acii 3 călugărași pentru acest sat Șovărlov cum au fost de moșie al sfintii mănăstiri și se-au răsăpit. Derept aceaia Domniia Mea am socotit pântru acea sfântă mănăstire ca să nu stea pustie, deci v-am ertat Domnie Mea ca să fiți în pace de bir și de bou și de cal și de oae seacă și de oae de sulgiu și de miiare și de ciară și de toate dăjdile și mâncăturile câte sânt preste an în țeara Domnii Meale. Derept aceaia în vreame ce veți vedea această carte a Domnii Meale, iar voi să căutați să vă veniți la sileștea voastră, toți, să vă apucați de hrană și de loc, să fiți pre lângă sfânta mănăstire, să nu fie fără de oameni, iar de cătră Domnie Mea veți avea pace de toate cum scrie mai sus. Derept aceaia și voi toate slugile Domnii Meale care veți îmbla întru acest județ de aceaste slujbe, voi să căutați foarte să vă feriți de acest sat și în pace să lăsați de câte sînt scrise mai sus, pentrucă acest sat au fost fugit încă dea zilele lui Mihail Voivod.

1635 (7143), August 29

(Io Matei Basarab Voevod și Domn) ... la voi satelor ale sfînt mănăstiri Tismeana, carii ați fost fugiți în țara turcească de hogate nevoi ce ați avut, anume Jidoștița i Bucina i Precreștiia i Clinovețul i Bresnița i Șusița i Erhovița și alte sate toate ale mănăstirii...

În schimb nu lipsește documentul viu. Atâția între Vidin și Timoc își mai aduc aminte de ceea ce povesteau vreun tată sau moș, ori bătrânii când se adunau cu toții la un loc. Apoi, numele unor sate de la noi de dincoace de Dunăre s-au păstrat

dincolo. Nu chiar în toponimia oficială. Descălecarea românilor s-a făcut totdeauna nu în colțuri pustii, ci în vetre cunoscute, pe care le-au lărgit și și le-au însușit cu desăvârșire. Numele vechi slave sau altele urcând până la strămoșii romani, care erau aici la ei acasă și și au pietrele dezgropate pretutindeni, au fost păstrate fără schimbare. Dar sunt azi părți întregi de sate, de câte treizeci, patruzeci de case, legate prin același nume, care e al satului din țară de unde se trag. Așa sunt Lupuleștii Bregovei, din Lupoia mehedintească. Pe cutare din ei îl cheamă Trucă al lui Ghioldăș, dar e în același timp și Lupulesc, împreună cu încă două – trei sute de inși. Sau ai Orchei, din Orchêși și alții. Și mai dau mărturii din gură și oameni de la noi. Prin ceața anilor răsar câteva cărări albe. Iar pe ele zărim pe oltenii de demult îndreptându-se din toate părțile înapoi.

Că la ei nu se pomenește ceva scris, nu e de mirare. Erau toți pâlmași ai ogorului, neștiutori de carte. Săteni au trecut, săteni au rămas. Puținii cărturari, mângâietori și călăuzi de minți nu s-au ridicat din mijlocul lor, ci le-au venit, unii de la românii din Serbia, alții de la noi. Iar dintre ei, cei pentru desfătarea lumească, lăutarii, care aici sunt adevărate bresle, cu școlile lor de cântăreți, rătăcitori stăpâni pe toată comoara de cântece a poporului și nu pot fi așezați decât între cărturari, lăutarii erau de cele mai multe ori cărturari fără carte. Cei pentru grija sufletului, preoții, în întâiele timpuri și dascălii de copii, știau ei înșiși foarte puțin și nu simțeau, peste cele câteva buchii și socoteli, nicio trebuință mai înaltă de cultură. Am mai văzut un asemenea popă, rămasășa trecutului. Umbla printr-un sat de la Dunăre, cu patrafirul după gât peste hainele găitănate oltenește, bătrân și ager, dar ca și alți semeni, vii încă în amintirea oamenilor, știa cântările slujbei mai mult, sau poate numai pe dinafară, iar de citit, ca să nu mai vorbim de scris, abia bănuială. Litera era pentru ei o hieroglifă ermetică, pusă pe niște table de cremene de chiar degetul de fulger al lui Dumnezeu în muntele Sinai, numai pentru patriarhi și prorooci, și din care e destul

dacă doar duhul se desface și intră în leviții, smerite slugi alese între toate, ale chivotului legii. În loc de umilință, o mândrie în neștiință, pe care nu vor fi cunoscut-o decât acei popi și pseudo-vlădici, adevărați lupi și urși duhovnicești sau hirotonisitori, ocărăți prin bulele papistașe de la începuturile medievale ale vieții de stat românești.

Oamenii sunt până într-atât săteni încât și-au făurit și cuvinte ciudate neîntâlnite aiurea. Lăsăm că atunci când stai cu ei la sfat mai cu seamă prin părțile Deleinei și Rabovei, au fereli de acestea: „Noi în loc să vorbim vorba să apropiem pe om, îl depărtăm. Nu ne e limba așa descurcată. Auzi vorbă:

*Pe gurgui mă sui
Culegând făsu.*

Noi, vă spunem, vorbim prost, pădurenește, sătenește”.

Această pază, chiar dacă și-alege altfel graiul, e de pretutindeni, prin sălașurile de țară scăpate de orășenizare. Dar aici sătenii au ajuns până la înlocuirea cuvântului oraș cu altceva. De pildă, am auzit zicându-se: „Voi cari trăiți în diuri.” Sau: „Eu am umblat mult prin Rusciuc, Sofia, Plovdiv, Odriu și alte diuri.” Aceste *diuri* nu sunt alta precum ușor se simte, decât un plural al numelui românesc, și el cu formă de plural, al Vidinului, Dii, schimbat din substantiv propriu în comun. Afară de Dii, pe o spiță de roată de cel puțin șaizeci de kilometri de jur împrejur, localnicii nu cunoșteau alt oraș. Calafatul a fost un sătuc până târziu, după 1850. Cemețul nu și-a mai venit în fire după pârjolul Cârjaliilor, și mai se găsea și în părțile sârbești. Craiova era la o margine de lume, mai mult un simbol de țară, cetatea Băniei, Oltenia însăși. Severinul s-a zidit după plecarea celei din urmă unde mari de emigrare, aceea pe care o putem boteza a Regulamentului Organic. Chiar oamenii care au fost la muncă, în el, nu-i pot zice pe nume. Cei mai mulți îți vorbesc de Sufurin, amestecându-l, după nu știm ce potriveli, cu galbenii mari de salbă, care se cheamă în partea locului suferini. Se înțelege atunci de ce oraș a ajuns să se zică „diuri” și cât de la o

parte de orice viață cu dorință și îndestulări culturale mai subțiri au rămas românii dintre Vidin și Timoc.

Oricâte ar fi însă piedicile, întrebările de căpătenie ale acestui capitol nu vor fi lăsate chiar fără răspuns: când au venit românii aici, de unde, ce sate locuiesc, în ce număr, cu ce înfățișare și care îndeletniciri?

Două feluri de izvoare pot fi de ajutor la statoinicirea anilor: spusele băștinașilor și însemnările din cărțile de călători apuseni prin aceste valuri dunărene. Cele din urmă se rezeamă tot pe ce au povestit oamenii întrebați. Dar și așa ele sunt de netăgăduit folos, atât pentru că ne vin, unele, de departe dindărăt în timp, cât și ca o adeverire a propriilor cercetări. Cronica aceasta, păstrată și moștenită din om în om, e neștirbită și astăzi.

Sunt locuri pe unde s-au născut chiar legende ale descălecării. Ele sună straniu. Prețul lor e mai mare că sunt decât că ar putea pune pe vreo cale. Sau cel puțin calea e de alt soi decât cel așteptat.

Spun oamenii bătrâni din Rabova că cneaz Viteaz a pus mâna la vremea aia pe cetatea Vidinului și pe satele dimprejur. Aici sus, „pingă recăta Timoc” și în Serbia, a adus el atunci moldoveni, de i-a așezat. Între acești moldoveni și Dunăre rămăseseră bulgari. Și dădu poruncă și zise așa: – Voi, dascăli care învățați la bulgari, trebuie să fiți români! – Și le-a împărțit dascăli și popi români. Care nu vorbește românește are să-i fie capul tăiat și cum a dat poruncă așa a fost și oamenii au uitat limba bulgărească și nu s-a mai vorbit după aia din Dii până în pădure și în Serbia decât românește. Astea le-a făcut la vremea aia cneaz Viteaz.

Când va fi fost „vremea aia” și cine era cneaz Viteaz oamenii nu se pricep să arate. Dar legenda nu-și pierde însemnătatea. Ea e, întâi, o dovadă că românii sunt în aceste părți de timp destul, pentru ca amintirea așezării să se fi pierdut într-atât încât să-și țeară un basm eroic, potrivit cu locurile sălbatice de veșnice lupte între împărății sau cu strungile înguste cu haiduci.

S-ar putea ca legenda să-și fi avut începutul în lumea cărturărească a pădurenilor. Unii popi de pe la 1800 au venit de prin satele oltene ale Doljului. Mai ales amestecul fără rost al moldovenilor pe aici ar vorbi pentru această părere. Pădurenii se deosebesc, prin graiul mai repezit, prin înmuierea multor sunete și prin cuvinte proprii, de ceilalți români vidineni. Dar toate acestea se lămuresc prin obârșie bănățenească sau poate numai prin conviețuirea cu bănățenii sârbi a multora dintre ei. Cineva care suia încoace dinspre câmpia olteană, cu puținele cunoștințe ale unui biet păstor de suflete de-atunci între ciobani de oi înăspriți de singurătate în străini, n-avea cum să știe aceste lucruri. În loc să lege pe localnici cu Banatul, el, izbit de ceea ce semăna în graiul celor două ramuri, pe care va fi avut prilejul să-l cunoască din călugăreștile pribegii prin mănăstiri, îi lega de Moldova. Iar în acel cneaz Viteaz nu reînvie cumva chipul depărtat al domnului Mihai care și-a plimbat sabia pe toată Dunărea și trebuie să fi zguduit închipuirea, mai ales a oltenilor săi, cel puțin cât Ștefan cel Mare pe a moldovenilor, așa că, așijderea acestora, să-i pună în seamă toate isprăvile minunate și fără izvor cunoscut? Că acela, apoi, care a ajutat la urzirea acestei legende nu numai că venea pe drumul arătat, dar era și cărturar, se vede din partea ce o dă preoților și învățătorilor în topirea rămășițelor de bulgari, înecate în viitura românească. În naivitatea poveștii e o întreagă teorie de deznaționalizare. Legenda, în sfârșit, e de aici și nu călătorită de aiurea, de la câmpeni sau văleni, pentru ecoul de mândrie locală care freamătă în ea. Ceilalți disprețuiesc pe pădureni, ca neciopliți și înapoiți. Aceștia, la rândul-le, pe poienile lor retrase, pe unde și-au înfipt sălașele în curături și arșițe de codru de ei făcute, se socotesc singuri adevărații români, în marginea celor dintâi, niște simpli deznaționalizați de un cuceritor ostaș dintr-ai lor.

Din spusele adunate mai din toate satele reiese că ai noștri au venit în județul Vidinului în trei unde. Timpul cât a ținut fiecare e foarte deosebit. Puterea, deopotrivă alta, în fiecare din cele trei ținuturi de revărsare a lor. Alta, și pricina de plecare. Tot altul, locul de pornire.

Întâia undă se întinde, nu se știe de când, până în pragul anului 1831. Prin negura începuturilor ei abia luminează unele legende, cu răsunet secular, frânturi din vreun cântec bătrânesc, amintiri aproape șterse. Sunt ca zugrăvelile mâncate de vreme ale unei biserici de demult. Nimic nu mai poate rotunji chipul unui ctitor, sau anul unei puneri de piatră de temelie. Numai pe alocuri, luând ușor un strat mai nou de deasupra, răsare îndărăt vie, în rosturile dintâi, o pictură acoperită de pensula meșterului de mai târziu. Ea nu mai e însă decât un crâmpei și ajută cel mult să ghicim făptura a ceea ce a fost și de nimeni și niciodată nu mai poate fi descoperit.

Crunt hanger a învărtit peste aceste întinderi cel de care se leagă mai limpede știrile îndepărtate ale unui popor fără alt sipet de așezat valurile istoriei sale decât amintirea. Ne-am oprit la mormântul lui alb, cu fior. În cutia de piatră cu doi pereți înrămurați din daltă, ridicată peste trupul lui, flori liniștite au crescut și se îndoaie de prea mare înălțime, ca într-o rugăciune ferită și verde. Unul din stâlpii care închid cu părțile de jos mormântul poartă peste pisană mândră arabă, greul turban. De jur-împrejur, morții s-au îndesit. Pietrele s-au urcat până lângă sarcofagul Strălucitului. Îl ascund de ochii tulburătorilor. Alături, moscheea își trimite, măreață și împăcată, minaretul ei veșnic în mătasea de azur a cerului. Palatul, în care s-au urzit atâtea porunci temute și s-au plămădit nopțile albe pentru Stambul, abia își înaintează o muche, cu ferestrele sus și streșini cu turturele în grădina morților. Cazmale au surpat zidul de împrejmuire și sapă gropi. De acolo ies lespezi buburoșate, ca niște țeste de uriași. Ele singure mai sunt martore ale stăpânilor de odinioară. Din balcoanele caselor vecine, care pot privi peste stradă și zid în cimitir, glasuri în grai străin de ghiauri se întreabă între ele de urma și de rostul nostru. Suntem în Dii, afară din cetate, înaintea pașei cu trei tuiuri, răzvrătitul împotriva sultanului, capul Cârjaliilor, groaza Țării Românești, Osman Pasvantoglu.

Datorită luptelor de pe aici cu rușii sau măcelurilor săvârșite asupra raialei de către turci, lumea se împuținase.

Pământul nu mai avea cine să-l lucreze și păgânul de după ziduri de cine să fie hrănit. Și a făcut Pasvantoglu lege să se dea atâta loc de plug și atâta de pășune oricui se va statornici pe el și a chemat oameni din Țara Românească. Aceasta a fost pe la anul 1800. Mulți de-ai noștri s-au furișat atunci peste Dunăre. Românii mai de mult trecuți s-au găsit întăriți de acest adaus. Dar amintirea venirii lor s-a pierdut în a celor mai proaspăt veniți. Și o vreme descălecător al tuturor românilor din aceste răsăpântii a fost Pasvantoglu. Până ce o altă undă i-a înecat și pe ei și împreună cu ei și pe descălecător, care a fost uitat ca atare. În numele tuturor au vorbit după aceea aceștia și au pus început al istoriei lor drumețe anul atât de apropiat al propriei sosiri. Unii călători străini i-au crezut pe cuvânt și l-au primit și dat mai departe ca bun.

De sfârșitul veacului al optsprezecelea se leagă popularea cu români a satului Florentin, frumos poposit la apă, într-o vatră de stânci cu rămășițe romane, între două spinări de deal. O știu locuitorii și ne-a povestit-o și dl. Mișu Săulescu, cel mai însemnat vlăstar de astăzi al fostului lor stăpân.

Vestea împărțirii de pământuri la turc, din belșug și pe degeaba, ajunse numaidecât și în satul Salcia. Clăcașii lui se trăgeau din veteranii viteazului spătar Drăgan Săulescu, dus cu Șerban Vodă Cantacuzinul, la porunca lui Kara Mustafa, pentru războiul cu neamțul și răpus în izbirea cu craiul Sobiețchi, la Beci, leat 1683.

Domnul dăduse la întoarcere acest sat dunărean văduvei și îl locuise cu ostașii spătarului. Urmașii lor de la 1800 au pierit într-o noapte cu vitele și cu tot avutul. Boierul, trezit a doua zi fără oameni, a trecut și el dincolo după ei. l-a îndemnat să se întoarcă, le-a făgăduit înlesniri, s-a crucit cum de se îndură să rămână la păgân. Pribegii știau numai atât, că aveau de acum ogoare de muncă și fânețe pentru vite. Săulescul a trebuit să facă fără ispravă calea îndărăt. Mai târziu le-a clădit tot el și o bisericuță, în noua lor țară, în sat la Florentin, de unde nu s-au mai mișcat. Florentinenii de astăzi sunt nepoții și strănepoții

Sălcenilor de-atunci. Oarecarele amestec local și împrejurările noi nu i-au schimbat prea mult.

Numaidecât, după începutul veacului, trebuie să se fi mutat români noi și în Bregova, urcând Timocul. Se simte că drumul le era prieten. Nici vorbă că de ai lor se găseau mai dinainte acolo și-i ispитеau. Legăturile de rudenie neîntrerupte tot timpul între cele două maluri, până mai anii trecuți, de când războaiele din Balcani au închis hotarele, nu se poate să nu se fi încheiat și atunci. Atâtea case își au adusă astăzi gospodina din Dolj sau Mehedinți, când nu-i venită de la românii din Serbia. Oamenii au trăit totdeauna, peste îngrădirile politice întâmplătoare, într-o singură obște, făcută din simțul aceleiași obârșii.

Românii, de aceia dârji, s-au aruncat în vârtejul întâmplărilor vidinene ale vremii. Cu ele numele și un an sigur s-au păstrat mai lesne. Iată, de pildă, ce se povestește despre popa Ghiță, moșul lui popa Ristea din Bregova. Acesta e acum de șaptezeci de ani, tată-său, născut aici, a murit la nouăzeci, iar popa Ghiță însuși, la mai bine de o sută.

A fugit de la noi de răutate. În zilele acelea Bâlcu, Haidu' Velcu de mai târziu, era argat la turci. Dar într-o zi, nu știm pentru ce vină, l-au bătut. Mânios, el a trecut în Sârbia, și-a făcut oaste, a înfrânt pe stăpânii de ieri și i-a gonit peste Timoc. Sârbii se frământau. Neascultarea lui Pasvantoglu molipsise pe creștini. Marele pașă se stinsese cu plămânii tineri măcinați de boală, prin februarie 1807 și numai după cinci ani era cu puțință un Haidu' Velcu. Acesta și-a făcut un pâlce de două, trei sute de oameni și tun de cireș. Umbla în ilēc roșu pe o iapă albă și era dres. Turcii au sosit câtă frunză și iarbă la Bucovcea. Haidu' Velcu s-a așezat la tun și a tras. Turcii alergau năvală. Atunci a încălecat pe iapă și cu mânecile sumese s-a pus a-i tăia cu sabia și taie și taie! Era mare și mustăcios, cu un cap și ochi de taur. Are pământ, cu chip așa cum a fost el, în Negotin. Topciu la tun a avut din Rusia. „Tu nu tragi cum trebuie!” i-a zis Haidu' Velcu. „Privește la mine!” Și i-a înjurat și i-a dat o palmă. Rusnacul

zice: „Am să-ți mănânc viața!” Trece la turci. Turcește știa. Ei îi pun în mână câtă blagă vrea, numai să-i scape de Haidu' Velcu. Rusnacul s-așază la pândă cu occeanul. La douăsprezece ieșea totdeauna pe endec – o țără de meterez – Haidu' Velcu pe iapa lui. Întâi s-a ivit altcineva. „Nu dați, că nu-i el!” strigă rusnacul. Și când se arată celălalt: „El e! Trageți!” L-au fărâmat cu ghiulelea în jumătate. Găvajii lui l-au luat și l-au îngropat în zidul bisericii, ca să nu-i ia turcii capul. Ai lui au dat fuga prin trestie și s-au pierdut în baltă. Pe urmă a ieșit altul, Miloș.

Între acei scăpați prin trestie și baltă se găsea și popa Ghiță. El fusese pisar lui Haidu' Velcu. Era din lumea și cu năzuințele acelea din care a izbucnit mișcarea lui Tudor. Cu oamenii aceștia se poate să se fi cunoscut și să fi lucrat, iar la încercările acestea tulburi de luptă de dezrobire să fi fost în vreun fel sau altul părtaș, Domnul țăranilor. Cu ei și în ele și-a făcut ucenicia și i-a născut gândul. Cu ei și în ele taina și scopurile lui se mai luminează. Popa Ghiță și Tudor erau din sate vecine și cam de aceeași vârstă.

Tot despre popa Ghiță știu unii să fi lăsat lopata înfiptă în grâmbada de grâu și să fi fugit peste Dunăre. Cei mai mulți istorisesc însă aceeași ispravă despre alții. Zic să fi fost unul căruia de-atunci i-a și rămas numele Fudulu' Țereanu, adică din Țara Românească. Episodul se găsește ca un motiv descriptiv de baladă, aidoma, cu aceleași cuvinte, în *Graiul Nostru*²³²: „Când venia turcii oamenii să strângea, să ducea fuga câte cinci-șasă săptămâni mai bine, lăsa pătule, *lopata 'nfiptă 'n grâu*. Turcii lua boi, vaci, lua și muerea de lângă tine, lua fata cu-i plăcea, îș făcea râs de ele între om”. Numai atât că românii din Bulgaria fugeau nu de turci, ci la turci și de apăsarea ciocoiului. Colgiii păgâni erau mult mai blânzi decât culegătorii de biruri și dijme domnești și boierești.

²³² Texte publicate în 1906 – 1907 de Candrea, Densusianu și Speranția, vol. I. p. 9, cules de la un sâțean din Vrata-Mehedinți, de pe unde atâția din cei cu care am vorbit în județul Vidinului, se vor fi trăgând.

Peste așezările din acel timp a năvălit însă a doua undă. Cea dintâi se aduna în jurul lui Pasvanoglu, cu îndepărtatele ei suvițe și vorbea mai mult de trecut. Ceastălaltă se strânge pe lângă Kiseleff și se petrece parcă sub ochii noștri. Anul ei se cunoaște sigur. A fost ca o sculare scurtă de plugari răzvrățiți, care s-au rupt de brazdă și au plecat fără să se mai uite îndărăt. Mânia de atunci mai arde până și în ochii de astăzi ai copiilor de copii. Era pe la 1831 și *Regulamentul Organic* își întindea treptat orânduiele lui nesuferite. Ce apăsări sălbatice însemnaseră anii dinainte, cei zece plini de războaie și de angarale, dintre Tudor și generalul rus, oblăduitor acum peste pământul și datinele românești, dovezile nu s-au păstrat destule. Ce nemulțumiri stârnise, mai ales după ei, când se aștepta o descărcare, noua lege, deopotrivă. Moldova se răsculase. Oltenia a luat iar drumul Dunării.

Cei mai mulți trebuie să se fi urnit din aceleași locuri mai ferite și mai slobode ale Mehedințului de sus. În anul acela s-a umplut de lume unghiul dintre fluviu și apa sârbească de graniță, iar coasta ei, până la Satul-din-Mal, Bregova și Câmpul înăuntru, către Gânzova sau satele din pădure, au fost tot vad de surghiuniți de bunăvoie, neîmpăcați și colțoși. Aceștia aveau într-adevăr osul de piatră al colonistului și hotărârea lui să se împlănte în ocolul străin și să-l desțelenească, lărgindu-l. Din locurile unde s-au îngrămădit ca în cetăți, la orice slăbire a cercului s-au revărsat. Un sălaș de tătari, care nu se putea altoi, era înghițit. O colonie de cerchezi, în risipă, înlocuită numai-decât. Sfărâmăturile bulgare rămase, sau dibuielile prin inși și mutările în cete de la miazăzi, înăbușite. Urme ale acestei lupte și înaintări în cete se află în atâtea amintiri. Nu e bătrân în care, din două – trei întrebări, să nu le descoperi.

A treia undă de emigrare, care a fost o prefirare răspândită mai viu, pe o întindere de treizeci de ani după oprirea înaintașei sale și, mai lin, până în pragul zilelor noastre, n-a mai schimbat ce clădise aceea. Ea s-a lăsat numai înviorând peste o alcătuire încheată. Cărările i s-au abătut mai ales către lunca

vidineană. Colul de-aici sorbea mai mult. Din împrejurări care se ghicesc, românii din ea erau și mai puțini. Trecerile de-acum se făceau însă slabe, rar câteva case, din ce în ce mai des numai oameni răzleți, în căutarea norocului. Statornicirea deplină a României și întocmirea Bulgariei au oprit mișcarea. Valea Dunării a conținut să mai fie o cumpănă de neamuri.

Înfățișarea etnografică a tras o a doua undă. Iar stâlpul pe care se rezema toată această încercare de colonizare îl făceau locuitorii câmpului. Atunci a fost el înălțat și întărit. Ceea ce era șovăitor și risipit înainte, s-a așezat. Românii de pe acest pridvor luminos, mărginit de o parte de Dunăre, de la Florentin până la gura Timocului, de acolo pe această apă în sus până aproape sub Coilova la hotarul cel nou sârbesc și mai departe de-a lungul pădurilor până unde se oprește rotunjindu-se deasupra luncii și iar în hotarul Florentinului sunt nu numai cei mai numeroși, dar și cei mai siguri de sine: întâi, prin obârșie, podgoreană și munteană; apoi ca veniți parcă deodată, atât de covârșitor au fost cei din urmă sosiți, așa că s-au ținut mai legați; și în sfârșit, pentru că împresurați tot de români, la nici un colț nu s-a suit, turburând sau chiar măcinând, valul străin.

Ei au satele cele mai puternice în oameni și moșie. Bregova, cu cele 1200 de case ale ei și peste 7.000 de locuitori, e metropola românilor din Bulgaria aceasta nord-vestică. O optime din ei toți sunt adăpostiți pe ulițele cotite din malul de pământ fărâmicios și pulbere de dună de peste lunca Timocului. Vârful cu cele 800 de case și Gânzova cu peste 600 după arătările locuitorilor sunt tot ale lor și lasă îndărăt în mărime orice alte sate de văleni sau pădureni. Poate că tot câmpenii aceștia mândri, iuți și ascuțiți la limbă, înaintați ca o punte între celelalte două fâșii de români, le-au dat și numele. Ei priveau de pe locul lor înalt pe unii mușuroiți jos pe țărmașul dunărean, în fundul văii, și le-au zis văleni sau fundeni, iar pe ceilalți, ieșind din desișul de goruni, găitânați toți în negru și bolovănoși la vorba, pe lângă carele de lemne sau de coarne de pădure, și i-au botezat pădureni, după o împărțire care nu e, între români, numai de aici.

Sunt mehedineni, dacă nu și cu câțiva gorjeni, coborâți pe o linie care merge de la Lupoia și Băluța până la Balta Verde, Gârla Mare și mai jos. Chiar astăzi, după atâtea stratificări și cronologii altele și nelămurite, se poate lega aproape fiecare casă, nu mult mai veche de o sută de ani, cu satul de dincolo de unde își are răsadul. Pe pânza aceasta de poteci necăjite au grăbit oamenii câteva veacuri și mai ales în cel din urmă, spre locuința lor de acum.

Aceeași lucrare, mai lesnicioasă încă prin noutatea atâtor mutări și înrudiri, se poate face cu vâlenii. Granița mișcării lor e o boltă care începe de la Salcia și se îndoaie peste Plenița, ca să ajungă până în mahalalele Craiovei și să se lase pe albia Jiului. De pretutindeni din ținutul de sub ea a picurat și s-a strâns în acest ulcior dunărean emigrarea doljană.

Mai grea de urmărit e strecurarea prin păduri a celeilalte aripi. Față de ea, închisă în sine și cu conștiința deosebirii, celelalte două grupe destul de asemănătoare altminteri, între ele, pot fi luate laolaltă. Deoparte, românii dunăreni, iar de alta, românii pădureni.

Unul îți spune că îi e tamazlăcul la Isicova, dincolo de Timoc, altul prin satele vecine ei sau mai din fund. Ceea ce se întoarce sigur în spusele lor e că vin din Serbia și se poartă și vorbesc altfel, păliș. La viața fraților din miazănoapte au luat parte puțin. Istoria, ca și obârșia, le-a fost alta. Întărirea și împrospătarea pădurenilor s-a făcut mai anevoie și la alte date, cu neputință de statornicit. Ei erau, întâi, numai capătul înaintat al unei revărsări etnice care se înfiora doar din când în când și se acoperea de o suviță de undă, la o suflare istorică sau social-economică, necunoscută. Și apoi, după ce se treziseră trecuți în mijlocul altei limbi și pe alt pământ decât temelul lor dindărăt, mai se întindeau și de-a curmezișul curentului de coborâre spre Dunăre al bulgarilor, apăsăți multă vreme spre munți. Foarte mulți stăruie că neamul lor se trage din Ungaria. În destui se vădește bănățeanul. Rudarii, care umblă cu cotărite sau coșuri, cu linguri, fuse, și unde-i cați nu-i găsești, zic pe acolo toți:

deparce, frunce. Din împrejurările ciudate de trai, încă din Serbia ca și de-aici, din amestecul bănățean-oltenesc de la început și din izolarea de mai târziu după așezarea dincoace, a ieșit ceva nou, în care firele răzlețe ale urzei se îmbină sub ochiul cercetătorului, strânse puternic în aceeași lespede, ca vinele tainice ale unui onix.

Un om din Rabova povestea că unii spun să fi trecut prin Sârbia. De Rabova arată bătrânii că de când s-a născut, adică s-a făcut sat, sunt o sută treizeci, o sută patruzeci de ani. Iar de când s-au născut Fundenii, mai mic și într-o vale sub ea, sunt cu o sută de ani mai mult.

Alt om din Țârlomașnița [Cerlomasnica] ne spunea cum mamă-sa a venit din bătrâneată de la Isicova. Cum el a fost odată cu mai mulți din sat la muncă la un boier pe malul Prutului. Și mai erau acolo lucrători din alte părți. Avea opincile de acasă îngăurite cu vârzoabe groase și în picioare obdele albe. Și stătea de-o parte între ai lui. Numai ce dădea pe la ei uneori doamna boierului, în țoale mândre. Și a temat el („noi așa zicem aici sus, la: chemat”) într-un rând pe altul din Țârlomașnița: „Văzuși mă, bîrdarule, ce diană frumoasă?” (nu sâteancă, ci orășeancă, din Dii). Dar când am auzit de *bîrdar*, lucrătorii ceilalți, români din Ungaria, au început să vorbească între ei că bulgarii ar fi din neamul lor. I-au luat și s-au dus la han. Și nu i-au lăsat să plătească nimic. Și până la urmă, cât au mai rămas pe acele locuri, s-au avut bine. Și au cunoscut unii și alții că ei de la Ungaria își au tamazlăcul cei bătâni.

Schimbări de siliști de saté înăuntrul acestui ținut nu s-au întâmplat. Se știe doar de fuga oamenilor din Serbia, mai cu seamă a câmpenilor, în războiul din 1877, dar s-au întors toți cu întoarcerea liniștii. Atunci au cuprins românii moșia și sălașurile sau cuiburile de palancă și caraulă ale tătarilor, cherchezilor și turcilor plecați.

Sat sfârșit a fost Schela. Era înșirat în fața Ciupercenilor. Dar schelenii făceau atâta contrabandă de rachiu cu cei de

dincolo, că turcii, deznădăjduind să-i supravegheze sau îndrepte, le-au stricat aşezarea, iar pe ei i-au risipit. Cinci, şase sate spre miazăzi până la Vidbol, Bucovăţ şi mai în jos, iar la miazănoapte până la Kirimberg, le-au primit crâmpiele. În Kirimberg şi astăzi mai noii veniţi, schelenii, se deosebesc de kirimbergeni. Hora şi-o făceau până acum în urmă, aparte. La clădirea bisericii a fost ceartă, pe-al cui loc să se ridice. Ocolul schelenilor e altul decât al băştinaşilor.

Pacea, de curând adusă la îndeplinire şi pe teren, a însemnat o înaintare a Țăruşilor de hotar sârb. Călătoream câteodată pe o şosea al cărei şunt din stânga era într-o Țară, iar cel din dreapta într-altă. Opt, nouă sate româneşti de pe margine au trecut regatului vecin. Străvechea obşte cu strânse legături a fost tăiată în două. Dar cu aceasta chiar, o parte din pădureni s-au lipit iar de locurile şi de oamenii din care odinioară s-au desprins. Nicio vamă nu-i mai desparte de satele de unde arată să-şi fi tras viţa. Numai atât că întregirea dintr-o latură nu s-a săvârşit fără o ruptură în cealaltă. Să se adauge şi atâtea nemulţumiri gospodăreşti. Că apoi desfacerea de statul de ieri nu i-a lăsat nici ea nesimţitori. Şi iată cum bucuria acelei întoarceri, închipuită poate mai mult pe căi cărturăreşti, nu-i mişcă, pe când necazul îi întunecă şi-i pune pe unii pe drumuri. Popi prigonii sau goniţi de sârbi îşi caută altar, cum e cel din Şipicova, printre văleni. Săteni cu pământ rămas şi dincoace se mută mai degrabă la mai puţinul de aici.

Anii mai apropiaţi au fost martori unei tot mai numeroase plecări la oraş a prisosului satelor româneşti. Această mişcare a crescut încă de la război, urmând lozınca de pretutindeni. Unii negustoresc, dar destui îşi cumpără pământuri împrejurul Vidinului şi rămân săteni, în îndeletnicire şi obiceiuri. Sunt cei mai mulţi dintre vălenii de-alături, fără să lipsească nici pădurenii îndepărtaţi, care îşi vând râpile de acasă pentru ogoarele mai înguste dar dulci de pe aici. Atât că mai toţi au ajuns bilingvi şi unul câte unul trec de cea parte, în tabăra celuiilalt neam. Un corn

întreg din Dii e românesc. Stă îngrămădit pe-afară de ziduri, pe șoseaua și în vatra Kumbairului, mahala acum a Vidinului și sat numai de-ai noștri și intră pe cea mai frumoasă poartă de piatră înstelată, Căpia Longea sau a gunoiului, năvălitor peste întortocheate uliți, cu caldarâm sălbatic și printre case ascunse prin grădini, în miezul falnicei cetăți.

Alături de mărturiile vii despre venirea și viața românilor vidineni nu lipsesc nici fărâme prin descrieri de călătorie sau prin alte cărți. Abia fărâme însă, și toate la un loc nu luminează cât gura știrbă a unui moșneag, ieșit să privească sub streășina unei porți, târgul într-o duminică de sat dunărean. Între aceste cărți anevoie numai am putea trece și vreuna românească. Neamul nostru, care a avut, ca în mărețul Nicolae Milescu, un Marco Polo cunoscător al împărăției kitailor, pe căile noi ale munților Siberiei, nu găsește adesea un cât de smerit condei pentru cei mai scumpi și în apropiere cuibăriți ai săi.

Întârziem mai mult la Kanitz. Ceilalți vor fi amintiți acolo unde documentul lor va putea fi folosit. Și firește nu toți. Înșirările bibliografice n-au stat nicio clipă în gândul nostru.

În însemnările de drum prin Bulgaria ale învățatului austro-ungar, românii de-aici n-au paginile lor aparte. Ei răsar într-un caz sau în celălalt, când în acest volum și când în cel următor, după cum locuiesc într-un ținut sau altul pe care îl străbate, pe malul Timocului sau la porțile Sofiei. Venea pregătit să-i întâlnească, din informația prealabilă pe care și-o făcuse și pregătit și să-i înțeleagă, după ce se oprise în atâtea sălașuri de ciobani sau de săpători de gropi de cărbuniș de aramă, prin Serbia românească. Interesul lui cuprinde în aceeași măsură date istorice, caracteristici geografice, economie, cultură, politică. Privit ca un obiect de observație, sub lupa unui ochi foarte ager, crâmpeliul de neam din dreapta Dunării se alege destul de limpede. În credințele, puterea și ființa lui însă nu pătrundem. Pe dinăuntru el nu se luminează. Kanitz nu ne cunoaște limba și nici nu prea ne vedea alt rost acolo, decât poate să îngroșăm printr-o firească și dreaptă deznaționalizare, rândurile slave, lui dragi.

La capătul nord vestic al terasei dunărene bulgare, pe pământul peste care s-au scurs atâtea popoare, a căror urmă timpul atoatenimicilor amenință s-o șteargă în curând cu totul, o soartă pe care de altminteri rămășițele mult mai tinere ale romanității o împărtășesc din nenorocire cu tumultii, găsim astăzi bulgari și români, ba chiar la Timoc satele valahe sunt precum-pănitoare. În studiul și harta profesorului Bradaska *Întinderea slavilor în Turcia și în ținuturile vecine*, elementul bulgar apare aici drept cel mai puternic. Dar aceasta e cu desăvârșire inexact.

Pricini felurite și mai ales stăpânirea boierilor valahi, dușmană țăranilor, au ajutat nașterea și rapida creștere a coloniilor românești pe țărmul dunărean bulgar. Pe de altă parte, cârmuirea turcească vedea cu ochi buni popularea acestor districte, foarte sărăcite în oameni de neîntreruptele războaie, cu o naționalitate supusă, deprinsă cu asprele poveri și cu totul străină de elementul bulgăresc și de năzuințele lui.

Kanitz are în gând, cum se va da în vilceag mai bine din alt citat, vremea *Regulamentului Organic*. În anii dintâi după 1860, când și-a făcut întâia călătorie, lucrul se înțelege. Am arătat în altă parte pricina. Un alt călător ceva mai înainte, G. Lejean, scrie și el despre „des réfugiés échappés à l'affreux régime féodal qui pesait avant 1848 sur les principautés roumaines”; sau, aiurea, cu alte cuvinte, că: „en Bulgarie beaucoup de paysans valaques se sont établis dans les environs de Vratsha pour échapper au quasi-servage établi par le règlement organique”²³³. Tot el are însă grija să spună că această emigrare, prin începuturi, „est antérieure à ce siècle”. Boscović la 1762 povestește cum a rămas peste noapte în coliba „di una famiglia valaca venuta là da un anno”. Oamenii erau pe acele locuri datorită lăcomiei principilor moldavi și valahi, de către care „si fanno estorsioni incredibili che forzano i villani ad abbandonare i loro paesi”. Jireček, din care am luat

²³³ *L'Etnographie de la Turquie d'Europe*, 1861, Julius Perthes

citatul²⁴⁴, e deopotrivă de părere că românii sunt și în județul Vidinului mai de mult decât secolul al nouăsprezecelea și că fugeau de teama boierilor, aici, unde nu erau nici boieri nici boieresc. Acestea despre vechime.

Dar Kanitz are rânduri, poate mai prețioase, despre felul de trai și starea culturală a acestor numai foarte curând veniți, dacă e să-l credem pe el. Mai multe și legate laolaltă sunt cele ce privesc Bregova și locuitorii ei. Le redăm întocmai:

Imigrarea valahă în Bregova s-a întâmplat acum vreo 25 de ani. Ea dă prilej la unele asemănări etnografice pline de învățături. Pe când, de pildă, românul pe pământul valah, datorită gospodăriei demoralizatoare de mai demult a boierilor, se găsea ca om aproape pe aceeași treaptă cu negrul din sudul Statelor Unite și e descris cu dreptate ca izbitor de leneș la gândire, aici, pe pământ bulgar, cu toate că trăind sub o stăpânire care nu era mai înainte chiar binevoitoare supușilor creștini, se arată pretutindeni muncitor și isteț. Însușirile acestea se dau la iveală chiar în înfățișarea de afară a Bregovei. Pe lângă cultura obișnuită pe întreaga terasă dunăreană bulgară, a porumbului, grâului, cânepei, viței de vie și pepenilor, în Bregova se face și tutun și mătase. Tot satul are pecetea unei oarecare bunăstări, care nu putea fi ștearsă de sarcinile mari pentru raia, legate de marea colonizare tătară-cercheză.

În mijlocul satului se înalță biserica cea nouă cu trei nave, clădită în anul 1857, mai mult măreață decât unitară în stil, ca o corabie lungă în chip de paralelogram, fără abside laterale și cu un turn jos al fațadei principale. Clădirea a costat 200.000 de piaștri (10 p = 1 fl.), o sumă, prin urmare, foarte însemnată pentru această țară. În gâteala dinăuntru a bisericii s-a pus cea mai mare grijă. Iconostasul, jetul mitropolitului și amvonul, sunt toate bogat cioplite și aurite, dar cam prea pestriț zugrăvite. Lucrate de țințari, ele dovedesc și aici minunatul talent arhitectural și

²⁴⁴ *Das Fürstentum Bulgarien*, 1891; pentru interpretare G. Vâlsan, *Bulgarii* lui Boscovič etc.

formal al acestei bogat înzestrate ramuri macedo-valahe a românilor. Unele părți decorative ale ciopliturii în lemn, precum sunt zmeii și păsările ciudat stilizate din ambele părți ale crucii de la ieșirea din mijloc a iconostasului dau în vileag o bogată inventivitate plastică; scaunul mitropolitan, ținut de un leu așezat și pupitrul amvonului, sprijinit pe un vultur, amintesc însă și aici de înrâuririle moștenite prin tradiție ale monumentelor vechi bizantine în peninsula ilirică.

Însemnate jertfe, față de alte stări turco-bulgare aduce comunitatea românească a Bregovei și trebuințelor culturale. În casa unui învățător chemat din Serbia, am găsit pe copiii satului citind, scriind socotind și cântând foarte frumos cântece bisericești²³⁵.

Toate sunt în Bregova aproape și azi așa cum le privea Kanitz acum 65 de ani. Numai că satul a cotit, mărindu-se, în josul Timocului către Balei și de tătarii spâni din margine cu greu își mai aduc aminte cei mai cărunți. În școala frumoasă din piața largă, un progimnaziu, pe care aceiași oameni îl țin, nu se mai aud însă cântece și vorbă românească, decât poate între ore în curte și când supravegherea slăbește. Deși biserica nu mai e în mijlocul satului, ea a rămas tot singură.

O descoperisem cu greu pe întunericul fără stele al unei nopți de Înviere. Un zid înalt de bolovani netencuiți o înconjoară și ne-ar fi ascuns-o. Două înnoiri pe care le-a suferit, i-au mai ridicat fațada, ascuțită în partea de sus în unghi. Le poți urmări după cele două, trei straturi de lespezi de piatră mai noi de deasupra și după cimentul alb cam improșcat pe de lături de mistrie. Turnul mic înfipt în față la mijloc, unde cele două muchii ale unghiului ar fi fost să se împreune, s-a păstrat în schimb ca la început și pare scufundat în sine cu două trepte. Dar între împrejmuală și această aspră clădire plutea ca un nor de argint, fâlfâia încet o horă albă aeriană, păzea un alt grad de lumină și de văzduh. El ne-a oprit uimiți. Și tot el ne-a descoperit

²³⁵ *Donau-Bulgarien*, 1875 vol. I, p. 282-283.

biserica. Erău crăcile înflorite toate, în noaptea caldă, ale pomilor de dincolo, din curtea cu morminte. Un miros mai tare decât al tămâiei, mirosul primăverii, cădea în valuri.

În biserica din Bregova, Iisus învie de mai multe ori în aceeași zi. Oamenii sunt prea mulți pentru un singur locaș dumnezeiesc și vin rânduri, rânduri la ceasuri dinainte hotărâte. Noi așteptaserăm să bată arângul și porniserăm. Preoții și logofeții de strană se zdrobeau în cântările și slujbele lor până la ziua mare. Prin pâcla luminilor de ceară se zăreau, neprefăcute, așa cum ieșiseră din mâinile, acum de țărână, ale meșterilor aromâni, iconostasul cu balaurii lui auriți, cele două șiruri de stâlpi rotunzi albi, despărțitori ai celor trei alei, cu arcuri de zidărie sus, vulturul amvonului, care parcă zboară neostenit cu o carte de foc pe umeri și jețul mitropolitan, pus pe doi lei, nu pe unul, lăcuiți cafeniu și cu dinți căscați în gingii sângeroase. Iar prin fum, de sub balauri, vulturi și lei și peste capete aplecate, Iisus vorbea din ușa altarului, după buchii chirilice cu inițiale roșii uriașe, în graiul nostru vechi, plin de aur și de nestemate.

Asemenea, și alte însemnări răzlețe are Kanitz. Dar printre ele am avut norocul să nu scape una, care apasă în cumpănă cât toate celelalte la un loc. Fără ea, viața românilor de-aici ar fi curs pentru noi lipsită de adâncimi și culmi, iar un mare chip ar fi rămas astrucat în praf de arhive, căci nicio mână nu s-ar fi priceput să-l scoată. Frântura de popor săracă în istorie, peste care a altora istorie își mână cavalcadele înaripate și răsunătoare, se aureolează deodată de o faptă din cele rare, țesută din cel mai curat suflet. E vorba de lupta pentru trecera la altă credință a acestor ortodocși și de slava și pătimirile popii Dragsin, drumetul.

Kanitz însuși nu și-a dat seama în ce clipă grea pentru acei pribegi din trunchiul nostru coborâse între ei. Frământările lor i se par fără noimă, iar cel care le stârnea vrednic numai de osândă. E strâmt și rău. Ajută poate la căderea lui și la înăbușirea mișcării.

Călătorul străin putuse să vadă încă din 1869 o capelă de scânduri în marginea Vidinului. Un popă de departe, răsărit printre oamenii din Stanotâm cu vreo trei ani înainte, o așezase acolo. El ar fi vrut s-o strecoare chiar în cetate, consfințind-o, prin aceasta, sau înfingând-o cel puțin, înăuntru, ca să fie găsită mai târziu, biserică a țării recunoscută și cu aceleași drepturi ca ale celorlalte. Dar turcii nu îngăduiau clădiri de rugăciune creștinilor în cuprinsul zidurilor. Kanitz, atunci, nu i-a dat nicio însemnătate. Popa nu-l privea și nici n-a căutat să-i afle numele. Rândurile care povestesc faptul și cele dintâi în cartea lui amintind pe români, sunt aproape obiective, cu toate că au fost redactate mai târziu, când știa mai multe și avusese poate și amestec în această treabă:

„Acum în urmă Vidinul a mai căpătat și o bisericuță catolică provizorie, prin silințele unui misionar trimis de episcopul valah unit de la Oradea Mare. Ea e încheiată foarte sărăcăcios din scânduri și aduce mult a hambar de lemn. Numadecât alături se găsește o piatră de închinare, cu o coroană de fier deasupra și cu următoarea inscripție: *A césta s croca dăruit-o întru mărirea lui Domne dieei comunitalei romane gr. cat. din Vidinu 1869* (sau, ținând seama de greșelile de transcriere ale unui necunoscător de românește și de ciudățeniile ortografice ale ciparianismului: „Această sfântă cruce (a) dăruit-o întru mărirea lui Dumnezeu comunității române greco-catolice din Vidin 1869” – Nota noastră). Pentru o clădire de biserică definitivă și mai potrivită scopului, împăratul Franz Josef a dăruit o sumă însemnată. Eu nu cred în viitorul bisericii catolice pe pământ bulgar, ci mi se pare că și cu ridicarea acestei clădiri au să se ivească mari greutăți²³⁶.

Mai târziu însă, el a descoperit și pe popa misionar și întreprinderea lui. Era în vara lui 1871. Se găsea iar la Vidin.

²³⁶ *Donau-Bulgarien*, 1870, vol. I, p. 239.

Ședea la un prieten vechi, consulul austro-ungar. Acesta îi povestea de necazurile pe care i le aducea acel vântură-țară.

Îngrijorați de întâile izbânzi ale propagandei, preoții bulgari se ridicau împotriva. Vlădica din Vidin, viitorul exarh, supărat că popa nu era îndepărtat în urma intervențiilor lui de autoritate chezaro-crăiască locală, nu mai vizita pe consul. Turcii, înțețiți de unul și de altul, nu-l mai priveau cu aceeași ochi buni: „din pricini strategice” nu-i dăduseră voie să clădească, lângă zidul de afară, pe locul anume cumpărat în marginea Kumbairului, biserică statornică. Sprijinul bănesc venit de peste graniță încetase și datoriile neplătite stârneau nemulțumiri și bănuieli. Omul nu cruța de loc pe consul, nici pentru aceste nevoi, nici pentru altele mai grele, ale comunității.

Kanitz nu înțelege de ce Austria, care are altă politică, să se pună rău cu bulgarii și nici de ce să cheltuiască pentru scopuri pierdute și nu pentru întărirea ei comercială în acea deschisă piață dunăreană. Iar toate acestea, de hatărul cui? Al unui neșesălat, care scrie proclamații unde amintește valahilor vidineni de nobila origine latină, de frații lor din principatul vecin și nu de ceilalți, mult mai înaintați, din Ungaria și de sprijinul lui Napoleon; al unui necioplit, care nu știe altă limbă decât a lui de-acasă și trebuie să stea de vorbă prin tălmaci, nu numai cu turcii și bulgarii, dar cu însuși consulul; și al unui certat cu legile, pentru că băiatul lui, și cel mai bun ajutor, dascăl al copiilor nou-uniți, stătuse în temniță pentru moarte de om.

Sub toate aceste vini, deosebite cu ochi austro-ungari, noi știm astăzi și vom arăta mai departe că mai era una, care nu putea să scape ochilor prietenului. Și iată cum iese zugrăvit popa în galeria aventurierilor cetății:

Câteva din aceste tipuri le-am și amintit în întâiul volum: alții se cuvine să fie smulși uitării în aceste pagini, pentru că lor le-au căzut adesea, ca actori în marele joc de uneltiri de la Dunărea-de-jos, cu desăvârșire minunate roluri. Așa se plimba, de pildă, pe sub balconul iubitei mele gazde, popa valah Dragsin

din Transilvania. Ce căuta vrednicul vlăstar daco-latin și preot romano-unit în Vidinul strict bulgaro-ortodox? Să vedem și oricât de necrezut sună, nu rămâne mai puțin adevărat ceea ce am auzit dintr-un izvor informat.

Se știe că încă de multă vreme politica de stat maghiară luptă cu putere în Banat și Transilvania împotriva acelei propagande care năzuiește la unirea tuturor românilor într-un mare imperiu daco-român. Zisul popă Dragsin se silea de la 1869, nu din proprie pornire, ci sub egida oficială a de curând răposatului episcop unit de Oradea Mare, Pop Szilagyi, să atragă pe valahii așezați între Dunăre și Timoc, în șuvoiul mișcării naționale mari românești²³⁷.

Ceea ce era prilej de ocară pentru marele călător n-are poate de ce să fie unul și pentru noi. Dragsin, preotul bănățean, făcut numai din voia sa misionar drumeț, sparge cadrul prea strâmt în care încearcă să-l închidă cu încuietori de ironie și de milă Kanitz. Prea se simte că, în ce ne privește, acesta se născuse la Budapesta.

Astăzi, truda lui pe acele locuri și în viață are pentru noi alt înțeles. Un slab chenar de lumină se arcuiește peste această față, plecată dintr-un sat din Torontal ca să sufere și să biruie pe căile Domnului. În istoria românilor vidineni, atât de săracă, episodul Dragsin e unul din cele mari și ușor putea fi o răspântie, iar în a noastră, a tuturor, destul de lipsită de misionari, o pagină aprigă și rară.

Pentru toate aceste cuvinte am crezut că nu e de prisos o oprire cu cât mai multe documente asupra lui. Oprirea va fi un popas pe înălțime, de unde câmpul pe care ne-am hotărât să-l străbatem se va desluși mai limpede și dar neașteptat un suflet adânc și cu multe valuri se va înălța înaintea noastră, ca o troiță cu streășină de argint, pe un loc de înfrângeri și de rugăciune.

²³⁷ *Donau-Bulgarien*, 1877, II, p. 4-5.

Samoil Dragsin a venit pe lume în anul de la Cristos 1822, într-un sat din Banat, Petrovăsela. Azi trag pe-acolo vapoare cu pavilion sârbo-croato-sloven. Despre cei dintâi patruzeci de ani ai lui nu știm nimic. Bătrânii care și-l mai aduc aminte spun că până atunci ar fi fost negustor. Un atestat al primăriei din vremea când era să fie hirotonit preot îl arată „agronom și servitor al bisericii, care mult s-a ostenit spre înaintarea și cultivarea locului natal”. Așa îl descoperă și faptele de mai târziu: om trecut prin multe, întreprinzător, hotărât, dârz și, pe deasupra, cu un sâmbure din acel jar care face pe apostoli și care l-a învățat deodată în pragul bătrâneții. La 5 iunie 1863, împreună cu fiul său Petru alias Payel și cu fata sa, vergura Theodora, alias Ephrosina, a primit credința greco-catolică și a fost trecut monah al mănăstirii Sfântu Sava de lângă Ierusalim. Cu acest pas el se desface din vreme și dintre semeni și intră în istorie. Cu același pas își începe și calea durerii.

Anul viitor îl aflăm călător pe la Roma „d. Samuil Draxin Monachus Dioecesis Logosole in Austria peregrinus”, ca să se pocăiască și să vadă fața Sfântului Părinte. Pe toamnă e la Ierusalim, de unde ni s-a păstrat această ciudată adevărată, în care spusele întocmai ale smeritului oaspe îndepărtat au pătruns cu asprimea lor valahă în armătura senină latinească: „monachum Samuelem Draxin de Sancto Petro Vaxilla *Calugaro Monasterii Santului Sava Valea Plângerei se tiene de Diecesa Logosului* Jerusalem feliciter pervenisse”. În primăvara lui 1865 e îndărăt la Lugoj, unde-și reînnoiește voturile monastice ale chipului celui mic al îngerilor. De acolo îi pierdem urma. Când îl regăsim e între românii vidineni, în sat la Stanotâm.

O corespondență bogată cu Oradea Mare, Blajul și Bucureștii, începută în 1867 și încheiată la 1882, luminează de-acum viața lui. Scrisoare cu scrisoare, gândul minunat care putea să dea un cuprins sufletesc de luptă și să aducă scăparea unui crâmpel de neam rupt de ale sale se înfiripează și urcă, pentru ca treptat, lovit de pretutindeni, să se întunece și să cadă. Cu gândul lui s-a frânt și Dragsin. Pierde ca o mână de pulbere.

răsucită de un ultim vârtej pe drumurile Ierusalimului și aurită scurt de sfințenia unui hagialâc de muceniec și deznădejde.

Cum a ajuns în Stanotârn nu ni s-a păstrat măturie. Dar de acel sat de baltă, în care Dunărea când crește dă năvală din toate părțile, îneacă fânețele, umple zâmnicele și face din oboare așezări de crape și de somni, s-a legat soarta și a propovăduitorului și a seminței aruncate de el. Acolo i-a fost întâi ascultat cuvântul și acolo s-a păstrat mai îndelung. În Kumbair a locuit și s-a zvârcolit Dragsin ani. În el a ridicat bisericuță și a slujit, a avut școală de copii și de oameni mai răsăriți. Câte un moșnegel cu ochi albaştri, paznic sub cocoasă al vreunei vechi biserici din Vidin, ca un cocostăre sur de clopotniță, îl știe încă. Ce-a pus la cale nu mai încălzește însă pe nimeni. Cu Stanotârnul e altminteri. Cele mai mândre case, cu comarnic și cu prispe colorate pe sus, sunt ale „catolicilor”. Poate că numele li s-a dat ca ocară. Biserica lor e acum tot cea ohștească. Dar cu toții își aduc aminte și nu se rușinează de trecut.

Aici se strecurase un ardelean sau hânățean, cu nume Romuz. Sub el trebuie să se fi ascuns un Remus sau Romulus oarecare, latinizant. Era și acesta o mică pânză purtată încoace de valul Dragsin. Alții vor fi venit sau ar mai fi venit, solie bună și stâlpi de întărire la margini. Norocul însă a vrut să încurce aceste drumuri și să spulbere pe cei ce le apucaseră. Iată pătimirea lui Romuz, povestită chiar de nepoata lui.

Era un om cu știință de carte și cu haină neagră. Învăța copiii oamenilor. Aceștia s-au gândit să-l lege pe pribeag de sat și l-au însurat cu o fată de ciorbagiu. Prunci s-au născut din această unire. În răstimp, frământările, ale căror unde porneau de la Vidin, sporeau. O parte din săteni se trăgeau înapoi, în adăposturile vechii credințe. Alții se țineau tot mai strâns de unire. Cioenirile nu mai conteneau. Atunci i-a murit învățătorului un copil. După ce l-au plâns și l-au așezat în lemnul lui, părinții, cu rude, vecini și prieteni, au plecat spre grobiște. Alaiul s-a mișcat încet pe ulița mare, a cotit pe după grădini și s-a îndreptat spre

biserică. Dar la întâia răsپانتie o ceată de pravoslavnici le-a ieșit înainte și le-a cerut să se întoarcă. De ce? Pentru că trupșorul răposat nu fusese botezat după lege și n-avea ce să caute în pământ sfințit. Alaiul s-a îngrămădit, s-a umflat într-un loc, zgomotos, bărbații au dat în față și au încercat deodată să-și rupă trecere. Atunci ceilalți au ridicat ciobărneacele! Și a fost o învălmășeală cu capete sparte și oase zdrobite, din care mortul abia a putut fi scăpat și dus repede acasă. Acolo i-au săpat pe seară o groapă în dosul casei și i-au dat o odihnă pe care tată-său n-a mai putut-o avea. Curând a fost silit să se ridice și să se mute către de unde venise. Și-a luat cu el și casa, femeia și copiii, dar curând femeia s-a întors. De locurile străine pe care le colindase nu știa să spună multe. Întrebată de ce n-a rămas, se văita că nu putuse să se mai rabde într-o țară unde mămăliga se fierbe în oală. Un bastion de colț din cetatea unirii se dărâmasse. Nu l-a mai ridicat nimeni niciodată. Sfărâmăturile lui le mai petrec prin mâini oamenii mirați de azi și le arată, fără înțelegere, trecătorului.

Ceea ce a început între românii vidineni Dragsin era, cum se vede, cu destulă tocmeală și rădăcini. El găsisse aici câteva zeci de mii de oameni, fără alt sprijin pentru sufletul lor decât limba și credința și fără căpetenii. Cei câțiva preoți erau cu totul umili și nepregătiți pentru o sarcină mai luminată. Stăpânirea era străină și păgână, străin și răznit, pământul, străini și dușmănoși, locuitorii de baștină. Ivirea lui acolo trebuie să fi fost privită ca o sărbătoare fără pereche. El era legătura, trimisul, cuvântul. Nici astăzi nu e altfel. Eram așa de înconjurați și de doriți, că ne vedeam adeseori siliți, tocmai ca să nu le facem zadarnice neajunsuri, să ne ferim și să ne închidem. Iar Dragsin n-avea aici decum aceleași temeri și era și o ființă binecuvântată. Vorba lui trezea iubire, cererea lui, ascultare, focul lui, flacăra. Atâta lume, atunci și mai târziu, în acele locuri sau aiurea, săracă cu duhul sau cărturară și obosită de civilizație, a suferit același farmec. Așa se și lămurește cum el, un biet om, cu scrierea lui tremurată chirilică, de școală veche și puțină, a izbutit să urnească atâtea interese, să creeze o înfricoșată problemă și să adune

asupra-i atâta luare-aminte, binevoitoare sau împotrivă. Nu mult a lipsit ca să izbutească. El nu se știa însă cât e de singur și câte puteri, în această bătaioasă singurătate, stârnise spre distrugere, ale duhului și pământului, datini și înverșunări de veacuri, meschinării și deșertăciuni de-o clipă, sau bănuielile Rusiei și neîncrederea Austro-Ungariei. Ele l-au săpat nebăgat de seamă și l-au prăbușit, când se credea mai tare, pornindu-l pe apele uitării și ale morții.

Ce mirare atunci că poate în mintea lui se născuse într-adevăr gândul de care mai târziu îl învinovăteau cu viclenie dușmanii, al unui rost mai de seamă și mai statornic între acești oameni? El n-o făcuse doar înainte să-și îndeplinească de-a pururi soarta lui cu a lor și n-a fost abătut sau grăbit nici cu un bob de nisip de la porunca lucrului în sine. Alexandru Dobra, episcopul Lugojului, răspundea mitropolitului Ioan Vancea, la îndemnul acestuia să strângă bani pentru clădirea unei biserici la Vidin, că Samuil Dragsin, care mai înainte în dieceza lui a trecut la Sfânta Unire, apoi a apostat, umblând pe la Blaj și Urbea Mare, unde s-a sfințit de preot, a venit iar pe acolo, *cu brâu roșu*. Iar episcopul catolic din București îl învinuia că, întors dintr-o călătorie de la Viena, citea poporului scrisori mincinoase prin care cardinalul cap al congregației de propagandă l-ar fi așezat vicar apostolic sau ceva asemănător peste tot pământul acela (*populo ostendit et legit falsas litteras... quibus instituebatur vicarius apostolicus, vel nescio quid alius, per totam illam provinciam*). Popa Dragsin n-a rămas dator acestor înalți pârâși. În scrisorile pe care era prea neîndemânatic în purtarea condeiului ca să le scrie însuși, ci le dicta, el a dovedit, fără puțință de răsturnare, în graiul lui tăios, colorat și pătimăș, ce alte pricini decât iubirea adevărului slobozea peste el asemenea ură.

A nimerit în Stanotârn prin 1865. Într-un memoriu al lor din 1872, prin care-l cereau îndărăt, curând după ce fusese îndepărtat, românii vidineni scriau „că sunt vreo șase sau șapte ani de când ne-au venit în aceste părți răsăritene, în statul

otoman, în județul Vidinului, un preot călugăr care ne spunea nouă tainic că este misionar și rumân unit, anume părintele Samoil Dragsin”. De la început îl întâlnim împreună cu băiatul lui, Petru, împreună sunt și peste șaisprezece ani, când unul, cel mai tânăr, coboară în pământ, iar celălalt așteaptă un cuvânt la malul mării, ca să plece pe drumuri neîntoarse. Pentru noi, el așteaptă mercur, mândru, și după atâția ani, înaintea acelorași ape, cuvântul de dezlegare.

A fost bine primit. Oamenii erau evlavioși și orice față bisericească le deschidea inima. Aceasta, spre deosebire de ale lor, le vorbea răsplat despre o obârșie strălucită, despre legătura cu Roma, despre înrudirea cu Franța și cu principatul vecin, de unde cei mai mulți descălecaseră și care era țara românilor. Le vorbea despre puțină să fie supuși uneia din acele puteri, Franței, de pildă, și să aibă de la ea școli, biserici și orice ocrotire, Franței, care stătea în toate primejdiile și alături de frații lor de dincolo de Dunăre. Dușmanii lor nu erau turcii, ci bulgarii, rușii și grecii. Biserica lor nu era a lor, ci a acestora. Ei le tăgăduiau orice drept pe aceste locuri și limba lor în altar și voiau să-i sărăcească și să-i înghită. Poarta de scăpare le-o deschidea tot maica Roma. Ea îmbrățișase de mai bine de o sută cincizeci de ani și pe alți români aflați în marginea pierzării. Biserica acestora se unise cu biserica Papei, care era a celor mai luminate și consangvine popoare și nu le schimbaseră nimic din limbă, din obiceiuri, din port. El era călugăr al acelei biserici, numite pentru aceasta unită, și afară de cele patru puncte nu știa să se deosebească prin altceva de orice creștin român. Îl văd, vorbește ca ei, are portul și barba lungă a popilor lor, își face crucea așa, așijderea, zice *Tutăl nostru*, uite, la fel. Vlădica, român unit, de la Lugoj, l-a primit în cinul monarhicesc și vlădică al vlădicilor, mitropolit preasfințit, păstorește în odăjdii și cărjă de aur, în cetatea împărătească a Blajului. De-acolo le pot veni și lor, părăsiți cum sunt, bieți plugari fără altă ureche să-i asculte, mântuire și foloase.

Din asemenea și alte lămuriri și îndemnuri a ieșit memoriul neașteptat cu care a intrat în Blaj într-o zi de vară din 1867 călugărul bănățean. Mult se vor fi minunat și-l vor fi întors pe toate părțile cuvioșii și învățații canonici. El aducea veste de români necunoscuți și de o tainică dorință. Omul acesta mic de stat, focos, umblat, isteț, care-i sfredelea cu ochii lui neastâmpărați, putea multe. El arăta lucrurile ca și făcute. Dar Mitropolitul era bolnav la băi, la Vâlcele. Trimisul hotărî să plece cu hârtia numaidecât acolo. Până atunci cerea să i se primească din nou mărturisirea de credință greco-catolică, de care împrejurările slabe ale bisericii lugojene și dușmanii locali îl desfăcuseră; ceea ce, după o examinare pe larg despre cele ce se țin de ea și anumit despre cele patru puncte, i s-a și împlinit, spre laudă.

Dragsin s-a repezit până la Vâlcele, dar n-a putut să facă mare ispravă – mitropolitul era prea șubred și s-a întors la Vidin. De aici a pornit peste două luni cu alt memoriu, mai limpede și mai grăbitor decât întâiul, iscălit ca și el de preoții și fruntașii a două sate, Stanotârn și Coșava [Kosovo]. De la Blaj, unde deocamdată nu mai era mult de făcut, s-a dus la București și Nicopol, de unde a plecat cu o înaltă bună voință câștigată, și cu certificatul episcopului Ant. Jos. Pluym, care, „déclare que le vénérable moine Samuel Draxinu et son fils Pierre (!) sont sujets autrichiens et catholiques du rite roumain; des personnes très honnetes et qui ne s'occupent que de l'instruction de la jeunesse et de ce qui regarde la religion catholique”. Vidinul făcea parte din dieceza acestuia și cei de la Blaj îl vor fi îndreptat aici. Apoi s-a înfățișat pașei Midhat și consulului austro-ungar din cetatea dunăreană, Schulz, care i-au făgăduit tot sprijinul. Li s-ar putea zice acestor alergări, mijlociri și biruințe, faza diplomatică pregătitoare, după faza de pipăire și de propagandă locală, a unirii. Firele ei erau cum nu se poate mai meșteșugit urzite și se înmănunchează toate în mâinile călugărului, care luase marea hotărâre și lucra de-acuma strâns.

La 13 martie 1868 „Dragsin Samuilescu, călugăr laic din Bulparui se roagă să fie primit în cinul călugărilor Basiliți din Mănăstirea Blajului”. La cererea lui alipise hârtiile de pelerin la Roma și hagiul la Ierusalim, certificatul lui Pluym, adeverința de trecere la unire în două rânduri, la Lugoj și Blaj și atestatul de bună faimă al satului de naștere. Consistoriul îl primește, dar fiind mitropolia vacantă în urma morții lui Șuluțiu, îl trimite pentru hirotonire, dacă acesta îl va găsi vrednic, episcopului de Oradea Mare, Dr. Iosif Papp Szilágyi. La 30 martie Dragsin e om al bisericii și aduce cu mâna lui la Blaj raportul episcopului, aprilie în 7, când capătă și un ajutor de drum de 50 de fiorini. De-aici pornește ca preot la bulgari, cerut de la Roma și de la București. Misionariatul lui luase ființă.

Acasă pune la cale trecerea satelor la unire. După Stanotârn și Kumbair, vin parte din Coșava [Kosovo] și Isân. Noii credincioși se numără cu miile. Dar în același timp se ivesc și piedicile. Biserica bulgară prinde de veste și luptă pe deoparte să dărâme pe preot, iar pe de alta să ispitească sau să înspăimânte pe credincioși. Bulgarii încercaseră și ei, cu câțiva ani înainte, și tot mai mult din pricini politice, să se unească cu Roma. Amestecul Rusiei îi oprise. Acum erezia de la care fuseseră întorși, ca și întrezărirea unei primejdii naționale în acest unghi, îi făceau mai crânceni și necrutători decât sunt de obicei.

Dragsin, „în mijlocul a multor lupi sălbatici”, își ține aproape neofiții. Aleargă neostenit în toate părțile. Iar scrisorile lui încep să colinde pe la toate locurile sus puse de unde putea veni, se cuvenea să i se trimită și i se făgăduise ajutor. Vina căderii lui e că la atâta râvnă s-a răspuns întâi slab, și apoi de-a dreptul cu silă sau dușmănie. Misionarul nu făcea parte din datinele noastre, întâiul, care s-a creat singur, mic pentru cei mici, ne-a speriat. Nu l-am înțeles. Ne-am întors capul de la el.

Episcopul hirotonisitor e rugat să stăruie la Viena ca bunul consul Schulz să nu fie mutat în Egipt, cum acesta pesemne îi destăinuise că e primejdie; să mijlocească și de-a dreptul către ministrul Franței la Constantinopol, pentru că scrisoarea dată

către consulul francez din Vidin n-ajunge ca țara lui să ia sub ocrotire pe românii uniți din Bulgaria, deosebiți de ceilalți catolici, care sunt sub protecția Austriei; să ceară pedepsirea unor locuitori bulgari care terorizează pe românii dornici să treacă la Unire. Lui i se plânge apoi de puținul ajutor pe care îl găsește la episcopul catolic din București, căruia degeaba i-a scris să ceară de la Oradea un canonic „cu părul netăiat și cu barbă și mustăți mari, căci proștilor așa le place” și să vină la Vidin, unde n-are ce căuta singur, „că nu știe batâr o vorbă românește și dacă îl vor vedea românii că nu poate vorbi românește, alta nu vor zice, ci vor gândi că le schimbăm ritul și atunci ne vor fi ostenele zadarnice”. Și tot pe el îl roagă să-i dea povață cum ar face să zidească o biserică românilor din Vidin. La toate aceste rugăminți și cereri, Szilágyi prevăzătorul, cu toate că a făcut unele intervenții, despre care numai noi din arhivă știm, n-a răspuns nimic.

Misionarul vrea însă cu orice preț biserica lui în Vidin. Îi trebuia un locaș unde să slujească și un adăpost sufletesc pentru uniții scoși din biserica lor de bulgari. Și pleacă în vara 1868 la Viena, cu recomandări de la consul către miniștri și înalți demnitari. Erau încă prieteni. O scrisoare lungă, inimoasă și plină de încredere a vicerectorului din seminarul greco-catolic central, dr. Grigoriu Silasi, către mitropolitul Blajului, ne-a păstrat dovada și a acelei vrăji pe care o răspândea în jurul lui Dragsin și a îndrăzelii cu care acesta a bătut la toate porțile în Capitala împărăției. S-a întors de acolo prin Pesta, Blaj și Gherla, cu galbenii trebuitori cumpărării unei grădini unde să ridice biserica și cu mari făgăduieli. Până în toamna viitoare, capela, din scânduri deocamdată, era ridicată, o cruce falnică de piatră cu o inscripție cât un hrisov de domnie, înfiptă alături și școala, deschisă. Cea mai grea treabă fusese săvârșită, o culme ajunsă, temeliele unirii puse. Mucenicia era alături.

Episcopia catolică din București nu era mulțumită cu Dragsin. Această nemulțumire s-a arătat întâi în oprirea salariului. Omul se vaită, dovedește în ce încurcături e pus, cum preoții nou

câștigați sunt lăsați în vânt, el însuși umilit și înglobat în datorii. Poate că ajunseseră până acolo știri despre plângerile misionarului la Viena și Blaj, sau despre încercarea lui să se desfacă de jurisdicția Nicopolelui și să treacă sub mitropolia ardeleană.

Dragsin scrie mitropolitului în 1871 cum n-are sprijin în alergarea lui de zi și de noapte, cu primejdia chiar a vieții, pentru mântuirea neamului și lățirea credinței: „dar servul care a purtat greutatea sarcinei și a suferit zăduful zilei semănând și secerând în holda Domnului său, apoi cu durere ar fi ca scara să nu-și primească dinarul”.

Dinarul acesta nu era numai cel bănut cu chipul chezarului, ci din ce în ce mai mult, în tot înțelesul lui evanghelic. Peste rodul ostinelilor lui Dragsin osânda se rostise.

Venirea noului episcop catolic la Vidin strică mai mult lucrurile. Consulul se depărtează și el de misionar și e câștigat la punctul de vedere al celuilalt. Legăturile cu legația franceză nu puteau rămâne multă vreme ascunse. Pusese negru pe alb numele lui Napoleon în scrisori pastorale. Iar Franța se găsea după iarna grozavă a lui 1870. Călători cu trecere, cum era Kanitz, arătau, puși în cunoștință de apucăturile lui Dragsin, cât de primejdioase puteau ajunge ele pentru monarhie. Turcii înșiși sunt întărâtați de frământările vidinene. Mitropolia din Blaj e covârșită de pretutindeni, atât de la București cât mai ales de la Viena și Pesta, de la Ministerul de Culte și Externe, cu cereri de rechemare.

Că și cum ar fi simțit cercul de dușmănie care se închidea în juru-i, Dragsin, sărind peste așezările românești vidinene, aduce deodată 10.000(!) de noi credincioși în sânul bisericii unite, de rândul acesta dintr-un ținut unde supravegherea dușmanilor trebuia să fie mai mică, al Cibru-Palancei și Rașovei. Duios, pune el înainte pe cei 15.000 de fii duhovnicești și-și cere, tare pe oastea lor, drepturile. Acum e tot pe drumuri, *Semper in itineribus erat*, îl părăsc Blajului, Bucureștii. Iar Dragsin descoperă mitropoliei cum „spune Măria Sa că este episcop latin, dar nu este de ritul grec și pentru aceea nu vrea ca să-mi plătească, dar eu nu mă pot latiniza, pre mine și pre acel popor

de 15.000 de suflete, ca să-mi pot câștiga leafa, pe care mi-a oprit-o Măria Sa”. Tot atunci, Petru, fiul său, la o Înviere, când era obiceiul ieșind din biserică să se tragă cu puștile de bucurie, lovește pe cineva, care moare. Răuvoitorii spun că dinadins și că ar fi fost la mijloc o femeie. Învățătorul e băgat în temniță de turci, tatăl ține piept tuturor.

El își cunoaște bine dușmanii. Memoriul semnat de 213 inși, din toate satele vidinene și rașovene pe unde trecuse, care cerea îndărăt pe Dragsin și trebuie să fi fost inspirat, dacă nu chiar redactat de el, zice într-un loc: „Prea limpede cunoaștem că ridicarea cuviosului nostru părinte au fost numai de la aceste două persoane, adevărat din partea Consulului și a Episcopului latin”. Pentru menținerea mai departe în Vidin a lui Schulz poate că nu puțin contribuisse pe vremuri și cuvântul urgisitului de acum. Dar zilele prieteniei trecuseră.

Și aiurea, zice același memoriu, intrând mai adânc în împrejurările locale și dezvăluind alte socoteli sau greșeli, grele:

„Măcar ca suntem noi așa de proști și neînvățați totuși cunoaștem că este ceva la mijloc din minciunile consulului nemțesc din Vidin la ridicarea bunului nostru părinte, pentru că noi știm și putem adevăra și a mărturisi cum că consulul mai de multe ori au hatjocorit caracterul părintelui și își făcea râs de religia noastră unită, pentru că zicea că legea unită este numai o minciună și că nu suntem catolici și că numai cu ritul latin sunt catolici. Și vă arătăm una mai pe scurt pentru încrederea Măriei Voastre: cum că anul trecut au venit un italian din Calafat ca să-i boteze părintele un copil în Vidin. Și au întrebat pe secretarul consulului nemțesc, că unde șade părintele ca să-i boteze copilul. Dar secretarul așa-i dete răspuns italianului cum că părintele nostru nu este catolic, ci să se ducă la Craiova că acolo este popă catolic. Și auzind omul așa, s-au întors cu copilul nebotezat înapoi la Rumânia, unde din întâmplare am fost și noi de față. Iată vedeți contra consulului nemțesc.

Încă vă mai descoperim și alta, cum că astă toamnă au trecut doi ani de când au venit episcopul latin Paul din București la noi și au slujit în biserica care au făcut-o părintele nostru în Vidin și după slujbă ne-au ținut nouă cuvânt de învățătură, unde eram patru, cinci sute de bărbați adunați afară, de femei și copii, unde au fost și consulul de față. Ne spunea cu asprime ca să nu mai ținem praznicele care le-am pomenit de la părinții noștri, adică pe cuvioasa Paraschiva, pe Sfântul Dimitrie și pe Sfântul Gheorghe, că acelea nu sunt praznice catolice, ci sunt ale grecilor. Și ne-a spus că are să ne trimită preoți italieni învățați și luminați, care pot să ne povățuiască. Pentru care (de) cuvântarea d-lui nici unul n-au fost mulțumiți, pentru că am cunoscut planul ce recugetă ca să facă cu noi. Dară noi ne ținem după făgăduințele care sunt în proclamațiile care ni le-au adus părintele nostru de la prea sfinția sa episcopul Szilágyi, cum că nimica nu ni se va schimba din obiceiurile noastre. Dar nu așa precum au făcut episcopul latin din București, de ne-au trimis pe popa lui cel tuns, ca să ne strice legea și obiceiurile noastre: aceea nu o vom primi nici morți!"

Dușmanii aceștia erau însă acum prea puternici, iar prietenii, fără încredere și sperioși.

La 24 iunie 1872 popa Dragsin dăduse în primire preotului romano-catolic din Calafat, Bartolomeo Pantaleoni, capela, potirul și pe românii uniți vidineni. La 20 iulie zugrăvește din Golenți, de lângă Maglavit, mitropoliei din Blaj, nenorocirea și lipsa lui. risipirea gospodăriei din Bulgaria, lăsarea zălog pentru datorii în mâinile turcilor a copiilor și neputința, din toate aceste pricini, să vină la scaunul mitropolitan. Zic să fi spus Ioan Vancea că acesta nu Dragsin, ci drac în sân fusese pentru el și Mitropolie. În anul următor era numit preot administrator al mănăstirii Strâmba Fizeșului. Zilele de apostolat apuseseră. Românii vidineni muriseră pentru misionarul lor. Dar muriseră și pentru unire! Se împlinise ceea ce scrisese învățatul Grigoriu Silasi mitropolitului Vancea: „Căci ar fi păcat de moarte și pentru noi în veci rușinea cea mai

mare a lăsa din indiferentism ori mârșăvie să cadă și să se ruineze acei muri începuți ai Ierusalimului”.

N-a fost Dragsin vreun călugăr stafidit peste bucoavne învățate, cu mintea ascuțită de mânuirea subtilităților dogmatice și încărcat ca în odăjdii de citate latinești nici vreun sfânt, argăsit de posturi, cu genunchii bătătoriți de mătănii și mijlocul sângerat în cingători de cazne. Era numai un om oțelit de viață, preot al întâmplării și pe care îl umpluse de la o vreme gândul lui sfânt. Om cu patimi încă și cu păcate, cu câteva adevăruri și o dialectică simplă dar sigură, aproape în totul de oamenii pe care îi păstora și care de aceea îl înțelegeau, îl iubeau și îl vreau. Prin scrisorile lui prindem uneori și mici abateri, izbucniri sau potriveli poate mai mărunte. Dar fapta nu e mai puțin îndrăzneală, căile mai pline de jertfă, scopul mai măreț. În vremea aceea și într-un cerc mai strâmt, ideea națională n-are ostaș mai hotărât și pe poziție mai pierdută, nici biserica, râvnă mai neodihnită.

Ce s-a mai întâmplat după aceea cu Dragsin, privește mai puțin rosturile lui din vremea de mărire, cu toate că nu e nici atunci străin de ele. Opt ani a stat el în pustnicia lui, înmădiat după noua soartă și gospodărind cu strășnicie. Mitropolia hotărâse însă altfel cu averea mănăstirii și arendașul, care trebuia s-o ia în seamă, a dus și la îndepărtarea preotului. După firea lui dreaptă și iute, Dragsin a alergat, s-a împotrivit, dar n-a putut să facă nimic. Ba superiorii, ca să-i frângă cerbicia, i-au scos vorba că ar fi fost speculator de avere, nu speculator de suflete. Din cercetarea pusă la cale, el a ieșit însă fără pată. Rămas fără căpătâi, a luat atunci drumurile Banatului, de unde plecase și umblase cu ochii după o stea înșelătoare douăzeci de ani. Aici a încercat să dobândească un loc de preot de la episcopul Mihail, diplomatul, care, în față, îl căina și îl puneă cu el la masă, iar în dos scria mitropolitului că nu vede cum l-ar întrebuința, bătrân cum e, și sarcină fondurilor la a căror strângere cu nimic nu se împărtășise. Mitropolia, pe de altă parte, îi poruncea să se întoarcă și, ca vinovat de plecare fără voie din eparhie, să facă osânda de 40 de zile închisoare.

Sâcâit, amărît și răzvrătit, într-o bună zi Dragsin a pornit, în al șazecelea an al vârstei, rupt și numai cu toiagul și desaga goală fără un crăițar, de la Ticvanul Mic de lângă Oravița, de-a lungul Banatului și al Țării, pe jos, către mare și de-acolo la Ierusalim. Din Calafat își ia pe băiat, pe Petru, pe „fiuțu” scump, care avea aici soție și casă. Acesta îi moare pe brațe, după plecarea din Mangalia, la Cartal. Și, după ce-l îngroapă, scrie acel îngrozitor memoriu, cel din urmă, către mitropolia din Blaj, cu toată istoria suferințelor sale și pierde. Va fi ajuns la Ierusalim? Nu va fi ajuns? Se vor fi odihnind oasele lui în Dobrogea aspră, ori s-au târât până în pustiul Iordanului, la locurile sfinte? Peste vatra capelei lui a trecut plugul. Piatra cu scrisoare măreacă și care a stat trântită într-un dos de grădină, până mai anii trecuți, n-am mai putut-o găsi. Arhiva singură a rămas, cu documentele astăzi spălăcite. Și cercetătorul, rătăcit printre ele.

Dacă biserica lui s-ar fi putut ridica de piatră în marginea Vidinului, pe unul din pereții fundului, popa Dragsin ar fi fost încondeiat, cu chipul lui aprig, la locul de cinste al ctitorilor. Dacă românii vidineni ar fi trecut toți, rămânând, în sânul sfintei uniri, și ar fi fost destul de puternici, într-o piață a unuia din satele pe unde acest învăpăiat întru Domnul și întru Roma strămoșilor și-a scuturat pletele și cuvântul, ei l-ar fi turnat în bronz. Dar nici una, nici alta istoria n-a îngăduit să se împlinească. Iar, după câte cel puțin a vrut acest chip el nu trebuie să se piardă nici să ni se păstreze în caracterizările rele ale neprietenilor.

Unul din acești neprieteni zicea, înălțându-l fără să-și dea seama: *Certum enim est quod si totam historiam istius miseri hominis enarrare vellem, volumina non sufficerent*. Noi n-am avut volume la îndemână, ci numai aceste câteva pagini, târziu și cu sfială.

Despre satele în care sunt așezați românii vidineni cea mai deplină și veche știre se găsește într-un memoriu trimis de aceștia la îndemnul lui Dragsin mitropoliei din Blaj. Sunt acolo trecute 52 de sate, din care 7 nu ne privesc, pentru că sunt din alt ținut mai din jos al Dunării, iar trei: „Moșomani”, „Bucovați” și „Guzalica”, chiar

dacă atunci vor fi fost, în parte românești, azi greu mai pot fi numărate între ele. Români vor mai fi și aici, cum se pot descoperi chiar în sălașuri bulgărești, ca Smârdan și Inova, dar pierduți. Uitat a rămas numai un sat pe Timoc, Brachevț, unde românii erau și mai sunt amestecați cu sârbii. Sunt de altminteri singurii sârbi aflați între așezările românești vidinene. Tot așa uitat a rămas și unul de pe câmp, mic și mixt, Plăcuder.

Numele satelor sunt bine însemnate, afară de mici greșeli de ureche sau de condei. Greșeli mult mai mari nu lipsesc nici din harta lui Kanitz de la 1870 – 1874, în care firește că numele au forma lor bulgărească. Dragsin era numai în întâile timpuri, dar se arată îngrijit scormonitor. La Kanitz sunt scăpări de transcriere după carnet. Mult mai prejos însă de acești doi și fără niciuna din scuzele lor stă Weigand. El venea târziu după ei, altminteri pregătit și anume ca să studieze ca filolog, pe români. Înțelegem că, într-o zi, cât mărturisește că a trecut în fuga telegarilor de la Bregova până în Vidin, și, pe deasupra, și bolnav, nu putea face mare ispravă. Dar nu înțelegem să dea ca informație sigură, luată față de laici, sub chezașia semnăturii unui om crezut de știință, spusele fragmentare și necontrolate ale unuia și altuia. Transcrierea s-a făcut apoi după harta bulgărească, așa că numele românești sunt adesea de nerecunoscut. Și nici vorbă că dacă trebuia ca undeva aceste nume să fie până la amănunt cum le știu și le zic locuitorii, era aici. Dăm lista lui Weigand²³⁸, împreună cu îndreptările și întregirile noastre.

Așezăm noi satele pe grupe, după cum sunt locuite: I. de pădureni, II. de câmpeni și III. de văleni.

I. 1. Iasenovac = *Isănovăț* (mare); 2. Mahala = *Mahala* (mai des prescurtat, *Mală*, *Isănovățul mic*); 3. Sipicovo = *Șipicova*; 4. Borilovac = *Boroivăț*; 5. Perilovac = *Perilovăț*; 6. Rabovo = *Rab(r)ova*; 7. Funden = *Fundeni* (singurul nume pus de români, cu formă de plural, ușor de recunoscut); 8. Cernomasnica =

²³⁸ *Die rumänische Dialekte der Kleinen Walachei, Serbiens u. Bulgariens*, 1899, p. 15.

Țărlomașnița: 9. Zlokuca = *Zlocutea*; 10. Kojplovo(?) = *Coilova*; 11. Kosovo = *Cosova*; 12. Delena = *Deleina*; 13. Kalenik = *Calinic*.

II. 14. Prekudere = *Plăcuder*; 15. Tejanovo = *Tianuț*; 16. Rakitnica = *Răchitnița*; 17. Bregovo = *Bregova*; 18. Balevo = *Balei*; 19. Rakovica = *Racovița*; 20. Vîrf = *Vârf*; 21. Novoselo = *Novosel*; 22. Ginzovo = *Gânzova*; 23. Čungrus = *Čiungurus*; 24. Alvadzi = *Halvagii*; 25. Florentin = *Florentin*.

III. 26. Jasen = *Isăn*; 27. Gomotar = *Gumătarți*; 28. Kosava = *Coșava*; 29. Slanotern = *Stanotârni*; 30. Kutovo = *Cutova*; 31. Negovanica = *Negovanți*; 32. Kapitanovci = *Căpiianuț*; 33. Kerunbek = *Kirimbeg*.

IV. Lipsesc de la Weigand din întâia grupă: *Brachevț* sau *Brăteuț*, în citirea pădurenească, *Grascovul*, *Halova*, *Boșneacul mare*, *Boșneacul mic*, *Molălia*; din a doua grupă: *Ciorocălina*, *Dincovița*, *Gârții*; din a treia: *Șeul*, *Kumbairul*. Satele mărginașe dintre două insule de limbă au caracter mixt. Graiul câmpenilor a pătruns adânc între pădureni. În unele locuri bulgarii s-au strecurat și se înfig, deznaționalizând. Din cele 44 de sate înșirate, nouă, adică *Halova*, *Grascovul*, *Isănovațul mare* și *mic*, *Șipicova* *Brachevț*, *Țărlomașnița*, *Zlocutea* și *Coilova* au fost luate de sârbi. Celelalte 35 au rămas Bulgariei.

Stâlcite apar cele mai multe din numele acestor sate. În toate cărțile și hărțile, în care au fost amintite sau fixate, de la *Ethnographie de la Turquie d'Europe* din 1861, a lui Lejean, unde e vorba de Govalantzi (*Gumătarți*?) ori de Stanotitz (*Stanotâm*?), până în zilele noastre, la harta Statului Major Român, *Vidinul*, scara 1 : 100.000 din 1913, unde citim *Balecvo* în loc de *Balei*, *Vrad* în loc de *Vârf*, *Slanotrâna* în loc de *Stanotâm*, *Halvadân* în loc de *Halvagii* și altele; sau la harta despre „întinderea elementului românesc în dreapta Dunării”, dată de T. Boga la studiul său *Românii din Serbia*, în *Anuarul de geografie și antropogeografie*, destul de cuprinzătoare, dar cu numiri ca *Negovanți*, *Iasen*, iarăși *Slanotern*, *Șef*, sau la *România Mare*, a

d-lor general Constantin Teodorescu și dr. Vasile Meruțiu, profesor universitar, scara 1: 650.000 din 1919, cu Coșarevo în loc de Coșava, sau cu erezii ca *Weinkeller*. Pesemne că informația cartografică a autorilor s-a rezemat pe lucrări austriace. Dar *Weinkeller* putea fi găsit și în harta Statului Major Român cu echivalentul său Pivnița, între Cosova și Răchitnița și în tot cazul e cel puțin umoristic să fie întâlnit cu numele nemțesc într-o hartă românească a unui ținut bulgăresc. E mai greu de găsit pe teren, unde astăzi nu mai corespunde cu nimic. Pivnițele erau așezări de bârne sau și altfel clădite, cu groapă în pământ, unde locuitorii proprietari de vii într-un anumit circuit, se învoiau, până la vânzare sau întrebuințare, să-și păstreze vinurile. De la un timp ele s-au desființat. Numai balada populară locală le mai cunoaște cu vechiul rost. De-acolo se vede că așezare omenească propriu-zisă n-au de ce să fie socotite. Uneori erau lipsite și de paznic.

Dragșin credea, după spusele oamenilor, pentru că el nu pare să fi călcat niciodată în cele mai multe sate pe care le înșiră, că numărul românilor din cele 52 de așezări ar fi fost la 1868 de vreo 40.000. În ele intrau însă și câteva sălașuri rașovene, care nu încap în cadrul nostru. Weigand scria la 1899 că românii trăitori în județul Vidinului pe pământ bulgăresc, în 30 de sate (uitând că pe pagina cealaltă singur le socotise, e drept, și așa greșit, la 33!), se ridică neapărat la 50.000 de suflete, căci cea mai mare parte din sate sunt mari. Tot el arată că în Novosel sunt mai mulți sârbi. Sârbi în Novosel însă nu se întâlnesc. Oamenii de știință bulgari s-au pasionat pentru descoperirea originii lor, dar se pare să n-au ajuns la ceva care să poată fi de toți primit. Locuitorii vorbesc o bulgară veche și bătrânii ne-au spus că s-au mutat din Tekia sârbească. Nu se vor fi coborât acolo din Banat din niscaiva coloniști terezani, care nu putuseră să prindă rădăcină și, venind apoi din Serbia, se vor fi așezat peste o vatră de români? E ciudat că românii îi trec toți între satele locuite de ai noștri și spun numai că sunt „letinî”. Iar, când îi întrebi: ce înțeleg ei când zic „letin” răspund că „letin” se numără nici românește curat, nici bulgărește curat! Și mai mult nu poți scoate de la ei.

Statistica bulgară aduce aceste cifre ale recensământului din 31 decembrie 1905:

	Plasa			Vidin	Plasa		Cula
	1905	1905	1905	1910	1905	1910	
	general	oraș	sat	general	general	general	
bulgari	34.816	10.055	24.761	37.365	32.338	35.781	
ruși	9	8	1	11	1	-	
sârbi	336	251	85	236	249	127	
alți slavi	35	34	1	49	4	2	
turci	2.301	1.945	356	1.926	9	-	
tătari	1	1	-	2	-	-	
greci	80	42	35	91	5	-	
români	28.404	1.248	27.156	31.382	11.759	12.629	
evrei	1.924	189	65	1.769	13	3	
armeni	62	62	-	49	-	-	
germani	114	98	16	-	-	-	
francezi	3	3	-	-	2	-	
țigani	1.582	680	902	1.798	183	252	
alți neslav	124	101	23	205	3	7	
Total	69.791	16.387	53.404	74.938	44.566	48.801	

Din cele patru plase în câte e împărțit județul Vidin, întâia, Vidinul, avea în 1905, 28.404 români și în 1910, 31.382; a doua, Cula, în 1905, 11.759 și în 1910, 12.629; a treia, Lom, avea în 1905, 3881 și în 1910, 4505; iar a patra Belogragic, avea în 1905, 58 și în 1910, 15 (!). Aceasta însemna pentru tot județul 44.122 în 1905 și 48.531 în 1910. La această din urmă dată, populația de limbă română și cetățenie bulgară a Bulgariei întregi era de 96.502 oameni, adică mai bine de jumătate locuia în județul Vidinului.

Și să nu se piardă din vedere că statistica oficială bulgară, oricât de corectă s-ar fi străduit să rămână față de ceea ce noi numim astăzi minorități, a scăpat atâtea la numărătoare. Mulți din românii care vorbesc și bulgărește, iar aceștia sunt din ce în mai numeroși.

nu au încăput aici. E soarta statisticilor făcute de populația majoritară pentru fragmentele de altă limbă.

Românii dintre Vidin și Timoc, despre care singuri am vorbit, lăsând de o parte ca o mică insulă, cu altă istorie și nelipită de ei, pe românii din Lom, au față de ceilalți îndoitul folos că sunt strânși la un loc și fac o neîntreruptă masă etnică cu românii din Craina [Krajina] și Banatul sârbesc.

Datele noii statistici, de la 31 decembrie 1920, nu s-au publicat decât în parte. Îndeosebi și în ce ne privește, gruparea după limba vorbită, a populației, nu o avem. Oarecare concluzii însă tot se pot trage. Așa, populația întregii plase a Vidinului, cu cel mai mare procent de români, era în 1910, 74.938 (români 31.382, întrecând în populație rurală, pe bulgari); în 1920, 79.740. Să nu se uite pierderile pe care grupul român le-a suferit prin trecerea celor nouă sate iugoslaviei. Bulgaria o simte, populația de limba bulgară, nu.

Din Dunăre până înăuntru în pădure și de la Timoc până sub streșină de piatră a Diilor, acești cincizeci și mai bine de mii de oameni muncesc pământul și cresc vitele, așa cum moșii și strămoșii au făcut, acasă ori pe unde descălecau, peste munți ori peste apă. Ogoarele sunt acoperite de porumb ori de grâu, poienile pe sus, de oi, malul cu podgorii, râu, cu lăptoace și năvoade. Singurele meșteșuguri care se văd sunt morile, cu titirezul bătând piatra prin zăvoaie, pivele de vâelari, vreo țiglărie noroită, vetrele fumegate de nălbânți și războaiele prin argele.

Bunăstarea lor abia dacă se poate asemana cu a celor mai chiaburi țărani de la noi. Averi ca a lui Mitre Ion Cioarec din Șeu, nu sunt de loc lucru rar. El avea, de pildă, 350 de decăre arătură, 80 de decăre livadă, 10 decăre grădină, 15 bașca vie și 5 curte. Toamna gem drumurile de carele încărcate cu bucate sau cu struguri, pornite la Schelă. Și de atâtea ori am întâlnit prin trenuri către Sofia sau orașe de aer și de ape, săteni în cheba lor, cu femeia alături, lângă o lădiță cu alămuri, în căutare de sănătate și de petrecere pe la băi, la sute de kilometri de casă.

Puțini, mai ales din flăcăii în așteptarea moștenirii, au învățat drumul Americii. Pe-acolo se însoțesc totdeauna cu românii ardeleni și le aduc la întoarcere cântecele și amintirea firii vesele și aprige, sau colindă apoi satele cu *Biblia* și propovăduirea lor pocăită. Alții se lasă spre miazăzi și scot cu lunile chimur de pe la Pernic, de lângă Sofia.

O viață tihnită și stăruitoare, aceeași din vremuri vechi, își vede de resturi sub înaltele acoperișuri cu țiglă și prin avlia plină cu de toate. Treci pe-alături și n-o ghicești. Dar câte o zi mare vine și, ca la o deschidere de cer de Bobotează, viața aceasta se dezvăluie deodată, îmbrăcată în curcubeie, ca o floare a pământului, și ducându-i datinile și amintirea prin veacuri. Omul calcă atunci pe prisma de lumină a zării ca un mare vistiernic al trecutului, pe care nicio arhivă nu-l cuprinde și căruia niciun învățat nu i-a descuiat lacătele.

DATINILE

Eram pe pridvorul înalt de lut al Dunării, între butuci cu mischet, portoghiz și mavrut copt. Dincolo de apă se înșirau acoperișurile roșii din Cetatea. Stăpânul viei, care ne adusese până aici, cu caii lui repezi pe drumuri sfărâmicioase de dună, își isprăvisese tocmai lucrul. Cosorul, ud de sângele strugurilor, l-a înfipt în pământ. Ciorchinii grei, tăiați cu frunze și cozi lungi, i-a împletit meșteșugit într-o legătură uriașă, tot în chip de chiorchine, căreia îi zic vâslă. Vâsla, pregătită pentru noi, a prins-o cu un ochi de câlț într-un crac al vișinului din marginea podgoriei. Și, așezat pe o cergă alături, a început să ne vorbească de America.

Altădată ședeam înaintea unei biserici vechi pe malul Țimocului. Amurgul se lăsa încet, albăstrind zarea de munte, fierăstruită, a Serbiei. Crucile sărace de pe turlă se înălțau acum de aur și de pietre scumpe scăpărătoare, în ultima rază, peste pomii inserați. Preotul, după ce închisese ușile cu zăngănit de chei, se îndrepta spre noi. Era un om puternic și chipeș. Tocmai se întorsese

de la Dii, după ce făcuse aproape șaptezeci de kilometri pe jos, fără să se cunoască. O barbă rotundă și stufoasă de necrezut, jumătate albă-colilie, jumătate abanos, îi încadra fața hotărâtă. Ochii înfricoșau. Glasul tuna. Și, topindu-se treptat în noaptea care ne acoperea, povestea de lupte în Macedonia stâncoasă și de o intrare buzna în palatul vlădichii din Sofia cu două puști în spinare, în antieriu și încins peste mijloc și piept cu cartușe.

Într-o zi de vară ne opriserăm la o căsuță de grăniceri, pe hotarul sârbesc, între păduri. Subofițerul tocmai dăduse în seama soldaților, ca să-l pomească la Dii, pe un munte de om, cu mâinile legate la spate. Acum ieșea cu noi înaintea carelor cu grâu, care coborau scârțâind, pe drumuri rele, din Serbia. Fusese dincolo ca să-și secere cu oameni locul rămas în cealaltă țară. La întoarcere, două femei din Tabacovăț, românce, îl întrebaseră dacă nu e pe la ei un om fugit de dincoace, care, pentru o moștenire, tăiasse și aruncase în Timoc pe nepotu-său și băiețelul uneia. Le cercetase cum arăta și plecase. În sat întâlnise un ins smolit, lat în spate, care părea străin. „De unde ești tu?” „Din Gârți.” „Nu ești din Gârți. Pe gârcești îi cunosc eu.” „Adică nu sunt din Gârți, dar șed acolo, la muncă.” „Dar de fost, de unde ești? Tu ești sârb, te cunoști după vorbă! la vino`ncoa! Întinde mâinile!” Avea o mână băgată în buzunar. Întinse numai dreapta. Atunci subofițerul, care era un omuleț subțire și iute, îl și lovise peste gură. Omul, luat repede și care cu un pumn l-ar fi putut turti, arătă stânga. Dar stânga avea degetul mare jumătate lipsă, cum spusese femeile. Și însoțitorul nostru care, copil și flăcău, ciobănise pe aici, ne zugrăvea hoțiile și haiduciile graniței și apoi numaidecât Tracia și luptele la baionetă.

Mai târziu, treceam pe o zi târâită de toamnă, prin Vidin, pe ulița de sub Cetate. Drumeții făcuseră potecă pe sus, pe beden. Jos, în locul prăfăraiei pe care o știam, piftea acum un noroi prăpăstios. Școlari, sub supravegherea unui învățător, ciocăneau, în ziua lor de muncă obligatorie, zidul vechi cu tîmăcoapele. Îi priveam, alături de un român dintr-un sat de văleni; om cu școli grele și inspector în nu-mai-știu ce administrație. Și îl ascultam, într-o limbă care trebuia să împrumute neologisme slave de

neînțeles, despre toate luptele de club sofioțe și despre îndârjirea partidelor locale.

Același gând uimit ne venea și când ne întorceam pe drumeagul îngust dintre văi plin de bătaia de copită și de nechezatul de neastâmpăr al cailor care abia mai puteau fi ținuți și când am lăsat fără să mai vedem pe întuneric pe preotul ca un haiduc timocean și am pornit cu felinarul tremurător prin noapte și când subofițerul de graniță ne făcea semn dintr-un vârful cu un steag roșu-alb-verde și când inspectorul de trudovaci ne-a părăsit într-o gură de bazar: ce ține pe acest popor, dacă chiaburii sau cei ieșiți din el cu rosturi de călăuzi se încălzesc sau știu despre toate și numai pe el îl uită?

Ce-l ține cu ființa lui pe poporul acesta?

Școlile sunt azi toate de stat, cu limbă de predare bulgara. Grădinițe de copii n-au, așa că școlarii intră în clasă de-a dreptul din casa părintească, fără să priceapă boabă din limba cărții și a învățătorului. Acesta trebuie să înceapă a deprinde de la ei românește, pentru că până într-un an să-i facă s-o rupă bulgărește. Copiii se știu mai dezghețați decât bulgarii și-ți spun că pe unde sunt împreună, chiar așa, cu un an sau mai mult aproape pierduți, până la urmă le iau înainte. Pe de altă parte, elevi de liceu în ultimii ani din Vidin ne descopăr că tot se cunosc după ceva în pronunțare, care le rămâne, că nu sunt chiar bulgari. Iată cum vorbește un elev de progimnaziu din Negovanit. Am dat de el, țărănel de 12 -- 13 ani, pe un coridor de școală de oraș, bălai, cu ochii albaștri deștepți și cu clonțul ascuțit:

„Sunt acolo la noi câțiva copii mai mari: unu' a lu' Coliță a lu' Ilie și altu' Pascu a lu' Nicolae Omer. Ai de-acum s-a scriat la Ciunguruș ca să învețe și ăi de an se tot duc tot acolo la școală. Care a isprăvit cetvărto delenia și pe aici îi primește; dacă sînt de doi ai îi primește în pârvielas la proghimnaziu. Vreau să iau de aici *svidetelstvo* – aici se zice knișcă – cu care trecui din cetvărto în pârvielas. Știu să scriu și românește că mă învăță un om de acolo din sat, Ion a lu' Dinu. Era bugar, da' s-a dus pin

România și aduse cărți. Spune povești, ce n-ai de gând. Și mie, pe-acolo pin sat îmi taie gura în scher!”

Biserica s-a păstrat în mare parte românească. Preotul face aproape toată slujba în limba oamenilor, după cărți chirilice sau noi de țară. Aceasta nu-i împiedică s-o „învrăsteze cu slavianschi”. Toate începuturile de părți ale utreniei și vecerniei sau ale liturghiei se cântă pretutindeni străine. Numai logofeții de strană de o parte și pitropii de alta, câte 12 țărani îmbrăcați în alb, dau răspunsurile puternice totdeauna în graiul străbun. În timpul acesta, ascultătorul calcă ferit, cu luleaua de mucărit sau cu țeava de stins, pe sub sfășnice. Câte un credincios care are prea scump vreun loc de iarbă al bisericii, luat la arturiseală, se uită puțin pe sub sprâncene către ceata pitropilor. De-a stânga femeile stau cu capul aplecat în maramă, ca ascunse în glugi adânci de mare pocăință. Numai zavelcile lor scurte și încrețite, cu vârgi și alesături în culori tari, cântă peste lespezi și pe sub bolți un cântec înțetitor de viață. În Kumbair, pentru că el nu e decât o mahala a Vidinului, supusă aceluiași regim, slujba se face întregă în bulgara veche. Logofătul de strană ne spune că trebuie să fie așa, de vreme ce s-ar putea să vie și bulgari din oraș, care n-ar înțelege. Că în bulgara lor moartă, de carte înțeleg mai mult! Bulgari nu prea vin, dar slujba se săvârșește așa, iar oamenii ascultă fără să priceapă. O parte din români trăiesc astfel și astăzi tot ca în veacurile de demult ale slavonei. Abia dacă ia o singură strană un logofăt mai citește românește, ca o amintire.

Eram într-un noiembrie, la o zi a morților, în Vidin. Știam că în Kumbair e un mare sărindar. Și am plecat pe sub Poarta Gunoii, am cotit pe poteci prin fața spitalului și am ținut șoseaua dreaptă linie până la biserica făcută de oameni din „cerșit” prin țara românească. Curtea era plină de șapte-opt rânduri de mese lungi, acoperite cu colaci-capuri, cu găini pe orez, cu rațe fripte în tângiri de aramă cu varză, struguri pamit, străchini cu caș, clondire de vin, sticle de țuică, maldăre de nuci, de gutui, de mere, cocoșei de zahăr sau discuri de acadea suflăte

cu roșu, mărâmi legate cu o tufănică portocalie și o lumânare aprinsă pe o nuia pusă pe două crăcane înfipite în colaci, cinii cu grâu fiert, cu miez de nuci curățate și felii de gutui la mijloc și o margine de boabe negre de struguri. O revărsare de belșug păgân și îmbătător în fața morții. Parcă după el, în ciuda mângâierii cărților sfinte pe care stătea crucea alături de căldărușa cu aghiazmă, nu puteau veni decât umflarea pântecelor, dansul și orgia. Femei, un sat întreg, datorită măcelului a trei războaie, ședea cu bărbați și copii în dreptul părții lor de pomană sau grămezii de haine de împărțit. Cerșetorii, turcoaice cu cămurile căzute, ovrei gușați, țigani găuriți de vărsat, pitici cocoșați și cu urme puroioase, rupți și murdari, cu tinichele, oale, saci și cărpe, abia așteptau pe departe, clefăitori de lăcomie, să se sfârșească slujba și apoi ospățul praznicului, ca să dea năvală la rămășițe, cu dreptul răsăritului, urlând, ocărându-se și răsturnând oameni. Flăcările lumânărilor pălpăiau, femeile plâneau, potrivindu-le feștila sau îndreptând cărpa pe capul vreunei fetițe, iar popii și logofeții de strănă cântau: poate cântecele morții și ale locului de verdeață al Raiului. „Gospodi pomilui, gospodi pomilui: Crăciun, Anghel, Florea! Gospodi pomilui: Veta, Măria, Elena! Gospodi pomilui: Andrei, Niculae, Ion! Gospodi pomilui”.... sute și sute de chipuri pământene strânse în câmpul de mozaic, ieratic, dar mort, al slavei vechi; „Paraschiv, Constantin, Dumitru! Gospodi pomilui, Gospodi pomilui”...

Administrația, deși, în marginile ei satești-comunale, în mâinile românilor are și în legăturile cu locuitorii cele mai multe titluri și noțiuni legale cu numele bulgărești. Limba proprie nu e înmlădiată și ținută proaspătă de reprezentanții ei culturali, fie cât de umili. O tălmăcire în termeni corespunzători nu se găsește nimeni să facă. Armata lucrează la fel, bălțând și înstrăinând; la fel, amestecul tot mai aprig în viața politică a țării. Un chinez sau un pomojnic în obștină simt nevoia să se traducă, stângaci, la fiecă cuvânt. Ei vorbesc de predsedatel, de nărejdenie, jivesc nu trăiesc, goștesc nu cinstesc. O drăgălășie de fată de patru anișori,

bucălată și bălaie, ne dădea pe ulițele Bregovei, celei cu deosebire românești, într-un aprilie înflorit, ouă roșii de Paști, încondeiate de la un capăt la altul în scris bulgăresc și se căznea să ne spună și cu buzișoarele ei numai un răs aceleași cuvinte fără înțeles („trăiască Comuna!”).

Și când toate așezămintele îl înconjoară de pretutindeni cu un cerc tot mai strâmt de deznaționalizare, aceeași întrebare mirată se naște: – Ce ține pe acest crâmpei de popor? Care e cetatea așa de tare, unde se adăpostește și încă se mai apără? Încă!

Poporul își are legile lui nescrise, care scapă celorlalte. El intră numai anevoie și nedeplin în tiparele statului. Civilizației seculare curtene și orășenești, îi împotrivesc civilizația proprie, elementară și cu necerectate și necuprinse izvoare. În locul religiei cu mărturisiri ale credinței și canoane, el își are sfinții puterilor firii, eresurile și sărbătorile soarelui; în locul științei și al cărții, înțelepciunea încercată de mii și milioane, cântecele, descântecul și basmul; în locul vieții de stat, legăturile rudeniei și îngrădădirilor tainice, arta și petrecerile, portul și locuința, limba și obiceiurile. De toate celelalte se poate lipsi sau pe toate le îndură; fără ale lui nu poate trăi. Ele-i alcătuiesc însăși ființa cea netrecătoare, simțul obștei, vatra de putere și îndreptarea nesmintită, în câmpii, fără alte stele, ai existenței colective. Un hotar poate să treacă pe la mijlocul lui. Hărțile-l înseamnă și știința politică se oprește neputincioasă la acel hotar; poporul însuși abia dacă-l simte. Te întorci după o sută, după două sute de ani și îl găsești la fel. Afară de mici potriveli de față și de drumurile către alte târguri, el s-a păstrat același; în adâncurile subterane întrerupere n-a fost. Apa, din care răsare sus aici o fântână și mai departe alta, fântâni acum împotmolite, acum țâșnitoare, luate pe scocuri sau în găleți și duse oriunde, acolo e mereu una. Sufletul popular stăruie încă nedespărțit.

Iată o sfințire de puț în Coșava într-o zi de duminică asupra Cristovului!

În piața cea mare a satului de la intrarea dinspre Stanotâm și Kirimbeg, o răspântie mai mult pătrată de cinci, șase drumuri și înrămată de case e, pe la chindie, oarecare fierbere. De pe uliți ies oameni cu mese în cap și cu scaune pe brațe. Fete duc, două din părți și călcând repede-repede, tâme grele, cu acoperământ de pânză. Copiii mișună. Satul parcă se mută. Trecem înainte în căruță, nedumeriți. Dar gazda ne întâmpină în poartă cu toți ai casei, pomiți aidoma încrosniați. Abia suntem lăsați să ne dezmeticim. Trebuie să mergem și noi. E sărbătoarea fântânii care ține trei zile, toate satele dimprejur vin, cu vremea a vrut Dumnezeu, anul a fost bogat și are să fie veselie.

Când ne întoarcem, piața e alta. Oameni de oameni o umplu și se revarsă pe toate cele cinci sau șase deschizături ale ei. Pe margini se înșiră fără sfârșit mese rotunde cu picioare scunde, alături de alte mese lungi, încărcate de cărnuri fripte, de hălci mari de nisetru cu boabe, prăjit, de lespezi de caș, de azime cât roata, de pometuri, de miere, de must, pe tipsii de aramă, farfurii mici turcești de argint, blide de pământ, castroane bătrânești, sau în căni înflorit-smălțuite, cazane cu urechi, ciubere cu ciobărneacul căzut lângă ele și peste cergi și scoarțe, marama și ștergare. E un popas uriaș în apus al unui întreg norod plecat cu caravane de daruri la nunți împărătești de poveste.

Într-o parte, sub înălții mălini, vârteșca sau dătătoarea își pornește învârtecușul. Plini îi sunt căișorii de brad, roșii de car, încălecați drugii de fier, cățărata și streășină acoperișului. Domnițe și jupânese mândre în iile cu râuri și cămășile ca laptele până în călcăie, cu vâluri de borangic și papuci cu tocuri de lemn de palisandru intră prin mijloc lin și se despart în două aripi. Flăcăi încăciulați, sute și sute și ei le așteaptă. Cinci, șase, șapte roate de horă, una înăuntrul alteia se încing pe departe și se strâng laolaltă. În zece colțuri odată încep lăutarii, în pâlcuri de câte doi și de câte trei. Pe delături, femeile, bărbații și bătrânii cu cojoacele pe umăr, dau semnul ospățului. Petrecătorii sunt câteva mii. Casele stau oropsite sub cheie prin curți.

Un praf auriu se ridică de bătaia pașilor. Horele se învârtesc, cea de afară de la stânga la dreapta, cea de-a doua împotriva, cea de-a treia și ea altminteri decât vecinele de la spate și din față. E boiereasca potolită, băluța repede, trântezoaica, ropota, șirul, țandăra, butăreasa, răcinița, ploiașul. E laleaua, tudorca, ristemul, dulghereasca, rața, porumbul, caimaua, putineul, palaonul, Moș Mandale, călușul, mândrele, crăițele. Știm noi câte mai sunt? Mințile se pierd în mișcarea aceasta neconținută și neasemuită de unde. Ruperi perechi, împletiri după grumaz și după mijloc, bătute, fugi și iară unduiri în care abia se clatină cu taină crețurile zăvelcelor, pe când trupurile tinere stau parcă cioplite. Câteodată turme întregi de berbeci și de oi mari albe, cu lâna țurțuri și fuioare, sparg șirurile și năvălesc vârate speriate una în alta. S-au întors singure de la Dunăre și taie pe drumul cunoscut, iar peste toată această vânzoleală furcile puțului de goruni negri se înalță ca o capiște păgână. Cumpăna, lungă nespus, e un cioc de pasăre care seara trebuie să ciugulească stele de pe lângă roțile celor două care. În vârf are o cracă năprasnică, sus în cer, ca un moț verde mistic. Umbra îi cuprinde încet rezezmătoarele și urcă pe ea. Soarele se strânge ca un înveliș poleit, până nu mai întârzie decât pe creștet. Și țipând și gemând cumpăna trasă de lanț se apleacă, își ridică la celălalt capăt firoase peste mulțime buturugile piciorului și se saltă iară, prăbușindu-le ca un mai. Neștiutori de primejdie și de toanele zeității, jucătorii se strâng și se deșiră, se leagănă și se priponesc pe sub ea, închinându-i-se.

Felinare de sticlă și de hârtie colorată se aprind în toate părțile. Piața e închisă într-o ramă de lumină. Și în această ramă de lumină, aprinzându-le așijderea și limpezindu-se cu cât se apropie, sau mohorându-se și ștergându-se cu cât se depărtează, horele foiesc, lăutarii cântă, dătătoarea se învârtește, cumpăna fântânii se lasă și se suie. De la masă la masă umblă cântăreții. Sunt de-ai locului, văleni, sunt de prin Gânzova sau de pe la Bregova, câmpeni și sunt pădureni, mai răgușiți și mai aspri. Vin câte unul sau câte doi, scot căciula, trag viersul pe oarca mare sau

pe oarca mică, apoi slăbesc de sub bărbie dipla și zic. Zic frânturele sau se pierd în cântece bătrânești.

Moș Pătru Dinu din Coșava [Kosovo], gras, mic, chel, cu mustața albă groasă și cu ochii răzători s-a oprit la o masă de bătrâni care molfăie fără dinți și le cântă:

*Cine are ibovnică
I se pare noaptea mică,
Cine ibovnică n-are
I se pare noaptea mare
Și plapuma drob de sare.*

Marin din Negovaniț, frunte de lăutar și cap de școală, slab, înalt, smead, cu ochii buni și visători, disprețuiește frânturelele și se adâncește într-un cântec bătrân:

*De trei zile-n târg
O fată de frânc
Mică rusculiță,
Albă la pielică,
Frumoasă fetiță,
Striga, bărăta,
Cine s-o afla
Pe ea să mi-o ia?
Nime' nu s-afla,
Nu s-adăvăra!...*

Un băiat subțirel cântă mișcat el singur de cântec:

*La spinarea cășii mele
A răsărit trei lalele,
Trei lalele, trei smicele,
Aide-Anico la ceșmele,
La ceșmelele din dos
Să-ți-arăt un pol frumos.
Polul meu e aurit,*

*Să-l pui, Anico, la gât,
Să-i fie cui te-a făcut
Că frumos te-a polemit...*

Un moș prăpădit de tot, cu arcușul mai mult de sfoară și cu dipla spartă și cârpită, venit tocmai din sus de pe Timoc, se dă lângă noi și zice în tact focos:

<i>De la Trachia la vale,</i>	<i>Dar m-iasă un voinic strin:</i>
<i>Bate vântul pale pale,</i>	<i>– Un'te duci cu voișca roată?</i>
<i>Vin trii ofițeri călare</i>	<i>– Eu mă duc la Taligrad</i>
<i>Cu trii sute de cătane.</i>	<i>Unde sârbii mi se bat,</i>
<i>Ofițerii vin cântând,</i>	<i>De trii ai și jumătate,</i>
<i>Da' cătanele plângând.</i>	<i>N-are cin' le ține parte,</i>
<i>Numai Rusia că poate,</i>	<i>Decât țara mi-o stricași?</i>
<i>Rusia țară hătrână.</i>	<i>Sârbia țară frumoasă</i>
<i>Fire-al dracului bulgăraș,</i>	<i>Cine intră nu mai iasă</i>
<i>Da'n Sârbia ce cătași,</i>	<i>Că sînt sârbele frumoase</i>
<i>Că nimic nu căpătași,</i>	<i>Și cu cârciumile dease.</i>

Și vin și alții, stau puțin și se duc mai încolo, la alte mese, cu alte cântece. În câteva ceasuri, volume de poezie a poporului au fost zise aici. Venea, sta și se ducea cântecul, ca într-un tron cu scumpe legături de aur, răsărind în mijlocul primejdiilor de uitare, singur, mândru și adorat, arcă și chivot cu cele sfinte, plimbate pe drumurile fără întoarcere.

Acum sunt crâmpoie din Miu Haiducul, cu amintirea șesului muntean:

*În oraș în București
L-ale case mari domnești.
Mult sunt nalte 'mpărătești
De se văd din Stoenesti,
Alături din Fildişești,
În curte la Ștefan Vodă
Mi s-a strâns boieri la vorbă...*

Sau se arată Moldova, cu ciudate răsunete:

*Din oraș în Iaș,
Jos în Făgăraș,
La masă de piatră
De neamț așezată
Cu margini de os
Cum îi stă frumos,
La ea cine-mi șede?
Domnu' Ștefăniță...*

Sau se deschide Ardealul, într-un cântec rar, cu multe variante:

<i>În temnița crăiască</i>	<i>De sunt nouă ai</i>
<i>Și 'ntr'a nămeșească</i>	<i>Mi-a plecat pe zece:</i>
<i>Doi zace mi-ți zace</i>	<i>Bucur Unguru,</i>
<i>Miu haiducu.</i>	<i>Cu tâmpluța trasă,</i>
<i>Cine-i arănește</i>	<i>Cu geana sumeasă.</i>
<i>Și cine-i glivește?</i>	<i>Chip de jupâneasă,</i>
<i>Cea fută desasă</i>	<i>Din toate aleasă.</i>
<i>Cu cosița groasă</i>	<i>Cu ce-i arănește?...</i>

Sau se apropie Serbia cu românii ei, în cântecul celor doi frați de la Alexinaț:

<i>C'oboară, dohoară,</i>	<i>Cu sânțere negre,</i>
<i>Pe-a curare 'n vale</i>	<i>Duce de mi-i pierde,</i>
<i>Un car încărcat</i>	<i>Cu sânțere verzi,</i>
<i>Cu scânduri de brad,</i>	<i>Duce nu-i mai vezi,</i>
<i>Cu obezi de fag.</i>	<i>Frânghii înodate</i>
<i>Da-n el cine-mi șede?</i>	<i>Pe capete date,</i>
<i>Au, doi frați legați,</i>	<i>Îi duce la moarte</i>
<i>Legați, feregați,</i>	<i>Pe bună dreptate</i>
<i>Buni de spânzurați.</i>	

Din câți sunt aici la această și la alte „veselii”, zboruri de Ispas la Novoselenii bogați, târguri de sfântă Mărie, praznice și nunți, unul nu știe geografia locurilor și istoria isprăvilor întregului neam din care ei sunt numai o fărâmbă scoasă la un țărm străin. Puținii cărturari sau surtucari pe care-i dau, chiar când învață pe la Craiova sau București, nu fac nimic pentru ținerea acestei fărâme etnografice, unde-și au rădăcina și sufletul lor. Cei mai mulți se depărtează de colțul prea ferit al Vidinului. Auzim de înalți dregători români prin Sofia, pe la Vama sau pe aiurea.

Cântecul însă știe și aduce aminte. El străbate pământurile, răscolește trecutul, învie pe vechii viteji, descopere întâmplările de iubire și de moarte, e de față la orice prilej, înmoaie gândul și învăpăiază ochii, rămâne cu femeia la vatră, se strecoară cu flacăul seara pe sub ferestrele dragi, urcă dosurile pe urmele stânelor. Școala lui e mereu deschisă și nimeni nu-i scapă. El stă aici la o vamă unde s-au adunat și cântecul sârbesc și cel bulgăresc. Pe atâtea le prinzi cum tocmai trec, sub straiul de împrumut al altei lumi și cu noi amănunte. Pe atâtea lăutarul îți spune că le știe și în sârbește sau bulgărește. Cântăreții au roit încoace și apoi iară în toate unghiurile. Diul e miezul unei întregi dezvoltări, oprite astăzi, din care ecourile se aud încă. Poate nu e cântec bătrânesc să-i lipsească și poate sunt destule pierdute la obârșie și păstrate în el.

Unele se nasc și rămân pe loc; celelalte sunt plămădite din nou și oltenizate. Cântecul lui Stângă, român pădurean sârb din Isicova, care a plecat în haiducie dincoace de Timoc („Nu plecă de sărăcie, ci plecă de dușmănie. De făcea, de nu făcea, pe dreptate le trăgea.”), se știe când și cine l-a făcut. E moș Stan Raboveanu, gazda și lăutarul lui, vestit cântăreț, mort demult și care a lăsat în urmă școală. Într-un episod apare și el, după obiceiul artiștilor populari, păstrați prin vitralii sau grupuri de piatră gotice medievale. Cântecul lui Stângă trăiește în trei variante, câte una de fiecare ramură de limbă. Felul cum acestea și-au potrivit-o pentru sine, localizând-o în propriul ținut prin satele amintite în ea, prin întâmplările de acolo necunoscute

alături și prin partea mai largă lăsată umorului sau tragicului, după firea, alta, a oamenilor. arată cu o pildă nouă și sub ochi căror schimbări au fost supuse la intrare și cântecele aduse de aiurea.

Toma Alimoș, eroul moldovean, când a ajuns aici s-a făcut Toma Al Imos, Toma cel slinos, argat din țară „din” jos, care la popas, la cinci ulmi dintr-o tulpină, ia desagii de pe Vânătu', scoate o lubeniță, o taie cu cecia și o mănâncă de mezea. Boierul din Țara de Jos e un flăcău pornit de dimineată din Halova și apucat de soare pe drum.

Alte cântece, mai ales cele de lume, mult mai puțin îndrăgite de oltenii de-aici, ascuțiți, iuți și puși pe faptă, păstrează, poate totemai ca o dovadă că sunt în mai mică măsură însușite, amintiri curate ale izvorului. *Luniță, luniță*, cu atâtea variante în toată țara, sună la Dunăre:

*Luniță, luniță,
Glas de porumbiță,
Fă-mi-ți luminiță
Sara pe uliță ;
Eu am înserat
Departe de sat
Ei că mă 'ntreba
De dovezi pe cine am
Când i-am cumpărat;*

*Cu doi călușei
Vânăț-porumbei,
Eu nu i-am furat
Și i-am cumpărat
Din sat
Din Bănat.
Dovezile mele:
Ușa grajdului
Grajdul cailor.*

*Luniță, luniță,
Fă-mi-ți luminiță,
Sara pe uliță!
Că am înserat
Departe de sat
Cu doi călușei,
Vineți porumbei;
Nu sunt de furat*

*Bani am lumărat,
Banișori de-ai mei
Tot cin'zeci de lei,
Pe chei de fântână,
La raza de lună
C'o fată de mână!
— Luniță, luniță,
Fă-mi-ți luminiță!*

*Ci i-am cumpărat
Din sat din Bârlad
De la popa Vlad*

*Eu am inserat
La umbră de nuc
Pe brațe de turc²³⁹.*

Gheorghiță a lui Anghel al Cergioaei

Aici Banatul a rămas Bârlad, iar istoria unei furături de cal se adâncește ca parte dintr-o istorie mai cuprinzătoare, de iubire. Cântecul e un dialog și cuvintelor flăcăului le urmează suspinul fetei, într-un cadru de păgânătate veche și deznădejde.

Lăutarii, cu toate că sunt într-o vreme mai mult de păstrare decât de creare și apăsăți de o prea bogată moștenire o cresc mereu. Cutare diplar poate să zică douăzeci de zile în șir, de dimineață până seara și de noaptea până în zori, tot alte cântece. Câte două și trei zile ne-au zis nouă, mii și mii de versuri, fără să se arate deloc la capătul științei și memoriei lor. Zecile de cântece pe care le mai știau, afară de nesfârșitele frânturile minunau. Iată cântăreții sutelor de mii de versuri, ai vechimii! Ei nu duc pe drumuri *Ramayane*, *Kalevale*, *Edde*, *Iliade*; baladele nu s-au lipit într-o singură lespede nici nu s-au înmănunchiat în salbe ciclice; sunt numai bulgări, uneori de aur și de atâtea ori de pământ în care abia sticlesc firele de preț, ai unui munte rămas cu temelia lui sub apele istoriei. Dar cu ei se înțeleg ceilalți. Și ei n-au avut și n-au un rost mai mic în hotarul lipsit de strălucirea curților, al satelor și plaiurilor cu viață patriarhală.

În satele și pe plaiurile acestea, casa stă ca o cetate după porțile ei înalte cu streășină grea și cu câinii sălbatici din bătătură pe la pădureni sau ca un popas prietenos în împrejmuirea scundă și rară de răchită prin ținuturile joase, de viitură.

Într-o parte și în cealaltă ea e clădită însă după același tipic. Avlia, locul întreg de casă cu tot ce are pe el, e împărțită în două de un gard mai mărunț, tarabă, făcut din salcă spartă sau

²³⁹ *Gratul nostru*, vol. I, p. 7 – 8.

gorun, după ținut. O parte e bătătura, mărginită în față de locuință, iar în fund și pe de lături de hambarul de grâu, de patulul de porumb și de cocinile porcilor și ale găinilor. La deal, casele au gârlici și beci, peste care urcă până la pridvorul săltat sus o scară acoperită. Li se zice la văleni, case cu podrum. „Mă duc în podrum... Novoselenii zic beciu”. În luncă, unde apa străbate, beciul e mai adesea înlocuit de zâmnice, lipit de casă; în el se păstrează varza și merindele de iarnă. A doua parte e oborul, cu locul de dovleți, grajdul și coșerea vitelor.

Din curte, cum intri, dai de poiată, un pridvor pe stâlpi de lemn, dereci. Între ei se încovoie deasupra arcuri albe de zid, ochiuri. Locul, când e mai larg, adăpostește un pat de vară și un război. Aici răspunde ușa și răspund ferestrele celei mai mari încăperi a casei de unde pătrunzi în cealaltă. E ogeacul cu vatra cu șase, șapte uși în pereții lui. Ușa de la dreapta din față se deschide în odaia cu războaiele și cu copiii. E soba mare, spre răsărit, de la vale sau din coșavă, numită așa după vântul de miazănoapte, de la șes. A doua ușă, tot din dreapta, se deschide în soba mică. Uneori lângă ogeacul mare, se găsește și alt ogeac, ogeacul cel mic, murtfacul de gătit. Odăile din stânga stau la scăpătat. Din cea dintâi, care e soba de la deal sau din gorneac, după vântul de munte, de la miazăzi și unde sunt lăcrele cu haine și găteți și adăpostul de oaspeți, se poate trece, la unele case, într-un fel de foișor deschis, înaintat în curte. Acest foișor, iezlâc, alteori se zidește și se schimbă într-o nouă sobiță. De cele mai multe ori însă, iezlâcul e chiar în față, în dreptul poiatei și prin el se intră în casă. Ușa dindărăt în stânga, e a pimniței, cămară și magazie în același timp. Aici se țin hambarul de făină, puține, vase și „tot ce e dănănăi”. În fundul ogeacului mai e de obicei o ușă, care dă în dosul casei.

Casa e făcută din tughă, cum se zice la cărămidă, sau din chirpici și așezată pe temei. Sus are cutrupișul, adică tot podul cu lemnăria și țiglăria lui. Cărămida, sub care se înțeleg solzii jumătate olan sau jgheab de pe cele patru coame ale cutrupișului,

e priponită pe o tarabă de bașchii puse pe mârțaci, iar țișla, pe cebuce sau șișuri. Între căpriori sunt popii, peste căpriori și popi, cele patru sape sau colțurile casei. Grinzile stau pe polătariu, când locuința e cu poiată. Grinda dintr-un capăt până dincolo al casei, mai groasă și de care se leagă toate celelalte, are și aici nume – bel. Ghirișii se duc de la Dii, iar celălalt lemn al dulgheriei se cioplește și se fățuiește pe loc. Coșurile au și ele un frumos cort de zidărie cu ciubuce și păsări deasupra: cutrupișue coșului, „pentru ape, pentru bearze. La tata n-avea cutrupiș, avea patru bețe puse grătar. Se așezau pe ele rândunelele și se scăpau în mămăligă”. Casa are dușumea, iar podul, podeală sau podină. Ferestrele sunt cu dreve, adică zăbrele, iar ușa, cu cușacuri, sau tocul ei de lemn. Între împletitura hambarelor se pune oroza, un amestec de nisip și var, ca să nu-l poată roade șobolanii; iar între tugle maltăr-tencuială, amestec de nisip și var. Întâi se face cutia casei, care în douăzeci de zile se cutrupește, se zidește jos cu tughă și se lipește. „Casa de gard se face mai amânat; trebuie să aștepti până se usucă întâi lipeala.”

Înăuntru, casa e aproape pustie. Lucrurile pentru tihna vieții sunt puține; cele pentru înfrumusețarea ei și schimbarea locuinței într-un cuib de bucurie peste necazurile de afară, necunoscute. Ogeacul e o încăpere largă, cu pământ pe jos sau cu cărămidă, afumat și fără lumină. Vatra e monumentală. Un lanț gros sau un drug de fier atârână de undeva din horn. Când intri sub corlată și cauți după rostul lui în întunericul strălucitor de smoală, nu vezi decât soarele sus, prin deschizăturile de cort ale cutrupișului de pe coș, tăiat de o sulică neagră trecută prin pereți. E fierarul sau *scherarul* de lemn, care ține ftearele sau schearele. De ele spânzură căldarea pe flacăra, sau mai des ciocul, care ține țăstul peste jărăgai. La o parte stau, pentru tigiaie, pirostiile. În peretele vetrei sunt firide mici, colibete, pentru chibrit sau o lumină. Un cuier de lemn are în cuiele lui oalele, lingurarul, sărarul, caucul de aramă, trocul, troaca. Rezemată în colț e cobilița. Alături țin apa, tingirea sau găleata de lemn. Prin urloi vatra poate fi în legătură cu o fumă, sobă de încălzit în odaia de

culcare. Soba de încălzit își are adesea tavă, ducă sau burlane proprii. Pe foc fumegă coceni sau mălin, gorun și gociovină, după locuri. La o parte e postava, copaie din care se dă la boi și căpisterele, în care se lăce mălaiul. Mămăliga se pregătește în căldare. Păsatul se fierbe cu făina de porumb, apoi se amestecă în căpistere cu mestecăul până se face tare, când se ia la mâini și se frământă bine, se pune pe cărpătoriu, se turtește, se aruncă în țăst unde se coace, se taie și se mănâncă, „cu făsu, cu varză, cu ce legume vrei, cu ce poți găti, cu ce te-ajunge mâna, că plugarul mănâncă și ceapă și ardeiu pârporit”. Oamenii iau o țără de mâncare dimineața, „ca așternut la mâncarea prânzului”, mănâncă la câmp de prânz pe la zece dimineața, de amiază, între douăsprezece și două și seara acasă la cină.

Odaia e pe jumătate sau chiar pe trei sferturi, prinsă de pat, un pat mănăstiresc de-a lungul unuia sau a doi pereți, lat așa ca să se poată dormi cu capul către geam și cu picioarele către mijlocul încăperii, înșipt în pământ și din blăni rindeluite, bătute în cuie. Noaptea primește pe toți ai casei, șir, nedezbrăcați, pe o cergă: de-o grindă din tavan atârnă liuica cu pruncul de sân. Ziua nu e acoperit cu nimic, scândură goală, pe care e urcat scaunul pentru oaspeți sau se joacă copiii. Uite o fată bălaie, de șase, șapte anișori, cu cozile aduse, legate cu o cârpă pembă deasupra frunții. În brațe leagănă o păpușă de lemn, îmbrăcată în tot fetul de pestrițătură. Soră-sa mai mică i-a zăpăcit cutia de „podoabe” și de aici un început de ceartă. Mama gătește la fumă, se mai înalță după o strachină până la polița care dă ocol pe sus odăii și vorbește fără să se întoarcă la ele: „Ședeți mereu că luați în chiele!” Fata nu ține seamă și-o întreabă liniștită: „N-ai văzut târna mea de schier, să-mi pun podoabele?” „Nu!” Fata șterge la nas păpușa cu dunga palmei și mormăie aplecată peste ea jelindu-i-se: „Pe cine întreb, n-a văzut-o!”

Războiul stă și el pe pat. Acum are un șorț ruginos, vârgat și cu alesături, acum o pânză topită, subțire ca o părere. Femeia cântă încet și, ca o măsură, bate cu spata de trestie sau de tătar și schimbă itele. Se mai ridică la lemnul cu brâgle, strânge

cribda se apleacă la lavița ei, ciocănește în talpete și se uită îndărătul războiului, la spetează sau la corune, scoate cuiul la întorcător și înfășoară. Toate, fără să arate că ne-a văzut. Poate numai mișcarea aceasta fără rost vădit a înălțării mâinii în timp ce lucrează înainte, până la o culmie din stânga unde trage a punere în rânduială, de niște țoale, dă de gol oarecare neastâmpăr.

Când vorbim, frumoasa Penelopă cu un trandafir galben la o tâmplă și două garoafe roșii la cealaltă pe cârpa neagră cu trei – patru fluturi de fir își întoarce spre noi fața fragedă și zâmbetul apropiator. Starchia e afară și s-ar pricepe să povestească mai bine taina războiului, dar, dacă stăruim, poate încerca și ea.

Tocmai a prins pânza în război, adică a gurit sau a pânzit. Când isprăvește, slobozește, vorbă luată după slobozitor, un lemn pe care se leagă firele scoase de pe scul. La șirul mult de pânză urzită de-aici, de jos ele zic urzitură, iar pădurencele, oajdă.

La început cumpără un top de bumbac de la Diî, îl ia și-l scutură. Leagă câte două scule la un loc. Fierbe păsat mai rar și-l pune în albie. la bumbacul, câte două scule cât e el legat, cu altceva și-l tăvălește prin zeama de mămăligă. Pe fiecare bucată o așează la capul albiei. Asta se cheamă scrobitul bumbacului. După ce-l lasă vreo trei ceasuri ca să se umfle, îl ia și-l stoarce. Sculele le întinde pe o culmie și bagă tot o altă culmie prin ele. Leagă o piatră, sau de amândouă capetele culmiei sau la mijloc, ca să se întindă bumbacul. Pe urmă el se usucă și-l iau femeile de-l bat și-l scutură de făină că altfel se lipesc firele. Îl împreună câte cinci scule la un loc și-l deapănă câte un scul, câte un scul cu ceacârcul pe țevi. După depănat, vine lergătoarea, un cadru de lemn cu vergele de fier, pe care se înșiră câte două țevi.

Și Penelopa aceasta de pe câmp, adâncită în povestirea ei ne arată cum rostește pânza, cum ia firele chită și le dă după urechea ciubărului, cum le lumără, ca să le știe socoteala: „trei fire se cheamă o viarbă, zece locuri de câte trei fire, o păpușe”; cum se alege un ochete, cum se rânduiesc firele pe sulul dindărăt, cum se calcă cu vergeaua scobinată firele și cum se bagă vergeaua în vadul sculului.

Se scoală de la locul ei și ne pune și pe noi la treabă ca să înțelegem gingașul meșteșug al năvăditului. Cu genunchiul pe sul alege două fire, pe când altă femeie bagă patru degete prin ițe, un iț pe două și altul pe alte două. Acum rămâne spata și tot două femei, una spre partea iței și alta a spatei, dă, cea dintâi două fire din cocleți, ochiul, cocletele de iț prin care trece firul și cealaltă le trage printre dinții spetei cu acul.

Starochia intră tocmai atunci și-și ceartă nora că nu lasă pe oaspeți în pace cu isprăvile ei. Vine răzând și îndrugă de cergă. Femeia și-a luat iar locul pe blana războiului și cântă slab, fără să se mai întoarcă la noi. Bate spata, schimbă ipele, trage de scripeți, înfășoară întorcătorul. Până se va înroși fereastră de amurg și se va auzi prin bătătură carul cu bărbatul de la mirie, de-acum nu mai conținește.

Bătrâna, în schimb, trebuie să ne spună cum tunde lâna, cum o spală, cum o dărește prin dărac. Ce rămâne în el mai zgribăntos, sunt știmul și ghiburile; ce e lung și moale, spegma, care se toarce de pistelci, de căpătaie, de cioareci. Cioarecii îi dă la vâielari, de-i vâiește cu apă caldă.

Înul îl culege și-l bate de sămânță, îl duce în apă, la recă de se moaie, se murează, se topește. Țal de vară șede șapte zile, ȃl de toamnă, două săptămâni. Apoi îl scoate, îl usucă și-l bate la proțap. De nu-i cad puzderiile toate, îl trage la meliță, îl perie cu perie de păr de porc, sau îl dărește la dărac, până rămâne moale, fiiur limpede și cade călțu' ȃl rău. Ce e călț se dă cu druga și se face fir mai gros, băteala de cergă; ce e hun se face caier și se toarce cu furca pe fus. De pe fus se dă pe rișchitor. Iată rișchitorul ȃl de mătase, mai scurt și iată-l și pe ȃl de cergă, mai lung, humbacul topit de boegii cu calaican la Dii, cânura, marginea de tirea.

Dacă o lăudăm că e zorlie la lucru și țivilichie la gură, adică nu-i e lene să vorbească, ne spune glumind adetul femeii harnice:

*Când intră-n casă
Spargă vasă.*

*Ias' afară
Omoară oară!*

Dar ușa la ogeac se deschide. O altă fată măritată în Dii și venită pentru câteva zile acasă mecește dincolo niște strugure în ciubăr. Are mececa, bățul cu crăci la un capăt, în mână. Toata noaptea a bârcăit la el și acum îl mestecă să nu cure în jos. Mustul îl toarnă în puțină, unde îl lasă să fiarbă, vinul îl scurge în butoi, iar comina, drojdia, o fierbe la cazan să iasă rachiu. Alături mai e și un ciubăr plin de cluc, must amestecat cu struguri, cum a venit din vie. Tot acolo stau două maldăre de morcoșei și compir sau crâmpei.

Face haz că iscodim după îmbrăcămintea de femeie. Și ne-o înșiră în fugă, în graiul ei orășenizat. Ne-o spune baș cum e: „Țoalele femeii sunt așa. Întâiu mă improdobesc cu cimbirul, proboda, zăbratea sau cârpa lăcută cotuz sau lăsată pe spate. Coadele le port sau pleteri, sporiți cu alte coade de lână în jurul creștetului: când mi-acopăr pleterii cu cârpa, o lăc cotuz. Sau le port pe spate, când le și zice coade: atunci pui plântici sau floricele. În urechi îmi agăț cârmenți. Cercei zicem numai la ăi mici, pentru copii. Unii sunt din galbeni, iar la mireasă se face sufurină, zale sau lanțuri. Pe obraz pui dresuri, pe care le fac eu acasă. Iau de la dugae argint viu și chezap, cu sare și apă. Torn argintiul viu în sticlă și puțin chezap. Dacă pleacă el să fiarbă de loc, îl zboară de acolo pe argintu' viu; îl arde și nu se mai alege nimic, nu mai poți să faci albeala. Când începe să fiarbă, îl strecor în altă sticlă. Vărs sare în apă. În sticlă se alege la fund, ca făina de grâu, ceva alb. Pe chezap îl strecor și ce rămâne îl fac albeală. Pui apă goală peste făină și o bați, o bați pentru chezapu' ăla, ce s-a ros. În alt păhăruț pui sare, apă, o torni acolo și iar o bați. Se face albă ca laptele. Până o dai pe ochi o speli în nouă ape, ca să nu te ardă chezapu'. Se turbură, se așează și apa rămâne limpede. Peste alb dau rumencală, boia de la dugae, în care moi cârpa și dai cât ți-e drag. Negreala se strânge

de pe căldare. Pe trup pui reclă albă, cu pânză de-acasă sau de cumpărat, bluză, flaneră, chebă, jichetă. Vălenii arare au reclă. I i au cămăși și vâlnanic, sau pe bătrâneată, zăvelci – fîstane cioante până la genunchi, țesute de ei acasă. Cămașa e cu platcă. Numai la babe de-le bătrâne, cu bizar – încrețită, cu gură. N-are platcă neam, adunată, adunată pe lângă gât și pus gulerul. Cămașa e cu șebac – găurile de jos, de se văd sub zăvelcă și cu mâneci, toate: ale voinicești, ale fomeiești și la copii. Din burungiuc se fac cămăși mândre de sus, pentru când e fo veselie, fun praznic. Peste cămăși pui fustă (acu' nu mai poartă nima pistelci), peste fustă sau pistelcă, șorț și te strângi cu betele. În picioare am ciorapi și papuci. Iarna iau cheba de mireasă, cu mâneci și pui obiele legate cu nojițe băgate prin găurile la opincă și făcute vârzoabe. Oamenii au zăbun, gemădan de dimie, o aină scurtă cu găitan și mânecă sumeasă. Aina neagră lungă se chiamă chebă. Când pleacă undeva la lemne, pe fun drum depărtat, îmbracă iepângea cu chepeneag în spate, cusut baraban cu foaia, sau cojoc. Cioarecii nu sunt înalți până sus și sunt legați cu cureaua pe care o bagă prin betele. Poartă pălării și căciuli rotate și moțate de miei și astrăgan. Din căpătaie facem trăiști și din păr de capră, disagi. Copiii își umplu săcul și se duc cu oile. Pe pădureni îi cunoaștem după nosie, adică port. Se poartă în pistelci negre și cu niște scheare, poftale. Se încing așa cu ele peste pistelci. Betele sunt pus în poftale. Se înalță cu opinci. La ei nu se poartă papuci. Ainele pădurenilor n-au numai cusătură la guler și ale două dusuri și cotituri pe umeri și poale, da' sunt acoperite cu găitan negru".

Sprintena gânzoveancă după ce ne spusese că „acu nu mai poartă nima pistelci”, desfăcu din lacre și întinse pe pat, pe antale și sândălii, minuni de cămăși „de sus” cu râuri, zăvelci sau pistelci înflorite, șorturi cusute, marama alese, haine albe găitănate foarte cumpănit cu negru, tot felul de galbeni, sufurină, spelci, cărmeneți, inele, grivne de braț și alte zdrăngăneli lucioase. Odaia aspră cu pământ pe jos și numai cu patul năpraznic de scândură se luminea deodată ca un iatac de la

ale cărei ferestre se ridică perdeaua basmului, îmbrăcăminte de-aici nici nu părea de-atunci sau a oamenilor cu care vorbeam, ci niște odăjdii sau straie împărătești, purtate și moștenite prin veacuri de mădularele cu mari ursite, ale aceluiași neam.

Bărbații sunt la plug sau cu carul. „Unu' lucrează la vase, e butar; altu' la cojoace, cojocar:

*Acu' mpunge, acu' frânge.
Mămăliga nu s-ajunge,*

da' meșteșug decât e plugu' pe lume nu e altu' bun". Cele două unelte și toată munca ogorului e neschimbată. Iată carul, de la spetezurile și tăpâruele loitrei de blană sau de gard, propte, chilimie, ciocâlteleu proțapului, piscul, brăcinarul și burmau la piciorul lui, vârtej, greasă, lișițe, scaun, osie, leucă, obezi, spițe, căpătâna roții, până la jugul cu policioară, jiglă, răsteu, jabiță. Iată și plugul, cu grindeiul, cormana, fierul, plasul, bârta, grivna, rotilele, măsaua, de ține potângul să nu scape, trupița, tânjala cu strâmbariul, dreptariul și cărceii ei, cu cobilele sau tălegile, frânghiile cailor, chișărul, sania pe talpeți, biciul sau strâmurarea. Și iată și sapa, cazmaua, târnăcopul, furca, grebla, fierăstrăul, sfredelul, burghiul, spițelnicul, coasa cu dârjala și brățara, morcoașa sau checherița, cu țapușele și panta ei, secerea, cosorul și custura. Coasa e cu pană sau cu cheie cu vînt. „Când secerăm, cât apuci odată e o mână de grâu – la cânepă o mînușă: colo o grămăzue, colo o grămăzue, e un polog, sau un mărunchiu: dacă-i înnodăm facem un snop; mai mulți snopi, dau cărstăți, o crâstată, o cruce; toată adunătura un stog, la arie. Porumbul e fire, fire; după ce luăm drugile, rămân cocenii: știulete zicem la ce rămâne jos în pământ: glodeni, la mărunțișul de cocean, când se cură cu ciobârmeacele; ghijuri, la porumbul mic, ogbijură; ghighilici, la cel mărunt de tot, noduri; teci de fâsui, când sunt cu boabele în ele; după ce nu mai sunt, ociogi.”

Pe curăturile de dosuri ale pădurenilor se spânzură aceleași care și aceleași juguri. Dar mult mai des, din păduri din

sus de Deleina și pe sub Rabova, sună clopotul și dzângașul oilor și al caprelor. „Ciobanii au ciomag; dacă are rădăcină la căpătâiu îi zice boată. Ei își lasă păr mare ca să fie frumoși; îl netezesc pe frunte ca să-i vadă fetele că e cerchezat și-l ratează cu foarfecile. Căciula o dă ciobanul o țără la o parte. Lui nu-i e rușine dacă a jupuit o oaie să coasă ptielea și s-o puie în cap. Căciula mare o dă pe o ureche, să-i țină adăpostea, când bate coșava. Mustățile nu le rade. La o lună câteodată se rade. Sau vine muierea cu foarfecile de oi și-l tunde. Dacă-i sunt mustățile mari și lungi, zice muierea: Retează o țără mustățile, au cruntează mustățile, adică mai puținel. La gât leagă ștergar, au maramă. O înnoadă, să șadă frumos. E îmbrăcat în cămașă de pânză groasă, țesută de muierea lui. Înainte vreme a tors-o din bumbac, dar acum toarce câlți (cânepă) și face cămașa. Când e vremea mai bună, îmbracă pe el o aină scurtă, au aină lungă; când e iarnă și mai vânt, atunci pe amândouă. Sub cioareci groși, dar nu simte pielea lui că-l roade! – n-are nimic. Nu poate el în izmene să trăiască! Cioarecii sunt făcuți cu poznaie și cu floricele de găitan, cu cura și încheietura la partea dreaptă. Curaua o dă pe deasupra și pune la căpătâi ganță sau cârlig și pe el, nasturi. Când se duce la horă, nasturii ăia din de parte lucesc. Cuțitu-l poartă la brâu, băgat în teacă, sau la cură, atârnat la șold. Afară de cură are brâu încins pe deasupra de cămașă. Curaua șade pe șolduri. În picioare poartă obdele albe și e încălțat cu nojiți de capre negre (târsână la nojița groasă ca frânghia de legi caru. Are opinci îngăurite cu arzoabe groase. Se vârzobește găurile cu nojițe, adică împletește cu ele opinca. Strânge opinca la călcâi, leagă obdelele sus și sumete căpătâiul. De vreme rea are iepângea făcută cu chepec sau de capră sau de lână de oaie. Are ciomag țapăn în mână, să poată să se bată cu el: la căpătâi trebuie să aibă și moacă.”

Trăitul la cioban

„Nu cată să aibă așternut bun. Își face în pădure ocoleală cu gard de măracini și o colibită. În ea are căldări și găleata de muls de oi și are stricătoare, de strecoară laptele. Are și urdariu de prejună urda în el. N-are coș. Fumul iasă p'în bucluc în sus și pe ușă. Un' să face focu' se zice vatră. Fțierariu se atârână de el, căldarea care urdează zeru' cu ea. Colibă se zice numai la casa de trăiește ciobanu' în ea. Împrejură colibei e povata de oi, locul unde trăiesc ele. Oile tună prin obor și se duc sub poveți. Povata e făcută de mârtați și colaci, lemne care se încuie în cruce, se dă gaură cu burghiul, se bagă un lemn în loc de fter și se strânge bine, se bate în sălă. Pune bucluc de partea asta și de ceastălaltă, de ploaie. La cel care mână oile cătră ciobanii ăi bătrâni, le zice păcărariu. Ciobanii amândoi țin genunchii strânși. Pun mâna pe oaie și o dau înaintea găleții. Așa trec toate la rând. Strungă îi zice la ușița unde tună oile. La vreme ra el face strunga coperită. Oile poate să le mulgă și singur, nu-i mai trebuie drugari. După ce le-a muls, le mână sub umbrar, au că lemn, au făcut așa dinadins. Laptele îl iau, țin gălețile în mână, păcărariul care a mînat oile trage ciubărul și pune stricătoarea deasupra de ciubăr și face loc puținel cu mâna, să nu fie stricătoarea întinsă, să nu verse laptele. Stricătoarea e făcută de lână țesută rară, da' cum a ieșit din războiu, nu dată la vâială. Și stricoară laptele pe rând, dă gălețile în lături, pe mâna păcărariului, să le spele. Ciobanu' ăl bătrân, care e mai maistăr de încheșat la lapte, răsfrânge ainele până la coate, mâinile amândouă, au că mânecile, se spală bine pe mâni (ciobanii au câni, mănâncă pâne – răspunde vorba!). Și așa spală, ia și mestecă laptele până e cald, ia zama de cheag (teag) și-o pune p'în stricătoare și stricoară zama de cheag. Și după ce stricoara cheagu', trage stricătoarea în lături, ia și mestecă laptele bine, cutroape ciubăru' cu pânză albă și așa laptele șede până când vine vremea de s-a încheșat. Atunci trage cutrupișul de pe ciubăr, mestecă încheșătura la lapte iar așa cu mâna și teamă drugaru' lui. În unele locuri zic: cheamă-l, mă, să vină! Dar mai bine le vine: – Cheamă-l, mă, să vină încoace! Ia cu trocu' lapte

închegat, drugaru' ține stricătoarea și el pune în ea laptele. Și așa pus laptele în stricătoare, o atârnă la cui pân' se stricoară zăru' bine. Așa stricurat zăru' îl ia cu căldarea și l-atârnă la fterar și face focu' îndelete, nu dă zor să se prigorească. Și-așa urdește! După ce s-alege urda deasupra, o ia cu lingura îngăurită (urdariul), stricoară și pune în căldare, au că în strachină mare și o sarează bine, precum e plăcerea, vor sărată, vor nesărată. Brânza stricurată o ia și o taie pe masă, la fălii, o pune la soare tăiată și o rânduiește în putinica de brânză."

„Sunt oi albe, oi negre, oi țâgăi, fără lână, oi cu lână podoasă, aspră, oi cu lână moale, oi mărcoșe, care au pestriț, aici la bot, tocma ca ovreii, oi oaicheșe, care sunt cu negru pingă ochi, oi bârsane cu lână neagră de tot și mare. – Oaie neagră bârsană, sau că albă sau că neagră; mă bârsana! – Sunt oi cornute, oaie codălană, oaie lăptoasă. Oile fată miei, mielusei. După trei, patru luni l-ai tuns; atunci e noatin. Pe urmă îi spune mioară, după un an de zăle. Nume au Rogoșa, Viorica, Mărcoșa, Cerna, Băluța (ouie belă), Cornuta (care are corn nițel), Codălana, Pistrița. Stâna e oi multe strânse la un loc. Treci pe câmp și vezi oi multe. Trecu o stână de oi (și turmă, da' mai mult stână)."

„Ciobanul e dănac neînsurat, sau om cu nevastă. Vine nevasta pe la el și-i aduce făină de porumb sau de grâu, îi gătește (mălai, când îl coci în foc, mămăligă când o mesteci cu mestecău' în căldare), îi aduce apă, mătură p'în colibă, curățește la rând. După ce a muls oile, el îi spune așa: – Omule! – Ehă, ce vrei? – Aide, îmi făcuși lucrul tot, ori măi este? – Măi este măi, f...-i copilu' n c...! – Aide măi tare că veni vremea de mâncat. – O, că n-o să mori, de, măi rahdă, până vin și eu. Nu ești pepene să plesnești! – Doamne, Doamne, Doamne, ce om netrebuit! Măi umblă mă iut, ce umbli așa rar? – Așa mi-e umbletu' mie. Ești mult vrenică! Vîno tu de lucră, El lucră, lucră, vede că nu poate să le isprăvească, strigă: – Ieși afară, de vin de mi-ajută. Ce tot zbieri după mine că nu ești glangure din pădure! – Ea vece atunci i se scurtează limba de frică: – Ce, mă, Doamne, Doamne,

ia-mă Doamne! Ce măi ai să măi lucrî? – Vezi du-te de închide caii, până închid oile – Și așa se isprăvește vorba lor.”

„Glumele lor ce fac la oră. Se trage fluierașu’, care cântă fluieru’ (aici sus, la noi, se zice lăută; jos, diplă) și face zur! din fluier. Dănacii scupă în palme: – Aide, mă, a pornit ora! Așa prinși își spun ce oră să joace: – Ai să jucăm pe Piperu’ (bate în pământ)! Care este dănacul’ ăl mai bătrân, care i se ascultă vorba: – Destulați! Când a zis vorba aia, ora s-a desfăcut. Îi spune la fluieraș așa: – Pornește și cânt-o pe *Irindeauu* (iar la bătaie, mă picioarele amândouă). Zdrăncănelile, banii atârnați ce sunt, șirătura la gât ce este, drăncănesc la fete. Floricelele sunt chitite în cap. Înainte erau împletite cotuz. Acum ismeniră. Portu’ ăl din vreme, ăl bătrân e cu poftale și ăini negre. Are înainte pistolca podobită cu flori, alesături; îndărăt e cu ciucuri roșii la căpătâi. S-a păstrat la Grăscov, la Alova, Mala și Isănovăț. Oprege se zice ia care e țesut ca blana, tare. Opregele sunt negre, da’ făștile, roșii. Se strânge cu colan și la colan sunt puse poftalele. „Toți la un loc suntem zădrugă, din bătrâneată. Noi cinci frați suntem la un loc. Ăl bătrân ține rându’ cășii, peste toți. El are putere ca un stăpân la casă, peste copii, peste nepoți de copii și peste muierile lor. Sara când se strâng de la lucru, el spune care unde să se ducă mâne, îi rândește. Pământu’ e al lui. Când moare, rămâne fratele ăl mai bătrân; el le ține rându’ la ăilalți. Dacă sunt fete, cresc pe rând și-și mărită fetele. A mai mică trebuie să rămână să-l cate la vreme de bătrâneată și-și ia ginere în casă. Ea ia numele lui. Vorba se ascultă la ăl mai bătrân, rușinea îi poartă ăi mici ca la tatăl lor. Fămeia mea dacă vrea să-mi spună o vorbă aspră și aude tata, el se întoarce și zice: – N-ai treabă să vorbești nimic! Dacă eu i-am dat o palmă la fămeia mea, ea se plânge la bătrân: – Taică, mă bătut Goga! – Atunci bătrănu’ sara când se strâng toți de la lucru, iasă și spune așa, se scoală în picioare: – Goga, de ce bătut muierea (di ce bătut, dacă te-a auzit el; de ce-ai bătut muierea, dacă i-a spus ea lui)? Eu îi spun: Nu vru să-mi asculte vorba, unde o mânai. Spuse că pot eu să isprăvesc lucru’ ăla singur. Eu văzui că lucru’ e

greu și nu pot să-l isprăvesc singur și ea îmi zise că nu vine și eu mă necăjii și-i dădu-i două palme. Și-aia-i! Bătrânu': – Mitră, drept e ce spune Goga, ori nu e? Ea spune: – Este așa ce spune, ma aveam lucru că tunase porcii în casă. De frica muichii eu trebuia să mă duc să scot porcii din casă, decât să mă duc să-i ajut. Bătrânu' se întoarce și zise așa: – Puță, să-ți bagi mintea-n cap! Că ce faceți se râde lumea de voi și-mi rușinați obrazu' meu și maidanu' meu. Muierea asta la vreme de bătrâneță n-o să-ți trebuie ție? Prostule! Dacă ai s-o înveți, învaț-o cu gura, da' nu da cu ciumagu'. Că dătătura la mână n-are cântariu. Că dai într-un ceas rău și-ți umori muierea și te bagi singur în turmă, că judecata nu te prostește! Dacă e vreo pricină mare, bătrânu' se întoarce, învârtește palma el și când îți dă vreo două peste ochi, te scuipă, te face albie de porc (dacă ai furat de la comșiu porumb, lobeniță, pepene, dovleți)."

Acestea și altele ni le-a povestit prietenul Vrăjitoru despre Rabova și pădurenii ei. Dar, după cum sunt hainele lor aproape cu aceeași tăietură ca ale celorlalți, numai că închise la culoare și ascunse parcă sub un scut de împletitură de găitan, așijderea și graiul. Vorbele sunt aspre, grele, pline de icnituri, mulți ha și hă și hî, de pădure pe văi cu ecouri și de spațiu larg. Urducătura lor, în care se înfășoară adesea cântece numai dor, e întrutotul ardelenescă. Te crezi într-un sat de sub pădurile Oltului, între ceilalți olteni, de la izvoare! Păcat că acea muzică de piatră și de vârteje nu se poate cu nimic împărtăși. Ea face pe trei sferturi pe pădurean:

*Măi băiete Grigoraș,
Te-nsurași și mă lăsași!
De-ăi găsi vr'una ca mine
Facă-ți Dumnezeu vr'un bine!
Da' de-ăi găsi vr'o tigoară
Să dea Dumnezeu să moară!
Rămăi cerșitori la țară,
Să cerșești cu poala făioară,
Să te-aducă Dumnezeu*

*Pingă bordeiașu' meu
Să te mai dărui și eu!*

Prin sate retrase de pădureni, miresei îi mai face nașu-său și astăzi sovon. Din acest cuvânt a ieșit vorba însovonit, aceeași cu a noastră, om îmbrobodit. Sovonul e un fel de sac cu moț, pus în cap. Pe muchia pe care se coase cu fir roșu, în vârf la colț pe cârpitură, se prind grăunțe de usturoi și câte două, trei parale de argint. Mireasa îl poartă de sâmbătă seara până duminică, după ce se cunună. Merge la biserică tot cu el și n-are voie să ridice capul în sus. Vede numai picioarele înaintea ei. Din dreapta o duce cumnatul de mână, iar din stânga ginerele, un băiat tânăr. Lor li se pune un ștergar cu alesături, de-i atârnă capetele pe spate. Îl țin toată ziua, până luni ginerele și până joi cumnatul de mână. Nașii țin lumânările. Cununiile i le pune miresei deasupra, pe sovon. La plecarea din biserică, nașa are pregătită o turtiță de pâine cu sare și orz și struguri uscați. Și când iese mireasa, aruncă după ea până acasă.

În ușa casei îi întâmpină soacra în prag, îi leagă pe amândoi tinerii cu frâul calului peste mijloc sau li-l pune în cap și-i trage în casă. Ei se trag de obicei îndărăt, dar li se dă brânci de la spate. Cumnatul de mână și nașii, după ei îi pune în vatra focului la ogeac și le dă câte un copil în brațe, ca să se uite așa pe coș, să le fie copiii frumoși. După prânz scoate pe mireasă s-o învelească. Lepădatul sovonului se face așa. Din ajun au luat muierile slughinele, ascultătoarele – o strămurare, i-au pus în vârf maramă și chită de busuioc și au învăluit-o cu bețe, de nu se vede până unde o apucă cu mâna. E baraiacul și cu el merg înaintea nunții. Când să se spargă nunta, ies toți cu jocul din sat afară, la margine. Mirii își iau acolo așternutul și căpătâiul și-l pun jos și o traistă cu pâine și o ploscă cu vin. Mireasa cu ginerele în genunchi pe căpătâi, iar nașul îi prostește, adică se împacă cu ei, îi iartă și îndoiaie o cracă de păr, sau din lemnul ce se găsește deasupra lor, până la sovon, îl atârnă de ea și, când îi dă drumul, sovonul zboară

și rămâne femeia fără. Nașa îl ia atunci și-l leagă la capul ginerelui ca o cialmă. Tot atunci frâng baraiacul.

Pe mireasă o așază acum pe bușteanul unde taie lemne, la gros, după ce au pus pe el o șa și nașa începe s-o învelescă. E „slujba” conciiului. Conciul e făcut din lemn, îmbrăcat în cărpe, două: una, de burungiuc, atârnă pe spate, alta peste ea, pe piept, adusă pe umeri. Conciul se înfige în ceafă, ceva mai jos de moalele capului, unde părul, în locul acela, e făcut bont. Conciul arată ca un cerc de bani, o căciulă cu pente la urechi, de sfanți, cu perușan de parale mărunte și cu rugi și dunde de mărgear făcute numai țorțoloașe, pe frunte. I-l pune ca un scăiuș lăutarul cu arcul de la lăută și-i cântă:

*Copiliță cu părinți,
Ce-ai grăbit să te măriți?
Că mila de la părinți
Amănat tu ai s-o uiți.
Că mila de la bărbat
I ca umbra de păr uscat,
Că când dai să te umbrești
Și mai rău te ofilești.
Și tu mi te-ai face fată
Când o cânta știuca-n baltă
Și știucoiul pe lopată.*

Nașul, după ce a fost desovonită, o întreabă: – Ce ceri, fino? – Cerem iertăciune. Nașul: – Iertați să fiți de la mine și de la Dumnezeu (de trei ori toate). Nașul dă pe urmă plosca ginerelui. Ginerelul spune miresei: – Să ne fie de bine! – și bea. Ea: – Să dea Dumnezeu bine! – și-i zice: – Aide, omule, să ne fie de bine! El: – Să ne fie de bine! Se scoală mireasa, pupă mâna nașului și nașei și se pupă și cu ginerelul. După ce au băut, îi întoarce altminteri decât erau și pune pe băiat în dreapta, iar ea rămâne în stânga. Pe urmă nașul ia strămurarea, împinge pe băiat și zice: – Hăis! și pe

mireasă: – Cea! Ei încep să meargă încet. Nașul pune pe strămurare traista și plosca, se duce și i-o dă pe la spate băiatului și băiatul o apucă. Îi dă pușca și băiatul trage în sus. Apoi se duc în câmp, la târlă, sau cum zic ei, la sălaș, numai ginerele cu mireasa. Peste vreun ceas se întorc. Vin la nuntă.

La săptămână se duc bărbatul cu nevasta la nașul, la iertăciune; la patruzeci de zile, la socri.

Dacă la românii dintre Vidin și Timoc a murit cineva azi-dimineață, până seara îl îngroapă. Dacă moare mai târziu, îi ține până mâine la chindie – patru după-amiaza. Cum moare, îl dezbracă și-l scaldă, apoi îi pune pânza pe ochi până la picioare. După ce-l scaldă și-l pânzuie, îl măsoară din cap până în picioare cu fir de bumbac. Cu firul face lumânare, pe obodul sitei de jur împrejur. Lumânarea o face colac și i-o pune pe piept. La urmă îl pune în lemn de blană și-i face stâlp la cap. Patruzeci de zile o fată mare îl tămâie cu ciobul și-i aprinde statul pe mormânt.

„Noi femeile, la Joimari mergem la fântână și vărsăm apă pentru morți. Când venim de la fântână, aprindem, facem bălbătaie de boji, un fel de iarbă și o ocolim cu apă și tămâie. Tot cu apă și tămâie plecăm la grobiște, tămâiem morții și împărțim care ce are.”

În Kumbair, ies femeile de cu noapte, dincolo de tabii, la balta Apostolului. Aprind lumini pe mal de jur împrejur, iau apă cu găleata, o aruncă pe jos și se duc la cimitirul din apropiere. În urma lor, amestecate cu stelele pâlpâie, speriate, mici și nenumărate, în resfrângeri de sânge peste balta încetoșată cu înecații ei, hore și hore de flăcărele. Iar în întuneric, femeile se pierd în aceleași glugi de mare pocăință ale maramelor albe, către locurile morții.

Viața pe-aici se mișcă biblic, între *Nunta de la Cana* și *Așezarea în mormânt*. Toate petrecerile pălesc și scad în fața obiceiurilor strălucite, lungi de zile și zile, cu puneri în scenă bogate, cu mândrețe de haine, cu belșug de mâncăruri, cu nebunie de cântece și jocuri ale nunții. Împrejurul lor, ca un cerc

negru pe departe, nemișcat și plin de coruri, a căror surdină se ridică de cum îți pleci urechea, sunt datinile morții, boceli pe mormânt cu ciobul de fum înmiresmat alături, pomeni nesfârșite, împletiri de credințe, slujbe mai mult păgâne, alte și alte cântece. De o parte, lupta de-o clipă, într-o izbucnire veselă și scurtă, cu moartea, sărbătoarea vieții; dincolo, doamna cernită cu împărăția ei de ceea parte, mult mai întinsă decât aceasta, zâmbitoare și fără grabă. Preoții uncia sunt bărbații; cealaltă e toată în seama femeilor, cu lungi marames albe.

De-a lungul anului, după un calendar ciudat și sigur, se înșiră tot felul de sărbători cu rituri ascunse și cu închinători discreți. Pe unele le descoperi și le poți urmări, cel puțin în ce au exterior, dar atâtea rămân necunoscute, duse din rând în rând de oameni, pe căi minunate. Ele alcătuiesc al treilea brâu de ziduri, prin care trebuie să pătrunzi în cetatea ferecată a sufletului popular, întâiul fiind cel de afară, al portului, casei, îndeletnicirilor și limbii, celălalt, al slujbelor magice în legătură, cu viața pământească sau viitoare, de la naștere prin nuntă până dincolo de moarte, iar cel din urmă acesta, desfăcut de ins și îngenunchindu-l, al marilor datini ale soarelui, vietăților, buruienilor, pietrei, și apei. Cu cât te adâncești, semnele sunt mai puține, înțelesurile mai adânci, ființele mai aeriene, simboluri trecătoare ale colectivității statornice, lăsând să se străvadă prin ele, ca printr-un nor subțire focurile cerului, începuturile ermetice cu formule de aur ale întâii omeniri. În miezul lucrurilor, ca într-un pol geografic descoperit numai pe cale de calcul deasupra unei tăceri de valuri, nu e nimic! Nimic de apucat! Bănui numai că ai ajuns și nu îndrăznești să te miști, de teamă să nu ieși din cerc, netras de nicio altă linie albă decât fiorul lăuntric. Iar valul te-a și dus!

La Joimari, Joi până-n Paști, umblă patru, cinci copilași la un ceas din noapte cu tâma și cu dzângașul, clopotul mic de la oi. Dacă vrei să le dai ou, mâni copilul și-i zici: – „Du-te că a venit Joimărița!” Iar de la ferestre s-aude (au venit băieții să vadă lucrul fetelor):

Chițu, Chițu
Tors-ai câlțu’?
Două ouă-ncondeiate,
Puse bine pe perete,
Dați-mi fata
Care n-a lucrat de Paști.
S-o pârlim.

Spun oamenii că Joimărița e înaltă, cu picioarele cât rișchitoarele, cu capul cât banița, cu ochii cât sita, cu dinții ca secerea, și strigă: Chițu, Chițu...

Pe Rusalii cade vreun om bolnav. Poate care îndrăznește de lucrează pe săptămâna Rusaliilor, poate în alt fel. Dar cade bolnav dus și nu-l cunosc nici doctorii! Toromește așa și câte doi, trei ani. Cum aude un lăutar sau țuvărcar joacă singură inima în el. Se zice că a căzut căluș sau că l-a luat din Rusalii. La așa fel de om se adună și joacă flăcăii, joacă șir, șapte până la zece, cu ciomege, călușeri. Femeile care descântă și văd de călușeri se cheamă creițe. Ai cinci, șase, sau mai mulți, de se împreună, se vorbesc așa: – Ai să jucăm călușu’! Unul e vâtaf. El poartă ciocul, un fel de ciomag, îmbrăcat în cruci, de colea capul, în alta mâinile. Toată ceata, cu lăutari, îi dă ocol căzutului, îi cântă toți pe toate părțile. Pe urmă îl iau în cergă și-l aruncă-n sus. Au o oală cu pelin, usturoi și apă schiartă, pe care o dau de pământ de se sparge și pe cine ajunge apa, cade în loc mort și îl joacă și pe el din nou. El fuge și-l prinde subsuori, îl țin, ca să nu cadă iar. Îl iau patru inși de cornul de la cergă și-l azvârlesc în sus. După ce se scoală, cântă toți, joacă și zbiară: „Scoală, bălă, scoală! Hai, hai, hai!” Cu ciocul joacă o săptămână, până marți și atunci îl îngroapă. Dau cu el de-a dura, de-a azvârlită peste baltă. Flăcăii au clopoței la picioare și pinteni. Înainte vreme, se adunau unul dintr-un sat și altul din altul și jucau din casă-n casă. Acum a început obiceiul să se strice.

Sânzieniele sunt cinci zile până în Sâncișetru. Atunci se culeg buruieni pentru leac. Dă ziua îndărăt. Arde chiatra în apă.

Dacă te dor picioarele șezi în apa până în brâu, din vărsatul de zori până răsare. Te uiți tot în apă, ca să nu-l vezi pe soare lucind în cer, ci acolo în apă.

Dar ca să cuprindem în aceste câteva însemnări câte și-a ticluit și apoi își lasă moștenire un popor, ca dedare la legile firii, apropiate, la legile vieții și la legile lumii, nu se poate și nu ne-am gândit. Am urmărit numai să dăm o părere și să suflăm puțin în ceața care-l acopere.

Despre legăturile mai ales dintre un mal și celălalt al Dunării nu sunt multe de spus. N. Iorga vorbește într-un număr din *Grafica română* (septembrie, 1923) de adevărații de la 1694 ai lui Constantin Brâncoveanu trimiși pe la moara de hârtie de lângă Cozia pe niște locuri „den hotarul olteanilor” date de un boier a cărui poreclă de Dianul îi arată negustor român din Vidin. Târziu încoace, de la noi la românii dintre Vidin și Timoc, pe urmele lui Dragsin, venea în fiecare an, până înainte de război, un călugăr bătrân din părțile Sibiului, cu desagi încărcăți de cărți și de icoane pe care le desfăcea prin sate. Punând un fapt în cumpănă cu celălalt, parcă până astăzi mai mult ne-au fost dat ei nouă, decât noi lor. Altminteri, câte un zugrav sfânt ca Meletie din Lom, după ce sfârșește de zugrăvit biserica din Stanotârn și aude de la oameni că vor să ceară cărți vlădichii din Vidin, le zice, el de la el, să ia cărți românești de la București, că ei nu sunt bulgari. Și cu toată împotrivirea vlădichii la aflarea vestei, dacă s-a ridicat lumea și nu s-a lăsat, a rămas pe cum a vrut ea, nu pe cum au poruncit ceilalți. Sau câte un lordache Țencu a lui Nică al Ancăi, mânat peste Dunăre în Cetatea ca să jefuiască, după prăbușirea Țării, nimereste într-o librărie, ia câte cărți poate, se întoarce, se pune să-nvețe singur litera cea nouă, citește tot și le duce acum măcinate, prin lăzi, la cazarmă și ori pe unde îl poartă viața.

Oameni mândri, care din nimic se pun în poară și stau împotfiliți, îți spun când îi întrebi de ce femeile lor nu poartă în cap ca oltencele sau amintești de felul cum aduc vorba, că mai nadoli sunt ei, adică neînțeleși decât alții, sau că sunt catări,

adică de grai amestecat și că limba li se lovește mai mult cu cea evreiască, firește și bine prins, pentru că evreii din Vidin s-au tras încoace dintr-o țară latină și vorbesc spaniola. Și-ți spun în același timp mereu, cu aceleași dragi sonorități repezite la urechi, de pchiarsecă, de vghiermi, de vghier, de schiare, de schiară sălbatică, de a cherit un lucru, de chiatră, de chiept, de chieptene, dar și de piuă, de pitula, picior, tulpină, vidră sau de birău, de cântălărie, de bât, boci, bebeacă, tuleni, gleodeni.

Lotca neagră și cu ciocul adus ne poartă acum încet de-a lungul malului cu sălcii și cu așezări de pescari înecate, drum de întoarcere. Iar se ridică albaștri Balcanii îndărăt. Iar sticlesc prin luncă turle de bisericuțe. Iar se văd pe șosele de-a stânga noastră jucărioarele căruțelor gonind, de aici fără niciun zgomot, către satele românești de la granița românească și ea prin oameni, dintre Bulgaria și Serbia. În răspântia aceasta de popoare, păzită de cetăți, cale de oști din zilele barbariei până astăzi, cu turnuri de veghe sau corăbii de pândă, nalba a năvălit liliachie din șanțuri pe poteci și călătorul pregetă să calce sau să îndemne caii. Dar oamenii s-au păstrat deopotrivă de prepuehnici și de crânceni. Zâmbetul nu vrea să se nască sub trăznetul privirii rele. Orice gând e bănuît, orice faptă spre o mai largă aflare, curmată. Suferă cei loviți și suferă și lovitorul. Nu-i nimic! Să sufere! Pentru ca blestemul istoriei să poată stăpâni mai departe nedezlegat, blestemul care oprește pe noroade atât de înrudite, prin pășanii, cultură și uneori prin sânge, să se apropie prin mici îngăduiri și să se iubească.

Peste tot stă ca un iatagan roșu cuvântul acela săpat în monumentul de la Negotin al Vâlcu Haiducului, care poate a fost român: „Glavu dajem, Krajinu ne dajem!” sau cum l-a tălmăcit cântărețul român într-o baladă culeasă de Ciulen și Vâslan la românii din Serbia: „*Capu' dau, Craina [Krajina] n-o dau...*”

Cuprins

Otilia Hedean,	
DILEMELE UNEI POPULAȚII UITATE: TIMOCENII.....	VII
Dr. Sabin Manuilă,	
PREFAȚĂ	XVII
Emanoil Bucuța,	
ROMÂNII DIN DREAPTA DUNĂRII	
în cunoștința noastră și în cunoștința internațională.....	XX
Delatimoc,	
ÎN LOC DE PREFAȚĂ.....	XXV
G. Lejean, ROMÂNII.....	1
A. Ubicini, SĂRBII DIN TURCIA.....	5
V. Iacșić, DESPRE ELEMENTELE ETNICE ALE POPULAȚIEI	
DIN PRINCIPATUL SĂRBESC.....	7
Szabó József, NOTE DE CALĂTORIE DIN SERBIA,	
DIN PUNCT DE VEDERE GEOGRAFIC ȘI ETNOGRAFIC.....	44
Dragoliub K. Ivanović, CERNARECA.....	57
Émile Picot, ROMÂNII DIN TIMOC.....	67
Gustav Weigand, DIALECTELE ROMÂNEȘTI ALE VALAHIEI	
MICI, ALE SERBIEI ȘI ALE BULGARIEI.....	71
Delatimoc, ROMÂNII DIN SERBIA.....	88
G. Vâlsan, ROMÂNII DIN CRAINA [KRAJINA] SERBIEI.....	126
G. Giuglea, ROMÂNII DIN SERBIA.....	148
I.L.T. Boga, ROMÂNII DIN SERBIA.....	162
Stoian Romanski, ROMÂNII DINTRE TIMOC ȘI MORAVA.....	178
C. Constante, ROMÂNII DIN VALEA TIMOCULUI ȘI	
A MORAVEI.....	215
G. Vâlsan, ROMÂNII DIN SERBIA.....	243
REZULTATUL ANCHETEI ÎNTREPRINSE ÎN LAGĂRELE DE	
PRIZONIERI DIN ARMATA IUGOSLAVĂ.....	278
F. Kanitz, BULGARIA DUNĂREANĂ ȘI BALCANII.....	288
Anexa.....	306
G. Weigand, ROMÂNII ȘI AROMÂNII ÎN BULGARIA.....	311
Răspândirea daco-românilor în Bulgaria	318
G. Vâlsan, ROMÂNII DIN BULGARIA ȘI SERBIA.....	328
Emanoil Bucuța, ROMÂNII DINTRE VIDIN ȘI TIMOC.....	345

„Volumul de față umple un gol mare în știința românească prin faptul că pune la îndemână un mare număr de cercetări, care în mod obișnuit nu sunt accesibile decât unui număr prea redus de specialiști. Dar izvoarele de informație, fie ele cu caracter științific general, fie cu caracter specific românesc, nu trebuie să rămână ascunse de privirile oricărui intelectual român, dornic de a le cunoaște” - scria, în anii '40, la apariția primei ediții a acestei colecții de documente, Dr. Sabin Manuilă. După mai bine de jumătate de secol, la publicarea acestei a doua ediții a crestomației *Românii din Timoc*, valabilitatea aprecierilor de mai sus este intactă.